studii

REVISTĂ DE ISTORIE

DIN SUMAR

TOMUL 18 — 1965

1

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÂNE

Prețul unui abonament anual este de 90 lei.

În țară abonamentele se fac la oficiile poștale, agențiile poștale, factorii și difuzorii voluntari din întreprinderi și instituții.

Orice comandă din străinătate (numere izolate sau abonamente) se face prin CARTIMEX, căsuța poștală 134—135, București, R. P. Română, sau prin reprezentanții săi din străinătate.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa comitetului de redacție al revistei „Studii"—revistă de istorie.

Apare de 6 ori pe an.

Adresa Redacției
B-dul Aviatorilor Nr. 1
București
Telefon 18.25.86

studii

REVISTĂ DE ISTORIE

TOM 18 1965 Nr. 1

SUMAR

IOAN BOGDAN ÎN CIRCUITUL SLAVISTICII EUROPENE

DE

DAMIAN P. BOGDAN

Datorită deosebit de importantei şi prodigioasei sale activităţi, filologul şi istoricul Ioan Bogdan nu numai că ocupă un loc bine meritat în panteonul culturii românesti [1], ci el este şi primul slavist român care, printr-o parte din operele ce a creat, se situează în circuitul de valori ale slavisticii europene.

În cele ce urmează ne propunem să cercetăm şi să subliniem acea parte din activitatea regretatului Ioan Bogdan, cel mai mare slavist român din trecut, care se situează din plin în cadrul atît de bogat şi de variat al slavisticii europene.

DIN STUDIILE ŞI EDIŢIILE DE CRONICI PUBLICATE DE I. BOGDAN

Pătruns fiind de stringenţa metodologică a istoriei, care preconizează că nici un studiu istoric nu este temeinic dacă la baza acestuia nu stau izvoarele — care pînă la I. Bogdan erau sau puţin cunoscute, sau editate într-un chip străin rigurozităţii ştiinţifice — , învăţatul român şi-a dedicat o bună parte din activitatea sa ştiinţifică în primul rînd editării critice a izvoarelor. Slavistul român era foarte preocupat de editarea critică a izvoarelor ca bază a studiului ştiinţific al istoriei României [2].

Prima lucrare prin care I. Bogdan începe munca de studiere şi publicare de cronici o constituie *Ein Beitrag zur bulgarischen und ser-*

---

[1] Vezi acad. C. Daicoviciu şi Eugen Stănescu, *Problemele principale ale cercetarii istoriei României în anii puterii populare*, în „Studii", XV, 1962, p. LXXXVIII.

[2] Vezi Damian P. Bogdan, *Legăturile slavistului I. Bogdan cu Rusia*, în *Studii privind relaţiile romîno-ruse*, IV, Bucureşti, 1963, p. 239 (în continuare *Legăturile ...*).

bischen Geschichtschreibung[3], care — precedată fiind de un studiu introductiv, în care slavistul român cercetează, între altele, izvoarele cronografului cronicarului român Mihail Moxa — cuprinde textul unui cronograf bulgar, de la facerea lumii pînă la domnia împăratului bizantin Emanuel Paleologul după acesta urmînd anale sîrbeşti privind anii 1355—1490 şi în sfîrşit, un letopiseţ bulgar tratînd epoca anilor 1296—1413. Toate aceste izvoare narative sînt editate după un manuscris miscelaneu scris în 1561 de către un Isaia de la Slatina, codice ce se află în Biblioteca din Kiev a Academiei de Ştiinţe a R.S.S. Ucrainene. Lucrarea lui I. Bogdan a fost preţuită din plin de către specialiştii străini, căci filologul bulgar B. Conev arată că prin studiul publicat slavistul român şi-a „făcut nume nemuritor pentru Bulgaria", iar C. Jireček — marele istoric ceh din acea vreme — era entuziasmat de studiul şi ediţia creată de I. Bogdan[4].

A doua lucrare de răsunet european a lui I. Bogdan este *Vechile cronici moldoveneşti pînă la Ureche* (Bucureşti, 1891, XII+291 p.), care cuprinde *Cronica* şi *Analele Putnene*, *Cronica lui Macarie* şi *Cronica lui Eftimie* — studiate şi publicate toate după manuscrisul lui Isaia de la Slatina din 1561, numit de I. Bogdan *Sbornicul de la Kiev*, miscelaneu citat mai sus — , *Cronica moldo-rusă*, cunoscută din şapte manuscrise, ceea ce dovedeşte larga circulaţie a acestui străvechi letopiseţ moldovenesc, prelucrat în Rusia medievală, precum şi *Cronica moldo-polonă*, după un manuscris descoperit în Muzeul Czartoryski din Cracovia.

Această lucrare a lui I. Bogdan, despre care marele istoric român Nicolae Iorga a scris că „a dat o altă bază istoriografiei noastre în ce priveşte principatul lui Ştefan cel Mare", că este „o carte făcută cu nesfîrşită iubire, cu o atenţie migăloasă, îmbrăcată în cea mai clară din forme" şi că „acei puţini care erau în măsură să judece această operă se găseau în faţa unei ediţii fără pereche pînă atunci în activitatea noastră ştiinţifică"[5], a intrat în patrimoniul slavisticii europene atît prin preţuirea ce i-au acordat-o Constantin Jireček[6] şi A. I. Jacimirskij[7], cît şi prin recenzarea de către alţi specialişti[8].

---

[3] În „Archiv für slavische Philologie" (în continuare „A.Sl.Ph."), XIII, 1890, p. 481 — 543.

[4] Vezi scrisoarea lui I. Bogdan către I. Bianu din 14 iunie < 1891 > în Biblioteca Academiei R. P. Române, Manuscrise, Arhiva I. Bianu : Corespondenţa şi „A.Sl. Ph.", XIV, p. 255.

[5] N. Iorga, *I. Bogdan*, în *Buletinul Comisiei istorice a României*, 3 (1924), p. II *(= I. Bogdan)*.

[6] C. Jireček, *Slavische Chroniken der Moldau*, în „A.Sl.Ph.", t. 15, 1892, p. 81 — 91 ; vezi şi reproducerea prescurtată în „Convorbiri literare", XXVI, 1892, p. 686 — 694.

[7] A. I. Jacimirskij, *Skazanie vkratce o moldavskih gospodarijah v Voskresenskoj letopisi*, (Izvestija otdelenija russkogo jazyka i slovesnosti imper. Akademij nauk (în continuare „Izvestija O.R.J.A.S."), VI, 1, p. 88 — 99 şi în extras, Petersburg, 1901, p. 11 — 16).

[8] „Revue historique", ann. XVII, t. 50, septembre-decembre 1892, cap. „Bulletin historique", p. 385 — 386 şi *Kritischer Jahresbericht über die Fortschritte der Romanischen Philologie*, unter Mitwirkung von über hundert Fachgenossen, herausgegeben von Karl Volmöller, V Band, 1897 — 1898, Erlangen, 1901 — 1903, p. 357.

Timp de aproape șapte decenii, adică pînă la apariția în 1959 a ediției prof. P.P. Panaitescu [9], lucrarea *Vechile cronici* a constituit un *vade-mecum* al cercetătorilor istoriei românești medievale [10]. Dar și după 1959, ediția lui I. Bogdan nu și-a pierdut încă valoarea științifică, atît prin minuțiozitatea ce stă la baza întocmirii ei, cît și prin faptul că așa-numitul *Letopiseț de la Putna* și *Cronica lui Eftimie* constituie în lucrarea lui P. P. Panaitescu o reproducere a textelor publicate de I. Bogdan în 1891 [11].

A treia lucrare a lui I. Bogdan care a avut ecou în slavistica europeană este *Cronici inedite atingătoare de istoria românilor* (București, 1895, IX (XI) + 205 p. + XIX facsimile fotolitografiate), închinată lui V. Jagić, fostul său dascăl de la Viena. Lucrarea cuprinde: *Letopisețul de la Bistrița, Cronica sîrbo-moldovenească de la Neamț* — aflate în fondul de manuscrise slave al Bibliotecii Academiei R.P.R. , *Cronica moldo-polonă* și *Cronika ziem moldwskih i multanskih* a lui Miron Costin, acestea din urmă fiind descoperite în colecția „Załuski" a Bibliotecii publice din Petersburg.

Lucrarea a fost bine primită de specialiști. V. Jagić, apreciind descoperirea noilor izvoare de către I. Bogdan ca deosebit de importantă pentru istoria românilor, relevă faptul că prin fiecare nouă descoperire se lărgește în general cunoașterea literaturii slave bisericești din evul mediu. Acesta arată apoi că editorul a urmărit principiul just în întregime de a reda atît textul original, cît și traducerea românească [12].

Prin valoarea intrinsecă a lucrării, prin recenzarea ei de către L. Miletič [13], V. Jagić și P. A. Syrku [14], cît și prin alte mențiuni [15], studiul și ediția *Cronici inedite* fac cinste slavisticii europene. De altfel, ca și lucrarea *Vechile cronici*, și aceasta din urmă a constituit timp de aproape șapte decenii una din lucrările de bază, pe care s-au sprijinit cercetătorii istoriei medievale românești [16]. Se poate spune și mai mult: prin minuțiozitatea întocmirii ei, studiul și ediția critică *Cronici inedite* își păstrează și astăzi valoarea științifică.

---

[9] P. P. Panaitescu, *Cronicile slavo-române din sec. XV — XVI publicate de Ion Bogdan*, ediție revăzută și completată de ... (*Cronicile medievale ale României*, II), București, 1959.

[10] Vezi D. A. Sturdza în „*Analele Academiei Române*", Partea administrativă și Dezbaterile (în continuare *Dezbaterile*), seria a II a, t. XIV, 1891 — 1892, București, 1892, p. 56; N. Ionescu, în *Dezbaterile*, t. XV, 1892 — 1893, București, 1893, p. 140 141 și p. 339 — 341; I. Bianu, în „Revista nouă", IV, 1892, p. 431 — 432; St. Orașanu, *Ceva despre cronicele Moldovei*, în „Convorbiri literare" XXXI, 1897, p. 513 532 și p. 648 — 673; N. Iorga, *I. Bogdan*, p. II; P. P. Panaitescu, *Ioan Bogdan și studiile de istorie slavă la români*, în „Buletinul Comisiei istorice a României". VII, 1928, p. VIII—X, și Damian P. Bogdan, *Ioan Bogdan, Activitatea științifică și didactică*, în „Romanoslavica", III, 1958, p. 191 194.

[11] P. P. Panaitescu, *Cronicile slavo-romîne*, p. 43 și 109.

[12] V. Jagić, recenzie publicată în „A.Sl.Ph.", t. XVIII, 1896, p. 289

[13] L. Miletič, recenzie în *Bălgarski pregled*, Sofia, II, cartea a XII a, octombrie 1895, p. 120 — 122.

[14] P. A. Syrku, recenzie în „Izvestija O.R.J.A.S.", I, 1, 1896, p. 97 — 105.

[15] Vezi „Kritischer Jahresbericht", V. Band, p. 357.

[16] Vezi St. Orășanu, *op. cit.*, p. 513 — 532 și p. 648 — 673; N. Iorga, *I. Bogdan*, p. II; P. P. Panaitescu, *Ioan Bogdan...*, p. VIII — XI și Damian P. Bogdan, *Ioan Bogdan ...*, p. 193 — 194.

Ultima cronică studiată de I. Bogdan, publicată postum de către prietenul său I. Bianu, o constituie *Cronica lui Constantin Manasses. Traducere medio-bulgară făcută pe la 1350* (Bucureşti, 1922, 456 p.).

Astfel, într-un studiu special[17], ca şi în mai toate ediţiile de cronici, I. Bogdan se opreşte mai mult sau mai puţin asupra izvorului principal al cronicilor româneşti scrise de Macarie, Eftimie, Azarie şi Moxa. Acest izvor este o cronică a fecundului scriitor bizantin Constantin Manase, despre care se ştie că se sfîrşeşte din viaţă în 1187, ca mitropolit al oraşului Navpact (Lepanto) din golful Corint. Cronica lui Constantin Manase e cea mai importantă şi mai cunoscută dintre operele acestuia şi reprezintă un sinopsis al istoriei lumii, care începe cu aşa-numita facere a lumii şi merge pînă la înscăunarea împăratului Alexe I Comnen (1081—1118).

Lucrarea — alcătuită din 6 733 de versuri politice — a fost întocmită după dorinţa principesei bizantine Irina, soţia sevastocratorului Andronic, fratele împăratului Manoil I Comnen (1143 — 1180), care era o iubitoare a culturii şi civilizaţiei, sprijinind pe mulţi scriitori din vremea sa. Sinopsisul, deşi are un caracter compilator, este totuşi una dintre cele mai întinse poeme istorice din literatura bizantină. Sub ţarul bulgar Ioan Alexandru (1331—1370), textul versificat al cronicii lui Constantin Manase a fost tradus în proză în limba mediobulgară, traducerea bulgară fiind unul dintre cele mai interesante monumente literare din epoca ţarului respectiv. Importanţa traducerii medievale bulgare a depăşit mult hotarele literaturii bulgare, căci prin această traducere cronica lui Manase a devenit accesibilă nu numai popoarelor rus şi sîrb, ci şi poporului român. Din nefericire nu s-a păstrat arhetipul transpunerii bulgare, ci numai cîteva copii, cea mai veche fiind zbornicul sau manuscrisul miscelaneu al preotului Filip din anul 1345, aflat înainte de cel de-al doilea război mondial în Biblioteca sinodală din Moscova (nr. 20/38), iar acum în Muzeul istoric de stat din Moscova. A doua copie o constituie vestitul manuscris din Biblioteca Vaticanului (Cod. Vaticanus slav. II) şi a treia se găseşte în aşa-numitul codice de la Tulcea — astăzi în fondul de manuscrise slave al Bibliotecii Academiei R.P.R. (nr. 649). Există şi o redacţie sîrbă, constituită din manuscrisul de la Hilandar, scris în 1510, şi din manuscrisul descoperit în Biblioteca catedralei Sf. Sofia din Novgorod, scris în secolul al XVII-lea, manuscris ce astăzi se găseşte în Biblioteca publică din Leningrad (sub nr. 1497)[18].

Este însă de precizat că textul mediobulgar al cronicii lui Manase constituie nu numai o simplă traducere, ci în parte şi o prelucrare, întrucît cuprinde o serie întreagă de ştiri — cele mai multe privind istoria Bulgariei (două şi a Rusiei) — ce lipsesc în compilaţia lui Manase. Toate aceste ştiri I. Bogdan le-a relevat în ediţia sa prin aceea că le-a tipărit în caractere rărite[19].

---

[17] Este vorba de lucrarea lui I. Bogdan, *Ein Beitrag*..., citată mai sus.

[18] Datele de mai sus—în afară de cele referitoare la istoriografia românească—după Ivan Dujcev, *Miniatijurite na Manasievata letopis*, Sofia, 1962, p. 17 — 26.

[19] Ioan Bogdan, *Cronica lui Constantin Manasses*, p. 115, 137, 150, 152, 161, 177, 180, 182, 187, 188, 192, 196 — 198, 201, 202, 16, 22, 26 şi 31 (p. 16, 22, 26 şi 31 cuprind ştiri referitoare la istoria Egiptului, Babilonului şi Persiei).

Traducerea mediobulgară a sinopsisului lui Constantin Manase formează izvorul principal al cronicarilor români Macarie, Eftimie și Azarie, iar pentru cronograful lui Mihail Moxa constituie — după indicațiile lui I. Bogdan — chiar originalul după care a transpus respectivul cronicar. Importanța relevată mai sus a versiunii mediobulgare a cronicii lui Constantin Manase îndeamnă pe un șir întreg de erudiți să se ocupe de acest text și, în acest sens, sînt de indicat, de pildă: orientalistul Johan Bollig (1821—1895), care încă din 1889, avînd transcris manuscrisul de la Vatican, plănuia editarea lui; învățații ruși A.D. Čertkov (1789—1858), A. Ж. Vostokov (1781—1864), P. S. Biljarskij (1815—1867) și V.V. Stasov (1824—1906), savantul italian Ulise de Nunzio (1857 — 1915), învățatul ceh Miloš Weingart (1890—1939), savanții bulgari J. Trifonov (1864—1949), Bogdan D. Filov (1883—1945) și Ivan Dujcev. Acesta din urmă de trei decenii se preocupă de textul respectiv, pregătind și o nouă ediție, împreună cu specialista sovietică în domeniul istoriei literare M. A. Salmina din Leningrad. De asemenea s-au ocupat de Manase slavista română Margareta Ștefănescu, bizantinologul german August Heisenberg (1869—1930) [20] și slavistul francez Henri Boissin [21].

Însemnătatea textului mediobulgar al sinopsisului lui Constantin Manase l-a determinat pe V. Jagić să-l îndemne pe discipolul său I. Bogdan la editarea izvorului respectiv. Din cercetarea lucrărilor slavistului român, cît și din corespondența sa cu diferiți învățați români și străini, din care nu lipsesc personalități — ca, de exemplu, I. Negruzzi, I. Bianu, N. Iorga, V. Jagić, V. N. Ščepkin, M. N. Speranskij, L. Miletič și A. I. Jacimirskij — se vede nu numai osteneala lui I. Bogdan de a publica ediția textului mediobulgar a lui Manase, ci și interesul cu care era așteptat un astfel de studiu. Slavistul român a început studierea transpunerii mediobulgare a sinopsisului lui Manase în 1889, muncind la o astfel de lucrare trei decenii, adică pînă la sfîrșitul vieții. I. Bogdan a cercetat cel mai vechi manuscris — cel din 1345 al preotului Filip, pe care l-a pus la baza ediției sale — și codicele de la Tulcea, iar în parte și celebrul manuscris de la Vatican (singurul cu miniaturi, în total 69), ale căror variante față de manuscrisul de bază le-a indicat în aparatul critic prin sigilele T și V, față de sigla S a manuscrisului sinodal, tot în aparatul critic notînd prin inițiala M ediția Miklosich a textului *Trojanska priča* din manuscrisul de la Vatican. În acest sens, slavistul român a dus o muncă intensă, căci s-a străduit să stabilească și legătura dintre originalul cronicii lui Manase, traducerea lui Leunclavius [22] și transpunerea mediobulgară.

---

[20] Datele de mai sus după Ivan Dujcev, *op. cit.*, p. 31 — 32 și Damian P. Bogdan, *op. cit.*, p. 198 — 201.

[21] Henri Boissin, *Le Manassès moyen-bulgare. Étude linguistique* (*Bibliothèque d'études balkaniques*, VII, Paris, 1946).

[22] Este vorba de Johann Löwenklav (Löwenklau) (1533 — 1593) care semna latinește Ioannes Leunclavius, istoric, lingvist, orientalist și jurist german, erudit care printre altele a tradus din grecește în latinește—cu o remarcabilă exactitate, într-o latină elegantă, restituind nu rareori textul original—un număr destul de mare de opere, printre care Xenofont și Manase (prima ediție a lui Manase o publică la Basel în 1573).

Astfel, folosind ediţia din 1837 de la Bonn — *Brevarium historiae metricum* (*Corpus scriptorum historiae Byzantinae*) — , I. Bogdan a reuşit să determine părţile lipsă din această ediţie, însă prezente în traducerea latină a lui Leunclavius; în exemplarul ediţiei Bonn folosite de slavistul român, acesta indică marginal părţile traduse prescurtat sau greşit, ori chiar omise în traducerea mediobulgară a sinopsisului lui Manase. I. Bogdan începe să tipărească textul ediţiei sale în 1902 şi îl termină în 1909, obţinînd pentru cheltuielile de imprimare şi sprijinul Ministerului Cultelor din Bulgaria.

Ediţia I. Bogdan — care are indicaţia nr. de vers din originalul bizantin alături de textul bulgar — se încheie printr-un glosar deosebit de valoros şi bogat (231 de pagini), cuprinzînd mai bine de 6000 de cuvinte, dintre care peste 1000 sînt necunoscute clasicului *Lexicon* al lui Miklosich (fiecare cuvînt mediobulgar fiind tradus în româneşte şi în greceşte). Slavistul român nu a reuşit să întocmească introducerea, în care ar fi intrat cercetarea izvoarelor sinopsisului lui Manase, analiza celor trei copii ale transpunerii mediobulgare cunoscute învăţatului român, o privire generală asupra istoriografiei bizantino-slave în ţările române şi executarea în reproducere facsimilată a vreo 20 din miniaturile manuscrisului de la Vatican ce urmau să apară în broşură separată. Moartea prematură a slavistului român l-a împiedicat să pună în circulaţie ştiinţifică ediţia ce o întocmise şi o tipărise. Acest lucru îl va face abia în 1922 I. Bianu, însoţind lucrarea lui I. Bogdan de o prefaţă [23].

Ediţia I. Bogdan nu numai că a fost bine primită de mai toţi slaviştii, dar este şi folosită de peste patru decenii. Astfel, slavistul bulgar J. Trifonov, citat mai sus, a scris că în slavistică de mult se simţea nevoia unei astfel de ediţii. „Această nevoie — afirma Trifonov — a fost împlinită abia în anul 1922 prin pregătirea cu mare osîrdie şi muncă dîrză a ediţiei de către răposatul profesor român Ioan Bogdan. Este regretabil numai — susţine acelaşi — că I. Bogdan n-a trăit ca să-şi însoţească ediţia de studiul necesar, să se folosească studierea adîncă a monumentului pe care I. Bogdan a făcut-o în legătură cu ediţia. Prefaţa scrisă de profesorul Bianu este cu totul neîndestulătoare. Datorită ediţiei lui I. Bogdan — scria în continuare învăţatul bulgar — a devenit posibil să se cerceteze mai cu temei multe probleme legate de traducerea mediobulgară a lui Manase. Dacă lăsăm la o parte pe cele strict lingvistice, apoi trebuie să spunem — adaugă acelaşi — că această ediţie înlesneşte şi rezolvarea problemei izvorului adaosurilor (gloselor) cuprinse în traducere, cît şi ale particularităţilor lor...Ediţia lui Bogdan poate ajuta îndestul şi la studiul problemei raportului dintre textul cronicii şi miniaturile din copia de la Vatican" [24].

---

[23] Vezi Damian P. Bogdan, *op. cit.*, p. 199 — 202.

[24] J. Trifonov, *Beležki vărhu srednebălgarski prevod na Manasievata hronika*, „Izvestija na bălgarskija arheologičeski Institut", II (1923 — 1924), Sofia, 1924, p. 139 şi 140. Însă, arată Trifonov, data cînd s-au scris cele mai vechi glose nu se poate stabili după ediţia I. Bogdan, fiindcă aceasta nu indică notele ce se află în unele mss, de exemplu în al preotului Filip. Tot aşa, adaugă acelaşi, data „pe la 1350", prin care slavistul român datează arhetipul prelucrării mediobulgare a cronicii lui Manase este cel puţin cu cîţiva ani mai devreme decît copia din anul 1345 a ms sinodal (*ibidem*, p. 140).

În aceaşi ordine de idei, Bogdan D. Filov scrie următoarele: „Textul complet al traducerii bulgare a cronicii lui Manase n-a fost publicat decit foarte recent de către eminentul erudit român Ioan Bogdan, după trei copii principale: de la Moscova, de la Tulcea şi de la Vatican. Este regretabil că lucrarea lui Bogdan n-a apărut decît după moartea sa; de asemenea, lipsesc comentariile, cu care autorul ediţiei avea desigur intenţia de a o însoţi" [25]. Merită a fi citate şi cele exprimate de S. Bernstejn, şi anume că „lui Bogdan îi aparţine excelenta ediţie a traducerii slave a cronicii lui Manase, cu indicarea tuturor lecturilor deosebitoare din toate copiile" [26].

Ediţia lui I. Bogdan este folosită apoi, pe lîngă J. Trifonov, şi de alţi slavişti străini de seamă: Miloš Weingart [27], Vladimir Rozov [28], Ivan Dujcev [29] şi K. I. Hodova [30].

Relevarea sau folosirea cărţii lui I. Bodgan cuprinzînd textul mediobulgar al sinopsisului lui Manase — şi de către erudiţi slavişti europeni — ca, de pildă, Miloš Weingart, J. Trifonov, Vladimir Rozov, K. Mircev [31], Henri Boissin [32], K. I. Hodova şi Ivan Dujcev dovedeşte că această lucrare constituie o contribuţie importantă la propagarea istoriografiei şi slavisticii româneşti.

LUCRAREA LUI I. BOGDAN DESPRE VLAD ŢEPEŞ

Printre izvoarele narative publicate de I. Bogdan şi care au fost apreciate pozitiv în publicaţiile străine de specialitate se află şi cele inserate în monografia *Vlad Ţepeş şi naraţiunile germane şi ruseşti asupra lui* (Bucureşti, 1896, 170 p.), lucrare începută încă în 1891 [33] şi care, pe lîngă o cercetare critică a epocii domnului Ţării Româneşti Vlad Ţepeş, cuprinde şi publicarea *in extenso* a nouă texte medievale germane şi şapte ruseşti privind pe domnitorul amintit. Slavistul A. I. Jacimirskij, care s-a ocupat cel dintîi de acest studiu al lui I. Bogdan, îl socoteşte

---

[25] Bogdan D. Filov, *Les miniatures de la chronique de Manassès à la Bibliothèque du Vatican* (Cod. Vat. Slav., 11) (*Codices e vaticanis selecti*, XVII, Sofia, 1927, p. 2). Însă Filov, ca şi Trifonov, arată că data „pe la 1350" din ediţia I. Bogdan constituie o eroare, apoi ca numerele filelor ms de la Vatican începînd cu f. 56ª sînt schimbate la I. Bogdan, miniaturile fiind şi acestea greşit numerotate căci slavistului român i-au scapat trei miniaturi (deci în total sînt 69, şi nu 66 cum dă I. Bogdan) (*ibidem*, p. 3 şi nota 1).

[26] S. B. Bernštejn, *Razyskanija v oblasti bolgarskoj istoričeskoj dialektologii*, I, Moscova-Leningrad, 1948, p. 46.

[27] Prof. Dr. Miloš Weingart, *Byzantinske kroniky v literature cirkevnĕslovanske* (*Spisy filosofické fakulty university Komenského v Bratislave*, II, 1922, p. 180).

[28] Prof. Vladimir Rozov, recenzie în *Slavia*, II (1923 1924) şi III (1924 1925), p. 479 — 480, la lucrarea lui Weingart citată în nota 27 de mai sus.

[29] Ivan Dujcev, *op. cit.*, p. 25 şi 31.

[30] K. I. Hodova, *Iz nabljudenij nad leksikoj drevnerusskogo spiska, „Zitija Nifon'a" 1219 g.*, în „Ucenye zapiski Instituta slavjanovedenija", IX, 1954, p. 184, nota 1.

[31] K. Mirčev, *Bibliografski dobavki* la prof. B. Conev, *Istorija na balgarski ezik*, I, ediţia a doua postumă, Sofia, 1940, p. 460 (ca adaos bibliografic la p. 192 din contextul volumului).

[32] Henri Boissin, *op. cit.*, p. 3 4.

[33] Vezi Damian P. Bogdan, *Legăturile* ..., p. 196 şi p. 259 nr. 18.

foarte interesant [34]. Cel de-al doilea specialist străin care preţuieşte lucrarea slavistului român este cunoscutul istoric literar sovietic J.S.Lur'e. Astfel, acesta susţine că, datorită bogatului material folosit de slavistul român, concluzia lui I. Bogdan privind caracterul original al versiunii ruseşti *Povestire despre Draculea* este pe deplin convingătoare [35]. Acelaşi specialist arată că deşi unii cercetători români s-au străduit să combată originea rusească a versiunii păstrate în textele ruseşti, totuşi în literatura de specialitate predomină concluzia lui I. Bogdan în sensul originii ruseşti a versiunii amintite [36]. În continuare, Lur'e susţine că în literatura contemporană de specialitate nu numai că s-a fixat părerea foarte bine documentată de slavistul român că *Povestirea despre Draculea* s-a scris de un rus care la sfîrşitul secolului al XV-lea a fost în Ungaria şi Moldova [37], dar că această părere este încă valabilă [38]. În sfîrşit, acelaşi specialist apreciază că izvoarele narative publicate de I. Bogdan în monografia sa constituie cea mai completă ediţie din cîte s-au publicat pînă în prezent [39].

DIN EDIŢIILE DE DOCUMENTE PUBLICATE DE I. BOGDAN

Mergînd pe linia studierii şi editării izvoarelor medievale româneşti în primul rînd a celor redactate în limba slavă—, dar şi străine privind istoria ţării noastre, I. Bogdan publică încă din 1893 primul volum de documente din cele trei; — vol. II şi III apar respectiv în 1895 şi 1900, în cunoscuta colecţie Hurmuzaki [40], avînd colaborator pentru traducerea franceză a documentelor polone pe învăţatul polon I. Skupiewski. Această ediţie a fost reliefată şi preţuită în reviste străine de specialitate [41].

Tot aşa, în 1905, slavistul român tipăreşte volumul I din *Documente privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul şi cu Ţara Ungurească în sec. XV şi XVI*, lucrare ce alcătuieşte o contribuţie importantă la difuzarea istoriografiei şi a slavisticii româneşti. Această ediţie, prece-

---

[34] A. I. Jacimirskij, recenzie în „Izvestia O.R.J.A.S.", II, cartea a 4-a, 1897 şi în extras. Acelaşi adaugă la mss ruseşti cunoscute de I. Bogdan încă două.

[35] J. S. Lur'e, *Povest' o Drakule*, Moscova-Leningrad, 1964, p. 10. Însă concepţia istorică a lui I. Bogdan despre Vlad Ţepeş este cu totul îndoielnică—fapt dovedit de istoriografia română contemporană, scrie acelaşi cercetător (*ibidem*).

[36] *Ibidem*.

[37] *Ibidem*, p. 35 — 36.

[38] *Ibidem*, p. 40.

[39] *Ibidem*, p. 86. Despre lucrarea de mai sus a lui I. Bogdan vezi şi „Kritischer Jahresbericht", V. Band, p. 357.

[40] Ioan Bogdan, *Documente 347 culese din arhive şi biblioteci polone* (*Documente privitoare la istoria românilor*, culese de Eudoxiu de Hurmuzaki, supliment II, vol. I, Bucureşti 1893, XXXII + 652 p.); idem, *Documente 286 culese din arhive şi biblioteci polone* (în aceeaşi colecţie, supliment II. vol. II, Bucureşti, 1895, XXXII + 264 p.); idem, *Documente culese din arhive şi biblioteci polone* (în aceeaşi colecţie, supliment II, vol. III, fasc. I, 1641 — 1703, Bucureşti, 1900, 312 p.).

[41] Vezi „Kwartalnik historyczny", XV, 1901, p. 113—118 şi „Kritischer Jahresbericht", V. Band, p. 356.

dată de o bogată introducere asupra diplomaticii vechi românești, conține textul a 250 de documente scrise în limba slavonă cu traducerea lor și a 62 de documente scrise în latina medievală, cel mai vechi text fiind din 6 august 1413, iar cel mai nou din 29 februarie 1508. Mai toate textele sînt editate după originalele ce se află și astăzi în Arhivele statului din Brașov, ele emanînd de la domnii și boierii din Țara Românească. Ca să realizeze această lucrare, I. Bogdan a trebuit să ducă o muncă intensă și îndelungată — de aproape 10 ani — , căci încă din vara anului 1895, lucrînd în arhiva orașului Brașov la cele 429 de documente slavo-române, descoperite în 1894 de către arhivistul Fr. Stenner, publică la sfîrșitul anului 1902 culegerea *Documente și regeste privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Ungaria în secolii XV și XVI*, în care redă în transpunere românească 229 de documente, în regest 197, iar în text slav 1 document, din care numai 12 au data de an. Astfel, I. Bogdan a reușit să dateze — de cele mai multe ori corect — 426 de documente lipsite de an [42].

Este de remarcat că această lucrare este prețuită într-un studiu al binecunoscutului istoric C. Jireček [43]. Același, într-o scrisoare din 22 decembrie 1902, mulțumindu-i lui I. Bogdan pentru volumul *Documente și regeste*, îi scrie că prin această publicație a făcut istoriografiei române un mare serviciu și că pe el l-a interesat mai cu seamă studiul introductiv cu cercetarea amănunțită a diplomaticii și formulelor din documentele de la Brașov [44].

Reluînd munca în același an în care a apărut *Documente și regeste*, I. Bogdan lucrează din nou cu intensitate, căci, pe lîngă transcrierea textului slav, a trebuit să revizuiască traducerile publicate în 1902, să traducă documentele a căror traducere nu o publicase în *Documente și regeste* și să revizuiască data de an, iar de cele mai multe ori chiar să dateze din nou cele 242 de documente cărora le lipsește anul emiterii.

Studiul din 1905 al lui I. Bogdan a fost bine primit de către slaviștii străini [45] și, în acest sens, sînt de relevat în primul rînd cele scrise de Constantin Jireček. Astfel, acesta aprecia lucrarea lui I. Bogdan

---

[42] Vezi despre această culegere Gr. G. Tocilescu, raport în *Dezbaterile*, XXV (1902 — 1903), București, 1903, p. 314 — 335, și cele scrise de Pompiliu Eliade, *Entretiens sur les «Documents et Regestes» de M. Ion Bogdan*, în *Causeries litteraires*, Nouvelles lectures et souvenirs, II, Bucarest, 1903, p. 103 111; Al. Lepădatu, „Sămănătorul" an. I, vol. II, nr. 34, 17 noiembrie 1902, p. 124 — 127; prof. Ionescu-Gion, *Brașovul d-lui Ioan Bogdan* (*Din istoria românilor, Studii și recenziuni*, București, 1903, p. 13 — 43); Al. Lăpedatu, *Documentele istorice din Arhivele Brașovului* (*Răspuns la o critică a d-lui Ionnescu-Gion*), în „Epoca", nr. 78 și 79 din 1903 și în extras, București, 1903, 32 p. (reprodus în parte în „Luceafărul",Brașov, nr. 12 — 13, p. 226); Ștefan Orășanu, *op. cit.*, p. 552 — 564; N. Iorga, *I. Bogdan*, p. V; S. B. Bernštejn, *op. cit.*, p. 47 și Damian P. Bogdan, *Ioan Bogdan*, p. 205 206.

[43] C. Jireček, *Die mittelalterliche Kanzlei der Ragusaner*, în „A.Sl.Ph.", XXVI, p. 161, nota 2.

[44] Vezi I. Lupaș, *I. Bogdan în lumina unor fragmente din corespondența sa*, în „Analele Acad. Rom.", Mem. Secț. Ist., seria a III-a, t. XVII, București, 1945, p. 32.

[45] Pentru aprecierile românești vezi: N. Iorga în „Sămănătorul", an. IV, nr. 13 din 27 martie 1905, p. 203; idem, „Buletinul Comisiei istorice a României", nr. 3, 1924, p. V; idem, *Oameni care au fost*, II, București, 1935, p. 448; același text și în III, București, 1936, p. 14 și P. P. Panaitescu, *Ioan Bogdan*, p. X.

XXVII ?

ca o „exemplară editare a unor documente atît de importante" [46]. Tot așa, slavistul rus A.I. Jacimirskij, după ce arată întîi că documentele brașovene sînt de neînlocuit pentru studiile slave în domeniul limbii, diplomaticii, paleografiei și sigilografiei, la fel pentru istoria cuceririlor turcești în Peninsula Balcanică, cultura și dreptul vechi slav, istoria relațiilor economice etc. adăugă următoarele : „Păstrarea — în chip indiscutabil — uneori a terminologiei vechi slave în documentele brașovene dezvăluie o lume cu totul nouă pentru toți cei ce studiază aceste discipline ale slavisticii după texte bulgare sau sîrbe, care, în comparație cu cele slavo-române, sînt foarte sărace, unilaterale și singuratice. De aceea orice reticențe din textele sud-slave cu caracter de acte pot fi acum reconstituite, explicate și corectate pe baza documentelor brașovene care au păstrat, prin tradiție diplomatică, multe elemente ce în afară de orice îndoială au venit direct de la vecinii din sud și apus ai românilor".

Continuînd, A.I. Jacimirskij arată că lucrarea lui I. Bogdan „este o ediție pe deplin științifică" și, „cu puține excepții, ediția I. Bogdan este atît de bună, încît ea poate servi ca model pentru astfel de ediții nu numai sud-slave, ci și rusești" [47]. Același slavist, într-o scrisoare ce o adresa lui I. Bogdan la 13 mai 1908, scrie despre ediția slavistului român următoarele : „...E regretabil că prețioasa dvs. ediție a atras pînă acum puțină atenție : trebuie încă o dată amintit de ea. Repet, ea trebuie să slujească ca model pentru atare ediții " [48].

Merită a fi subliniat ceea ce a scris despre ediția I. Bogdan și slavistul sovietic S.B.Bernštejn. Astfel, acesta, caracterizînd lucrarea ca excelentă, subscrie următoarele : „Deosebit de valoroasă este introducerea în care el [Bogdan] redă multe știri despre documentele înseși, despre particularitățile lor externe, despre limbă etc. Toate documentele slave au traducere românească. Multe din ele sînt comentate pe larg. Editorul a făcut o muncă mare pentru stabilirea cronologiei exacte a documentelor, ceea ce cerea din partea lui cunoașterea multor fapte de amănunt din istoria românească". Același scrie în continuare că „indicația numelui voievodului nu întotdeauna poate servi ca temei sigur pentru cronologie, fiindcă voievozii Țării Românești purtau deseori unul și același nume (de pildă, Vlad sau Radu)", de aici „trebuia să caute date complimentare (citarea vreunui eveniment istoric, citarea numelui rudelor etc.). Toate acestea — scrie Bernštejn — au fost făcute de Bogdan cu mult tact și cu o excelentă cunoaștere a lucrului". Slavistul sovietic își încheie aprecierea prin următoarele cuvinte : „Exactitatea ediției

---

[46] Vezi I. Lupaș, *Ioan Bogdan ...*, p. 32—33.

[47] A. I. Jacimirskij, recenzie în *Žurnal Ministerstva narodnogo prosveščenija*, novaja serija, IX, iunie 1907, p. 436 454. Însă recenzentul arată că publicarea textelor slave ale documentelor fără indicarea vreunui semn diacritic, fără indicarea sfîrșitului de rînd din original cu desfacerea tacită a prescurtărilor constituie lipsuri, căci, de exemplu, pentru istoria accentului textele publicate sînt de neînlocuit, așadar pe lingviști nu îi va satisface ediția I. Bogdan. Iar indicarea sfîrșitului de rînd are importanță fiindcă pe temeiul acesta pot fi restituite unele scăpări ale diecilor, omisiuni uneori involuntare și mai cu seamă pot fi restituite cuvinte lipsă din cauza proastei conservări a originalelor, adaugă același.

[48] Vezi Damian P. Bogdan, *Legăturile...*, p. 271 și 274 (nr. 56).

prof. Bogdan nu provoacă îndoieli", căci aceasta „o confirmă și albumul[49] ce dă putința să se verifice ediția documentelor care au intrat în el"[50].

Semnalăm și faptul că ediția cercetată cuprinde un indice-vocabular al lexicului documentelor, pe care I. Bogdan îl va dezvolta și sistematiza în *Documentele lui Ștefan cel Mare*, fapt care a constituit un exemplu urmat de alți editori de documente slavo-române[51].

Prin valoarea intrinsecă a lucrării, prin reliefarea ei de către slaviștii A.I.Jacimirskij și S.B. Bernstejn, prin faptul că pe baza acesteia Jacimirskij a întocmit un studiu temeinic despre paleografia și diplomatica documentelor slave din arhiva Brașovului[52] și pe considerentul că studiul respectiv constituie de aproape șase decenii un îndrumar al cercetătorilor istoriei medievale românești, studiul și ediția analizată se situează printre lucrările de seamă ale slavisticii europene.

Ultima colecție de documente publicată de I. Bogdan, apreciată de specialiștii străini. o constituie *Documentele lui Ștefan cel Mare*, în două volume (I și II, București, 1913, XLVI + 518 (I) și XXI + 611 (II)). Această ediție — strădania muncii lui I. Bogdan de aproape 10 ani (a început lucrarea în vara anului 1904 și a terminat-o în toamna anului 1913), pentru întocmirea căreia a făcut cercetări temeinice și în Rusia, în cursul anilor 1889, 1890, 1894, 1908 și 1911 — cuprinde 418 de documente, din care se dau în traducere românească 84. Lucrarea slavistului român — despre care N. Iorga scria cu drept cuvînt că este înzestrată „cu un aparat filologic de o preciziune perfectă, cu numeroase note privind localitățile și formele slavonei oficiale folosite în Moldova", că este o lucrare „cu totul remarcabilă, care va aduce mari servicii istoriei românilor, cum și filologiei slave..., este o colecție model..., o ediție a cărei bogăție, preciziune și varietate de comentarii o fac fără pereche în toată literatura editării de texte slave..., splendid prezentată" și de „o inegalabilă precizie"[53] — a fost bine primită nu numai de specialiștii români[54], ci și de către slaviștii străini. Astfel, A. I. Jacimirskij scrie următoarele: „Cunoșteam erudiția d-lui Bogdan, totuși noua sa publicație întrece toate așteptările... Totul stă la o așa înălțime, încît primul nostru gînd

---

[49] Este vorba de *Album paleografic cuprinzînd douăzeci și șase facsimile de documente românești din sec. XV*, publicat de I. Bogdan în același an cu ediția de mai sus.

[50] S. B. Bernštejn, *op. cit.*, p. 47 48.

[51] A. I. Jacimirskij, *Slavjanskie gramoty brašovskogo arhiva v paleografičeskom i diplomatičeskom otnošenijah*, în „Russkij filologičeskij vestnik" (în continuare „R.F.V."), LVII, 1907, p. 131—145.

[52] Vezi, de pildă, Mihai Costăchescu, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II, Iași, 1932, p. 955; P. P. Panaitescu, *Documente slavo-române din Sibiu* (1470 1653) (Academia Română, „Studii și cercetări," XXXII, București, 1938, p. 42); Damian P. Bogdan, *Acte moldovenești dinainte de Ștefan cel Mare*, București, 1938, p. 57 67; idem, *Acte moldovenești din anii 1426—1502*, București, 1947, p. 89—99.

[53] N. Iorga, recenzie în „Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud orientale", I, 1914, p. 3; idem, *Ioan Bogdan* în „Revista istorică", V, 1919, p. 102; idem, *Ioan Bogdan*, p. VI; idem, *Oameni care au fost*, II, p. 488 și III, p. 14 (se repetă textul din vol. II); idem, *Generalități cu privire la studiile istorice*, ediția a III-a, București, 1944, p. 183.

[54] Pentru aprecierile românești vezi nota 53 de mai sus, apoi: Diacon Niculae M. Popescu, recenzie în „Convorbiri literare", L, 1916, p. 164 170 și P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. X—XI.

la vederea ediţiei savantului român este amestecat cu invidie : de ce n-am izbutit şi noi să facem ceva asemănător cu documentele sud-slave şi ruseşti? Atît în principiile generale ale ediţiei, cît şi în fiece amănunt din comentariile la texte se vede adînca şcoală de erudiţie a lui I. Bogdan, riguroasa sa disciplină paleografică şi diplomatică, capacitatea de a pătrunde cu un de ajuns interes orice informaţie a documentului, ce la prima vedere pare neînsemnată" [55].

Tot aşa, slavistul O. Markov afirmă următoarele : „În anul 1904, cu prilejul comemorării a 400 de ani de la moartea lui Ştefan cel Mare, Ministerul Învăţămîntului Public român încredinţează profesorului Ioan Bogdan — care căpătase de acum în ştiinţă o faimă meritată prin ediţiile sale model de material privind documentele şi cronicile şi prin studiile sale referitoare la istoria românească şi la raporturile slavo-române — sarcina de a publica documentele lui Ştefan cel Mare... Avem în faţa noastră într-adevăr o ediţie model de documente, prin care ştiinţa românească pe drept se poate mîndri. Ea este primul pas spre realizarea necesităţii, de mult simţită, în editarea corpusu-lui de documente slavo-române, necesitate ce au arătat-o, între alţii, Jireček [56], Miletič [57], şi însuşi prof. Bogdan, nevoie ce nu de mult a fost iarăşi subliniată de prof. Schmid în raportul său de la Congresul de la Varşovia al istoricilor [58]. Este numai de dorit ca colecţiei de documente editată de prof. Bogdan să-i urmeze ediţii ulterioare sistematice de documente slavo-române şi ca ele să stea la aceeaşi înălţime la care stau *Documentele lui Ştefan cel Mare*". Markov arată apoi că I. Bogdan a confruntat textele publicate cu originalele, dînd o deosebită atenţie particularităţilor limbii şi ortografiei, indicînd şi eventualele greşeli ale ediţiilor anterioare. Acelaşi susţine, în continuare, că materialul adunat de I. Bogdan reprezintă în sine un izvor nesecat de date. Un interes însemnat, scrie Markov, prezintă ediţia şi pentru lingvişti, aceasta cu atît mai mult cu cît documentele „sînt editate

---

[55] A. I. Jacimirskij, recenzie în „R.F.V.", LXXIII, 1915, cap. *Kritika i bibliografija* şi în extras.

[56] C. Jireček, recenzie în „A.Sl.Ph.", XV, 1892, p. 91 la I. Bogdan, *Vechile cronici*...

[57] Dr. L. Miletič şi D. D. Agura, *Dakoromănite i tehnata slavjanska pismenost*, în „Sbornik za narodni umotvorenija nauka i knižnina", IX, 1893, p. 322—323.

[58] Este vorba de una din cele patru moţiuni, pe care H. F. Schmid, profesor la Universitatea din Graz, a prezentat-o la Conferinţa istoricilor din statele Europei orientale şi ale lumii slave de la Varşovia, ţinută între 26 şi 29 iunie 1927, moţiune intitulată : *IV-ème motion relative à l'édition des sources de l'histoire de Roumanie rédigées en slavon d'église*, în *Conférence des historiens des États de L'Europe Orientale et du monde slave*, I-ère partie, Warsovie, 1927, p. 10 (indicaţia bibliografică ne aparţine). În această moţiune, istoricul austriac susţine, între altele, că este de acord cu „reprezentanţii cei mai eminenţi ai ştiinţei române şi slave, mai ales cu d-nii Nicolae Iorga şi Karel Kadlec, pentru ca numeroasele izvoare ale vieţii istorice din România ce sînt redactate în slavă bisericească şi care se află încă inedite să fie făcute accesibile învăţaţilor". Prof. H.F. Schmid propune ca amintita conferinţă să se adreseze Asociaţiei istoricilor români, rugînd-o să binevoiască a face ca ştiinţa românească „să reia munca de detectare şi de editare, atît de strălucit începută de I. Bogdan, a izvoarelor istoriei dreptului, redactate în slavă bisericească, aceste izvoare fiind de primă importanţă nu numai pentru istoria românească, ci în general şi pentru critica izvoarelor dreptului canonic slav, pentru diplomatica textelor slave bisericeşti, pentru istoria dreptului comparat şi istoria socială comparată a Europei orientale şi a lumii slave". Credem că acestui îndemn se datoresc cele două volume publicate de N. Iorga în 1930 şi 1931, sub titlul : *Anciens documents de droit roumain*".

de un slavist erudit, care a îndreptat o deosebită atenție spre reproducerea exactă a particularităților limbii și ortografiei". Slavistul Markov își încheie aprecierea asupra ediției lui Bogdan prin precizarea că indicii onomastici și toponimici, ca și glosarele de cuvinte rusești și românești „ușurează foarte mult folosirea materialului de mare preț adunat și publicat de către eruditul editor" [59].

Valoarea deosebită a acestei ediții, care de peste o jumătate de veac constituie unul dintre cele mai de seamă instrumente de lucru pentru cercetătorii istoriei medievale românești, reliefarea ei de către slaviștii A.I. Jacimirskij și O. Markov, toate aceste elemente o situează printre lucrările de incontestabilă valoare ale slavisticii europene.

Pe lîngă corpusurile de documente slavo-române și volume întregi de documente străine privind istoria țării noastre, I. Bogdan, ori de cîte ori a avut prilejul, a publicat și cîte un document medieval străin, care se referea însă la istoria României. Astfel, în 1895, descoperind în arhiva orașului Brașov cel de-al șaptelea document medieval bulgar privilegiul comercial al țarului de Vidin Ioan Sracimir acordat brașovenilor —, îl publica în același an sub titlul: *Eine bulgarische Urkunde des Caren Joan Sracimir* [60], datînd textul lipsit de dată prin 1369 — 1398 și însoțind ediția cu un scurt studiu introductiv și un facsimil al izvorului respectiv. Documentul acesta fiind publicat într-o revistă străină de cea mai largă circulație europeană [61] a fost pus astfel la îndemîna tuturor slaviștilor străini.

ALBUMUL DE DOCUMENTE ȘI PECEȚI MOLDOVENEȘTI TIPĂRIT DE I. BOGDAN

Știind prea bine că fără albume paleografice nu se poate studia paleografia, I. Bogdan s-a străduit să creeze și astfel de instrumente de lucru, căci în 1905 publică *Album paleografic cuprinzînd 26 facsimile de documente românești din sec. XV*, iar în 1908 — 1911 imprimă la Moscova un bogat și minunat album, pe care îl intitulează *Documente și peceți moldovenești în facsimile* (*sec. XIV — XVI*). Acest album, conținînd 92 de planșe în fototipie — lucrate, după cum spunea și I. Bogdan, cu un meșteșug extraordinar —, cu facsimile după 84 de documente din 1388 — 1553 (facsimilele documentelor lucrate în sepia) și după 250 de peceți aplicate la documente din 1387 — 1553, urma a fi precedat de o introducere — pentru care autorul lucrării adunase un material important —, ce trebuia să se tipărească în țară împreună cu legenda planșelor. Multiplele sarcini, ca și sănătatea șubredă, nu i-au îngăduit însă slavistului român să realizeze cele specificate. Și astfel, albumul tipărit în 500 de exemplare [62] stă 15 ani în depozitul Comisiei istorice a României —

---

[59] O. Markov, recenzie în „Slavia", VII (1928 1929), p. 396 403. Vezi și recenzia din „Kwartalnik historyczny", XXVIII, 1914, p. 227.

[60] În „A.Sl.Ph.", XVII, 1895, p. 544—547.

[61] *Ibidem.*

[62] Vezi Damian I. Bogdan, *Legăturile...*, p. 191, (nr. 73), p. 286 (nr. 70), p. 288 (nr. 74), p. 321—325 (nr. 111 și 112), p. 326—327 (nr. 114) și p. 328 331 (nr. 118—121).

cu fondurile căreia se imprimase —, pentru ca în 1926, prin strădania lui N. Iorga, să fie pus în circulație științifică, cu titlul *Album paleografic moldovenesc* și subtitlul *Documente din secolele al XIV-lea, al XV-lea și al XVI-lea, adunate de Ioan Bogdan*, urmat de o introducere semnată de N. Iorga, de rezumatele documentelor și de indicația numelor posesorilor peceților — rezumate și indicații — redactate de R. Caracaș, C. Marinescu, C.C. Giurescu și de către elevele Școlii de misionare din Vălenii de Munte, introducerea, rezumatele și indicațiile fiind redate în limbile română și franceză.

Această măreață lucrare a fost salutată de cunoscutul slavist francez André Mazon prin următoarele cuvinte: „Neobositul N. Iorga a publicat cu o introducere și note un album magnific, cuprinzînd, în reproducere fotografică, o selecțiune, datorită regretatului Ioan Bogdan, de documente vechi moldovenești din cele mai interesante din punct de vedere istoric, cît și din punct de vedere diplomatic și paleografic"[63].

Valoarea deosebită a acestui *Album* prin conținut și execuție magnific cum l-a caracterizat pe bună dreptate André Mazon —, ca și aprecierea de care s-a bucurat din partea reputatului învățat francez, îl situează printre lucrările excepționale ale slavisticii europene.

DIN LUCRĂRILE DESPRE INSTITUȚII FEUDALE PUBLICATE DE I. BOGDAN

Problema instituțiilor feudale românești îl preocupă pe I. Bogdan încă din 1898, cînd acesta ține un curs la Universitate intitulat *Vechile așezăminte române*, liniile mari ale acestuia expunîndu-le și într-o conferință ce o publică în același an sub titlul, *Cultura românească veche*.

În această conferință, I. Bogdan susținea că „domnul sau voievodul avea o putere nemărginită..., stăpîn pe viața și pe averea oamenilor el putea să dea și să schimbe orice judecată"[64]. Judecata domnului nu se putea apela, „el făcea legile după bunul său plac, el le aplica cum voia"[65]. Despre boierii slavistul român afirma că acestea „n-au fost la noi niciodată ereditare: ca în Rusia orice fiu de boier trebuia să se ridice de la cele mai mici la cele mai mari; cea mai înaltă boierie se pierdea într-un minut prin dizgrația domnului"[66]. În raport cu țările apusului, unde s-a dezvoltat feudalismul, boierimea ar fi avut la noi, ca și în Rusia, „un caracter democratic"[67]. I. Bogdan amintea apoi despre cneji, care de la tătari se numesc vătămani. Imunitatea mănăstirilor — susținea același învățat — a dus la îngrămădirea în mănăstiri a unor averi colosale, la care au rîvnit grecii cam pe vremea lui Neagoe Basarab. Și

[63] André Mazon, notă bibliografică în „Revue des études slaves", VIII, p. 100.

[64] I. Bogdan, *Luptele românilor cu turcii pînă la Mihai Viteazul. Cultura românească veche*, București, 1898. p. 44.

[65] *Ibidem*, p. 45.

[66] *Ibidem*, p. 48.

[67] *Ibidem*, p. 49.

încheierea conferinţei I. Bogdan o exprimă prin următoarele cuvinte: „Viaţa poporului român s-a constituit la început din nişte elemente politice sănătoase, care dacă s-ar fi dezvoltat în mod natural şi în condiţiuni favorabile ar fi putut da naştere unei culturi originale şi bogate[68]. Puterea nemărginită a domnului a degenerat însă, din pricina nestabilităţii ei, în arbitrar şi tiranie sîngeroasă; boierimea militară şi teritorială sfîşiindu-se prin lupte de partide, s-a corupt şi a degenerat cu vremea într-o boierime de funcţiuni; ţărănimea a început să sărăcească din pricina multelor războaie şi prădăciuni la care era expusă şi din pricina sarcinilor prea mari impuse de domni"[69].

În expunerea slavistului român găsim şi cuvinte atît de temeinice despre cultura românească veche propriu-zisă, încît pagini întregi din conferinţa lui I. Bogdan sînt reproduse de către slaviştii străini A.I. Jacimirskij[70] şi S.B. Bernštejn[71]. Astfel că N. Iorga avea dreptate cînd scria despre această conferinţă următoarele: „...Iar ce sinteză deplină şi clară putea [I. Bogdan] să deie asupra unui vast domeniu, aceasta o arată frumoasele-i conferinţe despre cultura slavonă la români"[72].

Despre acest studiu, L. Miletič arată că „autorul a privit istoric tema sa, şi ca un bun românist şi în acelaşi timp şi ca slavist, nu a putut să nu semnaleze înrudirea dintre cele două culturi"[73].

Datorită acestui fapt, socotim că şi acest studiu al slavistului român are o însemnătate deosebită.

Alături de conferinţa despre cultura românească veche se situează şi studiul *Despre cnejii români*[74], apărut aproape concomitent şi în traducere germană sub titlul: *Über die rumänischen Knesen*[75]. În această lucrare I. Bogdan susţinea că în trecut la români instituţia feudală cneaz avea două sensuri: jude sătesc, primul, şi ţăran liber sau ţăran proprietar de pămînt, al doilea. Se arăta apoi că într-un hrisov sîrb de la sfîrşitul secolului al XII-lea dat de Ştefan Nemania mănăstirii atonite Hilandar apar şi cneji români. Faţă de părerile exprimate de Jos. Pič, A. D. Xenopol şi D. Onciul, I. Bogdan credea că în Ţara Românească şi în Moldova noţiunile: cneaz, jude, judec şi vătăman erau identice, cnejii fiind juzi săteşti. Judecia, după slavistul român, era cătunul con-

---

[68] *Ibidem*, p. 82.

[69] *Ibidem*, p. 83.

[70] A. I. Jacimirskij, *Starinnoe rumynskoe iskusstvo* (cu titlul şi în limba franceză), în „Iskusstvo i hudožestvennaja promyšlenost'", nr. 5, 1901 (sau 1902), p. 138—140; idem, *Grigorij Camblak*, în *Sbornik russkogo jazyka i slovesnosti imper. Akademij nauk*, *81* (1906), p. 25.

[71] S. B. Bernštejn, *op. cit.*, p. 60.

[72] N. Iorga, *I. Bogdan*, p. VI.

[73] L. Miletič, recenzie în „Bălgarski pregled", an. IV, cartea a XII-a, Sofia, 1898, p. 150—151.

[74] În „Analele Academiei Române". Memoriile Secţiunii Istorice, seria a II-a, XXVI, *Bucureşti, 1904 şi în extras, 32 p.*

[75] În „A.Sl.Ph.", XXV (1904), p. 522—543 şi XXVI (1905), p. 100—114.

dus de un judece sau judec. Însă în epoca mai veche — pe care I. Bogdan o limitează la secolul al XIII-lea și la al XV-lea —, cnejii din Țara Românească erau, după acest învățat, ori întemeietori de sate, ori șefi aleși pe viață dintre fruntașii satelor. Mai tîrziu însă și pînă în prima jumătate a secolului al XVII-lea, cneaz sau judec era în Țara Românească numai țăranul liber sau cel avînd proprietate. I. Bogdan își încheia studiul prin a arăta că instituția cnezatului a fost românească, termenul *kŭnęzĭ* fiind luat de la slavi înainte de secolul al IX-lea, la slavi el însemnînd : dominus, princeps, regalus. Studiul despre cneji se sprijină pe o bogată documentare, izvoarele românești și străine fiind și deosebit de variate. Prin această lucrare, I. Bogdan nu numai că a adus o deosebit de prețioasă contribuție la studiul problemei cnejilor, ci a format și baza unor cercetări ulterioare ale istoricilor români. Este de relevat și faptul că unele dintre datele studiului slavistului român sînt socotite valabile și astăzi de către istoriografia românescă contemporană[76]. Merită a fi subliniată aici și prețuirea ce o acorda acestui studiu, ca și celui despre voievodat, slavistul rus A.I. Jacimirskij, care, într-o scrisoare din 13 mai 1908 către I. Bogdan, exprima următoarele : „Mai cu seamă sînt prețioase pentru mine studiile despre voievodat și cneji, unde totul este — cum spun nemții — *gründlich* și unde este multă sinteză. La meritele dvs. critice eu trebuie să asociez încă unul, acesta este limba clară, frumoasă și puternică ce eu o găsesc de model și dau fragmente din studiile dvs. pentru lectura studenților începători din seminarul român. Limba dvs. se citește și se înțelege ușor"[77].

CONFERINȚA LUI I. BOGDAN DESPRE LEGĂTURILE DINTRE ROMÂNI ȘI BULGARI

În domeniul relațiilor cu popoarele slave subliniem și conferința pe care I. Bogdan a expus-o în 1892 la Ateneul Român, tratînd despre legăturile culturale și politice dintre români și bulgari[78]. Această conferință nu numai că a fost bine primită de intelectualitatea Bulgariei prin faptul că unul dintre ziarele țării vecine și prietene a publicat-o într-un bogat rezumat — însă nu întru totul exact —, dar la îndemnul cîtorva prieteni dintre care nu lipsea învățatul cunoscut al vremii L. Miletič, slavistul român își publică conferința trei ani mai tîrziu[79]. În

---

[76] Vezi V. Costăchel și A. Cazacu, *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV XVII)*, București, 1957, p. 106, nota 1 și p. 179, nota 5.

[77] Vezi Damian P. Bogdan, *Legăturile* ..., p. 270 și 273 (nr. 56).

[78] Vezi ziarul „Svoboda", VI, Sofia, 1892, nr. 783—784 ; vezi și recenzia L. Miletič, în „Balgarski pregled", an. II, cartea a XII-a, Sofia, 1895, p. 116 ; P. P. Panaitescu, *I. Bogdan*, p. XXIII.

[79] I. Bogdan, *Românii și bulgarii. Raporturile culturale și politice între aceste două popoare*, București, 1895, 59 p.

conferința publicată, I. Bogdan arată că țările române au constituit un centru de refugiu al culturii bulgare și slave[80]. „Faptul acesta, reliefa slavistul român, dă țărilor române o deosebită importanță în istoria culturii orientale; el dă drept românilor să se considere ca mediatori în cultură și religiune între slavii de sud (bulgari și sîrbi) și slavii de nord (ruteni și ruși)"[81]. Astfel „cînd producțiunea literară și artistică a încetat la slavii de sud, cei de nord începură să se adreseze la noi[82]. „De aceea — arăta I. Bogdan — găsim în Rusia prin veacul al 15 [lea] — [al] 16 [lea] manuscrise cu caracter slavo-român, o imitație după manuscrisele mănăstirilor noastre moldovenești"[83]. „De aceea — adăuga același învățat — găsim în ele vignetele noastre cele frumoase și atît de caracteristice, încît le distingi prea ușor de toate celelalte vignete de manuscrise, fie ele bulgărești sau sîrbești, fie din Novgorod ori din Kiev, din Pskov ori din Moscova" [84]. I. Bogdan sublinia și faptul că ucrainenii galițieni au găsit la români „sprijinul cel mai puternic, material și moral, al ortodoxismului lor"[85]. Învățatul român avea apoi cuvinte puternice despre împilarea bulgarilor de către turci, care „storceau țara [bulgarilor] în chipul cel mai nemilos și barbar cu dările și cu recrutările în corpul ieniceresc...; n-a fost popor mai lacom și mai crud în lăcomie decît ei" [86], însă nici clerul superior grec nu era mai prejos, căci „episcopii greci storceau și ei țara cu dijmele bisericești care de care mai împovărătoare și mai nedrepte"[87]. I. Bogdan se ridica și împotriva șovinismului, și în acest sens el exprima următoarele: „Să nu ne închidem dar între pereții unui șovinism strîmt, care ne face să ne înșelăm asupra forțelor noastre reale, ci să căutăm a fi în curent cu tot ce se petrece în jurul nostru, să studiem pe toți vecinii noștri, să ne ținem pas la pas cu dînșii și să nu ne fie rușine a lua de la ei ce este bun, cum nici lor nu le-a fost rușine să ia de la noi ce le-a plăcut"[88]. Această conferință a lui I. Bogdan a fost apreciată pozitiv de V. Jagić[89], iar L. Miletič, care propusese chiar ca textul conferinței să fie publicat integral în limba bulgară, susținea că prin lucrarea sa „profesorul I. Bogdan a adus importante servicii ambelor popoare, deoarece prin astfel de expuneri populare despre legăturile cultural-istorice din trecut, se poate arăta că cele două popoare pot și trebuie să trăiască în cele mai bune relații"[90].

---

[80] I. Bogdan, *op. cit.*, p. 31.

[81] *Ibidem*, p. 31—32.

[82] *Ibidem*, p. 32.

[83] *Ibidem*.

[84] *Ibidem*.

[85] *Ibidem*, p. 33.

[86] *Ibidem*, p. 34.

[87] *Ibidem*.

[88] *Ibidem*, p. 40.

[89] V. Jagic, recenzie, în „A.Sl.Ph.", XVIII, 1896, p. 288 289.

[90] L. Miletič, recenzie în „Bălgarski pregled", an. II, cartea a XII a, Sofia, octombrie, 1895, p. 116—120.

STUDIUL LUI I. BOGDAN DESPRE LIMBA CELOR MAI VECHI DOCUMENTE MOLDOVENEȘTI

În toate edițiile de texte româno-slave, I. Bogdan se ocupă uneori mai pe larg alteori mai pe scurt de limba textelor pe care le publica. Aceleiași probleme slavistul român i-a închinat și un studiu special privind limba documentelor cancelariilor domnești ale Moldovei din secolul al XIV-lea și al XV-lea. Această lucrare, intitulată *Über die Sprache die ältesten moldauischen Urkunden*, I. Bogdan a publicat-o în 1908 în volumul omagial închinat dascălului și prietenului său V. Jagić de mai mulți dintre discipolii și colaboratorii acestuia[91]. După o succintă prezentare a lucrărilor închinate limbii documentelor moldovenești, slavistul român, ținînd seama de destinatarii acestor texte, le împarte în două categorii: interne și externe, subliniind că fiecare categorie înfățișează particularități lingvistice. Astfel, limba documentelor moldovenești din secolele al XIV-lea și al XV-lea luată în ansamblu este constituită după I. Bogdan din următoarele limbi: rusă comună, bielorusă și ucraineană, „ici și colo pășește slava bisericească (mediobulgară), toată îndeosebi în documentele mănăstirești"[92], după cum nu lipsește nici limba polonă, în documentele externe.

Studiul cercetat, printr-un șir de elemente pozitive ce cuprinde, atît prin conciziunea și metodicitatea expunerii, cît și prin larga sa circulație constituie un însemnat aport nu numai la dezvoltarea slavisticii românești, ci și a celei europene.

LEGĂTURILE LUI I. BOGDAN CU SLAVIȘTII EUROPENI

Datorită studiilor de specializare pe care I. Bogdan le-a urmat la Universitatea din Viena, Petersburg și Cracovia, datorită cercetărilor științifice întreprinse în Rusia în 1888 — 1890, 1904, 1908 și 1911, precum și bogatei și valoroasei activități ce a desfășurat pe tărîmul științei, slavistul român a reușit să stabilească legături cu o pleiadă întreagă de slaviști străini, dintre care unii au strălucit ca personalități, ca de pildă: V. Jagić (1838 — 1923), Franz Miklosich (1813 — 1891), Constantin Jireček (1854 — 1918), A.I. Sobolevskij (1856 — 1929), A.A. Šahmatov (1864 — 1920) și F.F.Fortunatov (1848—1914).

Astfel, la Universitatea din Viena, I. Bogdan se împrietenește în primul rînd cu dascălul său V. Jagić — un titan al slavisticii —, despre care slavistul român spune între altele că „prețuiește mai mult decît o mie de cărți"[93], iar, pe lîngă A. Vesselovskij, el este astăzi al doilea sla-

---

[91] Vezi *Jagić Festschrift* (titlul și în sîrbo-croată), în *Zbornik u Slavu Vatroslava Jagića*, Berlin, 1908, p. 369—377.

[92] *Ibidem*, p. 376.

[93] Vezi scrisoarea din < octombrie-decembrie > 1887 a lui I. Bogdan către I. Bianu, în Biblioteca Academiei R.P.R., arhiva I. Bianu, Corespondență.

vist care „nu încetează de a accentua importanța culturii române din trecut pentru cunoașterea întregului orient european”[94].

Astfel, Vatroslav Jagić, întemeietorul clasicului periodic *Archiv für slavische Philologie*, l-a prețuit în mod deosebit pe marele nostru slavist încă din perioada studiilor de la Viena, cum am arătat mai sus, și l-a sfătuit să și le continue în Rusia[95]. De atunci s-a legat o strînsă prietenie între maestru și fostul său elev, devenit apoi „prieten iubit și credincios”. Dovada acestei prietenii o constituie corespondența care ni s-a păstrat, din care reies date importante privind relațiile amicale dintre aceștia. Relevăm, de pildă, faptul că I. Bogdan este primul căruia V. Jagić, într-o scrisoare din 21 septembrie 1894, i-a împărtășit proiectul alcătuit cu C. Jireček și cu A. Brückner, de a pregăti un compendiu al filologiei slave și al științelor auxiliare — *Grundriss der slavischen Philologie und ihrer Hilfswissenschaften* — și-l invită să participe la această lucrare cu două contribuții privind : 1. elementele slave în limba română și 2. literatura bisericească paleoslavă la români[96]. Acest proiect nu s-a putut realiza, decît aproape 10 ani mai tîrziu cînd Academia de Științe din Petersburg i-a propus lui V. Jagić de a întocmi o enciclopedie de slavistică, iar acesta, înainte de a-și da consimțămîntul, solicită colaborarea lui I. Bogdan[97]. Într-o altă scrisoare din 25 decembrie 1903, V. Jagić, în calitate de redactor al *Enciclopediei*, îi comunică lui I. Bogdan amănuntul că lucrarea va cuprinde șase volume, că ar dori să aibă colaboratori dintre cei mai buni și precizează că este călăuzit de dorința de a vedea eternizat, prin lucrarea aceasta, clădită pe temeiuri științifice, un monument al păcii internaționale, considerînd aceasta ca idealul său[98].

În sfîrșit, printr-o scrisoare din 11 ianuarie 1905, V. Jagić revine la propunerea de a-i solicita colaborarea la *Enciclopedie*, arătîndu-i că și-a asigurat colaborarea celor mai de seamă savanți ai timpului și, după prezentarea listei acestora, îl întreabă : „...Cum să lipsească numele lui Bogdan ?”. În continuare îi acordă libertatea de a-și alege orice domeniu[99]. La 19 octombrie 1905, prospectul acestei grandioase lucrări este întocmit de către V. Jagić și publicat în același an de către Secția de limbă și literatură rusă a Academiei Ruse de Științe — în 100 de exemplare — colecția sub

---

[94] I. Bogdan, *Despre scrierile și calitățile lui Vatroslav Jagić pentru alegerea ca membru onorar*, în *Dezbaterile*, XXVI (1903 1904), București, 1904, p. 191.

[95] Vatroslav Jagić, *Spomeni mojega života*, vol. II, Belgrad, 1934, p. 139 menționează pe I. Bogdan printre cei mai însemnați membri ai seminarului său.

[96] Vezi I. Lupaș, *Ioan Bogdan*, p. 22—23.

[97] *Ibidem* p. 27—28, scrisoarea din 5 aprilie 1903, prin care îi solicită colaborarea în domeniul lingvistic despre limba bisericească slavă pe teritoriul român sau elementele slave în limba română, iar eventual chiar în domeniul literaturii, istoriei, etnografiei sau arheologiei. În aceeași scrisoare, Jagić, arătîndu-i vastul cîmp de activitate, îi propune să mai colaboreze încă cineva din România.

[98] I. Lupaș, *Ioan Bogdan*, p. 28.

[99] *Ibidem*, p. 29.

titlul „Enciklopedija slavjanskoj filologij“, urmînd a fi publicată de către secţia arătată a Academiei Ruse de Ştiinţe şi sub redacţia lui V. Jagić[100].

La Viena, I. Bogdan cunoaşte şi vizitează pe Franz Miklosich — creatorul gramaticii comparate a limbilor slave (*Vergleichende Grammatik der slavischen Sprache*) —, o personalitate a slavisticii din acea vreme, de altfel şi membru de onoare al Academiei Române şi despre care slavistul român spunea că era un om foarte modest[101].

A treia personalitate a filologiei slave de atunci, pe care I. Bogdan o cunoaşte şi leagă prietenie la Viena, este Constantin Jireček[102], pe atunci profesor la Universitatea cehă din Praga, devenit membru de onoare al Academiei Române în urma propunerii slavistului român[103]. La Viena, I. Bogdan are drept colegi, între alţii pe slovacul Vatroslav Oblak (1864—1906) — unul dintre cei mai talentaţi discipoli ai lui V. Jagić —, pe Eugen Kozak, remarcat între altele prin frumosul studiu şi ediţie a inscripţiilor bucovinene vechi lucrate pe piatră, pe cehii F. Pastrnek (1853 — 1940) şi Matyáš Murko (1861 — 1952), precum şi pe rusul V. N. Ščepkin (1863 — 1920)[104], devenit o autoritate în domeniul paleografiei şi epigrafiei slave. Cu unii dintre ei I. Bogdan leagă amiciţie, în primul rînd cu Ščepkin, cu care mai tîrziu la Moscova a devenit foarte bun prieten[105], apoi cu Kozak[106] şi cu Murko[107].

Trecînd la Universitatea din Petersburg, unde I. Bogdan audiază cursurile dascălilor A.I. Sobolevskij — creatorul dialectologiei istorice ruse, dascăl eminent, după slavistul român —, P. A. Syrku (1855 — 1903), preţuit ca slavist bibliograf, N. P. Kondakov (1844 — 1925), o autoritate în domeniul artei slave şi bizantine, devenit în 1924 membru al Acamiei Române, şi Morozov[108]. Cu unii dintre aceştia, şi anume cu Sobo-

---

[100] Din prospectul publicat reiese că *Enciclopedia* urma să aibă trei părţi : lingvistică, istorico-literară şi etnografică, precedată de o introducere generală cuprinzînd în total 117 studii în întindere de 3760 pînă la 4048 de pagini. V. Jagič îşi asigurase colaborarea unor personalităţi ştiinţifice din cele mai cunoscute, ca de pildă : A. Leskien, A. Brückner, J. Gebauer, E. Berneker, I. Mikkola, M. Murko, W. Vondrak, A. A. Šahmatov. A. I. Sobolevskij, V. Gardthausen, P. A. Lavrov, Emil Kałužniacki, L. Miletič, E. Muka, I. Baudoin de Courtenay, O. Broch, F. F. Fortunatov, F. E. Korš, S. Kul'bakin, A. Belič, F. Pastrnek, Eugen Kozak, E. F. Karskij, R. F. Brandt, M. Rešetar, L. Stojanović, B. Conev, O. Asbóth şi K. Sandfeld-Jensen. Acest măreţ proiect s-a realizat numai parţial (vezi V. R. Lejkina-Svirskaja şi L. V. Razumovskaja, *Dokumenty k istorij slavjanovedenija v Rosij* (*1850—1912*) (sub redacţia acad. B. D. Grekov), Moscova-Leningrad, 1948, p. 260—264).

[101] Vezi scrisoarea lui I. Bogdan către I. Bianu citată mai sus, nota 93, şi Ioan Bogdan, *Franz Miklosich* în „Revista nouă”, an. II, 15 ianuarie 1889, p. 111—114.

[102] Vezi I. Lupaş, *op. cit.*, p. 32 33.

[103] Vezi I. Bogdan, *Asupra activităţii ştiinţifice a d-lui C. Jireček*, în *Dezbaterile*, XXXVI (1913 1914), Bucureşti, 1914, p. 176.

[104] Vezi Vatroslav Jagić, *Spomeni mojega života*, II, Beograd, 1934, p. 139; I. Lupaş, *op. cit.*, p. 21 şi 22.

[105] Vezi I. Lupaş, *op. cit.*, p. 36; Mihail Dan, *Din corespondenţa lui Ioan Bogdan cu savanţii ruşi*, în „Studii”, XIII, 1960, nr. 1, p. 130—138 şi Damian P. Bogdan, *Legăturile...*, p. 197 200, p. 243 258 (nr. 41 45), p. 261—266 (nr. 51 şi 52), p. 281—282 (nr. 63), p. 290—291 (nr. 79), p. 296 (nr. 85) şi p. 306 (nr. 93).

[106] Vezi I. Lupaş, *op. cit.*, p. 33 34.

[107] Vezi Damian P. Bogdan, *op. cit.*, p. 256—258 (nr. 45).

[108] *Ibidem*, p. 184, p. 215 219 (nr. 6 9), p. 220—221 (nr. 11) şi p. 228—230 (nr. 19 şi 20).

levskij şi cu Syrku, I. Bogdan a devenit prieten, mai mult însă cu primul şi mai puţin cu al doilea. La Petersburg, I. Bogdan, prin specializarea la Universitate şi prin cercetările ştiinţifice pe care le-a întreprins, a legat prietenie cu următorii slavişti: I.A. Byčkov (1858 – 1944), V.I. Lamanskij (1833–1914), creatorul unei mari şcoli de slavişti ruşi, A.N.Pypin (1833–1904), autor al unor lucrări capitale în domeniul literaturilor slave, A. A. Šahmatov (1864–1920), slavist de renume mondial, A. N. Veselovskij (1838–1906), învăţat de o erudiţie copleşitoare, cunoscător şi al limbii române, A. I. Jacimirskij (1870–1925), cu merite deosebite în primul rînd în domeniul studierii textelor româno-slave, care vorbea şi scria curent româneşte, V. M. Istrin (1865–1937), V. G. Vasil'evskij (1838–1899), E. E. Karskij (1860–1931), creatorul lingvisticii şi filologiei bieloruse şi S. L. Ptasycki (1853 – 1933). Mergînd apoi pentru cercetări ştiinţifice la Moscova, I. Bogdan se împrieteneşte aici cu următorii slavişti: F.F.Fortunatov, creatorul gramaticii istorice slave şi al şcolii lingvistice de la Moscova, F.E.Korš (1843 1915), P.A.Lavrov, socotit ca un filolog excelent, M.M. Speranskij (1863–1938), R.F.Brandt (1853–1920), A.S.Budilovič (1846–1908) şi V.F. Ržiga (1883–1960), caracterizat de slavistul român ca un tînăr inteligent, bine pregătit şi conştiincios.

Tot la Moscova, I. Bogdan devine prieten cu francezul Paul Boyer (1864–1949)[109] şi cu cehul Jiří Polivka (1858–1933), deveniţi slavişti cunoscuţi.

Un răstimp I. Bogdan face cercetări ştiinţifice la Kiev, unde se împrieteneşte cu slaviştii N.I.Petrov (1840–1921) şi T.D.Florinskij (1854-1919)[110].

Subliniem şi faptul că legăturile pe care I. Bogdan le-a avut cu slaviştii ruşi au fost atît de trainice, încît cu unii dintre aceştia a şi colaborat, ca de pildă cu dascălul său A.I.Sobolevskij — care aprecia lucrările slavistului român ca fiind ştiinţifice şi obiective, iar unele chiar admirabile —, apoi cu prietenul său foarte bun V.N.Ščepkin, cu M.N.Speranskij şi cu A.I.Jacimirskij[111]. Adăugăm şi faptul că A. I. Jacimirskij nu numai că a colaborat cu I. Bogdan, ci i-a şi solicitat aprobarea, ca să ia parte la unele din lecţiile pe care slavistul român le ţinea — ca dascăl — la Universitatea din Bucureşti.

Mergînd pentru specializare la Universitatea din Cracovia, I. Bogdan devine amic cu următorii slavişti poloni: Lucian Malinowski (1839–

[109] Vezi N. Iorga, *Generalităţi cu privire la studiile istorice*, ed. a III-a, Bucureşti, 1944, p. 184 şi André Mazon, *Paul Boyer*, în „Revue des études slaves", 26 (1950), p. 7–13.

[110] Vezi Damian P. Bogdan, *op. cit.*, p. 182–190, p. 194–200, p. 203 204, p. 206–208, p. 214 (nr.4), p. 216 (nr. 7), p. 219 220 (nr.10), p. 221 224 (nr. 12 şi 13), p. 231–234 (nr. 21–25, 27–29), p. 236 (nr. 32), p. 238 (nr. 34 şi 35), p. 240–278 (nr. 38–57), p. 279 (nr. 60), p. 281–285 (nr. 62, 63, 65, 66, 68 şi 69), p. 287 (nr. 72 şi 73), p. 288 291 (nr. 76, 77 şi 79), p. 294–301 (nr. 83–87), p. 302–310 (nr. 88–90 şi 92 98), p. 312 316 (nr. 101 104), p. 317–322 (nr. 106–108), p. 331 (nr. 121 şi 122), p. 335–336 (nr. 129 şi 130) şi p. 337 (nr.133).

[111] *Ibidem*, p. 185, p. 240 (nr. 38), p. 197 199, p.243 şi 245 (nr. 41), p. 247 250 (nr. 42 şi 43), p. 253–258 (nr. 44 şi 45), p.196–197, p. 258–259 (nr.46 şi 48), p. 189 190, p. 268–278 (nr. 54–57) (citatele le dăm în ordinea enumerării personajelor).

1898), dascălul său de la Cracovia, creatorul școlii de dialectologie polonă, I. Korżeniowski, Wladislaw Wislocki (1841—1900) și Karel Estreicher (1827—1908)[112].

Ca urmare a activității sale științifice, cunoscută dincolo de hotarele țării, I. Bogdan leagă prietenie și cu următorii slaviști străini: polonezii Emil Kałużniacki (1845—1914)[113] — membru corespondent al Academiei Române și al Academiei Ruse de Științe, cunoscut la noi mai ales prin colaborarea la colecția de documente Eudoxiu Hurmuzaki — și Eugenius Barvinski[114], cehul Karel Kadlec (1864—1928)[115], membru corespondent al Academiei Române și al Academiei Ruse de Științe, bulgarii Benjo Conev (1863—1926)[116] și Ljubomir Miletič (1863—1937)[117] și sîrbul Jovan Radonić[118], devenit membru corespondent al Academiei Române. Cu unii dintre acești slaviști I. Bogdan a și colaborat, de pildă cu Emil Kałużniacki[119], cu I. Korżeniowski[120] — despre care a fost vorba mai sus — și cu Eugenius Barwinski[121], după cum a făcut cu Jagić, cu Soboleskij, cu Ščepkin, cu Speranskij și cu Jacimirskij.

Pe linia legăturilor lui I. Bogdan cu slavistica europeană, merită a fi relevate și paginile pe care în 1893 acesta le-a închinat slavistului de origine slovacă Bartolomeu Kopitar[122] (1780 1844), caracterizat de V. Jagić ca un om talentat, care a acumulat în decursul anilor o imensă erudiție[123].

Din cele prezentate mai sus, conchidem următoarele: Ioan Bogdan — cel mai mare slavist român din trecut, autor al primelor ediții critice de izvoare româno-slave — a desfășurat în cursul a peste trei decenii o bogată și valoroasă activitate științifică, din care am desprins și cercetat mai sus un șir întreg de lucrări. Aceste lucrări sînt următoarele: *Ein Beitrag zur bulgarischen und serbischen Geschichtschreibung*; *Vechile cronici moldovenești pînă la Ureche*; *Cronici inedite atingătoare de istoria Românilor*; *Cronica lui Constantin Manasses*; *Documente și regeste privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Ungaria în secolii XV și XVI*; *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul*

---

112 Vezi Mihail Dan, *Legăturile lui Ioan Bogdan cu filologii poloni*, în „Romanoslavica", IV, 1960, p. 309 326, și Damian Bogdan, *op. cit.*, p. 250—256 (nr. 43 și 44).

113 Vezi Ion Lupaș, *op. cit.*, p. 33.

114 Vezi Mironis Costini, *Chronicon terrae Moldavicae ab Aarone principe*, ediție Dr. Eugenius Barwinski, București, 1912, p. XXVI.

115 Ion Lupaș, *op. cit.*, p. 19.

116 Vezi Damian P. Bogdan, *Ioan Bogdan* ..., p. 190.

117 Vezi Ljubomir Miletič, *Dakoromânite*, p. 276, și idem, recenzie în „Bălgarski pregled", cartea a XII-a, octombrie, 1895, p. 121; I. Lupaș, *op. cit.*, p. 33 și Damian P. Bogdan, *op. cit.*, p. 200.

118 Vezi I. Lupaș, *op. cit.*, p. 35.

119 Vezi *Dezbaterile*, XVII, 1894—1895, București, 1895, p. 10.

120 Vezi Ioan Bogdan, *Vechile cronici*, p. 56, nota 2; idem, *Cronici inedite*, p. 105.

121 Vezi mai sus, nota 114.

122 I. Bogdan, *Bartolomeiu Kopitar. O pagină din istoria filologiei romîne*, în „Convorbiri literare", XXVII, 1893, p. 1 062—1 072.

123 I. V. Jagić, *Istorija slavjanskoj filologij*, S. Petersburg, 1910, p. 214.

și cu Țara Ungurească în sec. XV și XVI; *Documentele lui Ștefan cel Mare*; *Documente privitoare la istoria românilor*, în colecția de documente Hurmuzaki; *Eine bulgarische Urkunde des Caren Joan Sracimir*; *Documente și peceți moldovenești în facsimile (sec. XIV — XVI)*, pus în circulație științifică sub titlul: *Album paleografic moldovenesc*; *Cultura românească veche*; *Über die rumänischen Knesen*; *Românii și Bulgarii* și *Über die Sprache der ältesten moldauischen Urkunden.*

Lucrările enumerate, prin valoarea lor, prin reliefarea, prețuirea și folosirea lor nu numai de specialiștii români, ci și de o pleiadă întreagă de slaviști europeni de seamă—ca, de pildă, V. Jagić, C. Jireček, B. Conev, A.I. Jacimirskij, L. Miletič, P.A. Syrku, A.I. Soboleskij, J. Trifonov, Bogdan D. Filov, Miloš Weingart, Vladimir Rozov, K. Mirčev, Henri Boissin, Ivan Dujcev, O. Markov și André Mazon se încadrează în circuitul de valori ale slavisticii europene.

Datorită studiilor de specializare urmate la Universitățile din Viena, Petersburg și Cracovia, precum și activității sale științifice, I. Bogdan a reușit să colaboreze cu unii dintre marii slaviști ai vremii sale, ca de exemplu: V. Jagić, A. I. Soboleskij, V.N. Ščepkin, M.N. Speranskij, Emil Kałużniacki, I. Korżeniowski, I.I. Skupiewski și Eugenius Barwinski.

Activitatea științifică a lui I. Bogdan i-a creat faimă în slavistica europeană și argumentele acestei afirmații sînt următoarele: solicitarea lui V. Jagić ca slavistul român să colaboreze la *Archiv für slavische Philologie*, pe atunci unica revistă reprezentativă a slavisticii europene, propunerea aceluiași titan al slavisticii ca I. Bogdan să-și dea contribuția la compendiul de slavistică, apărut sub titlul *Enciklopedija slavjanskoi filologii*, reproducerea de către slavistul rus A.I. Jacimirskij a unor pagini întregi din ceea ce a publicat slavistul român și rugămintea aceluiași de a i se îngădui să asiste la unele lecții pe care I. Bogdan le ținea ca dascăl la Universitatea din București.

O ETAPĂ IMPORTANTĂ ÎN ACTIVITATEA P. S. D. M. R.: CLUBURILE SOCIALISTE LA SATE ȘI LUPTA ȚĂRĂNIMII LA SFÎRȘITUL SECOLULUI AL XIX-LEA (1898–1899)*

DE

D. HUREZEANU

Sfîrșitul secolului al XIX-lea a fost marcat de o creștere considerabilă a interesului partidelor socialiste europene pentru problema agrară. Criza agrară de lungă durată din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea dăduse o lovitură puternică agriculturii vest-europene. Efectele crizei se repercutau adînc în întreg complexul problemelor legate de sistemul agrar, de la cele de ordin tehnic-productiv pînă la cele sociale și politice. Fenomenele cu adîncă rezonanță socială și economică care se petreceau în cadrul agriculturii din țările europene nu puteau să nu se impună atenției mișcării socialiste.

Clarificarea poziției în problema agrară devenea necesară și pentru faptul că progresele dezvoltării capitalismului în agricultură creau premisele obiective ale formării alianței muncitorești-țărănești.

Mișcările țărănești care s-au desfășurat în întreaga Europă la sfîrșitul secolului al XIX-lea au constituit de asemenea un imbold puternic pentru mișcarea socialistă de a intensifica preocupările în jurul chestiunilor social-economice ale satului.

În sfîrșit, procesul însuși al dezvoltării mișcării socialiste și necesitățile activității politice practice puneau în fața partidelor muncitorești în mod nemijlocit sarcina abordării problemei agrare, a relațiilor sociale la sate și a elaborării unei platforme politice față de țărănime. Succesele pe care mișcarea socialistă le-a obținut la orașe creau posibilitatea reală pentru extinderea acțiunii și influenței sale la sate, ca o condiție necesară pregătirii premiselor pentru lupta victorioasă împotriva socie-

* Text elaborat pe baza unui studiu dintr-o lucrare colectivă care se întocmește de către Institutul de istorie a partidului de pe lîngă C. C. al P.M.R.

tății capitaliste și instaurarea societății socialiste. Dezvăluind împrejurările care concurau la intensificarea preocupărilor mișcării socialiste internaționale pentru problema agrară și țărănime, Engels scria la sfîrșitul anului 1894 într-una din lucrările sale importante consacrate problemei agrare: „Partidele burgheze și reacționare se miră nespus că din senin socialiștii pun acum pretutindeni la ordinea zilei problema țărănească. De fapt ar trebui să se mire că acest lucru nu s-a întîmplat încă de mult. Din Irlanda pînă în Sicilia, din Andaluzia pînă în Rusia și în Bulgaria, țăranul constituie un factor al populației, al producției și al puterii politice"[1].

O valoroasă inițiativă pe linia activizării preocupărilor mișcării socialiste față de problema agrară i-a revenit mișcării muncitorești din România. La Congresul Internaționalei a II-a ținut la Bruxelles (1891), delegația română a pus în dezbatere această problemă. Cum ordinea de zi a congresului fusese stabilită anterior inițiativei luate de delegația română, dezbaterea problemei agrare a fost amînată pentru Congresul de la Zürich. Totuși, la Bruxelles, raportorul român s-a oprit în special asupra activității socialiștilor români desfășurate în rîndurile țărănimii[2]. La congresul de la Zürich, din inițiativa și la stăruința delegației române, problema agrară a fost inclusă pe ordinea de zi[3]. Raportul prezentat de delegația socialiștilor români expunea detaliat programul agrar al P.S.D.M.R.

Activitatea socialiștilor români desfășurată la Congresul Internaționalei a II-a de la Zürich a înregistrat un succes de seamă. În rezoluția adoptată la congres se specifica: „Una din sarcinile cele mai de căpetenie pentru democrația socialistă din toate țările este de a organiza pe muncitorii agricoli ca și pe muncitorii industriali și de a-i înrola în rîndurile marii armate a socialismului internațional"[4].

Cu puțin în urma congreselor Internaționalei a II-a, la care a fost dezbătută problema agrară, o serie de partide socialiste înscriau de asemenea această problemă pe ordinea de zi a congreselor naționale. Au fost inițiate măsuri în scopul răspîndirii propagandei socialiste în rîndurile țărănimii[5].

O altă trăsătură semnificativă pentru preocupările mișcării socialiste pe plan european față de problemele social-agrare la sfîrșitul seco-

---

[1] K. Marx și F. Engels, *Opere alese în două volume*, vol. II, ed. a 2-a, București, E.S.P.L.P., 1955, p. 458.

[2] Vezi „Munca" nr. 26 din 18 august 1891.

[3] Ibidem, 22 august 1893.

[4] Ibidem, 12 septembrie 1893.

[5] Receptivă la dezbaterea problemei agrare în cadrul mișcării socialiste internaționale, presa socialistă din țara noastră a relatat pe larg evenimentele de seamă legate de această dezbatere, reproducînd uneori integral rapoartele înfățișate la diferitele congrese socialiste. Astfel, „Lumea nouă" a reprodus raportul ținut de Paul Lafargue la congresul de la Nantes (1894), publicat sub titlul *Proprietatea țărănească și evoluția economică*, în revista „L'ère nouvelle" (noiembrie 1894) și republicat în broșură separată în 1897 (vezi „Lumea nouă", an. III, nr. 806, 807 și 809 din 15, 16 și 19 martie 1897). De asemenea ziarul „Lumea nouă" a relevat în termeni elogioși discursul lui J. Jaurès ținut în Camera franceză, în ședințele din 19, 26 iunie și 3 iulie 1897 sub titlul *Socialismul și țăranii*. La 28 iunie, „Lumea nouă" anunța că toți cei ce citesc în limba franceză pot să procure „monumentala cuvîntare a lui Jaurès" de la administrația ziarului.

lului al XIX-lea o reprezintă elaborarea unor lucrări ample menite a elucida principiile teoretice ale politicii partidelor socialiste în domeniul agriculturii. Curentul revizionist s-a manifestat cu deosebită virulenţă în acest domeniu, opunînd legilor economice general valabile descoperite de Marx tezele pseudoştiinţifice cu privire la caracterul, chipurile, specific al evoluţiei agriculturii, cele privind pretinsa „stabilitate" şi „rezistenţă" a micii proprietăţi ţărăneşti faţă de procesul concentrării producţiei şi capitalului sau faimoasa teorie a scăderii fertilităţii solului.

Literaturii cu caracter revizionist[6] i s-au opus lucrări de mare prestigiu, deşi mai puţine ca număr. În special anul 1899 a fost deosebit de rodnic în această privinţă[7].

În cadrul activităţii desfăşurate de partidele socialiste pe tărîmul problemei agrare la sfîrşitul secolului al XIX-lea apare suficient de pre-

---

Foarte amănunţit a fost relatată printr-o corespondenţă specială în presa socialistă din România dezbaterea problemei agrare în cadrul Congresului socialist german ţinut la Breslau (1895). (Vezi „Lumea nouă", an. I, nr. 311, 314, 315, 316, 317, 318 din 1, 3, 4, 5, 7 octombrie 1895).

Preocupările Partidului Social-Democrat din Germania pentru elaborarea unei platforme privind problema agrară, ca şi poziţia deputaţilor socialişti în cadrul parlamentului faţă de această problemă s-au reflectat de asemenea în coloanele presei socialiste din România (Vezi „Lumea nouă", nr. 239 şi 240 din 16 şi 17 iulie 1895).

Ziarul „Lumea nouă" a reprodus şi unele articole aparţinînd lui E. Vandervelde cu privire la „socialismul agrar" din Belgia („Lumea nouă", an. III, nr. 906, 909 şi 910 din 20, 23, 24 şi 25 iulie 1897). De asemenea, în presa socialistă s-au consemnat ştiri privind mişcarea muncitorilor agricoli din diferite provincii ale Italiei („Lumea nouă", an. III, nr. 895 din 8 iulie 1897).

Un interes susţinut a manifestat mişcarea socialistă din vechea Românie faţă de experienţa obţinută în Transilvania şi Ungaria în domeniul propagandei socialiste la sate. „Pentru ţara noastră «eminamente agricolă », mişcarea ţăranilor dintr-un stat vecin, care numără în populaţia sa agrară 2—3 milioane de ţărani români, e de un interes cu totul excepţional" („Lumea nouă", an. III, nr. 874 din 12 iunie 1897). „Lumea nouă" a inserat informaţii privind grevele de seceriş din Transilvania şi Ungaria şi a reprodus articole despre acţiunea de propagandă socialistă la sate desfăşurată acolo (vezi „Lumea nouă", an. III, nr. 890, 892 şi 893 din 2, 4 şi 5 iulie 1897; nr. 1 124 din 14 aprilie 1898 etc.).

[6] În apusul Europei, revizionismul în problema agrară era promovat şi susţinut în special de social-democraţii oportunişti din cadrul partidelor socialiste. Principalul exponent al revizionismului în problema agrară era social-reformistul german E. David, a cărui lucrare *Socialismul şi agricultura*, apărută în 1903, avea un pronunţat ascuţiş polemic, fiind îndreptată împotriva lucrării lui K. Kautsky *Problema agrară*. În Rusia, revizioniştii în problema agrară erau recrutaţi la sfîrşitul secolului al XIX-lea mai ales din rîndurile marxiştilor legali (Vezi, de exemplu, lucrările lui S. N. Bulgakov, *Капитализм и земледелие*, vol. I—II, St. Petersburg, 1900; M. I. Tugan Baranovski, *Земельный вопрос на западе и в России*, f. a. etc.

[7] În 1899 a apărut la Stuttgart cunoscuta lucrare a lui K. Kautsky *Die Agrarfrage*. Lucrarea reprezintă, aşa cum menţiona Lenin într-o recenzie, „un studiu sistematic şi ştiinţific asupra unei probleme care a provocat şi continuă să provoace discuţii înflăcărate în toate ţările" (V. I. Lenin, *Opere*, vol. 4, Bucureşti, E.S.P.L.P., 1950, p. 95). Dacă analiza economică pe care Kautsky o face sistemului agrar se distinge prin profunzime şi multilateralitate, ideile sale privind posibilitatea alianţei muncitoreşti-ţărăneşti sînt viciate de pe acum de oportunism.

Tot în anul 1899, la Petersburg a apărut monumentala lucrare a lui Lenin *Dezvoltarea capitalismului în Rusia*.

gnant contribuţia adusă de mişcarea socialistă din România. Experienţa acumulată de mişcarea socialistă din România în acest domeniu aduce un element propriu, distinctiv, care contribuie la întregirea tabloului de ansamblu al abordării problemei agrare de către mişcarea socialistă europeană.

Încă de la începuturile sale, tînăra mişcare muncitorească şi socialistă română s-a arătat receptivă faţă de problema agrară şi de situaţia ţărănimii. Acest fapt era reclamat, mai mult chiar decît în alte ţări, atît de considerente de ordin teoretic, cît şi practic. Acţionînd în condiţiile în care problema agrară alcătuia un element principal al aşa-zisei „chestiuni sociale", prin care reprezentanţii socialismului din România subînţelegeau totalitatea măsurilor ce duc la transformarea orînduirii burghezo-moşiereşti, teoretic, analiza acestei probleme era indispensabilă pentru înţelegerea societăţii româneşti, a structurii şi relaţiilor de clasă, şi deci a elaborării liniei programatice şi tactice a mişcării, iar practic nu putea să se ignoreze ţărănimea, care alcătuia marea majoritate a populaţiei ţării.

Chestiunile sociale ale satului, văzute într-o lumină revoluţionar-democrată, s-au situat în centrul preocupărilor cercurilor socialiste premarxiste din deceniul al VIII-lea al secolului al XIX-lea. Între 1887 şi 1888, chiar în pragul puternicei răscoale din primăvara anului 1888, s-a desfăşurat o altă etapă însemnată a activităţii mişcării socialiste la sate.

Momentul cel mai reprezentativ al activităţii mişcării socialiste la sate din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea atît prin amploarea organizatorică şi propagandistică a acţiunilor desfăşurate, cît şi prin implicaţiile sociale şi politice pe care le-a avut, se situează, incontestabil, la sfîrşitul secolului trecut, în anii 1898—1899.

Partidul Social-Democrat al Muncitorilor din România, creat în anul 1893, acumulase o oarecare experienţă în domeniul muncii de propagandă printre ţărani. Atît în programul adoptat la congresul de constituire a P.S.D.M.R. cît şi la următoarele 3 congrese ale sale, ţinute între 1894 şi 1897, problema agrară a fost luată în discuţie. S-au confruntat diferite opinii, de la cele de nuanţă burghezo-liberală pînă la cele revoluţionare, avansate, şi s-au conturat unele puncte de vedere privind politica partidului la sate. S-au luat unele măsuri organizatorice şi propagandistice menite să asigure extinderea influenţei socialiste la sate. Printre ele, de un deosebit succes s-a bucurat răspîndirea de broşuri şi alte publicaţii şi organizarea de întruniri în unele judeţe ale ţării. Presa socialistă, în primul rînd ziarul partidului — „Lumea nouă" —, publica numeroase informaţii despre situaţia grea a ţărănimii şi nedreptăţile pe care le comiteau organele administrative, demasca actele de spoliere a ţărănimii de către marii arendaşi şi moşieri. Izolat, au fost organizate unele cluburi la sate, avînd o activitate predominant culturală-educativă.

Cu toate condiţiile favorabile pentru desfăşurarea muncii de propagandă şi organizare a ţărănimii, rezultatele obţinute în primii ani după

crearea P.S.D.M.R. erau încă departe de a crea o puternică mişcare la sate aflată sub influenţa sa. Conducerea partidului şi propagandiştii priveau acţiunile pornite ca pe o problemă de campanie; propaganda nu se desfăşura metodic şi nici nu avea o arie de răspîndire suficient de largă.

O schimbare categorică a survenit o dată cu Congresul al V-lea al P.S.D.M.R., care a avut loc în aprilie 1898. Congresul a constituit o etapă deosebită în abordarea problemei agrare de către social-democraţia română. Problema agrară s-a situat nu numai în centrul preocupărilor congresului, dar a dominat chiar activitatea partidului în anul 1898 şi la începutul anului 1899.

Figurînd pe ordinea de zi a congresului ca una din problemele de bază, în jurul chestiunii agrare s-au conturat cu claritate cele două tendinţe existente în partid : cea muncitorească, înaintată, şi cea oportunistă, reformistă. Elementele înaintate, muncitorii şi intelectualii ataşaţi cauzei socialismului, puneau accentul în intervenţiile lor pe necesitatea acţiunilor practice, relevînd forţa de atracţie a ideilor socialiste printre ţărani, în timp ce exponenţii curentului burghezo-liberal recomandau precauţie şi se dovedeau preocupaţi în primul rînd de măsuri care să facă inofensivă organizarea ţărănimii sau chiar dezaprobau linia de a se organiza ţărănimea [8].

În puternică distonanţă cu părerile elementelor burghezo-liberale apare poziţia militanţilor înaintaţi din mişcarea socialistă. Deosebit de viguros a răsunat la congres glasul lui I.C. Frimu în favoarea organizării ţărănimii. Frimu sublinia că masele ţărăneşti sînt foarte receptive la propaganda socialistă. El arăta că propagandiştii trebuie să manifeste o adîncă înţelegere faţă de nevoile ţărănimii, să nu fie preocupaţi în primul rînd de rezultatele electorale ale propagandei. În cadrul măsurilor menite să faciliteze opera de propagandă la sate, I.C.Frimu propunea publicarea săptămînală a unei ediţii speciale a ziarului „Lumea nouă", destinată exclusiv satelor, şi întocmirea unor broşuri de popularizare [9].

Un alt delegat la congres arăta că succesul operei de propagandă a ideilor socialiste la ţară şi răspîndirea influenţei mişcării socialiste printre ţărani se află în strînsă legătură cu temeinica organizare, sub raport

---

[8] Concludente în această privinţă sînt mărturiile pe care le făcea mai tîrziu G. Diamandy, unul dintre exponenţii grupului conducător burghez-liberal din partid (vezi „Viitorul", an. IV, nr. 773 din 12 (25) ianuarie 1909). V. G. Morţun, fruntaş al grupului burghez-liberal din P.S.D. M.R. considera că, pentru a se realiza „o mişcare sănătoasă şi legală la sate", este nevoie de recrutarea a 200—300 de propagandişti „din pătura conducătoare" : medici, avocaţi, comercianţi, proprietari, a căror prezenţă la sate era o chezăşie a caracterului paşnic al mişcării. („Lumea nouă", an. V, seria a II-a, nr. 77 din 14 aprilie 1898).

C. Dobrogeanu-Gherea. unul dintre fruntaşii marcanţi ai mişcării socialiste la sfîrşitul secolului al XIX-lea, ţinea şi el să tragă semnalul de alarmă în cazul desfăşurării unei susţinute activităţi de organizare a ţărănimii, prevenind membrii congresului de urmările neplăcute. din punct de vedere al reformiştilor, ce le-ar avea propaganda socialistă la sate : „... Dacă e uşor să ridici satele — prevenea Gherea — să faci mişcare socialistă printre ţărani, nu e tot atît de uşor a domina, a stăpîni mişcarea uriaşă care ar izbucni în urma propagandei la sate („Lumea nouă", an. IV, nr. 1 120 din 12 aprilie 1898).

[9] „Lumea nouă", an. IV, nr. 1 120 din 12 aprilie 1898.

politic și economic, a clasei muncitoare[10]. El sublinia că „numai muncitorii luminați ar putea să întrețină necontenit mișcarea țăranilor"[11].

La congres au fost formulate și puncte de vedere după care intelectualii satelor, în special învățătorii, puteau fi atrași în munca de propagandă printre țărani[12].

Congresul a adoptat prin aclamații unanime o moțiune care scotea în evidență necesitatea întăririi contactului mișcării socialiste cu satele și indica viitorului consiliu general al partidului „să însărcineze o comisie ... care să se pună în legătură cu diferite elemente socialiste țărănești și să caute mijloace pentru răspîndirea broșurilor și ziarelor socialiste la sate"[13].

Comisia agrară alcătuită din 5 persoane, pe baza hotărîrii congresului, n-a jucat vreun rol activ în desfășurarea ulterioară a evenimentelor, fiind de fapt înlocuită cu cîțiva delegați care au activat nemijlocit în rîndurile țăranilor [14].

Lucrările congresului au stimulat munca de organizare a țărănimii. De altfel trebuie subliniat că măsurile care urmau să se întreprindă în vederea traducerii în viață a hotărîrilor congresului aveau să coincidă cu inițiativa personală a unor muncitori avansați. Într-adevăr, încă în luna martie 1898, muncitorul tîmplar Gh. Marinescu, care activase mai mulți ani ca membru al clubului muncitorilor din București, înființase la Zimnicea (jud. Teleorman) o „Societate a muncitorilor plugari". Inițial, Marinescu făcuse propagandă printre tîmplari și alți lucrători [15]. Numai după ce a reușit să-i strîngă pe aceștia în jurul lui a trecut, împreună cu noii adepți cîștigați de ideea organizării țărănimii, la propaganda ideilor socialiste pe un plan mai larg. Marinescu căuta să ia contact cu conducerea P.S.D.M.R. pentru a obține sprijin în acțiunea întreprinsă de el. Clubul din Zimnicea era bine consolidat și audiat de numeroși țărani la ședințele săptămînale [16]. El a servit drept model pentru alte cluburi din județul Teleorman, care n-au întîrziat să ia ființă. Prin eforturile depuse de muncitorul Marinescu și de alți tovarăși de idei s-au creat peste 20 de cluburi în diferite localități din Teleorman.

Țăranii manifestau o deosebită atracție față de cluburi, presupunînd că ele vor fi instrumente prin care vor putea să-și îmbunătățească situația materială.

În timp ce satele din împrejurimile Zimnicei erau tot mai puternic frămîntate de ideea organizării în cluburi, delegații din partea organelor centrale ale partidului au dat un nou și puternic impuls acțiunii de organi-

---

[10] Vezi Gh. Matei, *Mișcarea muncitorească și intensificarea luptei de clasă la sate spre sfîrșitul secolului al XIX-lea*, în „Analele Institutului de istorie a partidului de pe lîngă C.C. al P.M.R.", nr. 5, 1959, p. 21.

[11] „Lumea nouă", an. IV, nr. 1 122 din 14 aprilie 1898.

[12] Ibidem.

[13] Ibidem.

[14] I. C. Atanasiu, *Mișcarea socialistă. 1881–1900*, București, 1932, p. 252. Comisia și-a restrîns activitatea mai mult la pregătirea materialelor de propagandă care urmau să fie trimise la sate.

[15] Dezbaterile Adunării Deputaților pe 1898–1899, p. 439.

[16] „Lumea nouă", an. IV, nr. 1 277 din 22 octombrie 1898.

zare a ţărănimii. Ţăranii considerau că venirea propagandiştilor de la centru le oferea garanţia adoptării unor măsuri corespunzătoare intereselor lor [17].

O dată cu consolidarea cluburilor şi cu răspîndirea acestora s-a luat hotărîrea convocării unei consfătuiri la Bucureşti, în toamna anului 1898, cu delegaţii tuturor cluburilor din Teleorman. Unul din obiectivele principale ale consfătuirii consta în pregătirea cluburilor în vederea participării la alegerile pentru consiliile comunale. Acolo s-au ţinut de asemenea dări de seamă despre mersul activităţii cluburilor; la discuţii s-a ridicat problema relaţiilor dintre marii arendaşi şi ţărani. Consfătuirea a întărit convingerea ţăranilor în justeţea căii pe care au pornit şi a constituit un imbold în munca de organizare a cluburilor socialiste. „Sătenii adunaţi la Bucureşti — scria ziarul „Lumea nouă" — se vor întoarce pe la vetrele lor hotărîţi să răspîndească şi printre fraţii lor adevărurile aflate de dînşii"[18].

Căutînd să menţină mişcarea pornită printre locuitorii judeţului Teleorman sub un control riguros, Consiliul general al P.S.D.M.R., comisia agrară desemnată de congresul al V-lea şi delegaţii cu propaganda socialistă în rîndul ţăranilor au întocmit în toamna anului 1898 un *statut model al cluburilor muncitorilor plugari*. La începutul anului 1899 acestui statut i s-au adus o serie de adăugiri şi detalieri [19]. Prevederile statutului erau foarte moderate. Se urmărea de fapt transformarea cluburilor în societăţi de ajutor mutual, cu unele atribuţii electorale în perioada alegerilor.

Un accent deosebit se punea în statut pe latura culturală-educativă a activităţii cluburilor. Citirea ziarului „Lumea nouă", mai ales materialele consacrate problemei ţărăneşti, lectura unor broşuri şi „cărticele" trimise de către Consiliul general al P.S.D.M.R. figurau printre obligaţiile principale ale cluburilor [20]. În statut era de asemenea subliniat rolul cluburilor ca instrumente electorale.

În ciuda orientării înguste şi legaliste a cluburilor, aflată în contradicţie cu spiritul revoluţionar al ţărănimii, acţiunea de răspîndire a acestora a cunoscut către sfîrşitul anului 1898 o nouă intensificare. Numărul cluburilor socialiste s-a ridicat la 75 numai în judeţul Teleorman, cu peste 9 000 de membri participanţi [21]. În judeţele învecinate cu Teleormanul începuseră de asemenea să se organizeze primele cluburi.

Autorităţile locale urmăreau cu atenţie evenimentele, dînd semne de vădită îngrijorare în legătură cu răspîndirea cluburilor socialiste. Din diferite localităţi parveneau ştiri despre ameninţările şi represaliile

---

[17] Vezi, de exemplu, comentariul pe care-l făcea în acest sens ziarul „Dreptatea" (an. IV, nr. 992 din 24 februarie 1899); vezi şi „Timpul", (an. XXI, nr. 19 din 26 ianuarie 1899).

[18] „Lumea nouă", an. IV, nr. 1 275 din 20 octombrie 1898.

[19] O analiză comparativă mai largă a celor 2 statute ale cluburilor ţărăneşti conţine articolul lui Gh. Matei, *Mişcarea muncitorească şi cluburile socialiste la sate* (*1898—1899*), în „Anale...", 1961 nr. 6, p. 80—82.

[20] Vezi *Statutele clubului muncitorilor plugari*, Bucureşti, Tipografia „Lumea nouă", 1899.

[21] „Lumea nouă", seria a II-a, nr. 7 din 3 ianuarie 1899.

comise de către primari şi alţi reprezentanţi ai autorităţilor asupra membrilor fruntaşi din cluburi.

Cu toate acestea, acţiunea de organizare a ţărănimii continua să se extindă, culminînd cu perioada de la începutul anului 1899, lunile ianuarie-martie. Numărul cluburilor creştea într-un ritm vertiginos : judeţele Teleorman, Vlaşca, Romanaţi, Olt, precum şi Dolj, Argeş, Dîmboviţa şi Buzău erau cuprinse de febra organizării ţărănimii. „... Cluburile ţărăneşti se înfiinţează pe capete — scria despre acţiunea de organizare a ţărănimii la începutul anului 1899 un ziar burghez —. În Teleorman, in Olt, în Romanaţi şi în Vlaşca nu e zi ca să nu se înfiinţeze noi cluburi"[22]. Potrivit unor cercetări anterioare, în judeţul Teleorman, din 127 de comune existau cluburi în 96. În judeţul Vlaşca existau cluburi în 29 de comune din 120. În judeţul Olt, din 102 comune în 38 existau cluburi [23]. În judeţul Romanaţi, după relatările prefectului către ministrul de interne, funcţionau peste 20 de cluburi în 3 plase [24]. În anumite comune funcţionau concomitent chiar mai multe cluburi, de obicei cîte un club de fiecare cătun. După evaluările aproximative făcute în „Darea de seamă a clubului muncitorilor din Bucureşti pe anul 1899", în decurs de şase luni s-au înfiinţat în 4 judeţe peste 300 de cluburi ţărăneşti [25].

Înfiinţarea cluburilor avea loc după o procedură sumară, puterea exemplului jucînd un rol deosebit în atragerea ţăranilor spre cluburi. De obicei ţăranii se adunau în zilele de sărbătoare şi, după ce ascultau cuvîntările propagandiştilor trimişi de la centru sau ale unor ţărani din satele vecine, hotărau cu însufleţire să formeze un club. Se proceda apoi la citirea unor publicaţii socialiste, cu precădere broşura *Dezrobirea muncitorilor*, şi se întocmea un proces-verbal de înfiinţare a clubului. După modelul statutului-tip trimis de consiliul general al P.S.D.M.R., se întocmeau statutul pentru clubul respectiv şi se alegea comitetul de conducere a clubului, alcătuit dintr-un preşedinte, un casier, un secretar şi 4 membri.

Se impune atenţiei nu numai numărul mare de cluburi înfiinţate, ci şi participarea numeroasă a ţărănimii la activitatea cluburilor respective. În multe comune erau cuprinşi în cluburi de la 50% pînă la 90% din totalitatea capilor de familie [26]. Cluburile deveniseră puternice centre de atracţie, către care se îndreptau insistent privirile ţăranilor nemulţumiţi. Ele erau prevăzute cu biblioteci care posedau un fond minimal de cărţi, ziare, reviste, broşuri.

Organizarea ţărănimii a prezentat trăsături specifice, particulare, determinate de poziţia obiectivă pe care o ocupau ţăranii, ca mici pro-

---

[22] „Dreptatea", an. IV, nr. 982 din 14 februarie 1899.

[23] Gheorghe Matei şi M. Damaschin, *Despre mişcările ţărăneşti din 1899 şi cluburile socialiste la sate*, în „Studii", 1953, nr. 1, p. 104.

[24] *Documente despre mişcările ţărăneşti din 1899 şi cluburile socialiste la sate*, publicate de Gh. Matei şi M. Damaschin în „Studii", 1953, nr. 1, p. 119 în continuare se va cita : *Documente...*, „Studii".

[25] Clubul muncitorilor din Bucureşti, *Dare de seamă şi bilanţul de venituri şi cheltuieli ale clubului şi secţia de ajutor, de la 1 martie 1898 la 28 februarie 1899*, p. 4.

[26] Vezi „Studii", 1953, nr. 3, p. 104 ; „Lumea nouă" din 22 octombrie 1898 şi din 15 februarie 1899 etc.

ducători, în procesul vieţii materiale. În perioade scurte, de cîţiva ani sau chiar numai de cîteva luni, organizaţiile ţărăneşti născute sub înrîurirea mişcării socialiste creşteau într-un ritm extrem de rapid, pentru ca după aceea, în urma terorii dezlănţuite de cercurile dominante, să scadă la fel de brusc. Cluburile socialiste la sate de la sfîrşitul secolului al XIX-lea nu pot fi asimilate cu cele ale proletariatului industrial, care erau trainic închegate organizatoric, majoritatea cu un caracter permanent, nemaivorbind de conţinutul activităţii pe linie de agitaţie şi propagandă, deosebită în cadrul celor două tipuri de cluburi. Organizarea ţărănimii nu trebuie privită în sine — ca o acţiune izolată, autonomă şi independentă , ci ca formă de manifestare a mişcărilor ţărăneşti. Însăşi acţiunea de organizare constituia una din formele pe care le-au îmbrăcat frămîntările ţărănimii, în condiţiile ascuţirii luptei de clasă de la sfîrşitul secolului al XIX-lea, exercitînd în acelaşi timp o puternică înrîurire stimulatoare asupra altor forme de luptă deschisă. Cluburile socialiste de la sfîrşitul secolului al XIX-lea au constituit centre din care s-au dezvoltat, aşa cum vom vedea, intense frămîntări ţărăneşti.

În ceea ce priveşte compoziţia socială a participanţilor la cluburile socialiste la sate, sînt de observat următoarele : statutul cluburilor nu prevedea restricţii pentru elementele burgheziei săteşti, subliniind, dimpotrivă, necesitatea unirii tuturor ţăranilor. Pe de altă parte, însuşi scopul cluburilor şi caracterul activităţii acestora aşa cum erau prevăzute în statut, erau de natură să stimuleze participarea burgheziei săteşti în cadrul acţiunii de organizare a ţărănimii. Acţiunea de organizare a ţărănimii s-a extins însă în special asupra păturilor sărace ale satelor. Ţăranii săraci au îmbrăţişat cu deosebită însufleţire ideea cluburilor, pentru că vedeau în ele instrumente prin care ar putea să-şi îmbunătăţească soarta.

Preconizările conducerii oportuniste a P.S.D.M.R., întreaga lor politică în chestiunea agrară şi ţărănească nu exprimau, desigur, în mod adecvat nevoile ţărănimii şi căile de rezolvare ale problemelor care stăteau în faţa acesteia. Aspiraţiile maselor de bază ale ţărănimii nu puteau fi încorporate în cadrul dezideratelor expuse de conducerea oficială a P.S.D.M.R. în legătură cu cluburile. Cum se întîmplă însă întotdeauna în astfel de cazuri, ţăranii nu s-au preocupat să definească limitele reale ale propagandei duse de reprezentanţii fideli fruntaşilor oportunişti din mişcare, să disece caracterul activităţii cluburilor, potrivit dezideratelor pornite de la centru, ci au turnat în această activitate un conţinut nou, corespunzător radicalismului hotărît al maselor, iar nu moderaţiei liberale a oportuniştilor din conducerea P.S.D.M.R. Condiţiile obiective fiind coapte, ţăranii s-au folosit de cluburi, devenite astfel un puternic factor de mobilizare pentru a da expresie nemulţumirilor care îi frămîntau.

Această contradicţie internă a cluburilor, între caracterul moderat, de esenţă burgheză-liberală, pe care căutau să-l imprime liderii oportunişti ai P.S.D.M.R., şi aspiraţiile revoluţionare, hotărîte ale maselor ţărăneşti apărea chiar în discuţiile purtate în cadrul cluburilor. În timp ce membrii din comitetul de conducere a cluburilor, influenţaţi mai puternic de conducerea oportunistă a partidului, vorbeau ţăranilor despre votul universal şi despre necesitatea de a fi paşnici şi a acţiona numai în limitele

legii, membrii de rînd ai cluburilor ridicau aproape invariabil în cuvîntul lor problema relațiilor dintre marii proprietari și țărani, a lipsei de pămînt, a greutăților materiale pe care ei le îndurau [27].

În numeroase comune, comitetul executiv al cluburilor, reflectînd starea de spirit a maselor, înainta numeroase petiții care conțineau plîngeri împotriva moșierilor, a primarilor și formulau revendicări pentru pămînt [28]. Nu întîmplător elementele burgheze-liberale din conducerea P.S.D.M.R. cereau cu insistență procesele-verbale ale ședințelor ținute în cadrul cluburilor socialiste la sate. În felul acesta căpătau posibilitatea să-și exercite controlul asupra activității cluburilor și erau puși la curent cu starea de spirit a țărănimii [29]. Este de remarcat, de altfel, faptul că și reprezentanții cercurilor dominante și unele organe de presă burgheză au sesizat sensul amenințător pentru clasele stăpînitoare pe care-l căpăta activitatea cluburilor, tocmai pentru că, în ciuda orientării lor legaliste imprimate de la centru, cluburile puteau constitui focare în care-și găseau expresie starea de spirit revoluționară de la sate.

„Sătenii — se scria de pildă în ziarul „Dreptatea" — au mers mai iute de cum și-au închipuit propagandiștii, care nu urmăreau decît scopuri electorale ... Sătenii au tradus socialismul în cererea de pămînt"[30]. Take Ionescu, unul din liderii partidului conservator, sublinia într-o ședință parlamentară: „ ... Toate ideile din lume se transformă după starea sufletească a celui care le aude ... Pămîntul are să se împartă între noi. Aceasta este singura frază socialistă care se poate spune la țară. Altfel nici nu te pricepe țăranul"[31].

Speriate de amploarea mișcării de organizare a țărănimii și de simptomele de revoltă pe care aceasta o manifesta tot mai vădit, începînd din ianuarie 1899 autoritățile au pornit să exercite măsuri represive, pentru a stăvili răspîndirea cluburilor. Se arestau în masă fruntașii cluburilor, se confiscau broșurile și gazetele aflate la sediul acestora, se urmăreau țăranii care aveau legături cu mișcarea socialistă. Ziarul „Adevărul" relata în această ordine de idei: „La sate s-au început arestări în masă a tuturor acelor săteni care au fost amestecați în mișcarea socialistă pașnică și legală ..."[32]. Ministrul liberal de interne, Pherekide, a ordonat să se ia intense măsuri represive împotriva cluburilor, să se procedeze la arestarea în masă a țărănimii pornite pe calea organizării. Mai mult decît atîta,

---

[27] Vezi de exemplu dările de seamă despre ședințele cluburilor din diferite comune publicate în „Lumea nouă". („Lumea nouă", an. IV, nr. 1 277 din 22 octombrie 1898; an. V, seria a II a, nr. 14 din 13 decembrie 1898; nr. 15 din 20 decembrie 1898; nr. 3 din 6 decembrie 1898 etc.). Vezi și „Timpul", an. XXI din 26 ianuarie 1899.

În însuși clubul de la Zimnicea au existat fricțiuni. Relatările unor participanți la mișcarea de organizare a cluburilor menționează că deviza inițială, „modestă", a cluburilor era adesea depășită „încurajîndu-se extravaganțele" („Jos reacțiunea", an. XI, nr. 3 din 14 februarie 1899).

[28] „Timpul", an. XXI, nr. 29 din 26 ianuarie 1899.

[29] „Săptămîna", an. VII, nr. 20 din 17 martie 1907, p. 222.

[30] „Dreptatea", an. IV, nr. 992 din 24 februarie 1899.

[31] Dezbaterile Adunării Deputaților, 1898—1899, p. 751.

[32] „Adevărul", an. XII, nr. 3 415 din 23 ianuarie 1899; vezi și „Lumea nouă", an. V, seria a II-a. nr. 9 din 17 ianuarie 1899.

s-a interzis pătrunderea la sate a broşurilor şi a altor materiale de propagandă trimise pe adresa cluburilor. Chiar scrisorile erau supuse unei riguroase cenzuri din partea organelor poştale [33]. Sediul clubului muncitorilor din Bucureşti se afla în permanenţă sub supravegherea poliţienească [34].

Ţăranii care căutau să vină la Bucureşti pentru a lua legătură cu Consiliul general al P.S.D.M.R. erau urmăriţi, arestaţi şi deferiţi instanţelor judiciare [35].

Încercările reprezentanţilor cluburilor socialiste de a ţine un contact permanent cu conducerea P.S.D.M.R. au fost deosebit de puternice mai ales în perioada de început a mişcărilor ţărăneşti. Către Bucureşti luau drumul nenumăraţi delegaţi, care dădeau dovadă de multă ingeniozitate şi de o perseverenţă impresionantă în a stabili legătura cu organele centrale ale mişcării socialiste, a primi de acolo „cuvîntul de ordine"[36]. Autorităţile se arătau foarte neliniştite de plecările ţăranilor la Bucureşti, cu atît mai mult cu cît aceştia refuzau categoric să dea lămuriri asupra raporturilor pe care le au cu conducerea P.S.D.M.R. Caracterul şi scopul legăturilor cu centrul mişcării socialiste, fiind învăluite în taină, căpătau astfel proporţii mult mai mari şi sensuri ameninţătoare pentru autorităţi. Acestor legături li se confereau, datorită necunoaşterii lor, capacitatea de a pune la cale o mare mişcare organizată împotriva puterii statului şi moşierilor.

În timp ce presa supusă claselor dominante, în special cea conservatoare, dezlănţuia o violentă campanie împotriva mişcării socialiste, iar liderii oportunişti se arătau tot mai neliniştiţi şi preocupaţi de orientarea cluburilor ţărăneşti, pe care căutau s-o menţină într-un făgaş strict legal, la sate evenimentele începuseră să se precipite tot mai mult.

Răbufnirea nemulţumirilor ţărănimii, silnic zăgăzuite, căpăta forme deschise, se manifesta prin ciocniri cu autorităţile şi, în unele localităţi, prin adevărate revolte.

Iniţial, întrucît autorităţile căutau să desfiinţeze în mod brutal cluburile, s-au înregistrat numeroase mişcări îndreptate cu precădere împotriva organelor de stat [37]. Conflictele nemijlocite dintre ţărani şi autorităţile de stat reprezintă una din trăsăturile caracteristice ale acestor mişcări. Mişcările ţăranilor au căpătat astfel în mod obiectiv o puternică coloratură politică. În ele şi-au găsit expresia şi au apărut deosebit de clar contradicţiile dintre puterea de stat şi ţărani, grefate pe fondul contradicţiilor generale sociale-economice de la sate. În afară de mişcările îndreptate împotriva organelor puterii de stat, ţăranii au iniţiat numeroase acţiuni şi împotriva marilor proprietari, moşieri sau arendaşi.

Deşi lupta directă a ţărănimii împotriva dominaţiei economice a moşierilor nu a căpătat o amploare deosebită şi nici intensitatea ei nu a

---

[33] „Dreptatea", an. IV, nr. 982 din 14 februarie 1899.

[34] Ibidem, 30 ianuarie 1899.

[35] „Epoca", seria a II-a, an. V, nr. 977 din 24 ianuarie 1899.

[36] *Documente...*, „Studii", 1953, nr. 1, p. 115, 116 şi 127.

[37] Una din cauzele pentru care ţăranii intrau în conflict cu autorităţile era determinată şi de credinţa că reprezentanţii autorităţilor locale ascund ordinele de la „centru" pe baza cărora trebuia să li se dea pămînt.

fost uniformă, s-au produs totuşi unele revolte, mai ales în judeţele Olt şi Dolj, unde ţăranii s-au răfuit în mod violent cu marii proprietari. Lozinca principală sub care se desfăşurau mişcările ţărăneşti era reducerea dijmei la 10% din produsul total, ceea ce reprezenta o ameliorare apreciabilă a situaţiei, dacă se are în vedere că la finele veacului trecut marii proprietari funciari percepeau o dijmă ce trecea de jumătate din cantitatea produselor obţinute. De altfel, unul din mobilurile care atrăgeau pe ţărani la cluburile socialiste era speranţa că prin intermediul lor vor reuşi să stabilească drept dijmă pentru marii proprietari o cotă care să nu depăşească a 10-a parte din produsul obţinut [38].

Foarte obişnuită era şi cererea „lotului universal”, o adaptare originală după lozinca „votul universal” a propagandiştilor socialişti, adaptare izvorîtă din nevoile materiale stringente ale ţărănimii şi care oglindea tendinţele ei egalitariste. Revendicarea „lotului universal” exprima de fapt năzuinţa masei ţărănimii muncitoare de a participa cu drepturi egale şi în totalitatea ei la împărţirea marii proprietăţi. Ţăranii cereau, în afară de aceasta, dreptul de a păşuna în pădurile statului, dreptul de a lua lemne din masivul forestier al marii proprietăţi, micşorarea impozitelor etc. Profunda inegalitate a repartizării proprietăţii funciare trezea în conştiinţa ţărănimii un protest firesc, legitim, o reacţie adînc justificată din punct de vedere istoric şi social. Tendinţele antimoşiereşti în lupta ţărănimii de la sfîrşitul secolului al XIX-lea au ieşit, prin urmare, deosebit de puternic în relief. Mişcarea ţăranilor, dezvoltată din acţiunea de organizare a cluburilor socialiste, a avut un caracter democratic, care decurgea din sarcina obiectivă ce se punea spre rezolvare în perioada respectivă : lichidarea proprietăţii moşiereşti. Sub învelişul socialist sau pseudosocialist, această mişcare nu depăşea cadrul relaţiilor burgheze, fiind îndreptată în fond împotriva puterii economice a moşierilor, pentru satisfacerea nevoii de pămînt a ţăranilor. „Pentru marxist — arăta Lenin, caracterizînd revoltele antimoşiereşti ale ţărănimii — , mişcarea ţărănească nu este o mişcare socialistă, ci o mişcare democratică. Ea este... un fenomen care însoţeşte în mod necesar revoluţia democratică, care prin conţinutul ei social-economic este o revoluţie burgheză. Ea nu este nicidecum îndreptată împotriva bazelor orînduirii burgheze, împotriva economiei de mărfuri, împotriva capitalului. Dimpotrivă ea este îndreptată împotriva vechilor relaţii, împotriva proprietăţii funciare moşiereşti, principalul sprijin al tuturor rămăşiţelor iobăgiei” [39].

În cadrul mişcărilor ţărăneşti care reflectau nemijlocit contradicţiile dintre moşieri şi ţărani se relevă revoltele din comunele Dobrosloveni (jud. Romanaţi) şi Drăgăneşti (jud. Olt). La Dobrosloveni ţăranii au rupt învoielile cu proprietarul şi au pătruns cu forţa în curtea conacului, cerînd ameninţător să li se împartă moşia. Făcîndu-se ecoul cercurilor moşie-

---

[38] Declaraţiile făcute de ţărani către organele judiciare sînt concludente în acest sens. Vezi Dezbaterile Adunării Deputaţilor, 1898—1899, p. 444, 446; „Studii”, 1953, nr. 1,p.116, 117 etc.

[39] V. I. Lenin, *Opere complete*, ed. a 2-a, vol. 12, Bucureşti, Edit. politică, 1962, p. 40.

rești din țară, ziarul conservator „Epoca" arăta că proprietarii din județele unde există cluburi socialiste „se află sub teroarea maselor rătăcite" [40].

În comuna Cîmpeni (jud. Olt), locuitorii au refuzat să încheie învoieli agricole pe baza condițiilor existente, cerînd să fie introdus sistemul dijmei prin care proprietarul să ia 1/10 din produsul obținut [41]. Pe moșia Cetate (jud. Dolj), țăranii au declarat că nu vor să mai încheie învoieli agricole, din moment ce primăvara vor fi împărțite pămînturile moșierilor [42]. Același lucru l-au făcut și țăranii din comuna Bîrca (Dolj), care arătau că arendașul le „impunea învoieli agricole barbare" [43]. În Drăgănești (Olt) de asemenea țăranii s-au răsculat împotriva arendașului. Ei arătau că nu mai pot îndura greutatea învoielilor agricole și-și manifestau zgomotos, în curtea conacului, intenția de a trece la împărțirea moșiei [44].

Puternice frămîntări țărănești s-au semnalat și în comunele Izvoarele și Beciu (jud. Olt) [45]. Discuții aprinse despre o eventuală împărțire a pămînturilor și despre fixarea pe noi baze a dijmei erau purtate de către locuitorii din numeroase alte comune din jud. Olt [46]. În comuna Cezieni (Romanați), țăranii au pătruns în curtea conacului și, „insultînd pe administrator, l-au amenințat că, dacă proprietarul nu le dă de bună voie moșia cu dijma din 10 una, atunci ei vor intra de-a dreptul în stăpînirea moșiei" [47]. La fel au procedat și locuitorii din comuna Dăbuleni (jud. Romanați) [48]. Reflectînd neliniștea care cuprinsese pe moșieri, ziarul conservator „Timpul" ținea să remarce că la sate „raporturile dintre țărani și proprietari sînt foarte înăsprite. Contracte agricole nici nu voiesc țăranii să încheie — — menționa același ziar — , căci spun pe față că stăpînirea va trebui să le dea toate moșiile" [49].

Concomitent cu frămîntările izbucnite nemijlocit în jurul principalului obiectiv al luptei de clasă la sate din perioada respectivă — pămîntul — , țăranii se opuneau cu îndîrjire măsurilor de dizolvare brutală a cluburilor socialiste. Ei se răfuiau cu autoritățile comunale și alungau chiar pe prefecții și subprefecții care cutreerau satele, însărcinați fiind cu „liniștirea spiritelor".

Astfel, în comuna Buzești (jud. Olt), țăranii au molestat pe primar, care se dovedise un adversar înrăit al cluburilor și teroriza pe săteni [50]. Procurorul județului Olt comunica ministrului justiției că „și subprefectul plasei care a sosit în localitate a fost amenințat" [51].

---

[40] „Epoca", an. V, nr. 1 005 din 23 februarie 1899.
[41] Ibidem.
[42] „Adevărul" din 27 ianuarie 1899.
[43] „Epoca" nr. 975 din 22 ianuarie 1899.
[44] Ibidem, nr. 976 din 23 ianuarie 1899.
[45] Ibidem.
[46] Ibidem.
[47] Ibidem.
[48] Ibidem.
[49] „Timpul", an. XXI, nr. 14 din 20 ianuarie 1899.
[50] „Epoca", an. V, nr. 975 din 22 ianuarie 1899; „Lumea nouă", an. V, seria a II-a, nr. 10 din 24 ianuarie 1899.
[51] *Documente...*, „Studii", 1953, nr. 1, p. 123—124.

În comuna Islaz (jud. Romanați), încercările subprefectului de a liniști pe țărani nu au dat rezultate. Cînd acesta a recurs la jandarmi spre a aresta cîțiva locuitori, considerați instigatori, țăranii s-au împotrivit cu hotărîre încercării subprefectului care a scăpat prin fugă de furia masei răsculate. Nici sosirea prefectului nu a intimidat mulțimea revoltată. Deși era însoțit de un puternic detașament de jandarmi, țăranii l-au primit ostil, în strigăte de dezaprobare și chiar l-au bruscat [52].

În comuna Vespești (jud. Olt), țăranii au ridicat cu forța pe primar, cerîndu-i „să meargă cu dînșii ca să le împartă moșia" [53]. Ostilitatea țăranilor față de autorități s-a manifestat și cu ocazia unei vizite a prefectului prin mai multe comune. Încercările sale de a risipi mulțimea, recurgînd chiar la forța publică, s-au dovedit zadarnice [54]. Prefectul județului Olt, Stăncescu, își exprima îngrijorarea într-un raport trimis ministrului de interne în legătură cu faptul că în unele comune pe care le-a vizitat țăranii s-au arătat refractari la apariția sa și s-au proferat chiar amenințări directe la adresa lui [55]. Această atitudine ostilă era considerată ca simptomul unei adînci nemulțumiri și a tendinței de nesupunere față de autorități, în general. În același sens raporta și prefectul jud. Romanați către prim-ministru, menționînd „că locuitorii, prin solidarizare, prin cluburi, au anihilat aproape autoritatea comunală..." [56]. Procurorul general al Curții de apel Craiova comunica la rîndul său ministrului justiției că țăranii din unele comune pe care le-a vizitat, sînt adunați „în grupuri mari pe drum, opunîndu-se *ordinelor autorităților și amenințînd pe primar și prefect*" [57]. Țăranii se arătau hotărîți să apere cluburile întemeiate, conferindu-le o eficacitate iluzorie în satisfacerea revendicărilor social-economice. În județul Vlașca, prefectul a trebuit de asemenea să părăsească în grabă, sub presiunea țăranilor în fierbere, unele localități pe care căuta să le pacifice [58]. Un ziar al vremii relata că și în județul Teleorman s-au produs conflicte ascuțite între autorități și țărănime. În comuna Uda Paciurii, de exemplu, prefectul „a întîmpinat o vie împotrivire; mai mulți țărani l-au amenințat, l-au huiduit și l-au insultat" [59]. Același lucru s-a petrecut cu autoritățile județene în comuna Slăvești, pe care au părăsit-o în grabă de teama unor complicații care nu le prevesteau nimic bun [60].

Alarmate de creșterea avîntului de luptă al țărănimii, autoritățile centrale au luat noi măsuri menite să intensifice acțiunile represive, să amplifice teroarea dezlănțuită împotriva țăranilor. Regele urmărea personal mersul evenimentelor și cerea ca măsurile represive să fie aduse la îndeplinire fără ezitare [61]. El se arăta foarte îngrijorat de conținutul scrisorilor adresate Palatului de către numeroși proprietari, în care aceștia cereau

[52] „Epoca " din 23 ianuarie 1899.
[53] Ibidem, p. 2.
[54] Vezi *Documente...*, „Studii", 1953, nr. 1, p. 127.
[55] *Ibidem*, p. 124.
[56] *Ibidem*, p. 120.
[57] „Dreptatea", an. IV, nr. 982 din 14 februarie 1899.
[58] Ibidem.
[59] „Epoca" din 12 februarie 1899.
[60] „Epoca" din 14 februarie 1899.
[61] „Dreptatea", an. IV, nr. 982 din 14 februarie 1899.

grabnic pază militară. De comun acord cu ceilalţi miniştri, Pherekide, ministrul de interne, a trimis prefecţilor o nouă circulară cu dispoziţia de a aresta pe toţi socialiştii propagandişti aflaţi la sate [62]. El a ordonat să se folosească fără şovăire detaşamente de represiune, în eventualitatea izbucnirii unor tulburări. Temîndu-se de declanşarea unei greve agricole în timpul muncilor de primăvară, despre care se vorbea tot mai insistent în diferite cercuri ale opiniei publice, ministrul de interne a luat măsuri pentru ca numărul de jandarmi să poată fi întărit în localităţile suspecte de a deveni focarul răzvrătirilor. Detaşamentele de represiune erau ţinute de asemenea în stare de pregătire pentru a fi trimise în comunele unde se semnalau mişcări ţărăneşti [63]. Numeroase comune au fost ocupate de trupe pentru mai multă vreme. O gazetă locală din judeţul Teleorman relata că prefectul a primit aprobarea „de a se pune la dispoziţiunea şefilor de secţii de jandarmi un număr suficient de călăraşi... care să facă regulat patrulă prin toate satele" [64]. Astfel, la 24 ianuarie au fost ocupate de către Batalionul 6 vînători comunele Corbu şi Izureşti (jud. Olt). Acelaşi batalion a străbătut şi comunele Şerbăneştii de Jos şi Floru (jud. Olt), cu scopul de a preîntîmpina izbucnirea unor eventuale mişcări ţărăneşti [65].

Membrii cluburilor socialiste şi îndeosebi cei aflaţi în fruntea lor erau arestaţi şi schingiuiţi. „Într-o mulţime de comune — relata un ziar al vremii — , ţăranii din comitetele cluburilor agricole au fost arestaţi şi porniţi sub escortă la capitalele de judeţ" [66].

Autorităţile judiciare şi administrative confiscau registrele, scriptele, sigiliile şi corespondenţa cluburilor [67]. Localurile unde se ţineau şedinţele erau devastate de mobilier, ziarul „Lumea nouă" nedifuzat [68].

Prigoana dezlănţuită de guvernul liberal nu a lovit numai ţărănimea şi cluburile socialiste săteşti. Guvernanţii au extins-o şi asupra mişcării socialiste de la oraşe. La sediul Comitetului executiv al Clubului muncitorilor şi al redacţiei ziarului „Lumea nouă" s-au făcut percheziţii, fiind confiscate documente preţioase din arhiva clubului şi materiale publicate de P.S.D.M.R. Au fost arestaţi mai mulţi muncitori socialişti [69]. Tot în legătură cu acţiunea pentru desfiinţarea cluburilor socialiste la sate, guvernul a recurs la legea expulzării, trimiţînd peste graniţă, în decurs de 24 de ore de la data emiterii mandatului de expulzare, numeroşi militanţi ai mişcării socialiste şi alte persoane care au avut curajul să dezvăluie fărădelegile comise de guvern.

---

62 „Epoca", seria a II-a, nr. 2; nr. 998 din 16 februarie 1899.

63 Ibidem.

64 „Jos reacţiunea", an. XI, nr. 4 din 24 februarie 1899.

65 „Adevărul", an. XII, nr. 3 423 din 1 februarie 1899. Vezi şi „Lumea nouă", an. V, seria a II-a, nr. 11 din 13 ianuarie 1899.

66 „Dreptatea", an. IV, nr. 860 din 28 ianuarie 1899. Relatări amănunţite cu privire la persecuţiile la care erau supuşi membrii cluburilor socialiste furnizează ziarul „Lumea nouă" (an. V, seria a II-a, nr. 16 din 8 martie 1899; nr. 28 din 20 martie 1899 etc).

67 Vezi „Epoca", seria a II-a, an. V, nr. 981 din 29 ianuarie 1899;
Vezi şi „Lumea nouă", an. V, seria a II-a nr. 16 din 8 martie 1899.

68 „Lumea nouă" din 8 martie 1899.

69 „Adevărul", an. XII, nr. 3 424 din 4 februarie 1899.

Clasele stăpînitoare și aparatul de stat burghezo-moșieresc pus în slujba acestora au arătat astfel că, atunci cînd mișcarea socialistă și implicațiile activității acesteia sînt considerate ca reprezentînd un real pericol pentru orînduirea burgheză, nu se opresc de la nici un fel de încălcări de legi, brutalități și acte de teroare împotriva acesteia.

În perioada de la sfîrșitul secolului al XIX-lea, mișcarea socialistă, proletariatul și țărănimea au primit o aspră lecție a luptei de clasă, care le-a dezvăluit încă o dată cît de puțin preț pune burghezia pe „libertățile" cetățenești, despre care trîmbițează zgomotos, și cu cîtă ură reprimă orice aspirație spre dreptate socială a maselor asuprite.

Măsurile represive loveau nu numai în activitatea mișcării socialiste. Se urmăreau de asemenea și alte grupuri care căutau să țină contacte cu satele. Astfel, în județul Dolj, prefectul a interzis pătrunderea la sate a gazetei „Reforma socială". S-au dat de asemenea dispoziții ca tipografiile să refuze imprimarea gazetei [70]. Gazeta reunea un grup burghez-radical, care avusese anterior legături cu mișcarea socialistă. Elaborînd o platformă în care figura răscumpărarea moșiilor statului și împărțirea lor la țărani, gruparea respectivă căuta să pătrundă în Parlament, în numele „democrației țărănești" ale cărei interese susținea că le reprezintă [71]. Unii învățători care făceau propagandă în spiritul grupării din jurul gazetei au fost arestați, la fel și mai mulți țărani [72].

În ciuda măsurilor represive luate de guvernul liberal, țăranii continuau acțiunea de organizare în cluburi, le refăceau pe cele desființate, luau contact pe cele mai diferite căi cu fruntașii Clubului muncitorilor din București, scăpînd de privegherea poliției și de urmărirea jandarmilor. „Cu toate măsurile luate de Ministrul de Interne — menționa ziarul „Dreptatea" — , cluburile țărănești se înființează pe capete... În Teleorman, în Olt, în Romanați și în Vlașca nu e zi ca să nu se înființeze noi cluburi" [73].

Neînțelegerile dintre țărani și moșieri ajungeau uneori în pragul răscoalelor deschise. La Poiana (jud. Dolj) a avut loc chiar o puternică mișcare a țăranilor săraci, cu scopul de a intra în stăpînirea moșiei [74].

Atmosfera era încărcată și în alte comune ale județului Dolj. Ziarele anunțau refuzul țăranilor de a reînnoi învoielile agricole, cum s-a întîmplat, de pildă, în comuna Bîrca [75], sau încercările lor de a ocupa cu forța moșiile unor proprietari, ca de exemplu la Cetate [76]. Frămîntări locale ale țăranilor s-au petrecut și în județele Ilfov, Dîmbovița, Argeș, Buzău, Prahova etc. Subprefectul județului Ilfov aduce la cunoștința prefectului răscoala

---

70 Vezi „Democrația română", an. I, nr. 45 din 21 februarie 1899.

71 Ibidem, an. II, nr. 48 din 17 mai 1899.

72 Ibidem, an. I, nr. 45 din 21 februarie 1899. Pentru a preîntîmpina unele afirmații despre apartenența la mișcarea socialistă și a sublinia caracterul independent al gazetei, redacția a schimbat titlul publicației „Reforma socială" în „Democrația română".

73 „Dreptatea", an. IV, nr. 982 din 14 februarie 1899; vezi și „Adevărul" din 4 martie 1899.

74 Nu e lipsit de interes faptul că țăranii au arborat o bucată de pînză roșie pe locul viitoarei așezări, socotind-o probabil simbol al împlinirii năzuințelor („Voința Craiovei", 25 februarie 1899).

75 „Adevărul" din 27 ianuarie 1899.

76 *Documente...*, „Studii", 1953, nr. 1, p. 142.

ţăranilor din comuna Drăgoeşti împotriva autorităţilor locale [77]. Ziarul „Adevărul" consemna începutul unor mişcări printre locuitorii din comunele judeţului Argeş învecinate cu teritoriul judeţelor Olt şi Teleorman [78]. O turnură gravă pentru reprezentanţii autorităţii au căpătat-o evenimentele petrecute la Slobozia (Argeş). Ţăranii au imobilizat pur şi simplu autorităţile comunale, pe subprefect, pe jandarmi şi pe comandantul lor — un locotenent — , ţinîndu-i blocaţi în localul primăriei. După ce i-au izolat astfel, i-au obligat să accepte revocarea primarului şi să admită numirea unui primar nou propus de mulţime. Procurorul judeţului Argeş, Rîmniceanu, comunica ministrului justiţiei că pentru înăbuşirea mişcării a fost pus în acţiune un întreg batalion de soldaţi [79]. Sosirea numerosului detaşament represiv nu a intimidat pe răsculaţi, care cutreierau comuna în mase compacte, potrivit celor relatate de diriginţele poştei locale [80]. Între ţărani şi trupă au avut loc ciocniri violente, mai mulţi soldaţi au fost loviţi. Printre ţărani s-au operat numeroase arestări [81]. Frămîntări puternice s-au semnalat şi printre locuitorii comunelor Şerbăneşti şi Tuţuleşti (jud. Argeş). Ele au fost înăbuşite înainte de a se fi transformat în lupte deschise, în urma măsurilor cu caracter represiv adoptate de autorităţi [82].

Una dintre formele de manifestare ale mişcărilor ţărăneşti în care a apărut cu pregnanţă spiritul de solidaritate al ţărănimii, izvorît din comunitatea de interese, şi la care a contribuit, fără îndoială, şi acţiunea de organizare în cadrul cluburilor, dezvoltarea simţului de răspundere faţă de cauza comună prin educaţia primită acolo, a constat în acţiunile colective întreprinse de ţărani cu scopul de a elibera pe cei arestaţi, de obicei fruntaşii cluburilor. Astfel, mai mult de 30 de ţărani din Cucuruz (jud. Vlaşca) au eliberat pe fruntaşul clubului socialist, ţinut sub arest într-una din comunele învecinate [83].

Demonstraţii vehemente cu scopul de a elibera pe preşedintele clubului au făcut şi ţăranii din comuna Drăgăneşti (jud. Olt) [84]. În Alexandria (jud. Teleorman), un număr de peste 150 de ţărani protestau împotriva samavolniciilor comise de autorităţi în timpul desfiinţării cluburilor şi al arestării celor consideraţi capi ai mişcării [85].

Uneori ţăranii opuneau în comun rezistenţă autorităţilor chiar în momentul cînd acestea încercau să aresteze din sînul masei pe cei consideraţi periculoşi ordinii publice.

Impresionat de simţul solidarităţii de care dădeau dovadă ţăranii în timpul mişcărilor din anul 1899, un ofiţer care a luat parte la înăbuşirea revoltelor declara ziarului „Adevărul" : „Arestînd 2—3, venea tot satul (120 de oameni) şi se declarau arestaţi, spunînd : « ori toţi, ori nici unul »[86].

[77] *Documente*..., „Studii", 1953, nr. 1, p. 112.
[78] „Adevărul" din 6 februarie 1899.
[79] „Studii", 1953, nr. 1, p. 145.
[80] Ibidem.
[81] Ibidem, p. 146
[82] Ibidem, p. 147.
[83] Ibidem, p. 117.
[84] Ibidem, p. 127.
[85] „Adevărul" din 26 ianuarie 1899.
[86] „Adevărul" din 31 ianuarie 1899.

În atmosfera încordată de la sfîrşitul anului 1898 şi începutul anului 1899, înseşi alegerile pentru consiliile comunale încetaseră de a mai fi o simplă formalitate. Consemnul era de a pătrunde cît mai mulţi membri ai cluburilor socialiste în consilii, iar ţăranii urmăreau uneori cu tenacitate realizarea acestui scop. Astfel, în comuna Piatra (jud. Teleorman), cu toate că autorităţile, pretextînd diferite motive, au anulat de 3 ori rezultatul alegerilor, care dădea cîştig candidatului propus de club, în cele din urmă au trebuit să accepte alegerea acestuia [87]. În Zimnicea. lista socialiştilor a învins pe cea a conservatorilor cu o mare diferenţă de voturi.

Prefectul judeţului Romanaţi, Demetrian, comunica îngrijorat primului ministru că autoritatea comunală este anihilată de către locuitori, „prin solidarizare, prin cluburi” [88].

Se naşte întrebarea: care a fost atitudinea social-democraţiei, a P.S.D.M.R., faţă de evenimentele care se petreceau la sate şi care aveau o legătură directă cu activitatea mişcării socialiste în rîndul ţărănimii?

Ceea ce trebuie subliniat din capul locului este poziţia distinctă, profund diferită pe care au adoptat-o faţă de evenimentele de la sfîrşitul secolului al XIX-lea elementele burghezo-liberale, pe de o parte, şi masa muncitorilor condusă de elementele înaintate, legate de mişcare, pe de altă parte. Poate că în nici o altă împrejurare anterioară, delimitarea poziţiilor în sînul social-democraţiei nu a fost atît de netă, de tranşantă, iar divergenţele nu au apărut atît de clar. Acuitatea evenimentelor a contribuit la această delimitare, făcînd să se contureze cu limpezime două linii esenţial diferite. Elementele burghezo-liberale au adresat două apeluri în care chemau pe ţărani să se abţină de la orice acţiuni „ilegale” [89]. „Sîntem informaţi că prin multe sate s-a dat zvon... cum că socialiştii ar fi făgăduit ţăranilor pămînturi, izlazuri, dijma din 10 una — se scria într-unul din apeluri — Socialiştii nu pot făgădui nici pămînturi, nici izlazuri pentru pricina că nu în puterea lor stă a se da aceasta sătenilor. Socialiştii nu pot făgădui sătenilor nici dijma din 10 una, pentru că aceasta nu s-ar putea în vremea de acuma, cînd lumea s-a înmulţit” [90]. Greutatea dijmei era justificată în apelul menţionat prin înmulţirea populaţiei, ca şi cînd fenomenul nu ar fi fost de ordin social-economic [91].

Abandonarea de către elementele reformiste a oricăror veleităţi de a apărea în postura de apărători ai intereselor maselor, pe care pretin-

[87] V. N. Vinogradov, *Крестьянское восстание* 1907 *года в Румынии*, Moscova, 1958, p. 116.

[88] „Studii”, 1953, nr. 1, p. 120.

[89] „Lumea nouă”, an. V, seria a II-a, nr. 11 din 31 ianuarie 1899.

[90] Ibidem.

[91] Dornică de a demonstra că poziţia trădătoare pe care a adoptat-o faţă de lupta ţărănimii nu e lipsită de adepţi, conducerea oportunistă a P.S.D.M.R. a reprodus din organul săptămînal „România rurală” un apel adresat ţăranilor de către o societate studenţească, redactat în acelaşi spirit ca şi apelurile oportuniştilor din mişcarea socialistă. „Fraţi ţărani — se scria în apel —, cu durere pătrunse pînă la noi zvonul că voi sînteţi în nelinişte şi frămîntare..., Răbdare, fraţi ţărani, căci cu răbdare multe se îndreaptă” („Lumea nouă”, an. V, seria a II-a, nr. 11 din 31 ianuarie 1899; vezi şi „România rurală”, an. I, nr. 7 din 14 februarie 1899; an. I, nr. 21 din 13 iunie 1899).

deau că le conduc, şi concentrarea atenţiei exclusiv asupra aplanării conflictelor izbucnite la ţară erau subliniate şi de către organele burgheze de presă. Unele din acestea, nu fără o notă de malițioasă jubilare, găseau cuvinte de dezaprobare faţă de conduita elementelor reformiste din mişcarea socialistă. „Nici o vorbă despre ceea ce ştim noi că este socialismul — scria ziarul „Adevărul", caracterizînd unul din apelurile „Lumii noi" —, nici o idee pe care nu ar iscăli-o bucuros orice burghez refractar la progres"[92].

Elementele burghezo-liberale erau preocupate nu de soarta ţărănimii, care sîngera sub loviturile detaşamentelor de represiune puse în mişcare de guvernul liberal şi îndura privaţiunile arestului, ci de faptul că ar putea cădea în disgraţia liberalilor cu care încheiaseră nu demult o alianţă electorală.

De teama unor complicaţii, Ion Nădejde, principalul animator al grupului oportunist, omul care deţinea posturi-cheie în conducerea partidului şi a gazetei, a părăsit pur şi simplu mişcarea în februarie 1899, anunţîndu-şi retragerea din P.S.D.M.R., după cîteva săptămîni de expectativă, printr-o scrisoare publicată în „Lumea nouă". Considerentele solidarităţii erau întunecate la Nădejde de teama de a nu fi percheziţionat. Actul retragerii, făcut într-un moment de greu impas pentru mişcare, era găsit jenant chiar şi de către unii reprezentanţi ai opiniei publice burgheze şi de unii dintre apropiaţii săi[93].

Dîrzenia ţărănimii şi nemulţumirile mereu crescînde ale muncitorilor au risipit orice iluzii elementelor burghezo-liberale că ar putea să canalizeze lupta maselor, împotriva intereselor lor, pe calea unei activităţi legale, paşnice, de esenţă liberală. Radicalizarea maselor le-a dat posibilitatea să întrevadă prăpastia care se crease între ceea ce urmăreau ei şi ceea ce vroiau masele şi i-a determinat să caute adăpostul tocmai în tabăra celor care prigoneau mişcarea, pe care reformiştii pretinseseră că o reprezintă.

În contrast cu poziţia social-reformiştilor, muncitorii înaintaţi şi-au ridicat viguros glasul de protest în apărarea ţărănimii şi şi-au afirmat hotărîrea de a ţine sus steagul socialismului, în ciuda terorii dezlănţuite de clasele stăpînitoare. Dată fiind acţiunea de dezorganizare şi paralizare a mişcării socialiste pe care o duceau social-reformiştii din conducerea P.S.D.M.R., activitatea partidului se concentrează din Consiliul general al P.S.D.M.R. şi redacţia ziarului „Lumea nouă", în Comitetul executiv al clubului muncitorilor din Bucureşti. unde se distingeau prin energia lor I.C. Frimu şi C.Z. Buzdugan[94].

---

[92] „Adevărul", an. XII, nr. 3 428 din 5 februarie 1899.

[93] Vezi „Adevărul" din 9 noiembrie 1910; „România muncitoare", nr. 1 din ianuarie 1902.

[94] Într-un anunţ apărut în ziarul „Lumea nouă" se menţiona în legătură cu aceasta: „În faţa retragerii prietenului nostru I. Nădejde şi a descompletării Consiliului general al partidului, organizaţia Clubului muncitorilor din Bucureşti îşi reia autonomia de altădată" („Lumea nouă", an. V, seria a II-a, nr. 15 din 28 februarie 1899).

La 27 februarie 1899, Clubul muncitorilor din București a organizat o întrunire de protest împotriva samavolniciilor săvîrșite la sate și orașe de către guvernul liberal. La această adunare, la care au participat peste 300 de muncitori, și-a găsit expresie simpatia vie a muncitorilor față de cauza țărănimii, sentimentul de solidaritate a proletariatului de la orașe cu țărănimea. Printre cei care au luat cuvîntul la adunări erau: Al. Ionescu, C. Z. Buzdugan. Al. Georgescu, Al. Moldoveanu, V. Coarnă.

„Muncitorii — se scria în moțiunea adoptată—declară că nu părăsesc cu nici un preț steagul social-democrației și hotărăsc organizarea Clubului muncitorilor din București și continuarea propagandei... atît la orașe, cît și la sate" [95].

Elementele înaintate din mișcarea socialistă și muncitorii conștienți au îndurat arestări, percheziții, li s-au pus tot felul de piedici cu scopul de a le zădărnici activitatea, dar nu le-a fost înfrîntă voința și spiritul combativ.

Meritul muncitorilor înaintați și al fruntașilor rămași credincioși mișcării constă în aceea că, în ciuda terorii instituite de guvernul liberal și apoi de cel conservator, în ciuda trădării deschise a elementelor burghezo-liberale, pecetluită la Congresul al VI-lea și însoțită de trecerea acestor elemente în rîndurile partidului liberal, ei au dus cu fermitate linia de extindere a propagandei socialiste, atît la sate, cît și la orașe și au dezvăluit fără cruțare adevărata față a partidelor de guvernămînt din România, risipind astfel iluziile false cu privire la politica partidului liberal, pe care elementele reformiste căutau să le întrețină, și restabilind principiul promovării unei politici independente de clasă, expresie a intereselor celor ce muncesc [96].

Elementele înaintate din mișcarea socialistă și-au ridicat viguros glasul de protest împotriva justiției burgheze de clasă, care căuta să compromită mișcarea socialistă prin înscenarea unui proces infamant. Sub acuzații calomnioase, guvernul liberal a arestat pe propagandiștii socialiști la sate, printre care se aflau participanți ce jucaseră un rol însemnat, ca Al. Banghereanu, T.V. Ficșinescu, precum și alți răspînditori ai ideilor de înființare a cluburilor, ca muncitorii Marinescu, Ghenescu, țăranul Boală-Veche, cîțiva învățători etc. Zeci de țărani erau aduși în capitală, bătuți și supuși unui aspru regim de închisoare. „Cei aduși în capitală — relata ulterior un bun cunoscător al mișcării socialiste din perioada la care ne referim — sînt bătuți cu tesacele și vinele de bou" [97].

Numeroasele descrieri existente despre situația celor aflați în închisoare relevă greutățile pe care le îndurau acolo în special țăranii. „Aduși

[95] „Lumea nouă", an. V, seria a II-a, nr. 16 din 8 martie 1899. O întrunire similară a muncitorilor din București era relatată de ziarul „Adevărul" la 8 februarie 1899.

[96] Numeroase articole apărute în presa socialistă reliefau contradicția ireductibilă de interese dintre clasa muncitoare și reprezentanții regimului burghezo moșieresc și deci necesitatea delimitării față de partidele de guvernămînt, la fel de potrivnice, în esența politicii lor, emancipării proletariatului (vezi, de exemplu, articolul lui C. Z. Buzdugan, *Noi și stînga liberală*, din „Lumea nouă", an. V, seria a II a, nr. 16 din 8 martie 1899; vezi și nr. 15 din 28 februarie 1899 etc.

[97] „Socialismul", an. XIV, nr. 33 din 19 februarie 1920.

rînd pe rînd la puşcărie, aceşti oameni erau închişi ca cei mai mari răufăcători de rele ,... ţinuţi cu uşile încuiate şi ziua chiar... Se băgase cıte 25 în fiecare odaie. înghesuiţi ca peştii " [98].

După un deceniu, ziarul ,,România muncitoare" descria în felul următor regimul ţăranilor arestaţi şi aruncaţi în închisori în primăvara anului 1899. ,,În închisorile din Turnu-Măgurele, Caracal şi Slatina, ţăranii erau trataţi mai rău decît ucigaşii, ţinuţi fără mîncare, puşi la corvezile cele mai degradatoare, insultaţi, bătuţi "[99].

Procesul celor implicaţi în mişcarea cluburilor socialiste la sate s-a judecat la 4 tribunale: Slatina, Turnu-Măgurele, Caracal şi Bucureşti. Au fost ascultaţi 400 de acuzaţi şi martori [100], fără ca o singură persoană implicată în proces să depună mărturie favorabilă înscenării ruşinoase a justiţiei burghezo-moşiereşti [101].

O atitudine demnă au avut la proces ţăranii inculpaţi. I. C. Frimu relata ulterior în legătură cu aceasta: ,,În zilele plictisitoare de proces, cînd judecătorii îi întrebau pentru ce au făcut club, ei răspundeau hotărîţi: ,,Pentru drepturile noastre"[102]. Unul din apărătorii celor arestaţi la proces arăta că ,,justiţia n-a făcut proces de excrocherie, ci procesul unei doctrine politice" [103]. Dizolvarea vremelnică a cluburilor şi înscenarea procesului în legătură cu propaganda socialistă la sate dovedea, aşa cum menţiona o gazetă a timpului, că ,,ţăranului i se neagă dreptul constituţional de asociaţiune şi acela de întrunire şi libertate a presei " [104].

Planurile cercurilor dominante de a da o lovitură zdrobitoare mişcării socialiste prin înscenarea unui proces de mari proporţii au fost dejucate datorită atitudinii ferme a elementelor rămase devotate cauzei proletariatului şi a muncitorilor înaintaţi. Ele au demascat tot falsul la care a recurs justiţia burgheză în pregătirea şi desfăşurarea procesului. În lupta împotriva justiţiei de clasă, mişcarea socialistă a obţinut astfel o victorie morală incontestabilă. ,,Goana infamă împotriva prietenilor noştri — sublinia un colaborator activ al ziarului ,,Lumea nouă", — departe de a ne descuraja, măreşte energia luptei noastre" [105].

Curăţită de elementele burghezo-liberale în urma Congresului al VI-lea, pînă la încetarea activităţii sale, organizată în jurul ziarului ,,Lumea nouă" şi a Clubului muncitorilor din Bucureşti, mişcarea socialistă din România s-a orientat just, militînd pentru continuarea propagandei socia-

---

[98] ,,Dreptatea", an. I, nr. 2 din 22 martie 1909.

[99] ,,România muncitoare", an. V, seria a II a, nr. 1 2 3, din 1, 5, 8, martie 1909

[100] Numai la tribunalul din Slatina au fost implicate în proces 80 de persoane (,,Lumea nouă", an. V, seria a II-a, nr. 24 din 11 aprilie 1899). Despre prezenţa unor învăţători printre cei puşi sub acuzare vezi ,,Democraţia română", an. I, nr. 15 din 21 februarie 1899.

[101] Vezi ,,Viaţa socială", an. I, nr. 2, p. 100. Printre apărătorii procesului a fost şi C. Mille, care şi a cîştigat cu această ocazie o oarecare popularitate, mai ales în rîndul ţăranilor teleormăneni. În martie 1901, Mille a şi fost ales deputat din partea colegiului al III-lea Teleorman, publicînd în toată perioada exercitării activităţii sale de deputat gazeta săptămînală ,,Adevărul la sate".

[102] ,,Calendarul muncii", 1916, p. 47.

[103] ,,Lumea nouă", an. V, seria a III-a, nr. 18 din 19 septembrie 1899.

[104] ,,Adevărul", an. XII, nr. 3 434 din 11 februarie 1899.

[105] ,,Lumea nouă", an. V, seria a III a, nr. 5 din 8 august 1899.

liste la sate. La o ședință a Clubului muncitorilor din București, convocată în iulie 1899, majoritatea vorbitorilor au susținut această orientare[106]. Eforturile depuse în vederea editării unor publicații destinate în mod special satelor s-au vădit și în apariția celor 4 numere, între 11 iulie și 22 august 1899, ale gazetei „Drepturile țăranului", supliment al organului socialist „Lumea nouă" [107].

În ciuda regimului de teroare instituit la sate și a prigoanei împotriva mișcării socialiste, cercurile dominante n-au reușit să obțină „pacificarea" deplină a satelor. Atmosfera se menținea foarte încordată și în lunile de vară ale anului 1899. Răbufniri locale se semnalau în diferite comune din cîmpia dunăreană. O expresie vie a clocotului de nemulțumire care stăpînea țărănimea a fost puternica răscoală din Slatina izbucnită la începutul lunii iunie 1899[108]. Deosebindu-se prin împrejurările imediate care au generat-o, de mișcările precedente, răscoala din gara Slatina, înăbușită sîngeros de detașamentele de represiune din ordinul guvernului conservator s-a născut pe terenul acelorași contradicții profunde care au dus la activizarea luptei de clasă la sfîrșitul anului 1898 și începutul anului 1899[109].

Presa socialistă și alte materiale agitatorice continuau să pătrundă la sate și în timpul verii și toamnei anului 1899.

Sfîrșitul secolului al XIX-lea a găsit mișcarea socialistă din România în plină frămîntare. Ruptura dintre elementele burghezo-liberale, dominante în conducerea P.S.D.M.R., și masele muncitoare se contura tot mai evident. Muncitorii își exprimau din ce în ce mai activ nemulțumirea față de reformismul liberal promovat de oportuniști. În același timp, intensificarea luptei de clasă la sate era o dovadă în plus că masele muncitoare nu se arătau de loc dispuse să urmeze calea pe care o indicau „generoșii".

În aceste condiții, social-reformiștii de esență liberală au recurs la dezorganizarea P.S.D.M.R. Mișcarea muncitorească s-a resimțit pe plan organizatoric de pe urma acestei lovituri, dar a reușit să se elibereze de balastul pe care îl reprezentau elementele burghezo-liberale.

Strîngînd în jurul lor muncitorii conștienți, combativi, socialiștii înaintați din mișcarea muncitorească au înfruntat cu dîrzenie greutățile și au continuat activitatea la orașe și sate, păstrînd vie încrederea în renașterea mai puternică a mișcării.

---

[106] Vezi „Lumea nouă" din 11 iulie 1899.

[107] Orientarea articolelor publicate în „Drepturile țăranului" era eterogenă. Alături de îndemnuri pacifiste și de apeluri la unire în marginile legilor, gazeta a publicat și unele articole cu puternice accente protestatare. Un articol din primul număr, apărut sub semnătura „Un fecior de plugar". conținea chiar ideea necesității înfrățirii armatei cu țăranii, în eventualitatea unor răscoale.

[108] Arh. st. Buc., N. A., fond Colecția Ghițescu, pachet I, 19—33, 1899; vezi și „Ecoul Oltului", an. I, nr. 14 din 15 iunie 1899.

[109] „Dezbaterile Adunării Deputaților", 1899, p. 70—85.

CÎTEVA CONTRIBUȚII LA STUDIUL RECEPTĂRII DREPTULUI BIZANTIN ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI MOLDOVA (1711–1821)

DE

V. AL. GEORGESCU

În paginile de față voi analiza un număr redus de materiale documentare, unele necunoscute, altele nevalorificate îndeajuns din punctul de vedere al receptării dreptului bizantin în Țara Românească și Moldova între anii 1711–1821. Cît privește receptarea, în ansamblul ei, trimițînd pentru altă orientare generală necesară la studiile recente [1] care i-au fost consacrate, mă voi limita aici să notez că astăzi ea nu mai este pentru istoricul dreptului și culturii juridice nici un simplu joc de influențe străine, un fenomen de imitație, nici un import ideologic parazitar, întîmplător, nici, cum se spunea, adesea, un factor de „degenerare" sau „alterare" a străvechiului drept românesc originar. Este vorba de un vast proces istoric de evoluție spre forme mai largi de organizare necesară și deci de descompunere a altora mai vechi și depășite. Este un proces prin care societatea feudală românească și dreptul său se încadrează pe una din liniile mari de

---

[1] P. P. Panaitescu (Al. Grecu), *Începuturile dreptului scris în limba română*, în „Studii", nr. 4, 1954, p. 215–228; Gh. Cronț, *Dreptul bizantin în țările române, Pravila Moldovei din 1646*, în „Studii", nr. 5, 1958, p. 33 59; idem, *Îndreptarea legii din 1652*, în „Studii", nr. 1, 1960, p. 57–82; idem, *Hexabiblul lui Armenopol*, în „Studii", nr. 4, 1963, p. 817–841. Val. Al. Georgescu, *La réception du droit romano-byzantin dans les Principautés Roumaines (Moldavie et Valachie)*, în *Mélanges H. Lévy-Bruhl*, Paris, 1956, p. 373 392; idem, *Trăsăturile generale și izvoarele Codului Calimah*, în „Studii", nr. 4, 1960, p. 73–106; idem, *Protimisisul în Manualele de legi din 1765, 1766 și 1777 ale lui M. Fotino*, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol. V, București, Edit. Acad. R.P.R., 1962, p. 287–393; idem, *Le rôle de la théorie romano-byzantine de la coutume dans le développement du droit féodal roumain*, în *Mélanges Ph. Meylan*, vol. II, Lausanne, 1963 p. 61 87; prof. dr. Tr. Ionașcu și Val. Al. Georgescu, *Unité et diversité des formes de la réception du droit romano-byzantin en Orient et du droit romano-justinien en Occident*, în „Revue des études sud-est européennes", nr. 1–2, 1964 (în curs de apariție); vezi introducerile edițiilor de legiuiri și pravile din *Adunarea izvoarelor vechiului drept românesc*, vol. I–VII, București, Edit. Acad. R.P.R., 1955–1962 și sinteza din *Istoria României*, vol. II, București, Edit. Acad. R.P.R., 1962, p. 677 678 și 1 028–1 032 (P. P. Panaitescu); vol. III, 1964, p. 266–270 (M. Berza).

„STUDII", tomul 18, nr. 1, p. 49–73, 1965.

dezvoltare a lumii feudale europene din care această societate făcea parte, afirmîndu-și totodată individualitatea și particularitățile care au sfîrșit prin a o defini. Receptarea a fost o cale, obiectiv determinată, de formare a unuia din sistemele dreptului feudal românesc : dreptul receptat, alături de obicei, de dreptul domnesc și de dreptul suzeranității otomane. Ea a constituit, așadar, un mod de formare a dreptului în societatea feudală românească. Cînd transformările social-economice au cerut-o, receptarea a acționat sub forme schimbate și ca mod de formare a dreptului burghez, cu o importantă diferență de cronologie și de particularități istorice între Occident și Orient.

I. *Prima mare carte de judecată integral motivată după dreptul pravilelor, cu larga citare a textelor aplicate. Prima dovadă documentară de aplicare oficială* a Îndreptării legii *în Moldova.* La 20 iulie 1715 [2], N. Al. Mavrocordat închină Patriarhiei din Alexandria mănăstirea Hangu. În aceeași zi, printr-o judecată în divan care viola chiar dreptul feudal în vigoare, domnul recunoaște mănăstirii stăpînirea asupra moșiilor Bălțătești și Mînjești, în temeiul unei danii din 1627 a lui M. Barnovschi. Dania fusese anulată de Gh. Ștefan în 1653. Atunci, cele două sate ale lui Balica (Miclăușani și Căcăceni), în schimbul cărora Barnovschi obținuse de la doi boieri — reprezentați în 1715 prin Cantacuzini — moșiile dăruite apoi mănăstirii, fuseseră luate de la cei ce le primiseră prin schimb și atribuite rudei celei mai apropiate a lui Balica (Ileana, soția lui M. Costin). Se aplicase deci riguros regula *resoluto iure dantis resolvitur ius accipientis.* Efectul ei va fi înlăturat, cu orice mijloace, de domn, în 1715. De altfel, chiar Cantacuzinii, după obicei, par a fi și răscumpărat de la mănăstire satele la care ar fi avut dreptul fără nici o plată.

Patriarhul Samoil al Alexandriei, care participa la judecată, opinează pentru validarea daniei din 1627. El citează, pe lîngă sf. scriptură și exemple din istoria sacră, cap. 117 din „svănta pravilă", care decidea că darul către o biserică, fiind făcut lui Dumnezeu, nu poate fi luat înapoi sub nici un cuvînt. Nimeni n-a atras atunci atenția divanului că această regulă a dreptului canonic oriental privea bunurile legal intrate în patrimoniul bisericii. Aici ne interesează să știm de unde era scos acest cap. 117. El nu este decît glava 117 din *Îndreptarea legii*[3], reprodusă în hrisov cu

---

[2] Dumitru Stănescu, *Viața religioasă la români*, București, 1906, p. 200—210 ; cf. detalii asupra închinării, la Gh. Ungureanu, *Mănăstirea Hangul sau Buhalnița*, Iași, 1931, p. 16—23, care notează aplicarea „mai multor texte de pravilă". Regestul publicat de N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 418—419, nr. 1 610, cu simpla mențiune că sînt „citate texte pentru a dovedi", este folosit de Gh. Cronț, *Clericii în serviciul justiției*, București, 1938, p. 16, n. 4 în legatură cu problema participării prelaților străini la o judecată a divanului.

[3] Glava 117 este citată cu oarecare libertate, obișnuită în astfel de cazuri : Iată însă concordanța părții esențiale a textului :

Judecata din 1715, cap. 117 :

„... și nime nu mai poate decie să le mai scoată de unde s-au închinat. Iară cine ar îndrăzni ori cela ce le-au dat sau fiii lui, sau rudenille lui sau moșnenii să le ciară să le înstreinezi de la biserică să să canoniască ca furii de sfinte".

Îndreptarea legii, gl. 117 :

„... și niminea nu mai poate de-acia să le scoață de acolo de unde s-au închinat. Iară de va îndrăzni cela ce le-au pus, sau feciorii lui sau altul de în rudenie sau de în moșneanii lui să ceară să le ia să le înstriineaze de la beseárica ... să se canonească ca furii de sfinte".

ușoare simplificări de formă. Textul nu figurează în *Cartea românească de învățătură*, iar în *Pravila aleasă* textul respectiv are o formă diferită și alcătuiește capitolul 142, ceea ce exclude folosirea materială a acestei pravile [4].

Judecata de care ne ocupăm devine astfel prima dovadă documentară de aplicare oficială în Moldova a pravilei muntene, ca fiind mai bogată în conținut decît cea moldovenească din 1646.

Dar aplicarea *Îndreptării legii* nu rămîne izolată în Moldova. Extrasele de pravile ale hatmanului A. Jora, judecător ținutal, lăsate unui descendent (ante 1768), pe care le-a descoperit în 1934 Gh. Ungureanu [5], conțin 9 zaceale din 7 capitole privitoare la infracțiuni contra clasei dominante, materie a cărei importanță practică curentă este semnificativă. Care este proveniența lor? Textele figurează cu aceeași numerotare de capitole și zaceale în *Îndreptarea legii* [6]. Nu s-au strecurat decît două erori cifrice: cap. 8, în loc de 48, și zac. 12 în loc de 14. Textul a fost ușor moldovenizat, fără a deveni identic cu cel din *Cartea românească de învățătură*, adică cu propriul său model inițial, de la 1652. De data aceasta nu se mai folosesc texte inexistente în pravila Moldovei, ca la 1715, ci texte pe care judecătorii le ignorau că se găsesc în această pravilă sau pe care le era indiferent din ce pravile le scoteau, ca o învățătură juridică egal de valabilă. Tot din această perioadă datează și exemplarul pravilei muntene căruia Mihail Strelbițchi i-a făcut la Iași o legătură artistică, pentru domn sau mitropolit. Semnalat în 1938 de prof. D. Simonescu [7] într-o bibliotecă particulară, el se găsește astăzi la Biblioteca centrală de stat.

---

[4] *Judecata din 1715 cap. 117*:

„Cîte lucruri de ar da niștine la besearică sau mănăstiri ori vii, grădini, moșii sau altfel de haine, mutate și nemutate, aceste toate lui Dumnezău le-au dat și sint nerădicate în veci...".

Pravila aleasă, cap. 142:

„... orice lucru va da omul la besearică sau la mănăstire, veri ocine, veri vii, veri priseci, veri pomete, sau haine, sau alte lucruri stătătoare sau mutătoare acestea lui Dumnezeu le-au dat, dece sînt neclătite și nemutate în veaci..." (trans. lui C. Tegăneanu din ediția în curs de apariție); cap. 143 din *Pravila aleasă* corespunde cu alin. 2 din gl. 117 a *Îndreptării legii*.

[5] *Justiția în Moldova*, Iași, 1934, p. 14–15.

[6]

Extrasul lui A. Jora						*Îndreptarea legii*						*Observații*
cap.	8	zaceala	1	foi	41	gl.	48	zac.	1	list.	41	cu prescurtări
„	107	„	12	„	85	„	107	„	14	„	84	cu adaptări dialectale
„	109	„	1	„	88	„	109	„	1	„	88	idem.
„	„	„	2	„	tij	„	„	„	2	„	„	idem, o frază n-a fost transcrisă.
„	244	„	12	„	230	„	244	„	12	„	230	cu adaptări dialectale.
„	308	„	87	„	302	„	308	„	87	„	302	diferență de punctuație
„	341	„	8	„	328	„	341	„	8	„	328	adaptări dialectale; „micșor" pentru lacuna lăsată de Ungureanu
„	„	„	15	„	331	„	„	„	15	„	331	adaptări dialectale
„	342	„	12	„	334	„	342	„	12	„	334	idem.

[7] *Literatura română de ceremonial*, București, 1939, p. 252, n. 1.

Să revenim însă la judecata din 1715. Intervenind personal cu vasta sa cultură ce se dovedește că era și juridică, domnul fanariot folosește o ingenioasă tehnică de argumentare conceptualistă, dogmatică, puțin sau chiar de loc obișnuită pînă atunci în hotărîrile divanului. El respinge toate apărările pe care probabil că le articulaseră Cantacuzinii. Aceștia, căzuți acum în dizgrație, nu putuseră aduce înscrisurile lor, risipite la Țarigrad, o dată cu uciderea lui Ștefan Brîncoveanu, ginerele răposatului Ilie Cantacuzino, care fusese vistiernicul lui N. Mavrocordat în 1710. Domnul declara că mănăstirea, neaflîndu-se în nevoie, nu putea vinde valabil moșiile sale, din cauza interdicției pronunțate de can. 28 al Soborului din Trulla. Regula figurează, cu altă formulare, în can. 26 al Soborului din Cartagina, în *Îndreptarea legii.* Dacă nu s-a comis o grosolană dublă eroare, trebuie admis că s-a folosit în divan și o altă pravilă nomocanonică decît *Îndreptarea legii.* Obiceiul local care permitea totuși vînzarea de bunuri mănăstirești este declarat de domn fără efect, fiindcă „scrie în sv‹ă›nta pravilă (că prin) tocmala cea deosăbi, nu să schimbă ceale de obște legiuite" sau, cum spuneau jurisconsulții romani clasici : *privatorum conventio iuri publico non derogat.* Se mai amintește retoric principiul pravilei că „adivărul poate mai mult decît prepusul", adică decît o simplă prezumție (*plus valet, quod in veritate est, quam quod in opinione, Inst. Iust.*, 2, 20, 11). Schimbul făcut de Barnovschi e declarat statornic, printr-un argument *a fortiori* tras din regula pravilei care dădea statornicie chiar schimbului între doi plugari. Regula astfel evocată aparține legii agrare bizantine și figurează în gl. 296, zac. 4—5 din *Îndreptarea legii* (*Cartea românească de învățătură*, pr. I, zac. 4—5). Acolo însă ea privește raporturile din obște și, departe de a avea sensul ce i se atribuia, dimpotrivă, permitea să se revină asupra unui schimb de loturi țărănești, dacă se găsesc în aceleași condiții economice. Cu această motivare vicioasă, domnul conchide că schimbul lui Barnovschi, întărit de V. Lupu, este definitiv și n-a putut fi stricat (de Gh. Ștefan) decît cu „răutate... și cu asuprială și înpotriva sfintelor pravili". Să notăm în treacăt că această soluție n-a dus, cum ar fi fost just și legal, și la reluarea satelor lui Balica de la urmașii Ilenii Costin, spre a fi redate celor care le dăduseră în schimb. Ideea că Cantacuzinii au putut dobîndi moșiile prin prescripție achizitivă, adică prin stăpînirea pașnică îndelungată, fără titlu, după 1653, este înlăturată pe motiv că pravila nu admite o astfel de prescripție în cazul lucrurilor dumnezeiești (vezi în acest sens gl. 117, alin. 2 din *Îndreptarea legii* = cap. 143 din *Pravila aleasă*). Regulă cu o valoare relativă, deoarece Vactiria Arhiereilor, ca și modelul său Armenopol [8], declară că se prescriu prin 20, 30 și 40 de ani, după caz, și acțiunile bisericii în materie imobiliară. Domnul pare să admită că în țară exista un obicei contrar principiului de pravilă afirmat de el, dar se grăbește să-l înlăture, deoarece „a obiceaiului și a ținerii stăpânirea n-are puteare până într-atîta, cât să biruiască și socotealele [rațiunea] și pravilă ... obiceaiurile sint pentru cealia ce nu

---

[8] *Vactiria*, Slova E, f° 303r (Acad. R.P.R., ms. rom. 1 468); *Armenopol*, ed. Peretz, §§ 92; 121.

le scriu pravilele, dar a strica pravilile nu pot”[9]. Prin Basilicale, principiul invocat aici cu privire la forța obiceiului, venea dintr-o celebră constituție a lui Constantin cel Mare. Pentru prima oară în dreptul nostru aplicat se excludea obiceiul *contra legem*, afirmîndu-se net subordonarea cutumei față de dreptul scris, de la care și-ar trage obligativitatea pentru cazurile în care pravila nu conținea dispoziții exprese. Spre deosebire de concepția feudală timpurie, încă valabilă pentru feudalismul românesc, în care cutuma era un sistem obligatoriu prin însăși natura sa normativă, concepția romană și romano-bizantină, reluată și dezvoltată de statul centralizat și mai ales de burghezie se întemeiază pe supremația dreptului scris al statului (pravila). Sintagma lui Vlastares și pravilele din secolul al XVIII-lea se întemeiau și ele pe această concepție, nu totdeauna clar exprimată. Învățătura lor însă fusese atenuată de poziția pe care obiceiul în accepția feudală timpurie la care ne-am referit și-o păstra, nu fără conflicte, ca cele care izbucniseră încă de la începutul secolului al XVI-lea în Țara Românească (episodul Nifon).

Domnul, la sfîrșitul hotărîrii, nu uită să invoce și dreptul său de dominiu eminent, care i-ar fi permis să ia pe seama domniei cele două moșii, aflate de „strajă la margine dispre țara Unguriască”, unde puteau aduce „vreo primejdie domnii și țărăi”, atunci cînd, prin căsătoria fetei lui Ilie Cantacuzino cu fiul lui C. Brîncoveanu, ele au fost închinate „la domn de altă țară”[10]. Este o importantă normă de drept domnesc, neatestată prin alte surse. La 30 iunie 1716 [11], judecata lui N. Mavrocordat a fost anulată, cum a arătat N. Iorga, din interes personal, de către M. Racoviță, care n-avea „mai mult respect de dreptate”. Mitropolitul și boierii care „strigaseră” la 1715 că mănăstirea are dreptate, declară că fuseseră siliți de domn să nu spună adevărul. Cu tot acest trist conținut social și etic, judecata, din punct de vedere general, reprezintă o cotitură în istoria receptării și oglindește procese obiective ce trebuie să ne rețină atenția. Ea dovedește puternica dezvoltare tehnică a dreptului și cultura juridică largă a clasei dominante la începutul secolului al XVIII-lea, precum și rolul precumpănitor acordat de domnie pravilei pentru realizarea unei politici autoritare. Aplicarea *Îndreptării legii* în Moldova pentru a completa *Cartea rom. de înv.*, sau chiar în locul acesteia, trebuie subliniată. În Țara Românească, același N. Mavrocordat va pune să i se copieze pravila moldovenească, deși ea era integral cuprinsă în cea muntenească. Textele de pravilă sînt folosite fără rigiditate, după o caracteristică tradi-

---

[9] Vezi *Cod. Iust.*, 8,5,22 (a. 319): *Consuetudinis ususque longaevi non vilis auctoritas est, verum non usque adeo sui valitura momento, ut aut rationem vincat aut legem.*

[10] Așadar, în logica feudală, înzestrarea fetei care se căsătorea cu un boier supus altui domn însemna o implicită *închinare* a moșiei de zestre către suveranul statului, în speță C. Brîncoveanu. Înțelegem astfel mai ușor de ce în secolele XIV XV solicitarea ca domnii să întărească o vînzare, un schimb sau altă tranzacție implica și închinarea moșiei în cauză către domn, chiar dacă ea nu provenea din danie domnească propriu-zisă (Gh. Ungureanu, *op. cit.*, p. 23, reproducînd acest considerent al hotărîrii, îl declară *interesantă mărturie a domnului*).

[11] *Uricariu*, V, p. 365 377; N. Iorga, *Stud. și doc.*, VI, p. 419, n. 2; Ungureanu, *op. cit.*, p. 25–26.

ție feudală [12]. Ampla motivare în drept a hotărîrii domnești — neobișnuită în perioada anterioară — se va impune treptat, fiind legată de transformări caracteristice ale puterii domnului și ale justiției feudale. Chiar aici ea mai mult dezvăluie abuzul decît îl acoperă, și de aceea constituie în general un factor pozitiv, deși nu în mod necondiționat. Și noua concepție despre raportul dintre obicei și pravilă se va impune treptat, cu reveniri și contradicții din care vom da mai jos unele exemple, dar nu va învinge cu adevărat decît după 1831.

II. *Larga folosire a pravilei în procesul unor moșneni care se împotrivesc la cotropirea de către puternicul boier vecin.* Judecînd la 12 august 1752 [13] procesul de cotropire al vornicului Manolache Costache împotriva moșnenilor Greceni pentru un loc pe care boierul îl cîștigase în parte sub Gr. Ghica și îl pierduse de curînd prin arbitrajul făcut de marele logăfăt, C. Racoviță și divanul apar stingheriți să dea cîștig de cauză moșnenilor numai pe bază de mărturii, nici una din părți neavînd înscrisuri. Deși, după informația lui D. Cantemir [14], în pricinile de moșii se aplica obiceiul, constatăm, cel puțin pentru administrarea mărturiilor, că se apela la autoritatea pravilelor, în speță și ca o mai bună justificare față de boierul care pierdea procesul. Se recurge la pravile („scosu-s-au și din pravilă cîteva ponturi pentru mărturi den care o somă s-au scris și aicea și s-au citit înaintea a tot divanul")[15], după ce mitropolitul invocă sf. evanghelie și boierii își dau părerea ținînd seama de practica lor de judecători și de „sentimentul de dreptate" și după ce se caută în condicile divanului soluțiile date pînă atunci în cazuri asemănătoare [16]. Este o indicație tot așa de prețioasă, ca și citirea pravilei în divan de care face vorbire documentul. Un precedent al soluției adoptate în 1752 îl vom găsi mai jos sub C. Mavrocordat, în a cărui condică se păstrează și un extras de capete din pravilă, aceleași capete care vor fi citate și în judecata de față. Acum, sub C. Racoviță, se aplică cap. 116,110, 99 [17] privind inapelabilita-

---

[12] Vezi studiul nostru *Le rôle de la théorie romano-byzantine de la coutume dans le développement du droit féodal roumain*, în „*Melanges Ph. Méylan*", 1963, p. 71, n. 43 și referințele.

[13] Gh. Ghibănescu, *Surete*, IX, p. 235—250.

[14] *Descriptio Moldaviae*, ed. 1872, București, partea a II-a, cap. 11, p. 101.

[15] Vezi și documentul din 19 iulie 1759 și 12 mai 1768 și mai jos, notele 17 și 43.

[16] „S au căutat și la alte hotărături vechi de moșii și tot cu marturi scriindu-i anume s-au întarit zapisele cu ispisoace domnești" (p. 247—248).

[17] Iată concordanța textelor (fragment exemplificativ) :

Cartea de judecată din 1752

„ Cap. 20. Pentru giudecătoriul ales de îmbe părțile poroncéște canonul al 26 a săborului din Catarghena că ori ce va hotări giudecătoriul cel ales ... Așijderea zice canonul al 122 tot acest sobor „și carele nu să supune să fie afurisit"... Mai poruncesc pravilele ori dreaptă ori strâmbă este, giudecata giudecătoriului celui ales stă întărită și nime nu o strică...".

Vactiria, slova K, cap. 20 (Ms. rom. 1468, f, 376^r — 376^v)

„*Pentru giudecătorii ce-i aleg de-i pun doi oameni între dinșii să giudece.*

. . . .

Și canonul 96 al săborului de la Catarghena (corect : Cartagena) poruncéște cum că orice va hotărî giudecătoriul cretos...
Așijderea și canonul 122 al acestuiași săbor zice : iar carele nu să va supune să fie aforisit...

Pravilele

Ori dreaptă, ori nedreaptă va fi giudecata cretosului, stă întărită și nimeni nu o strică"

tea hotărîrii unui judecător ales (eretos = arbitru), *fără a se indica pravila folosită.* Am putut constata însă că ele sînt luate din *Vactiria Arhiereilor*, cu o eroare de referinţă (cap. 116 în loc de 106 şi can. 96 în loc de 26) şi într-o traducere ad-hoc, care nu este literal identică nici cu cea definitivată la 1754, nici cu cea din extrasul aflat în Condica lui C. Mavrocordat.

Aceeaşi amplă motivare în drept (cu citarea expresă a *Vactiriei*) vom întîlni în vestita anafora din 24 decembrie 1753 [18] a mitropolitului Iacov, care participă la judecata de care ne ocupăm aici. Este dezvoltarea liniei de la 1715, fără abuzurile din procesul mănăstirii Hangu. Pravila se aplică tot ca sistem obligatoriu fără o întărire expresă, dar care, pe de o parte, se adaugă („scosu-s-au *şi* din pravilă") la sistemul tradiţional, iar pe de alta apare ca o învăţătură larg obligatorie, concordantă cu practica divanului bazată pe obicei : „ . . . Iată dar cu giudecata pravelii şi cu giudecata politeii, cu toată dreptatea au rămas Manolache vornic...". Aici pravila, ca nomocanon bisericesc, pare a se opune şi dreptului laic, al statului (politeia). Încă nu se poate vorbi, practic, de o supremaţie absolută a pravilei (ca cea postulată teoretic la 1715), dar nici de dominarea obiceiului ca drept comun principal, cum se susţinea de către vechii istorici ai dreptului, nu mai poate fi vorba. Raporturile dintre cele două sisteme iau o complexitate pe care voim numai s-o semnalăm, ilustrînd-o prin trei exemple caracteristice :

La 1 ianuarie 1752 [19], în *Cartea sobornicească a clerului, pentru neprimirea străinilor la tronurile Mitropoliei şi a episcopiei Moldovei*, expresie a unei mişcări conduse de mitropolitul Iacov, se spune : „de vreme ce fieşte care ţară are osebite obicee, şi să ţin şi să păzesc ca obiceele sale, după cum şi sfînta Pravilă porunceşte şi întăreşte asupra obiceiului ţărei a se urma şi a se păzi. Cuvine-să dar nu numai a păzi oricine obiceiul ţărei şi al patriei sale, ca să stee nemutat şi necălcat, ce încă şi apărătoriu cu toată tăria sa să fie asupra protivnicilor ce să ispitesc a călca obiceiul cel bun şi de folosul ţărei".

La 4 octombrie 1763 [20], într-o cauză de prescripţie a dreptului de protimisis, boierii sînt consultaţi principial dacă se aplică termenul de

---

(= *Bas.*, 7, 2. 20, ed. Fabrotus, I, p. 246 — Gaius, *D.*, 4, 8, 20 : *quia arbiter etsi erraverit in sententia dicenda, corrigere eam non potest*).

Pentru aplicarea regulii inapelabilităţii, fără indicarea textului de pravilă sub I. T. Calimah, vezi doc. 19 iul. 1759 (N. Iorga, *Doc. Callimachi*, II, p. 25, nr. 53) : „Scoţând şi pont din pravil<ă> cum că de [c]or priimi şi o parte şi alta pe giud<e>cata unui boer, acè giudecat<ă> altă giudcat<ă> nu poate să să străce". Pentru cap. 116, 110 şi 99, vezi mai jos, n. 28.

[18] „Bul. Com. ist. a Rom.", 1929, p. 82—84.

[19] „Arhiva românească", II, Iaşi, 1845, p. 367—376 şi C. Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldovei şi Sucevei*, Iaşi, 1888, p. 24—26. Şi mai departe : „Datori să fie atît soborul bisericesc cît şi politicesc, de la mare pînă la mic, ca să stea cu toţii ajutoriu dreptăţei, şi obiceiului ţărei, şi sfînta pravilă a se călca nicidecum să nu îngăduească. Vezi N. Grigoraş, în „Mitrop. Mold. şi Sucevei", 1958, p. 791—810.

[20] *Arh. st. Buc.*, Dipl., 35 şi un text cu erori la P. Teulescu, *Doc. ist.*, Bucureşti, 1860, p. 102—103. Anaforaua este dată de mitropolitul Grigore cu obştea boierilor. Pentru o altă expunere a litigiului, vezi Gh. Cronţ, în „Studii", nr. 4, 1963, p. 832, care nu se ocupă de partea documentului, esenţială pentru noi aici (fraza finală). Asupra litigiului vezi şi lucrarea noastră *Preemţiunea în istoria dreptului românesc* (*Dreptul de protimisis*), în curs de apariţie.

10 ani din Armenopol (regula de la „list. 221", fiind vorba de ed. Spanos din 1744) sau obiceiul pămîntului (prescripție după „multă vreme" de neexercitare). Anaforaua lor, întărită la 29 octombrie de C. Racoviță, domnul Țării Românești, conchide că deoarece „are despărțire pravila la această pricină a vînzării din obiceiul pămîntului", urmează a se aplica obiceiul: „Drept aceia găsim cu cale ca la toată vănzarea pentru lucrurile céle nemișcătoare să să păzească și să să facă judecată după obiceiul țării, *după cum și sfănta pravilă zice că obiceiul țării iaste cap de pravilă*" (subl. ns.).

La 1 mai 1797 [21], într-un proces între boieri, anaforaua marilor boieri munteni declară că „de la începutul acestei țări și pînă acum nici decum această pravilă aici nu s-a obișnuit, nici nu s-a urmat, ci după vechiul obicei al țării cele nemișcătoare ale zestrei ... să meargă adică iarăși la familia din care au eșit ..., neavînd ... (soțul — V.A.G.) putere ca să vînză lucrul ce era al soției lui".

Așadar, pravila putea fi limitată de o receptare cutumiară, care să nu fi încorporat unele părți ale ei în dreptul țării. Se afirmă și chiar se exaltează, mai ales de biserică, dar și de boieri, cînd interesele lor sînt în joc, valoarea obiceiului, fără a-l desprinde cu totul de pravila care îi consfințea caracterul de normă obligatorie sau care conținea norme concordante, și fără a se preciza că obiceiul trebuie să nu fie contrar pravilei. Dar la 1763, sub motiv că obiceiul constituie un *cap de pravilă*, se consfințește un obicei care abroga pravila. Iar la 1752 se recurge și la importantul criteriu social-politic potrivit căruia obiceiul trebuie să fie *bun și de folosul țării*. Criteriul acesta de origine canonică, deja aplicat în secolele XVI—XVII, va fi folosit de C. Mavrocordat în așezămîntul din 5 august 1746 și va fi stăruitor aplicat de M. Fotino în opera lui juridică, îndeosebi în Manualul din 1777. El permitea așa-numita cenzură a obiceiului de către clasa dominantă, după conținutul (social) dat de ea noțiunii de *bun* și *folositor*.

Tot la 1752 se constată importanța — nesemnalată pînă acum — pe care o capătă regimul romano-bizantin al judecății arbitrale. Cu un statut definit în amănunt de *pravilă* (adică de stat), arbitrajul scăpa totuși, în principal, controlului justiției domnești. Se modifica astfel, cu o semnificație asupra căreia nu putem stărui, regimul cutumiar al judecății de obște sau de breaslă, care se practica pe scară largă, dar care nu excludea niciodată recursul suprem la judecata statului feudal.

Cît privește concordanța obiceiului cu pravila, iată cu ce morgă aristocratică și în ce spirit reacționar de clasă era invocată de Iordachi Cantacuzino, față de Administrația austriacă din Roman, care în iulie 1790 [22], printr-o hotărîre a instanței locale organizate în timpul ocupației, îl somase să plătească o datorie către vistiernicul Matei Cantacuzino: „Stare mè boerească să ceri, și după pravili, și după nestrămutate obicéiurile pămăntului nostru, să fie judecata iarăș de persoane de asămene stare ... persoanele acele de o stare cu totul mică și întunecată facu de istovu nelegiuită acia hotărăre ... Las de a pomeni că (aceste persoane — V.A.G.),

[21] I. C. Filitti, *Arhiva Cantacuzino*, București, 1919, p. 188. nr. 600.
[22] N. Iorga, *Stud. și doc.*, VII, p. 213, nr. 136 (după 23 iulie 1790).

sănt şi fără idei, necum cu vreo ştiinţă de filosofie şi pravili giudecătoreşti; în pămăntul nostru acesti persoane nu s-au putut învrednici ca să fie orănduiţi de cătră stăpănire să giudece vreo dată macar doi ţărani".

Textul relevă ce înaltă părere avea — cel puţin subiectiv un boier moldovean de la 1790 despre calificarea filozofică şi juridică a boierilor care judecau pe semenii lor, pe „proşti" şi pe ţărani. Iordachi Cantacuzino apare de altfel ca avînd evidente preocupări de felul celor pe care le atribuia în general castei sale. Căutînd un dascăl, probabil pentru odraslele sale, „crais-comisarul" austriac Duţillovici îi recomanda la 5 mai 1793 [23] pe un Hart din Bistriţa, care „învăţătură are destulă, că au săvărşit atăt filozofie, căt şi învăţătura pravililor: a firii, a Statului, a niamurilor pravili, Rămlenilor, cum şi învăţătura politii în Hala". Este încă o dovadă că acum în Moldova se simţea nevoie nu atît de vechiul drept bizantin al Basilicalelor şi al lui Arm nopol, rămas oficial la ordinea zilei, cît de dreptul roman justinianeu, în latineşte, prelucrat de burghezia apuseană şi aplicat, ca drept natural, noilor relaţii capitaliste. Acesta era predat la Halle, acesta se găsea în *Pandectele* lui Heineccius, pe care îl va studia Andronache Donici chiar la Iaşi şi Flechtenmacher la Viena şi pe care aceştia îl vor cita oficial în Anaforaua din noiembrie 1819 [24] sub numele de *Enecone*. În calitate de buni cunoscători ai acestui drept natural, elveţianul Sulzer fusese angajat de Al. Ipsilanti să redacteze un cod al Ţării Româneşti, iar transilvăneanul Horvat, la aceeaşi epocă, îşi oferea serviciile ca profesor şi autor de tratate juridice. Această cotitură în receptarea bizantină are nevoie de un studiu amplu, care n-a fost pînă acum întreprins.

III. *Proiectele legislative ale lui Constantin Mavrocordat în Moldova*

Ce loc deţin domniile lui C. Mavrocordat în procesul receptării dreptului bizantin? Criza feudalismului se ascute către mijlocul secolului al XVIII-lea şi apar germenii descompunerii lui, în formele ce se vor cristaliza în ultimele decenii ale secolului. Autorul *Constituţiei* publicate în „Mercure de France", şi al reformelor care au însemnat o cotitură în dezvoltarea dreptului domnesc, domnul fanariot care cerea dregătorilor săi rapoarte în limba română, nu în cea greacă, şi pe care un emisar rus, voind să-l cîştige pentru o politică rusofilă, îl complimenta lăudîndu-i „respectul ... de lege şi graba în lucrările ei"[25], ar fi fost firesc să nu ocolească problema arzătoare a codificării dreptului, indisolubil legată şi de reforma organizării justiţiei, abordată de acest domn, dar nedusă la bun sfîrşit. Cunoscuta *Condică moldovească* a lui C. Mavrocordat din anii 1741—1742 învederează nivelul la care domnul înţelegea să folosească dreptul feudal ca instrument al dominaţiei de clasă, în condiţiile de criză care cereau reforme, concesii şi spirit de organizare. Aplicarea pravilei a continuat sub C. Mavrocordat, aşa cum rezultă din numeroase documente,

---

[23] N. Iorga, *Stud. şi doc.*, VII, p. 251 253, nr. 159.

[24] *Uricariu*, IV. p. 210. Pentru problema dreptului natural, vezi referinţele în „Studii şi cercetări juridice", nr. 2, 1959, p. 526, n. 1 2 şi în „Studii", nr. 4, 1960, p. 78.

[25] N. Iorga, *Textes postbyzantins, I. Chronique de Constantin Mavrocordato et de son fils Alexandre*, 1939, p. 14 şi 25.

din care amintim procesul din 1741—1742 pentru restituirea unui depozit, încredinţat de un grec unui egumen din Galaţi [26]. În *Condica* citată, N. Iorga a semnalat nişte „extrase de pravilă"[27], fără ale reproduce sau a da vreo lămurire asupra lor. Cercetînd ms. *Condicii* [28] am constatat că este vorba de fila 578, intitulată „Pentru mart[r]urii ci vor mărturisi pentru hotare", cu 4 texte scoase din 3 capitole (99, 106 şi 113), de la „Slova M", ceea ce denotă imediat ca sursă un nomocanon alfabetic. Ţinînd seama de epocă, de conţinutul şi numerotaţia capitolelor, am mers la *Vactiria*, unde,

[26] N. Iorga, *St. și doc.*, VI, p. 259, nr. 407.

[27] *Ibidem*, p. 290, nr. 577; I. Bianu, *Catalogul manuscriselor românești*, vol. I, p. 237, nu-l mai menționează.

[28] *Bibl. Acad. R.P.R.*, ms. rom. 237.

Iată concordanța textelor din *Condică*, din judecata de la 12 august 1752 și din *Vactiria* (dăm numai fragmente exemplificatoare):

Condica C. Mavrocordat	*Cartea de jud. din 1752*, „cap. 99...	*Vactiria* 1754 (ms. rom. 1468) Slova M. Cap. 99 (f°. 515)
„La Slova M. cap. 99. Acei marturi să cadi să s<e> criadă ce zic că știu cu adevarat sau au văzut cu ochi<i>.	oricarele dar va să aibă mărturie bune, marturi ce-au văzut cu ochii lor, și mărturisăsc cu gura lor, să aducă.	*„Pentru marturii ce mărturisesc pentru hotarăle satélor și ale cetăților și pentru care lucru să priiméște mărturiia dintr-auz și care nu să priiméște.* . . . . Deci cela ce va să aibă mărturie bună, pe marturii ce-au văzut cu ochii lor și mărturisesc cu gura lor, pe aceia să-i aducă..." (Ms. 1 266, f. 426^{v}; Ms. 1 271, f. 348^{v}).
Cap. 106. Scoţănd marturi pe giudecată ce-oi avea cu tine și de nu-i voi priimi, pe urmă scoțăndu-i iarăși și iarași nepriimind, și iarăși al treilea rănd scoțănd și mărturisind tot într-u<n> chip, n-are nici de cum să-i lepedi, mărturisind inainte obrazului meu.	Cap. 116 (exact 106): de am giudecată cu tine și scoți marturi și nu voi priimi, deci iarăși scoți și nu-i voi priimi, apoi iarăși și a treia oară scoți, mai mult nu pot să mă leapăd de dănșii.	Cap. 106 (f° 516^{v} 517). *„Pentru că poate omul de patru ori să scoată mărturii.* De voi avea giudecată cu tine, și eu nu voiu priimi pe marturii tăi cei dîntîiu, și iar vei scoate și a doao mărturie, și nici acéia nu o voi priimi, și iarăși vei scoate și a treia oară mărturii, după aceaia nu mai am a mă mai lepăda de dînșii" (urmează excepția cînd se dădea al patrulea rînd) (ms. 1 266, f. 428^{r}—428^{v}; ms. 1 271, f° 350^{r-v}).
Cap. 113 (corect: 110) Nu sănt de credință marturii nici să s<e> cr<e>ază acei ce sănt supt ascultarea părășului să mărturisască ori la ce pricină, că părășul ominii di cas<ă> sau a lui, s-au spus, nu po<a>te să aducă spri mărturie.	Cap. 110: Nu sînt marturi vrednici de credința căți sînt în mîna pîrîșului de le porunceaște să mărturisască așijderea și la fiește ce pricină pîrîșul oameni de casă și ai săi nu aduce marturi".	Cap. 110 (f. 518^{r} — 518^{v}): *„Pentru marturii ce-i stăpinesc pîrețîi adecă cei ce pîrăsc.* Nu pot fi marturi vrédnici de credință cîți sînt în mîna pîrețului și le poruncéște să mărturisească. Așijderea ieste și la tot felul de pricină. Pîrețul oameni din casa sa nu poate să aducă marturi". (Ms. 1 266, f° 429^{v}; ms. 1 271 f° 351^{v}).
Cap. 113. Fiștícarei după una și al doale marturie să va lăsa din pricina ce au <a>vut, pe urmă nu po<a>te nici cu scrisoarea împărătească să ceară și alți marturi de vréme că au ascultat mărturiili și s-au lăsat di pricină și giudecata bună".		Cap. 113 (f°. 518^{v}): *„Pentru lepădarea de marturi.* Cela ce o dată, sau de doao ori va auzi pe marturi, și să va lepăda de acea pricină, după acéia nici cu carte împărătească nu mai poate cére alți marturi, de vréme ce au auzit mărturiile și s-au lepădat de pricina și giudecata ce avea". (Ms. 1 266, f° 430^{r}; ms. 1 271 f 352).

sub nr. de ordine al capitolelor din extras, am găsit textul respectiv. Cap. 99 este numai rezumat; celelalte sînt o traducere pentru nevoile divanului, a textului grecesc al *Vactiriei* într-o formă diferită de traducerea românească definitivată în 1754. Trei din aceste texte (cap. 99, 106 şi 113), cu erori de numerotare (99, 116, 110), vor fi reproduse într-o altă traducere făcută tot după originalul grecesc, în cartea de judecată din 1752, analizată mai sus. Practica pe care o învederează extrasul de pravili din *Condica* de la 1741—1742 se va fi prelungit constant pînă în 1752 şi, desigur, după aceea. El trebuie în acelaşi timp apropiat de extrasele de pravile ale judecătorilor ţinutali, ca acela al hatmanului A. Jora. În aceeaşi vreme, se folosea atît *Vactiria*, cît şi *Îndreptarea legii*, nu totdeauna pentru dispoziţii care s-ar fi găsit numai într-una din ele.

Redactată în 1645 de Iacob din Ianina, *Vactiria* apărea în prima jumătate a secolului al XVII-lea ca marele nomocanon modern al vremii. Numeroasele texte de drept laic (νόμοι) scoase îndeosebi din Armenopol, privitoare la materii şi instituţii legate de o dezvoltată economie de marfă-bani, se dovedeau foarte utile în ţările române, unde corespundeau nevoilor legate de lărgirea relaţiilor băneşti, de dezvoltarea oraşelor şi a schimburilor internaţionale, precum şi de criza corelativă a dreptului obişnuielnic. Tradusă într-o frumoasă limbă românească în 1754, din iniţiativa mitropolitului Iacov, de călugărul Cosma, cu ajutorul cărturarului grec împămîntenit Duca Sotirovici, *Vactiria* s-a păstrat în 3 codice [29] şi a fost folosită pînă la finele secolului, originalul grecesc circulînd şi în Ţara Românească.

Vactiria nu pare să fi rămas pentru C. Mavrocordat un simplu nomocanon, numai consultat la nevoie, în divan, ci a ocupat un loc mai deosebit în proiectele lui legislative. N. Nilles [30] în culegerea sa de documente privind istoria bisericii orientale aduce ştirea că la o dată nepre cizată, C. Mavrocordat în Moldova ar fi avut intenţia să tipărească, la iezuiţii din Ardeal, o pravilă, *lex divina*, deci un nomocanon, în limba română: *Valachico idiomate*. După părerea mea, această *lex divina* nu putea fi decît *Vactiria*. Dacă a luat naştere în a treia domnie (1747 1749), proiectul a putut constitui însuşi punctul de plecare al operaţiilor de traducere, definitivate în 1754 sub impulsul lui Iacov. Dacă este vorba de scurta domnie a patra (1768) — la o dată cînd în Ţara Românească avusese loc experienţa Fotino de care vom vorbi mai jos — succesul [31] şi valoarea traducerii au putut determina pe domn să realizeze uşor o operă capitală, păşind direct la publicarea traducerii existente, care după aceea a rămas necunoscută multă vreme, pînă la St. Gr. Berechet [32]. Recent, C. Turcu [33]

---

[29] *Bibl. Acad. R.P.R.*, ms. rom. 1 266, 1 271 şi 1 468. Asupra lui Duca Sotirovici, vezi prezentarea documentată a lui C. Turcu, *Cărţi, tipografi şi tipografii din Moldova în sec. XVIII*, în „Mitropolia Moldovei şi Sucevei", 1960. p. 25 29.

[30] *Symbolae*, vol. II, 1885, p. 1 029; cf. N. Iorga, *Istoria romînilor*, vol. VIII, p. 112, fără alt comentariu.

[31] D. S. Ghinis, Κείμενα βυζαντινοῦ καὶ μεταβυζαντινοῦ δικαίου εἰς χειρογράφους ἐν 'Ελλάδι κώδικας, Atena, 1963, p. 21, nr. 9, şi p. 23, 25, 27—28, 30, 40, 43 44.

[32] *Descoperirea a două manuscrise juridice româneşti*, în „Întregiri", 1938, p. 18—26.

[33] *Op. cit.*, p. 26; cf. idem, *Din cultura vechilor dieci moldoveni*, în „Revista arhivelor", S.N., 1960, p. 208.

amintea judicios că *Vactiria* este „una din cele mai importante lucrări juridice ale timpului”. Totuşi a rămas needitată [34] şi n-a făcut pînă acum obiectul nici unui studiu temeinic. Ediţia originalului grecesc, pe care o pregăteşte în prezent prof. D. S. Ghinis de la Atena, va fi deci preţioasă şi pentru istoricul dreptului românesc.

Dar *Vactiria* pune din punct de vedere al receptării şi numeroase probleme specifice de fond care nu pot fi abordate decît într-un studiu special.

IV. *Trecerea la receptarea „legislativă” a unor părţi din dreptul bizantin. Folosirea* Tratatului de arhitectură *al lui Iulian Ascalonitul pentru elaborarea unui drept domnesc urbanistic.* Hrisovul lui Al. Sc. Ghica din 12 mai 1768 [35] — care ar merita să facă obiectul unui studiu separat — prezintă un întreit interes: a) prin preambulul filozofic despre receptare, redactat probabil de Mihail Fotino; b) prin materia pe care o receptează, dreptul orăşenesc; c) prin forma dată receptării: întărirea domnească a pravilei printr-un hrisov normativ.

În preambul, în stilul retoricii bizantine tradiţionale, se proclamă necesitatea întocmirii „unor pravile politiceşti” (adică laice) şi se arată neajunsurile atît ale necercetării „poruncilor pravilelor”, cît şi ale aplicării lor abuzive, de cei ce au „ştiinţa pravilei”, dar nu iau „aminte la dreptate”. Rămînînd legat de ideologia feudală cu colorit teologic, afirmată puternic în Moldova prin marele hrisov din 15 iulie 1761 al lui Gr. Ghica pentru reorganizarea jurisdicţiei canonice [36], hrisovul muntenesc din 1768 declară că încălcarea pravilei ar fi o greşeală faţă de divinitate şi că actele *împotrivitoare* din ultima vreme silesc pe domn să facă „linişte..., urmînd dumnezeeştile pravile”. Cu o referire expresă la Noul Testament, se conchide că „această dreptate fiindcă pravilele toate o făgăduiesc că o au, şi o izbrănesc,... voim ca pravilele să nu să treacă cu vedearea, ci să să izbrănească”.

Reforma adusă de hrisov priveşte *nedreptatea* practicilor de a se face în oraşe zidiri noi păgubitoare vecinilor şi altora, zidiri făcute „făr de sfătuire”, „făr de ştirea domniei”, căreia se cuvine să i se arate scopul urmărit, cerîndu-i-se autorizaţia prealabilă sau, cum spune hrisovul, „răspunsul... după pravilă”. Este vorba de procesul de extindere dezordonată a oraşelor noastre, cu caracterul lor semiagrar, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în condiţiile trecerii la o economie de mărfuri lărgită, de factură precapitalistă.

Revelatoare este şi precizarea că „izvoditori de lucruri nouă” pretind că au „stăpînire pe deplin... pe locuri de drumuri şi a obştii”, clădind „prăvălii de brutărie, şi altele ca acestea” (boiangerii, băi, olării, simigerii) care prin folosirea focului erau o primejdie de incendii. Este o aluzie directă la litigiul care cu 12 zile înainte pusese faţă în faţă pe spătarul Dimitrie Ghica, ruda domnului, şi pe fostul mare ban Toma Creţu-

[34] Autorul acestor pagini încearcă să ducă la bun sfîrşit transcrierea textului acestei traduceri în vederea publicării lui.

[35] G. Potra, *Documente privind istoria oraşului Bucureşti*, Bucureşti, 1961, p. 475—478, nr. 385.

[36] *Uric.*, I, ed. a 2-a, p. 306 şi urm.

lescu[37], care voia să strîmteze o uliţă mare, trebuitoare mahalagiilor şi ţăranilor, şi să aşeze în faţa casei spătarului o simigerie, cu toate inconvenientele legate de o astfel de construcţie (fum, mirosuri urîte — *putoare*, spune documentul —, primejdie de foc). Acest litigiu, despre care boierii declară că n-au precedent, a putut fi determinant în edictarea hrisovului din 12 mai, ceea ce ar dovedi că sub impresionantele declaraţii principiale se ascundeau, ca totdeauna, şi imediate interese nu numai de clasă, dar şi de coterie restrînsă.

Ca remediu, domnia receptează expres 6 dispoziţii din *Basilicale*[38], menţionîndu-se pentru primele din ele *Cartea împărătească* 57 titlul 8 şi 10 şi 40, care în realitate este C. 58, titlul 8 şi 10; un titlu sau un fr. 40 în această materie nu figurează nicăieri în Basilicale, iar C. 57, titlul 8 n-are legătură cu materia tratată. Se mai receptează alte 6 dispoziţii din pravilă[39], fără indicarea ei, una din ele fiind pusă sub autoritatea împăratului Zenon, autorul unei celebre constituţii în materie (C., 8, 10, 12). Toate se dovedesc luate din Armenopol, C. II. titl. IV, una din partea împrumutată Basilicalelor (§ 1—11), iar celelalte din partea numită de Armenopol τὰ ἐπαρχικά (§ 12 şi urm.) şi care sînt în cea mai mare parte

---

[37] G. Potra, *op. cit.*, p. 474—475, nr. 384. În anaforaua lor, boierii declară: „am cercetat de s-au mai întîmplat judecată pentru lucrul ca acesta. Şi nu s-au mai întîmplat, fără numai ştim că oricînd vreun vecin s-au sculat să facă zidire cu care să aducă pricină de închiderea casei vecinului sau de a-i aduce putoare, s-au zăticnit lucrul ca acela de însuşi vecinul, cum şi însuşi... banul au zăticnit pe vecinul dumnealui vornicul Matei Cocorăscul a nu-şi face culnic, nu împotriva caselor dumnealui, ci nici împotriva grajdului, şi i-au rădicat-o".

[38] *Hrisovul din 1768* (p. 477)	*Bas.*, 58, 8, *De locis et itineribus*
(cartea împărătească 57 titlu 8 şi 10 şi 40)	*publicis (ed. Heimbach).*
„cînd cineva şi... după pravilă.	4.
Şi iarăşi altă pravilă zice... să pricinuiască pagubă.	6, 2.
(Însă loc de obşte să numeaşte şi pămîntul şi calea şi treacerea pe unde mearge obştea).	5. *Loca publica civitatis usui, non singulorum deserviunt.*
Şi de să va îndrăzni... să să strice.	*Bas.*, 58,10, *De novi op. nunt.*, 1,4 (§. 6—7).
Şi într-altă parte tot la acest titlu, altă pravilă zice: ... să să oprească.	1,1.
Şi iarăşi altă pravilă zice: ... a să izbrăni de mulţi".	3.
[39] *Hrisovul din 1768* (p. 477—478).	*Hexavivlul lui Armenopol*
„Şi iarăşi altă pravilă zice: (vezi n. 41).	(pentru toate textele, vezi ed. Spanos 1744, p. 134 urm.).
Şi iarăşi alta: pentru orice zidire, zice: *poruncim* ... să închiză lumina sau priveala vecinilor.	Armenopol, ed. Heimbach, II, 4, 45; Ed. Peretz, § 720; *Bas.*, 58,11,10. § 1.
Şi într-altă parte fericitul Zinon împărat hotăraşte... priveala mării.	Ed. Heimbach, II, 4, 46; Peretz, § 723.
Şi pentru aceasta... priveala vecinului etc.	Ed. Heimbach, II, 4, 51; Peretz, § 728.
Aşijdere... şi de pomi...	Ed. Heimbach, II, 4, 48; Peretz, § 725.
Care acestea aşa hotărăsc pentru brutării şi simigerii...	Ed. Heimbach, II, 4, 14; comp. § 15; Peretz, § 684; comp. § 685.
Iar pentru prăvăliile de boiangerii... 60 de coţi.	Ed. Heimbach, II, 4, 18; Peretz, § 688.
Aşijderea şi pentru băi... coţi 30 de casa vecinului.	Ed. Heimbach, II, 4, 13; Peretz, § 683.
Aşijderea hotărăsc şi pentru orice altă prăvălie... să nu se zmintească cevaşi."	Receptare generală a titl. 4.

scoase nu din *Cartea eparhului*, ci din Tratatul de arhitectură al lui Iulian Ascalonitul, care a trăit în secolul al VI-lea, tratat devenit normativ la Bizanț și aplicat de eparh în jurisdicția sa, fiind încorporat în manuscrisele care conțineau τὸ ἐπαρχικὸν βιβλίον[40]. Folosirea directă a *Basilicalelor* nu face îndoială; o dovedesc textele citate de hrisov și referința cifrică, fie ea greșită. Cît privește pe Armenopol, avem certitudinea că a fost folosită ediția Spanos, deoarece dispoziția corespunzătoare (§ 2.II, 4) a ed. Heimbach se referea expres la dreptul *vecinilor* de a face o *novi operis nuntiatio*, ceea ce se spune în versiunea neogreacă a lui Spanos, nu și în versiunile clasice care stau la baza ed. Heimbach[41]. Și textul lui Zenon se găsește în Armenopol (II, 4, § 46).

Toate normele receptate tindeau să asigure sistematizarea construcției, evitarea incendiilor, respectarea locurilor obștești și a ulițelor. Ele măreau considerabil amestecul domniei în viața edilitară și urbanistică a orașelor. Se accentuau prerogativele stăpînirii private a pămîntului fără distincție între orășeni, dar se recunoșteau și unele limitări legate de coexistența și de activitatea economică a orașului. Se punea accentul pe combaterea cotropirii ulițelor și locurilor obștești de către orășeni, care le transformau în stăpînire orășenească privată de tip consolidat, cotropitorii fiind adesea cu mai mult succes boierii și mănăstirile. Practica aceasta luase proporții alarmante, care își găsesc ecoul în hrisov.

Textele sînt în general prescurtate și simțitor adaptate, de pildă atunci cînd se vorbește de „voe domnească", cînd se dă definiția locului public („loc de obște să numeaște și pămîntul și calea și treacerea pe unde mearge obștea"), legată de originea particulară a celor mai multe ulițe din

---

[40] Definită de G. Ostrogorsky, *Histoire de l'état byzantin*, Paris, 1956, p. 244, ca „o culegere de hotărîri ale statului bizantin (rezultată din practica judiciară a eparhului, asupra căruia vezi Zachariae von Lingenthal, *Geschichte*..., 1892, p. 365; cf. p. 9, n.16) privind reglementarea comerțului și meșteșugurilor" și care data, în substanță, din vremea lui Leon al VI-lea, cu unele adaosuri ulterioare. Pentru textul acestui monument și al *Tratatului* lui Iulian, vezi Jules Nicole, *Le livre du préfet ou édit de l'émpereur Léon le Sage sur les corporations de Constantinople, texte grec du Genevensis 23*, Genève, 1893; pentru *Cartea Eparhului*, vezi *Ius gr.-rom.* (ed. I și P. Zepos, Atena, 1931), II, p. 371—392 și trad. engl. a lui Freshfield, 1938; *adde* frag. din Iulian publ. de D. S. Ghinis, Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, 1937, p. 183 191. Vezi literatura la G. Ostrogorsky, *op. cit.*, p. 271; J. A. B. Mortreuil, *Histoire du droit byzantin*, I, p. 53—57; III, p. 355; S. Runciman, *Roman. Lecap.*, Cambridge, 1929, p. 22; C. Macri. *L'organisation de l'économie urbaine dans Byzance sous la dynastie de Macédoine*, Paris, 1925, p. 16—23; M. Ia. Siuziumov, lucrările citate mai jos, notele 49—50.

[41] *Hrisovul 1768*
„Și iarăși altă pravilă zice: cum că cînd cineva și va vrea să zidească zidire nouă are trebuința să întrebe întîi domnia și pe vecini".

Arm., II, 4, ed. Spanos, p. 134; ed. Peretz, § 671: „Cu drept sau pe nedrept cine clădește ceva, vecinii îl împiedică la aceasta (ed. Heimbach, II, 4, § 1: *prohibere eum licet*), pînă nu se va cerceta cu băgare de seamă.

Iar cînd e vorba de clădiri noi, adecă, atunci cînd cineva vrea să clădească o zidire nouă, el trebuie să ceară învoirea judecătorului și vecinilor" (ed. Heimb.: *novi operis nuntiatio in futuris competit operibus*), Bas. 58,8,7,3: 12, 3 și 58,10,3 declară că acțiunea de oprire are un caracter popular sau că aparține *cuilibet civium*.

tîrgurile noastre. Sînt adoptate distanţele prevăzute între imobilele care prezintă primejdie de incendiu, sînt simplificate ipotezele din original. Unele texte sînt fuzionate în mod confuz.

Textul din § 14 (ed. Heimbach = § 684 ed. I. Peretz) şi scolia lui, care se refereau la cuptoarele de brutărie, devine un text privind şi simigeriile, care prevede între cuptor şi casele vecine distanţa enormă de 60 de coţi, faţă de cea de 6 coţi din original, după care hrisovul continuă : „afară din 10 coţi, sau cum zice altă pravilă 12 coţi”. Nici comparaţia cu diferitele ipoteze ale originalului nu permite să se înţeleagă ce au voit să spună autorii hrisovului prin înşirarea distanţelor de 60, 10 şi 12 coţi. Hrisovul vorbeşte de case cu 2 sau 3 *învelitori*, adică etaje, fără să ştim dacă cele din urmă existau în tîrgurile noastre. La băi (§ 13 ed. Heimbach § 683 ed. I. Peretz), în loc de a se varia distanţa după aşezarea, după numărul etajelor, şi după regimul vînturilor, se adoptă din precauţiune distanţa maximă (30 de coţi). Şi la vopsitorii se trece de la o distanţă de 6 2 3 la una de 60 de coţi. Se menţin neschimbate distanţele care protejau libera privire spre munţi, grădini şi pomi.

Să încercăm o caracterizare sumară a importanţei istorice a acestui hrisov. Este una din primele receptări ale unui ansamblu de dispoziţii de drept bizantin, nu prin aplicarea într-o speţă judiciară, ci normativ, pentru viitor, ca şi cînd s-ar edicta o lege internă; începutul în materia limitată a zălogului fusese făcut de hrisovul din 1 aprilie 1750 [42] (care în acelaşi timp abroga expres unele dispoziţii ale pravilei, pe care nu înţelegea să le recepteze). Domnia însă nu vine să dea forţă de lege unor texte care n-o aveau pînă atunci. Din anaforaua citată cu data 1 mai 1768 [43] rezultă că aceste texte — concordante cu obiceiul local de care pravila nu era străină — îşi găseau aplicarea, fără a fi necesară o receptare a lor expusă prin hrisov domnesc. Iată de ce şi hrisovul din 12 mai 1768 arată că „această îndrăznire făr de socoteală” à celor ce au făcut zidiri noi „afară din toată

---

[42] *Arh. St. Buc.*, Suluri, 21.

[43] Vezi mai sus nota 37. Boierii constată că se practica o procedură privată de *"ulicnire* a noilor construcţii supărătoare pentru vecin. Nu era decît adaptarea obişnuielnică a aşa-numitei *novi operis nuntiatio*, preluată de bizantini (*Bas.*, 58, 10; *Harm.*, 2, 1, § 1—11) din dreptul roman clasic. Pe baza acestei constatări, boierii propun : „Drept aceia cautat am şi pravila unde zice, pentru închiderea uliţii (*Bas.*, 58,8, n. ns.)... Şi după această hotărîre a pravilii, dumnealui banul voe nu are a strîmba uliţa... şi pentru vecinătate, zice (pravila V.A.G.), pă acel ce supără cu vre o zidire nouă ce să va face, iaste volnic însuşi acela ce să supără a-l zăticni, iar de va face, să păgubeşte”. După ce au grijă să precizeze că „volnic iaste a face cinevaşi pe locul său lucru ce nu va da supărare vecinului”, boierii continuă : „...şi pentru cele ce aduc miroase nesuferite şi fumuri, să zăticnesc, încă şi a înnoi casa după pravilă nu iaste volnic a o înnălţa să ia priveala vecinului, ci să se păzească starea care au fost din vechime, dar cu cît mai mult dumnealui banul a face zidire nouă unde nu au mai fost”. Şi în acest litigiu, boierii accentuau concordanţa obiceiului şi a pravilei : „Ci după dreptatea pravilii şi a obiceiului locului hotărîm că nu iaste dumnealui volnic a face zidire, care aduce stricăciune şi supărare vecinului, încă închizînd şi uliţa domnească”. Dar aici obiceiul avea ca punct de plecare sistemul pravilei, aşa cum şi *trimiria*, după mai mult de un secol şi jumătate de aplicare obişnuielnică a pravilei o consacra (inclusiv *Îndreptarea legii* şi *Pravila aleasă*), apare lui M. Fotino în 1777 şi ca o instituţie a obiceiului pămîntului. De notat că printre boierii care semnează anaforaua din 1 mai 1768 contra lui Toma Creţulescu, fost mare ban, figurează Constantin Creţulescu, mare vornic de Ţara de Sus.

orînduiala pravilii" (pe care deci erau obligaţi s-o respecte) a silit domnia să facă „această hotărîre şi aşezămînt, la care, după pravilă fiind, iaste dator fieştecarele ... supunere, ca să nu cază în certările pravililor". Actul domniei se prezintă deci ca întemeiat pe caracterul deja obligatoriu al pravilei, la ale cărei sancţiuni se referă. De altfel, după indicarea concretă a celor 12 dispoziţii receptate, hrisovul se referă generic şi la restul reglementării pravilei în această materie, fără a o determina precis, înţelegîndu-se însă că ea rămîne în vigoare în interesul individual şi al *politiei*. Dreptul domnesc acţionează pentru respectarea pravilei, pentru consolidarea dreptului receptat, nu fără aportul creator amintit. Se face încă apel, în stil feudal, la domnii următori să respecte receptarea, amintindu-li-se că ei sînt „ajutoriu dreptului şi a pravililor". Nu trebuie însă omis pasul înainte care s-a făcut : este o diferenţă între a se aplica pravila direct după originalul grecesc sau după traducerea acesteia neîntărită de domnie (secolul al XVII-lea), şi între a o aplica după textul dintr-un aşezămînt domnesc. O mai puternică afirmare a dreptului domnesc o va constitui abrogarea expresă prin hrisov a unei dispoziţii din pravilă, ca la 1751, sau ca în Moldova în februarie 1815, în procesul bîrlădenilor cu soţii N. Dimache.

Hrisovul din 1768 trebuie apropiat de titlurile 23 (cu 9 paragrafe) şi 24 (cu 5 paragrafe), din cartea a II-a a Manualului din 1766 al lui Mihail Fotino, despre care se crede, în general [44], că a fost întărit prin hrisov domnesc de Scarlat Ghica în 1766, după ce în versiunea din 1765 ar fi fost pentru prima oară întărit de St. Racoviţă. Amîndouă titlurile citate sînt scoase din *Basilicale* [45] (îndeosebi din cartea 58, titlurile 1, 2, 5, 8, 10 şi 13, din care două (8 şi 10) sînt folosite şi de hrisov. Manualul însă nu foloseşte şi Tratatul d-lui Iulian Ascalonitul, receptat, cum am văzut, de Armenopol.

Problema de ordin general care se pune este aceasta. În 1768 putea oare Alexandru Sc. Ghica să prezinte receptarea parţială a pravilei bizantine ca o noutate, pe care o justifica teoretic, dacă numai cu doi ani înainte tatăl său ar fi săvîrşit actul însemnat al receptării unui întreg cod, prin întărirea (mai precis, prin reîntărirea) Manualului în 3 cărţi întocmit de M. Fotino? Şi-ar fi putut-o face cînd însăşi materia reglementată de hrisov se găsea parţial tratată în Manualul care ar fi avut la acea dată calitatea de cod oficial al ţării? Această contradicţie, îmbinată cu lipsa semnificativă a altor ştiri documentare despre existenţa între anii 1765—1766 a unui cod de legi întărit de domnie şi aplicat ca atare, face ca hrisovul din 12 mai 1768 să fie greu de conciliat cu ideea că în 1766 Scarlat Ghica reconfirmase prin hrisov Manualul lui Fotino, transformîndu-l în

[44] Pentru ipoteza că hrisoavele de întărire din 1765 şi 1766, aşa cum le găsim în manuscrisele Manualelor respective, reprezintă un proiect neoficializat, vezi articolul nostru din „Studii", nr. 6, 1961, p. 1508, nota 5 ; cf. şi *Studii şi materiale de istorie medie*, V, 1962, p. 287—288. Pentru teza dublei „promulgări" a Manualelor, admisă şi de P. I. Zepos, vezi Gh. Cronţ, *op. cit.*, în „Studii", nr. 4, 1963, p. 833.

[45] Vezi P. I. Zepos, Μιχαὴλ Φωτεινοπούλου Νομικὸν Πρόχειρον, Atena, 1959, p. 172 173 şi notele. În unele manuscrise (987 şi 1 434 ale Bibl. Acad. R.P.R.), titlul 23 are 10 paragrafe.

pravilă a țării. În schimb sînt mulți sorți ca M. Fotino să fie alcătuitorul, din punct de vedere tehnic, al hrisovului din 1768. Ideile din preambul se regăsesc în prefețele manualelor sale. Necesitatea receptării unor norme de drept urban o recunoscuse prin titlurile 23 — 24 citate ale Manualului din 1766 (primul titlu figurînd și în cel din 1765). Dar mai semnificativ ne pare faptul că manualul său din 1777 [46] conține o carte întreagă — a V-a — intitulată „Despre modificări și construcții noi" alcătuite din trei titluri [47] foarte ample de data aceasta. Primele două titluri tratează dezvoltat — cu extrase din *Basilicale*, din Novelele lui Leon filozoful și din celebra constituție a lui Zenon — materiile din titl. 23 și 24 de la 1766. Titlul 3 neterminat (f. 63r — 69r), fără trimitere la Armenopol, cuprinde sub numele greșit de τὰ ἐπαρχικά cea mai mare parte a *Tratatului* lui Iulian Ascalonitul, al cărui nume figurează în rubrica titlului (50 de paragrafe mari, 5 scolii și o interpretare).

Această considerabilă lărgire a dreptului orășenesc oglindea importanța materiei sub Al. Ipsilanti, în legătură cu politica lui edilitară și urbanistică, cerută de dezvoltarea orașelor după terminarea operațiilor militare în 1774. Istoricii dezvoltării orașelor în această perioadă nu vor mai putea face abstracție, credem, de hrisovul din 1768 și de cartea a V-a a manualului din 1777, care conțin o oglindire juridică atît de elocventă a problemelor pe care sînt chemați să le elucideze. Pentru moment constatăm că problema elaborării unui drept orășenesc, cu ajutorul pravilei, se pusese înainte de domnia lui Ipsilanti, și reforma mai modestă de la 1768 ne apare ca un punct de plecare al vastei opere realizate tot de Fotino la 1777, de data aceasta în condiții istorice schimbate [48].

Oricum aici putem conchide că dreptul feudal român este singurul care să fi receptat sub formele arătate mai sus, *Tratatul* lui Iulian Ascalonitul pășind în secolul al XVIII-lea la elaborarea — cu unele materiale bizantine — a unui drept orășenesc de tendință preburgheză. Sînt aspecte noi, ce se adaugă cercetărilor recente ale bizantinologului sovietic M. Ia. Siuziumov, care a studiat în 1951 [49] *Cartea Eparhului* și în 1960 [50] *Tra-*

---

[46] *Bibl. Acad. R.P.R.*, ms. gr. 1 195. Cartea a V-a, f° 57—69r, περὶ καινοτομιῶν καὶ νέων οἰκοδομῶν.

[47] Titl. 1: περὶ καινοτομιῶν
Titl. 2: περὶ τῶν ἰδιωτικῶν οἰκημάτων
Titl. 3: τὰ ἐπαρχικὰ τοῦ 'Ιουλιανοῦ τοῦ ἀρχιτέκτονος τοῦ 'Ασκαλωνίτου (f°57v), care în rubrica ordinară a titlului 3, la f° 63r, devine: 'Επαρχικὰ ἀπὸ τῶν τοῦ 'Ασκαλωνίτου 'Ιουλιανοῦ τοῦ ἀρχιτέκτονος, ἐκ τῶν νόμων τῶν ἐν Παλαιστίνῃ μέτρων τὸ πρῶτον (ultima frază privind în fond § 1 = § 12 ed. Heimbach). Rubrica lui Armenopol (ed. Spanos, 1744, p. 136): 'Επαρχικὰ . . . . ἀρχιτέκτονος, ἀπὸ τοὺς νόμους, ἤτοι τὰ ἔθη τῶν εὑρισκομένων εἰς τὴν Παλαιστίνην, πρῶτον περὶ μέτρων.

[48] Ar trebui cercetată acțiunea ei reală asupra practicii juridice și a relațiilor urbane; originea textului reprodus de Fotino, după o ediție a Hexavivlului în greaca clasică, ce rămîne de identificat; omiterea numelui lui Armenopol, care însă este citat într-un fragment din *Hexabiblos* ce figurează în unul din manuscrisele manualului din 1766 (ms. gr. 122); criteriile după care Fotino a exclus unele texte din Armenopol; în fine, reproducerea, la 1777 a însuși textului clasic din ed. Fabrotus a *Basilicalelor* (care uneori însă este numai rezumat).

[49] *Ремесло и торговля в Константинополе в начале X века*, în „Византийский Временик", IV, 1951, p. 11—41.

[50] *О трактате* etc., în „Ученые записки Уральского государственого Университета", 1960, I; cf. „Byzantinoslavica", 1961, p. 350.

tatul lui Iulian Ascalonitul. Cu acest prilej, el a arătat că acest monument a favorizat dezvoltarea orașului bizantin — care, desigur, se afla din multe puncte de vedere la alt nivel de dezvoltare decît cel românesc la 1768 și cu acest titlu Armenopol a încorporat *Tratatul* din manuscrisele *Cărții Eparhului* în manualul său de drept.

V. *Vestigii de ideologie juridică teocratică și noi forme de receptare legate de dezvoltarea relațiilor marfă-bani.* Primul mare hrisov (sobornicesc) de reorganizare a jurisdicției canonice în Moldova datează din 24 februarie 1649 [51] sub Vasile Lupu și completează „codificarea" realizată prin *Pravila aleasă* și *Cartea românească de învățătură*, de care nu trebuie separat, deși hrisovul nu menționează niciuna din aceste legiuiri. El a fost urmat de o lungă serie de hrisoave care reconfirmau soluții identice, extinzînd uneori jurisdicția ecleziastică, de pildă în materie de bresle, pînă la reorganizarea acestei jurisdicții în 1773 [52]. De această legislație este strîns legat și marele hrisov din 15 iulie 1764 [53] din timpul domniei lui Grigore al III-lea Ghica. Prin acest act, domnia definea teoretic dualitatea fundamentală de jurisdicție în statul feudal și raporturile între ea și biserică, adică între cele două organe chemate s-o exercite. În strîns acord cu biserica, dar afirmîndu-și prioritatea politică, domnia reglementa recrutarea preoților și închinarea de bunuri către biserică (fundațiile pioase). Pentru amîndouă materiile, reglementarea domnească ținea să învedereze deplinul ei acord cu textele de drept canonic, pe care le și citează insistent[54]. Regăsim și aici preocuparea de a afirma concordanța dreptului receptat cu dreptul domnesc, ca *ius novum*. Hrisovul se leagă de criza bisericii locale, care în aceeași perioadă a preocupat în mod deosebit pe C. Mavrocordat. Problema închinării de bunuri către biserică a fost recent interpretată [55] ca reflectînd „tendința statului de a-și extinde controlul asupra constituirii și înzestrării fundațiilor, o dată cu perioada destrămării feudalismului". Din acest punct de vedere, hrisovul, reacționînd împotriva primejdiei — denunțată energic și în alte țări la această epocă, și chiar înainte — pe care o prezenta așa-numita proprietate de mînă moartă[56] (bunurile inalienabile ale bisericii și ale fundațiilor pioase), prevedea un dublu control : crearea unei fundații prin închinare de bunuri nu mai era valabilă fără prealabila încuviințare a domniei, iar zidirea și întemeierea de biserici era supusă unui control din partea forurilor superioare bisericești, pentru a li se asigura îndeosebi suficiente mijloace de întreținere [57].

---

[51] Melchisedec, *Cronica Hușilor*, I, p. 117 120.

[52] D. Stănescu, *Viața religioasă...*, 1906, p. 461 465.

[53] *Uricariu*, I_2, p. 306 316.

[54] Can. 55 al Sf. apostoli, can. 8 al Sob. din Cartagina și can. 19 al Sob. din Trulla în prima problemă ; can. 5 al Sob. din Gagra, can. 25 al Sob. din Laodiceea și can. 17 al Sob. al VII-lea ecumenic în a doua problemă.

[55] Gh. Cronț, în *Studii și materiale de istorie medie*, IV, 1960, p. 98 — 99.

[56] Hrisovul (p. 312) vorbește de biserici zidite fără trebuință (și, în mod corespunzător, și de înmulțirea preoților) și denunță practica dobîndirii prin bani a demnităților bisericești. Aceeași poziție, la M. Fotino, *Manual*, 1766 (ed. Zepos, III, 8,3 și scolie), cu text identic la 1765 (III, 9, ms. gr. 21, f° 33 38v) ; vezi trad. la Institutul de istorie (V. Grecu și Gh. Cronț).

[57] După autorul citat, acest control al bisericii era o simplă măsură administrativă, care nu „condiționa însăși ființa juridică a fundației respective".

Limitîndu-ne la problema receptării, trebuia să relevăm că, în caz de *închinare a unui bun*, domnia ordona o cercetare ce trebuia făcută „după pravilă", iar cei ce înfrîngeau dispoziţiile hrisovului erau caterisiţi „ după pravilă" (dacă erau clerici) sau coborîţi „la starea proştilor ca un vrăjmaş al adevărului, al pravilelor şi al dreptăţii" (dacă erau mireni). Nu se vorbea de o nulitate a actului de fundaţie, fiindcă, aşa cum s-a remarcat judicios[58], scopul nu era să se redea particularului bunul închinat. Se aplicau numai pentru viitor, după constatarea neregularităţilor comise, măsurile de organizare dirijată socotite cele mai potrivite.

Un interes deosebit, rămas în umbră, prezintă acest hrisov, şi din punctul de vedere al folosirii unei ideologii juridice teocratice, de origine bizantină, pentru realizarea politicii statului feudal moldovenesc la o dată cînd germenii descompunerii feudalismului apăruseră sub forme tot mai caracteristice. Iată cum este enunţată structura de stări ierarhice şi dominaţia de clasă în acest act principial : „Dumnezeeasca pronie bine au orînduit pre om din trup văzut, şi înpreună cu suflet nevăzut, şi cuvîntătoriu, ca un dobitoc în doue firi împreunat... Aciea bine au voit din ceput, de s-au hotărît şi *pravile îndoite* spre iconomia amînduror, a petrecerii şi a sfărşitului folositoare omului, şi capete ca vîrfuri pus-au preste el, spre paza şi ocîrmuirea a acestor pravile, pre unii însă spre lucrurile cele politiceşti au ridicat ca să fie ighimoni, şi boeri, şi purtătorii de grije; dar pre alţii spre cele bisericeşti i-au învrednicit, pre fieşte carele după starea sa".

Dualitatea de jurisdicţie, bisericească şi politică, este afirmată pe linia vechiului sistem bizantin rezervîndu-se puterii politice un rol care uşor poate lua un accent de cesaro-papism : „La aceşti politiceşti şi bisericeşti (cîrmuitori V. A. G.) despărţire fiind între dînşii, i-au adunat ca în chip să se păzească neturburate amăndouă stările, hotarele dreptăţilor ; acea bisericească stăpînire, şi înălţimea, starea minţii avînd, să giudece şi să orînduească cele spre mîntuirea şi folosinţa norodului. Iară cea politicească domnie şi mărire, ca ochiul cel de grabă privitor, neadormit fiind spre cele necuvioase ce curg, şi ca o puternică mînă, şi degrabă lucrătoare, ...agiutorînd vor lucra, şi vor săvărşi toate cele spre împlinirea a dumnezeeştilor poronci şi pravile, după cum de obştie şi sufletul şi trupul împreună fiind, tot într-un loc răsuflă, spre starea şi spre împlinirea a unui dobitoc, omului cuvîntătoriu".

Pe lîngă analogia antropomorfică dintre stat şi persoana fizică, se folosea vechea noţiune de *lege firească* (drept natural) cu conţinut religios, afirmîndu-se fundamentul de drept natural al statului teocratic. Era o terminologie susceptibilă să creeze grave confuzii într-o epocă în care burghezia în ascensiune, căutînd să desprindă cît mai mult concepţia dreptului natural de implicaţii teologice, dădea dreptului natural laic o funcţiune antifeudală. Iată limbajul hrisovului : „... dintr-un ceput şi legea cea firească pe preoţie împreună şi pe împărăţie, tot la unul şi la acest om au adunat şi au înălţat şi după aceea şi acea scrisă lege aduna şi împreuna pe ighemon, pre ostaşi şi pre giudecătorii norodului. . ." (urmează exemple din istoria sacră şi romano-bizantină).

---

[58] Gh. Cronţ, *loc. cit.*

Părăsind parafrazarea textelor bizantine ale materiei, hrisovul anunţă sub o formă proprie poziţia de legislator ecleziastic a domnului Moldovei, pentru a justifica reformele aduse dreptului de ctitorie şi statutului preoţilor: „Pentru aceste dar şi domniea me... bine am voit... lîngă aceste politiceşti şi cele din afară necontenite supărări şi purtări de grije întru care ne aflăm învăluiţi şi cuprinşi, întors-am cu neadormire după datoriea noastră şi ochii noştri cei sufleteşti şi la aceste lucruri ale... bisericii şi văzînd multe strămutări şi fără de cuviinţă lucruri, fapte şi necuvioase stări...".

Aşadar, vestigiile ideologiei teocratice serveau la întărirea puterii domneşti, la afirmarea unui reformism autoritar, care nu ezita să vorbească de *legea firii* într-o accepţiune mistică, reacţionară. Ele serveau la lărgirea dreptului domnesc, dar şi la consolidarea receptării pravilei, care, în măsura cerută de noile stări de lucruri, era modificată prin dispoziţii noi ale domniei. Istoriceşte, originea acestei ideologii este bine cunoscută şi a fost recent studiată pe baza unui vast material documentar de bizantinologul francez Rodolphe Guilland [59]. Aici nu vom cita, pentru comparaţie, decît un pasaj caracteristic din profesiunea de credinţă fotiană a lui Ioan Tzimiskes (vezi Epanagoga), expusă de Leon Diaconul [60]: „Cunosc două puteri în această viaţă...: preoţia şi imperiul; celei dintîi, creatorul lumii i-a încredinţat grija sufletelor, celui de-al doilea autoritatea asupra trupurilor, ca niciuna din cele două părţi să nu fie lipsită de (vreunul din) aceşti cîrmuitori, ci amîndouă să fie conservate întregi şi neatinse".

Un semnificativ amestec de ideologie teocratică şi de reformism autoritar, pentru care pravila este folosită nu fără inovaţii de drept domnesc, se regăseşte în Ţara Românească în marele hrisov din 1 aprilie 1751 [61] al lui Grigore al II-lea Ghica. Este vorba de reforma regimului juridic al zălogirii zestrei de către soţ şi al capacităţii femeii măritate de a garanta datoriile soţului (vestitul drept de intercesiune al femeii, interzis de Senatusconsultul Velleian, care în Apus continua să fie receptat şi considerat în vigoare, deşi practica elaborase un complicat sistem de derogări exprese şi tacite, iar monarhia, în Franţa de pildă, încercase în 1606, fără mult succes o abrogare indirectă).

Reafirmarea principiului feudal *omnis auctoritas a deo* este în această epocă o preocupare ideologică a domnilor fanarioţi, cu toată instabilitatea lor, şi poate tocmai din această cauză: „...Lauda, cinstea şi mărirea domnilor... cărora de la Dumnezeu li s-au încredinţat stăpîniri de ţări şi de noroade, de-a pururea au datorie netăgăduită a privi şi a să uita ca cum ar fi întru o înaltă privelişte sau într-un vîrf de munte, din scaunul cel domnesc şi stăpînitoriu, asupra politicescului său norod, şi să ia seama, cu luare aminte şi cu amăruntul, şi cu a sa iscusinţă şi isteţime să poată a ocîrmui şi a îndrepta pe toţi cîţi să află supuşi supt epikratia sa, şi să poată aduce céle strîmbe spre îndreptare, şi céle glodoroase spre căi nétede,

---

[59] *Etudes byzantines*, Paris, 1959, p. 207 — 232 (cap. „Dreptul divin la Bizanţ"); comp. Louis Bréhier, *La civilisation byzantine*, II, p. 5 — 6.

[60] Migne, *Patrologie grecque*, vol. 117, col. 805—6; cf. G. Ostrogorski, *Histoire de l'État byzantin*, p. 318.

[61] Arh. st. Buc., sul. 24. Pentru aplicarea Senatusconsultului Velleian, vezi Paul Gide, *Étude sur la condition privée de la femme*, ed. a 2-a, Paris, 1885, p. 408 — 414.

adecă a îndrepta și a aduce la stare bună și folositoare, céle ce supt oblăduirea sa în oarecareș chip să poartă făr de cale și fără dreptate, și a nu tréce cu vedérea céle ce Dumnezeu îl va lumina să cunoască că sănt de folos și de îndreptare norodului său... văzînd unele lucruri că să poartă întru judecăți făr de rînduială și făr de statornicie, și aducând multă învăluială și discolie la judecăți, socotit-am .. a nu lăsa făr de purtare de grijă și făr de îndreptare... atîta pentru datoriile ce s-ar întîmpla între norod, cît și pentru așăzămînturile ce ar face cei ce să împrumutează unii de la alții cu zăloage, au fără zăloage, și mai vîrtos pentru cei ce pun zăloage zéstrile sau din zéstrile fămeilor sale...".

Abuzurile la care face aluzie hrisovul constau în aceea că adesea un soț care luase bani cu împrumut nu-și plătea datoria, iar „fămeaia lui răzimîndu-se de pravila care zice că zéstrea nici să vinde, nici să pune zălog, nici iaste bărbatul ei volnic a o petréce și a o răpune, la judecată puind pricină și zicînd că sînt zéstrele ei, ticălosul împrumutătoriu să păgubéște". Pentru a curma *tulburarea* și *învăluirea* judecătorilor și împrumutătorilor, s-a alcătuit *cu sfat de obște*, împreună cu mitropolitul țării, un testament, să fie „statornice, neclintite, nestrămutate", hotărîndu-se „ca toate dreptățile zéstrelor și ale darurilor dinaintea nunții și ale zéstrelor celor de afară (adecă darurile ce s-ar dărui mirésii de către alții)[62] să să păzească nestrămutate după cum hotărăsc pravilile céle vechi. Iar capul din pravilă care hotărăște să nu să înstreinéze, nici să să pue zălog zéstrea și darurile dinaintea nunții și zéstrea cea de afară măcar de ar și vrea muiarea de o ca<m> dată, pănă a face ia al doilea așezămînt după doi ani, acel cap hotărîm nicidecum să nu să ție în seamă, ci să fie neîntărit și nesocotit".

Așadar, pe de o parte, avem o întărire (adică o receptare, expresă, cu caracter normativ) a unor prevederi din pravilă, iar pe de altă parte o abrogare expresă a altora, prin dispoziții de *ius novum*, de drept domnesc. Motivarea religioasă a abrogării arată elasticitatea ideologiei respective: «Una că pentru acéia iaste un trup și o inemă muiarea cu bărbatul, ca la vréme de trebuința lor să să ajute unul cu ale celuialalt, că pentru acéia s-au dat omului de la Dumnezeu muiarea ajutoriu, după cum sfînta și véchiia scriptură zice, că au zis Dumnezeu „nu iaste bine a fi omul singur, ci să-i facem lui ajutoriu"». Iată însă, tot în hrisov, îndărătul acestei frazeologii teologice, motivul real de ordin economic: „...nu iaste cu dreptate a să păgubi ticălosul împrumutătoriu de bani lui, pentru că dintr-această pricină să vor zăticni și negutătorii a mai da bani împrumut, și așa va fi necăjit ticălosul bărbat totdeauna. Ci cînd va avea trebuință bărbatul a să împrumuta, și va vrea să pue zălog de ale muerii, scule, moșii, vii, țigani, și orice de-ale ei, să fie prin știrea și cu voia ei dintîiaș dată...". Dezvoltarea relațiilor bănești și nevoia de a favoriza creditul, garantîndu-se o sigură și mai rapidă restituire a împrumuturilor și o mai mare lichiditate a zăloagelor, au impus să se sacrifice tradiționala incapacitate relativă a femeii de a garanta datoriile soțului, luîndu-se o serie de măsuri care să împace pe cît posibil interesele în joc, fără a stînjeni dezvoltarea noilor relații

---

[62] Zachariae von Lingenthal, *Geschichte...*, ed. a 3-a, 1892, p. 85–90 (nouă retipărire, Aalen, Scientia, 1955).

băneşti. Cînd a fost necesară înlăturarea unei vechi reguli a dreptului matrimonial romano-bizantin, nimic n-a stat împotrivă ca dreptul domnesc să abroge expres pravila.

Deşi excepţională, tehnica aceasta se mai reîntîlneşte, de pildă în Moldova, la 1 februarie 1815 [63] în celebrul proces al bîrlădenilor cu Profira şi soţul său, spătarul N. Dimache pentru moşia tîrgului stăpînită de aceştia. Orăşenii sfîrşesc prin a impune să li se vîndă moşia, care fusese dată zestre spătăresei. Semnătura ei pe actul de vînzare nu devenea valabilă decît dacă, timp de doi ani, nu era revocată de vînzătoare. Conflictul social însă era prea acut. Însăşi domnia avea interes să potolească spiritele, definitivînd răscumpărarea moşiei, pentru a putea fi parcelată la orăşeni.

Divanul propune şi domnul întăreşte ca faţă de garanţiile de seriozitate pe care le prezintă pentru soţie vînzarea din speţă, să se admită o derogare, numai *în acest caz*, de la regimul pravilei, şi vînzarea să devină imediat executorie, fără drept de anulare în răstimp de 2 ani pentru soţie.

Problema reglementării creditului va rămîne de altfel la ordinea zilei în toată perioada de descompunere a feudalismului şi se va oglindi în legislaţie, cu anumite trăsături de criză continuă, greu de rezolvat. Nu vom cita în acest sens, decît un exemplu puţin cunoscut. În micul cod de drept domnesc alcătuit de Mihail Fotino la cererea lui Şt. Racoviţă în 1765, şi transcris la finele manuscrisului care conţinea manualul de legi al celui dintîi pregătit în vederea întăririi lui de către domn, se găseşte un titl.9[64], format dintr-un hrisov care decide : „Să nu se vîndă şi cumpere pe veresie". Textul oglindeşte o altă concepţie, retrogradă, despre înlăturarea abuzurilor la care se dădeau în special boierimea debitoare ; ea se realiza înlăuntrul dreptului domnesc, fără a se impune, în mod durabil, şi de aceea nu intră propriu-zis în limitele cercetărilor noastre.

VI. Rolul important pe care l-a jucat în istoria receptării după 1750 ediţia Basilicalelor publicată în 1647 de C. A. Fabrotus, a fost adesea subliniat de istoricii dreptului[65] şi a reieşit în mod indirect din unele date ale analizelor precedente[66]. Vom încheia contribuţiile noastre cu un aspect concret al acestui rol. Un exemplar din vol. VII al ediţiei citate, achiziţionat recent de Şerban Cioculescu de la Anticariatul de Stat, poartă o însemnare grecească ἐκ τῶν τοῦ ἄρχοντος Σαοὺλ καὶ τόδε, şi alta românească : „Iar în urmă s-au cumpărat de părintele meu de vornicul Con-

---

[63] I. Antonovici, *Documente bîrlădene*, II, p. 189 — 192, anafora întărită în februarie 1815 (p. 192 — 197), vezi îndeosebi p. 195.

[64] *Bibl. Acad. R. P. R.* ms. gr. 21, f° 120—122ᵛ ; vezi trad. lui C. Erbiceanu, în „Bis. ort. rom. ", 1902 — 1903, p. 1028.

[65] Vezi St. Gr. Berechet, *Descoperirea a două manuscrise juridice româneşti* în „Întregiri", 1938, p. 1 — 46 şi în special p. 15 — 18 şi 29 — 31 (rez. francez) ; C. A. Spulber, *Basiliques et coutume roumaine*, în „Buletin de la Section historique", 1943.

[66] Ediţia Fabrotus se găsea în biblioteca Mavrocordaţilor de la mănăstirea Văcăreşti, împreună cu o bogată literatură juridică bizantină de care ne vom ocupa într-un studiu separat. Nu întîmplător cea mai veche referinţă expresă la această ediţie (prin indicarea tomului şi paginei) este din Ţara Românească (3 mai 1744, I. C. Filitti, *Arhiva Cantacuzino*, 1919, p. 44 — 45). Ediţia a fost mult utilizată de M. Fotino (1765, 1766, 1777) şi de T. Carra (1806), precum şi de autorii codificărilor oficiale dintre 1780 — 1819, iar după aceea, pentru consultaţii speciale, de jurisconsulţii statului, îndeosebi în Moldova.

stantin Paladi după răposatul vorn. Saul". Strîngînd un prețios material documentar, Șerban Cioculescu mi-a făcut cinstea de a mi-l încredința, în vederea unei prezentări de ansamblu, ca cea de față, care să poată să dea toată semnificația cuvenită, datelor și faptelor particulare, legate de volumul în discuție.

Cine era primul posesor al acestui exemplar din Basilicale?

După uciderea lui Gr. Ghica, succesorul acestuia, C. Moruzi, ar fi sfătuit[67] pe sultan să aducă la Constantinopol, împreună cu copiii fostului domn, pe „domnul de Saul", sfetnic intim al lui Ghica, fost conducător al „departamentului afacerilor străine", care și încercase să fugă din Moldova. Saul vorbea 4 limbi străine și poseda o frumoasă cultură. El fusese trimis de domn în Germania, Franța și Italia să cumpere tot ce putea servi „la propășirea științelor, literelor și artelor în Moldova", trimițînd cărți de peste 1000 de florini. Din această furnitură sau alta asemănătoare face, desigur, parte și volumul pe care îl prezentăm aici. Marele ban Mihail Cantacuzino[68] l-a consultat pe Saul Arvanitohoritul (din Arvanitohori) în 1765 pentru stabilirea genealogiei neamului său. N. Iorga[69], pe drept cuvînt, îl numește „învățatul boier moldovean", notînd că i-a găsit numele „sur un volume de droit byzantin" desigur, tomul pe care îl deține astăzi Șerban Cioculescu.

Al doilea posesor al exemplarului de care ne ocupăm, C. Palade, înrudit cu Cantemireștii, era paharnic la 27 iulie 1777 și mare vornic la 8 mai 1786, fost mare vornic la 12 septembrie 1800, vornic la 10 septembrie 1818 și în 1820. La această ultimă dată era supus „roșienesc".

Documentația păstrată cu privire la lungile și grelele procese purtate de bîrlădeni împotriva aservirii feudale a orașului lor[70], începută în 1757 prin dania din moșia tîrgului către biserica prooroculuі Samuil din Focșani, ne permite să învederăm printr-un exemplu concret rolul judiciar al Basilicalelor, prin chiar exemplarul ce prezentăm. În 1815 se încheiase cu succes lupta bîrlădenilor contra spătarului N. Dimachi și soției sale. Lupta continua cu vornicul C. Palade ca tutore al Smarandei Roset, stăpîna moșiei vecine, Cetățuia. În 1820, divanul a fost chemat să se pronunțe asupra hotărnicirii acestei moșii de cea a tîrgului, boierul susținînd că orășenii i-au cotropit o parte din moșie. El cerea reintegrarea în posesie și restituirea fructelor de la 1814 încoace, după care admitea să intre în discuția titlurilor de stăpînire (proprietate).

---

[67] Vezi corespondența poloneză publicată în „Gazette des deux Ponts" din 5 ianuarie 1778, publicată de L. Baidaf, *Uciderea lui Grigore Ghica* (octombre 1777). *Ecouri din presa contemporană*, în „Revista istorică", 1928, p. 128.

[68] *Genealogia Cantacuzinilor*, ed. N. Iorga, București, 1902, p. 25.

[69] *Histoire des Roumains* etc., VII, 1940, p. 244, n. 3; comp. A. Veress, *Memoriile Academiei Române*, seria a III-a, Secția literară, IV, p. 272 273; 283 — 284; 306, nr. 33. În 1767 Saul era în Transilvania ca agent și *archivarius principis Valachiae Caroli Gyka* și scria istoria celor două țări.

[70] Vezi în special studiile lui C. Șerban, *Aspecte din lupta orășenilor din Țara Românească și Moldova împotriva asupririi feudale din secolul al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea*, în „Studii", 1960, nr. 6, p. 27 — 45 și 1961, nr. 3, p. 623 — 653 (vezi pentru Bîrlad, p. 638 — 640); *Noi contribuții la istoria luptei tîrgoveților și orășenilor moldoveni împotriva asupririi feudale în secolul al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea*, în *Studii și articole de istorie* IV, București, 1962, p. 1 — 21.

Sub presiunea luptei dusă de orăşeni, divanul, într-o anafora [71], nu ia în seamă distincţiile subtile ale boierului, ci propune să se păşească la o nouă hotărnicire a moşiilor pe baza titlurilor existente, favorabile orăşenilor, procesul încheindu-se însă abia la 15 mai 1826[72]. Aşa cum rezultă din anafora, vornicul C. Palade şi-a întemeiat pretenţiile pupilei sale pe „hotărîrea pravilelor cuprinse în Vasilicali, la tom. 7, faţa 407, § 40 şi 41", după care urmează un lung citat al acestor texte : „Acel ce cu sila ..."[73]. Pentru repunerea în starea anterioară se invoca şi § 31 din *Condica politicească* (Codul Calimah). Textele citate se găsesc la p. 407 a exemplarului din tomul ce mi-a fost pus la îndemînă. În anafora cele două paragrafe au fost contopite în unul singur şi traducerea, exactă în fond, constituia totuşi mai mult o transpunere. C. Palade a folosit cartea ce poseda pentru organizarea apărării sale şi probabil a înfăţişat-o chiar divanului.

Important pentru noi astăzi este să definim sensul istoric al acestei apărări. Boierul nu se mai simţea prins în reţeaua unui sistem funciar feudal, ci ţinea un limbaj de proprietar deplin, de tip roman quiritar, invocînd principii juridice abstracte, pe care dreptul burghez în Apus le folosea pentru afirmarea proprietăţii absolute de tip capitalist. Se invoca rezolvarea aspectului posesoriu al litigiului, restituirea fructelor pe baza principiului *quanti interest eius si dejectus non esset*, pentru ca apoi să se rezolve, ca în dreptul roman clasic, aspectul petitoriu (de proprietate) al litigiului. *Basilicalele* [74] furnizau norme de drept roman clasic favorabile noilor relaţii capitaliste : aici însă ele serveau încercările boierimii de a transforma unilateral stăpînirea ei funciară feudală în proprietate de tip absolut.

VII. După 1821 receptarea continuă, în două faze bine distincte, cea anterioară Regulamentelor organice şi cea ulterioară, pînă la 1864. Ea rămîne în afara limitei cronologice a cercetărilor de faţă. Pentru perioada

---

[71] I. Antonovici, *Documente bîrlădene*, II, p. 233 — 215 ; vezi p. 239.

[72] *Documente privind istoria economică a României*, A, II (Direcţia generală a arhivelor statului), 1960, p. 116 — 120.

[73] „Acel ce cu sila s-au scos din stăpînire locului său are dreptate să cei nu numai rodurile, ce şi tot folosul şi orici irà să aibă şi să cîştigi, sau preţurile lor, şi în scurt orici interes irà să aibă dacă nu s-ar fi scos ; care interes i se socoteşte din zioa din care altul cineva l au isterisit de liniştită stăpînire sa".

§ 40 Ex die quo deiectus est quis, fructus persequitur tam loci quam mobilium, quae in eo erant, licet in reliquis interdictis, fructus persequitur quis ex die quo agit.

§ 41. Non tantum vero fructus, sed et omnem utilitatem persequitur, et quaecunque habiturus erat vel adsecuturus, vel pretia eorum. Et ut summatim dicam, quanti interest eius si deiectus non esset.

[74] Asupra trăsăturilor şi funcţiei istorice a *Basilicalelor*, vezi confruntarea de opinii între A. P. Kajdan („Византийский Временник") 1958, XIV (p. 55 — 66), M. Ia. Siuziumov (*ibidem*, p. 67 75) şi E. E. Lipsiţ (*ibidem*, p. 76 — 80) ; vezi şi recenzia din „Byzantinische Zeitschrift", 1958, p. 516. După primul autor, *Basilicalele* n au valoare pentru secolul al X-lea, deoarece exprimă dreptul perioadei lui Justinian. Al doilea autor crede că, prin adaptarea suferită, *Basilicalele* exprimă realităţile bizantine ale secolului al X-lea. E.E.Lipsiţ le acordă aceeaşi valoare, dar nu izolat, ci în legătură cu celelalte izvoare ale dreptului.

studiată, ideea de bază care socotim că se desprinde cu claritate din analizele precedente este aceea că studiul receptării bizantine între anii 1715 şi 1820 ne-a aşezat mereu în mijlocul proceselor de elaborare şi dezvoltare a dreptului feudal românesc şi, de la o vreme, în plin proces de trecere spre un nou sistem de drept, adaptat relaţiilor capitaliste în plină afirmare. Problemele ce s-au pus la fiecare pas, în cadrul receptării bizantine au fost probleme româneşti cu un conţinut social care trebuie adîncit ca atare. În ducerea la bun sfîrşit a acestor sarcini, aportul bizantinologiei juridice, în felul cum am încercat să-l folosim aici şi în alte contribuţii asemănătoare, se dovedeşte indispensabil din punct de vedere al cercetării ştiinţifice şi deosebit de interesant prin rezultatele la care conduce în numeroase probleme generale şi particulare.

GREVA LUCRĂTOAARELOR DE LA REGIE DIN AUGUST 1906

DE

MARIA MARIAN

Acţiunile de protest ale lucrătorilor şi lucrătoarelor de la Regia de tutun din Bucureşti împotriva exploatării şi mizeriei din fabrică au înscris o pagină de luptă în istoria mişcării revoluţionare a clasei muncitoare din ţara noastră încă de la începutul activităţii muncitoreşti. Dar ceea ce a reliefat îndeosebi activitatea revoluţionară de la R. M. S. au fost grevele desfăşurate în 1906, care au culminat cu greva din august, prima grevă de mare amploare a femeilor din ţara noastră şi una din cele mai importante acţiuni din perioada de luptă pentru reorganizarea clasei muncitoare de la începutul secolului.

Însemnătatea grevei lucrătoarelor de la Regie din august 1906 reiese nu numai din atenţia acordată de presa muncitorească şi de sindicatele existente atunci, dar şi din îngrijorarea cu care presa burgheză a vremii a relatat evenimentul, socotindu-l o dovadă a creşterii revoltei clasei muncitoare împotriva regimului burghezo-moşieresc. Ziarele ,,Dimineaţa'' şi ,,Adevărul'', ziare burgheze cu nuanţe mai democratice, pronunţîndu-se împotriva folosirii metodelor dure contra muncitorilor, preconizau că pentru apărarea intereselor capitaliştilor trebuie folosite metode noi, de tipul celor ce sînt folosite de statele industriale din apus [1].

Istoricii burghezi, trecînd sub tăcere tot ce ar fi putut arunca o lumină reală asupra raporturilor sociale din ţara noastră, au ascuns îndeosebi frămîntările şi luptele muncitorilor din întreprinderile statului, întrucît aveau interes să prezinte statul drept un organism imparţial, care contribuie la realizarea armoniei sociale.

Organizaţiile muncitoreşti şi presa muncitorească au acordat o deosebită atenţie mişcării muncitorilor din întreprinderile de stat şi, respec-

[1] ,,Adevărul'' din 6 august 1906 sugerează necesitatea folosirii unor metode oportuniste, ale politicii social-democrate, manifestate tot mai frecvent în ţările capitaliste din apus.

tiv, şi mişcării greviste de la Regia de tutun din 1906. În tot restul anului 1906, precum şi în 1907, presa muncitorească s-a ocupat îndeaproape de situaţia lucrătoarelor de la Regie, demascînd atitudinea neomenoasă pe care direcţia R.M.S. o manifesta faţă de ele, mai ales după organizarea lor în sindicat. „Calendarul muncii" din 1906, arătînd cele mai importante evenimente ale mişcării muncitoreşti din 1906, vorbeşte în primul rînd despre grevele de la Regie, de la Şantierul naval Turnu-Severin, de la Docuri-Galaţi[2]. „România muncitoare" demască în paginile sale samavolnicia direcţiei Regiei şi a oamenilor ei. Comisia generală a sindicatelor şi cercul „România muncitoare" iau apărarea lucrătoarelor împotriva direcţiei, apără sindicatul ostracizat de poliţie şi de direcţia fabricii. „A lovi în organizaţie — scria ziarul „România muncitoare" exprimînd solidaritatea celorlalţi muncitori cu lupta femeilor de la Regie — înseamnă a lovi nu în lucrători, ci în întreaga muncitorime organizată, care va şti să răspundă cu vîrf şi îndesat"[3].

Trecerea capitalismului în etapa imperialistă a marcat şi în ţara noastră o intensificare a exploatării capitaliste a proletariatului şi a tuturor oamenilor muncii. La începutul secolului nostru, situaţia muncitorilor din România era deosebit de grea, fiind agravată în special de urmările crizei economice de la sfîrşitul secolului trecut şi începutul secolului nostru. Nu exista o legislaţie a muncii, preţul mîinii de lucru era lăsat la bunul plac al patronului, condiţiile de lucru erau foarte grele. Rata plusvalorii în industria noastră era dintre cele mai ridicate din lume, reprezentînd 192%[4] (în S.U.A. ea reprezenta numai 94%). Salariile mici ale muncitorilor făceau ca un număr tot mai mare de femei şi copii să lucreze în fabrici în condiţii de adevărată robie, pentru a completa veniturile atît de reduse ale familiei. În 1901, în marea industrie din România lucrau 7092 de femei (dintre care 475 fete sub 16 ani) şi 3421 de băieţi sub 16 ani[5]. Salariul unei femei era în general cu 40 — 50% mai mic decît al unui bărbat, iar în întreprinderile de stat, la tutun, chibrituri etc., femeile primeau chiar mai puţin. Astfel, la atelierul de împachetat tutun al Regiei salariul unei femei reprezenta 38 — 40% din salariul unui bărbat[6].

Faptul că femeile şi minorii lucrau cu un salariu mai mic decît al bărbaţilor făcea ca aceştia să fie folosiţi şi ca mijloc de concurenţă în cadrul clasei muncitoare. După datele „anchetei industriale" din 1901 — 1902, procentul de femei în industria mare era de 20%. în industria textilă de 60%, iar în întreaga industrie 10% din salariaţi erau minori[7].

Despre condiţiile de lucru şi despre situaţia femeilor lucrătoare din România ziarul „Adevărul", dînd ca exemplu lucrătoarele de la Regie şi

---

[2] „Calendarul muncii", 1907, p. 136.

[3] „România muncitoare", an. II, 1907, seria a II-a, nr. 45.

[4] N. N. Constantinescu, *Criza economică 1907 — 1908*, în *Studii privind istoria economică a României*, vol. I.

[5] Arh. Inst. de ist. a part., cota MM 1906, doc. 1, inv. 2 036.

[6] În atelierul citat, o femeie primea, în ian. 1907, 37 de lei pe lună, iar un bărbat, pentru aceeaşi muncă, primea 96 de lei (foaia de plată luna ian. 1907, Arhiva C. A. M.), deci 38,5% din salariul unui bărbat.

[7] Arh. Inst. de ist. a part., cota MM 1905, doc. 2, inv. 2 033.

de la Fabrica de chibrituri, scria : „În ambele fabrici lucrul se face în condiții neigienice și dăunătoare sănătății și din datele ce s-au publicat în ziarul nostru cititorii au putut vedea că salariile ce cîștigă bietele femei și fete de la Regie sînt atît de mici, încît li se poate aplica zicala muncitorească: sînt prea mari pentru a muri și prea mici pentru a trăi"[8]. Întețirea exploatării și mizeriei maselor muncitoare în această perioadă, criza economică din 1902 — 1903 care a cuprins și țara noastră afectînd în primul rînd păturile muncitoare au pus în fața muncitorimii de la noi problema unirii în lupta comună contra exploatatorilor, problema creării unor organizații care să le apere interesele profesionale și prin care să ducă o luptă organizată pentru apărarea drepturilor lor. Organizarea în sindicate a fost unul din aspectele principale ale luptei pentru refacerea mișcării muncitorești ce fusese dezorganizată prin lichidarea P.S.D.M.R. („trădarea generoșilor", 1899). În acțiunile pentru organizarea sindicală, muncitorii au avut de luptat împotriva corporațiilor, organizații patronale, diversioniste, create de burghezie în scopul de a contracara tendința muncitorilor spre organizații de clasă.

Lupta elementelor revoluționare din mișcarea muncitorească — în frunte cu Ștefan Gheorghiu, I. C. Frimu și alții — pentru demascarea caracterului patronal reacționar al corporațiilor și pentru crearea unor organizații de clasă a dus la dezvoltarea unei mișcări de masă în rîndurile muncitorilor, în vederea organizării în sindicate, pentru a duce o luptă mai eficientă împotriva ofensivei dezlănțuite de capitaliști în anii de criză contra nivelului de trai al muncitorilor. În același timp, masele țărănești — aduse în stare de mizerie de către burghezie și moșierime — își manifestau protestul față de exploatatorii lor.

Pe terenul acestor frămîntări, vestea revoluției burghezo-democratice din Rusia din 1905 a avut ecou în rîndurile oamenilor muncii din România. Puternicele mișcări de solidaritate cu revoluția rusă, protestele împotriva despotismului țarist au fost strîns legate de lupta pentru unitatea clasei muncitoare, pentru organizare.

Ca urmare a luptei elementelor revoluționare și a creșterii conștiinței de clasă a proletariatului iau ființă și se dezvoltă sindicate organizate pe criteriul de clasă, care încep să conducă lupta muncitorilor pentru obținerea unei legislații muncitorești, pentru salarii mai mari, pentru ziua de lucru de 8 ore.

Paralel cu adîncirea mizeriei clasei muncitoare și a întregului popor cresc veniturile claselor exploatatoare, ale burgheziei și moșierimii, care adunau averi uriașe din sudoarea maselor muncitoare, din exploatarea acestora.

În 1906 se împlineau 40 de ani de domnie a regelui Carol I. Guvernul, curtea și întreaga protipendadă pregăteau cu un fast deosebit sărbătorirea „Jubileului". Camera deputaților acordase 4 500 000 de lei pentru

---

[8] „Adevărul" din 5 august 1906.

expoziția jubiliară. Ministerul de Finanțe a fost autorizat[9] să bată monedă jubiliară de aur și argint pînă la suma de 4 500 000 de lei[10] și acordă 1 000 000 de lei pentru monumentul independenței și regelui Carol I[11].

Muncitorii priveau „Jubileul" ca pe o insultă adusă lor, cu atît mai mult cu cît în majoritatea întreprinderilor numai în decursul anului 1906 se reduseseră de trei ori salariile, deși nici înainte nu erau corespunzătoare. Într-un manifest editat în acest timp de cercul „România muncitoare" se arată că uriașele cheltuieli ale aniversării apasă asupra poporului care „nu-și va putea schimba într-o clipă jalea și obida în chiote de veselie"[12].

În acest timp, la Regie ziua de lucru era între 12 și 16 ore, iar condițiile de muncă în ateliere erau sub orice critică. Lucrătoarele munceau desculțe, purtînd șorțuri de sac în loc de echipament de protecție în ateliere care nu se încălzeau nici iarna. Bătăile, amenzile, umilința, bolile făceau parte integrantă din viața lor zilnică, iar praful nicotinizat le mînca plămînii. Exploatarea femeilor de la Regie era deosebit de aspră, cu atît mai mult cu cît aici majoritatea salariaților erau femei, mai ales tinere. Un asemenea personal era mai ușor de exploatat, ziua de muncă putea fi prelungită, salariile mai scăzute. Maiștrii și șefii de ateliere, unelte ale direcției, denunțau și dădeau pe mîna poliției orice lucrătoare care manifesta cea mai mică încercare de protest, de nemulțumire. Aceasta ca să nu mai vorbim de faptul că Regia fiind întreprindere de stat putea folosi cu multă ușurință toate mijloacele de represiune, inclusiv poliția și armata împotriva lucrătoarelor. Nețininînd seama de condițiile grele în carea lucrau femeile, direcția Regiei desființase recent hamalii care făceau transporturile grele, iar femeile erau obligate să îndeplinească suplimentar și atribuțiile acestora. Nu erau protejate nici cele bolnave sau însărcinate. Lucrătoarele erau indignate de asemenea de sustragerile făcute de Casa de ajutor și pensii și de Casa de economii care le rețineau bani fără consimțămînt, promițîndu-le dobînzi, ajutoare și împrumuturi, dar de la care nici o lucrătoare nu primise vreun ajutor de boală sau de înmormîntare. Cînd reușeau să obțină împrumuturi, trebuiau să plătească o dobîndă de 10%, astfel că fondurile reținute erau întotdeauna lichidate ca dobînzi la împrumuturi[13]. Protestele erau inutile. Directorul și casierul le jigneau și le dădeau afară pe cele care încercau să se plîngă sau să ceară lămuriri. O mare parte din salariu era reținut pentru economatul fabricii, de la care erau obligate să se aprovizioneze pe baza unor fișe ce le găseau în plicuri la salariu în loc de bani ; iar de multe ori în plicuri lucrătoarele mai găseau și diverse chitanțe pentru numeroasele amenzi date de șefii de atelier.

---

[9] *Dezbaterile Adunării deputaților*, sesiunea 1905 — 1906, p. 20.
[10] *Ibidem*, p. 189.
[11] Sesiunea extraordinară a Camerei deputaților din 16 mai 1906, p. 14.
[12] Arh. Inst. de ist. a part., cota MM, doc. 1, inv. 2 036, f. 3.
[13] „România muncitoare" din 13 august 1906.

În 1906, profiturile obținute de stat din monopolul tutunului erau de 58 000 000 de lei, în timp ce salariile celor peste 2 000 de lucrători și lucrătoare reprezentau numai 1 200 000 de lei. Față de perioada 1904 — 1905, veniturile Regiei crescuseră cu circa 6 000 000 (1904 1905, profitul era de 52 000 000 de lei)[14]. În decembrie 1905, Ministerul de Finanțe ceruse Camerei deputaților aprobarea unui credit suplimentar pentru plata salariaților de la fabricile de tutun (aceasta în urma accentuării mișcărilor de nemulțumire din rîndurile lucrătorilor) și primise 130 000 de lei pentru aceasta[15]. Cu toate acestea, salariile nu numai că nu au fost sporite, dar în acest timp direcția Regiei le-a scăzut de trei ori, creditul suplimentar luînd altă destinație.

Aflînd de uriașele profituri ale Regiei — pe care pînă atunci nu le bănuiau măcar — muncitorii declanșează o luptă și mai puternică împotriva politicii direcției fabricii de scădere continuă a salariilor.

Sub influența elementelor revoluționare și a luptei muncitorilor de la C.F.R., printre care se găseau cea mai mare parte a soților, fraților și fiilor lor, femeile de la Regie încep și ele lupta pentru organizarea în sindicat și pentru îmbunătățirea condițiilor de muncă și de viață. În cursul anului 1906 se desfășoară mai multe greve la Regie, ca de altfel în toate întreprinderile de stat (C. F. R., Poștă, Fabrica de chibrituri etc.).

Unele articole din presa vremii relevă conținutul de clasă al politicii statului burghezo-moșieresc. „Interesul orb de clasă, situația socială diferită, iată ce domină cu desăvîrșire atitudinea guvernelor noastre față de păturile muncitoare... ; exceptînd unul sau doi din oamenii noștri politici, toți ceilalți, fără deosebire de partid, știu una și bună : că oricum ar fi statul trebuie să fie întotdeauna alături de exploatatori și în contra lucrătorilor"[16], scria „Adevărul".

Deși salariile fuseseră reduse de trei ori în acel an, la Regie se anunțase pentru luna august a patra reducere de salariu și concedierea unui număr mare de lucrătoare cu prilejul importării unor mașini moderne de tăiat și împachetat tutunul. Vestea despre noile concedieri și reduceri de salariu provoacă o și mai mare frămîntare în rîndul lucrătoarelor. Cu toată teroarea polițienească din fabrică, ele hotărăsc să se opună noilor măsuri samavolnice ale direcției, să-și apere prin luptă drepturile lor.

Într-o întrunire ținută în curtea fabricii, femeile aleg o delegație în rîndurile căreia se aflau lucrătoarele : Fănica Tibișoiu, Ștefania Ionescu, Nastasia Pîslaru, Alexandra Ganea, Victoria Stelian și altele[17]. Acestea formulează un memoriu de revendicări pe care îl prezintă la direcție. Memoriul cuprindea : reprimirea celor propuse spre concediere, fixarea zilei de lucru de la 6 dimineața la 6 seara, cu o oră pauză la prînz, mărirea salariilor pînă la nivelul dinaintea celor 3 reduceri, asigurarea unui minim

[14] Arh. Inst. de ist. a part., cota MM, doc. 1, inv. 2036.
[15] *Dezbaterile Camerei deputaților*, sesiunea 1905 1906, p. 202.
[16] „Adevărul" din 24 iulie 1906.
[17] „Adevărul" din 2 august 1906.

de protecţie a muncii (în special contra frigului şi contra intoxicării cu nicotină), scutirea lucrătoarelor de muncile grele executate în locul hamalilor şi de corvezile la direcţie şi la funcţionarii superiori, desfiinţarea Casei de pensii şi ajutor, împărţirea dobînzilor de la Casa de economii etc.[18]. Memoriul nu a fost primit la direcţie sub cuvînt că aceasta nu este împuternicită să discute şi să aprobe revendicările lucrătoarelor, iar directorul a pus paznicii să risipească femeile care se adunaseră după lucru în curte, aşteptîndu-şi delegatele. Lucrătoarele nu au cedat, ci au trimis memoriul primului ministru, hotărînd ca în cazul în care şi guvernul le va respinge revendicările, să declare grevă. Primul ministru, care era şi fratele directorului general al Régiei, respinge toate revendicările şi trimite vorbă lucrătoarelor să înceteze „agitaţia socialistă" şi să accepte condiţiile ce le oferă direcţia fabricii, ameninţînd că altfel se vor lua măsuri severe.

Răspunsul lucrătoarelor a fost declararea grevei. În dimineaţa zilei de 2 august, circa 2 000 de femei au încetat lucrul, declarînd că nu vor reintra în ateliere decît după ce le vor fi satisfăcute revendicările, care nu înseamnă decît un minim de îmbunătăţire a condiţiilor lor de viaţă. Greva a pornit de la atelierul de confecţionat ţigarete de mînă, unde în ajunul grevei se produsese o mare agitaţie, pentru că tocmai cînd se aştepta satisfacerea revendicărilor formulate în memoriu, se anunţaseră noi măsuri privind reducerea salariilor. Iată ce declară una din delegatele grevistelor de la atelierul de confecţionat ţigarete: „Am proclamat grevă pentru că salariile ni s-au redus de la 1,40 lei la 1,10 lei pentru confecţionarea a 1 000 de ţigarete pe zi. În plus, au fost concediate fetele care executau punerea capetelor şi tunsul ţigărilor şi sîntem obligate să îndeplinim fără plată suplimentară şi aceste operaţiuni. Înainte puteam executa chiar şi 2 000 de ţigări într-o zi de muncă, dar acuma nu vom mai putea confecţiona nici 1 000 pe zi. A fost un timp cînd salariile ni se ridicau şi la 2 lei pentru 1 000 de ţigarete, dar ni s-au micşorat treptat pe vremea anilor de criză, fără ca totuşi să se revină asupra acestei stări de lucruri, deşi ni se promisese"[19] (pentru comparaţie arătăm că în timp ce salariul unei lucrătoare era de 30 — 40 de lei pe lună, directorul general al R. M. S. avea 1 360 lei pe lună salariu, plus diurnă fixă de 240 de lei lunar, plus prime şi salarii personale)[20]. În timp ce salariul unei lucrătoare era de cel mult 1,50 — 1,60 lei pe zi[21], preţurile alimentelor de bază crescuseră mereu în timpul anilor de criză; pîinea costa 0,50 lei kg, carnea 1,20 kg, porumbul 28 de lei hl, vinul 1,30 litrul[22].

După declararea grevei, lucrătoarele adaugă pe memoriul de revendicări plata concediilor de boală şi de odihnă şi scoaterea din fabrică a unor şefi de atelier care terorizau lucrătoarele.

Ceea ce a caracterizat comportarea lucrătoarelor în timpul grevei a fost unitatea, hotărîrea în luptă şi ordinea în care au desfăşurat acţiunile. Încetînd lucrul, femeile au plecat în coloană compactă pe Calea Griviţei

[18] „Adevărul" din 3 august 1906.
[19] Ibidem.
[20] *Dezbaterile Adunării deputaţilor*, sesiunea 1905 — 1906, p. 715.
[21] Arh. C.A.M., foaia de plată ianuarie 1907.
[22] „Calendarul muncii", 1907, p. 92.

spre Ministerul de Finanțe, pentru a discuta cu directorul general al R.M.S. (Regia ținea direct de Ministerul de Finanțe). Coloana lucrătoarelor greviste umplea strada și făcea imposibilă circulația. Dar manifestația nu era zgomotoasă și polițiștii care căutau motive să oprească coloana nu au reușit nici să le provoace pe greviste, nici să le intimideze și nici să le despartă. Ajunse la Ministerul de Finanțe, o parte au intrat în curte, iar altele au ocupat strada. Delegatele au cerut să vorbească cu directorul general al R. M. S. sau cu ministrul care conduce monopolurile statului. Ministrul era plecat la moșie (venea numai de 2 ori pe săptămînă la minister). A venit T. Rădulescu, director general al R. M. S., însoțit de procurorul general Ciocîrdia și de prefectul capitalei, Moruzi [23]. Ei au cerut lucrătoarelor să reia lucrul, spunîndu-le că măsurile luate la Regie pentru scăderea salariilor și concedierea unei părți din personal sînt numai cu titlul de experiență și că în funcție de asta se vor stabili și salariile lucrătorilor și lucrătoarelor. Directorul R. M. S. promite că va ordona o anchetă și că va veni personal la fabrică pentru a aplana conflictul. Delegatele lucrătoarelor greviste au declarat că nu se mai lasă momite cu promisiuni, cer să le fie satisfăcute revendicările și arată că nu vor relua lucrul decît în condițiile propuse de ele. Apoi coloana femeilor demonstrează în ordine în fața Ministerului și pleacă înapoi la fabrică. Aici lucrătoarele au găsit o situație de adevărată stare de asediu. Îndată ce s-a declarat greva, poliția și armata au venit în ajutorul direcției, au înconjurat fabrica și cînd lucrătoarele s-au întors de la minister au încercat să le silească să reintre în ateliere și să reia lucrul. Refuzul lucrătoarelor de a relua lucrul a îndîrjit direcția fabricii, care a dat ordin polițiștilor și jandarmilor să înceapă represiunile împotriva grevistelor. Represiunile au început chiar din seara primei zile de grevă, cînd lucrătoarele, despărțindu-se pentru a pleca acasă, au fost acostate, lovite de către jandarmii și polițiștii postați la toate intrările, una din greviste (Elisabeta Ciolpan) fiind rănită cu sabia [24].

În dimineața zilei de 3 august, femeile s-au strîns din nou în fața fabricii, hotărîte să reziste în lupta cu direcția. Între timp, văzînd că direcția cu ajutorul poliției caută să recruteze spărgătoare de grevă, atît dintre ele, cît și din afară, lucrătoarele au hotărît să intre în ateliere și, fără să lucreze, să aștepte în liniște hotărîrea guvernului [25].

Cînd și-au dat seama că intrarea în ateliere nu înseamnă încetarea grevei, ci continuarea ei cu alte forme, șefii de atelier și poliția au început să amenințe și să lovească lucrătoarele, căutînd să le silească să lucreze. Lucrătoarele nu au putut fi obligate să reia lucrul, dar au trebuit să părăsească atelierele pentru a nu fi maltratate și ucise de zbirii direcției și ai poliției. Ieșind în curte, femeile se hotărăsc să meargă la sediul sindicatelor din capitală să ceară sprijin. Ele au înțeles că numai în unitate cu tova-

---

[23] „Adevărul" din 2 august 1906.

[24] „Adevărul" din 3 august 1906.

[25] Ibidem.

rășii lor de suferință pot duce o luptă cu rezultate bune împotriva patronilor. Dar încercînd să iasă din curtea fabricii au avut de întîmpinat alte samavolnicii. Poliția și jandarmeria blocaseră toate ieșirile, înconjuraseră fabrica și, la ordinul directorului, au dezlănțuit o represiune sălbatică împotriva grevistelor. Femeile au fost bătute fără milă, rănite grav; o lucrătoare (Lina Talabă)[26] a înnebunit de groază; Elena Marin, Lina Arsenie, Maria Slătineanu au fost bătute pînă la leșin și călcate în picioare de polițiști și jandarmi[27]. Au fost bătute copile care-și începeau viața în condiții vitrege la care se adăuga mizeria de nedescris în care lucrau în fabrică[28].

Represiunea la care au fost supuse nu a înfrînt voința de luptă a lucrătoarelor, ci le-a întărit solidaritatea și hotărîrea de a rezista în fața direcției și a poliției și de a-și impune condițiile de muncă cerute de ele.

În acest timp, vestea despre greva de la Regie și despre ororile săvîrșite de poliție se răspîndise în tot orașul și a început o mișcare de solidaritate în rîndul tuturor muncitorilor. Au intrat în grevă muncitorii de la Fabrica de chibrituri, de la Poștă, de la C. F. R. și din unitățile R. M. S. din țară. Ceferiștii trimit delegați să vadă care este situația la Regie și să intervină în sprijinul tovarășelor de acolo. Dar poliția se dedă la acte de samavolnicie și față de aceștia, îi aresteazā, ceea ce mărește agitația la C. F. R.[29].

În a treia zi de grevă, direcția Regiei se adresează grevistelor cerîndu-le să reia lucrul în condițiile de mai înainte, dacă nu vor să se dezlănțuie asupra lor o represiune și mai mare; dar femeile declară că teroarea nu le sperie, că viața lor în fabrică, condițiile neomenești de muncă nu sînt cu nimic mai bune decît moartea și, ca atare, ori li se satisfac cererile, ori continuă greva. Directorul ordonă ca instigatoarele la grevă să fie arestate imediat, însă femeile fac zid în jurul conducătoarelor lor și declară că se duc cu toate după ele dacă sînt arestate, iar guvernul nu va reuși să aresteze întregul personal al fabricii[30].

În seara celei de-a treia zi de grevă a lucrătoarelor de la Regie, primul ministru privește îngrijorat lista fabricilor aflate în grevă. Erau în grevă lucrători din toate întreprinderile statului și o mare parte din cei din întreprinderile particulare.

În acest timp, comitetele tuturor sindicatelor din capitală se întruniseră la sediul sindicatelor spre a stabili măsurile ce trebuiau luate pentru asigurarea succesului luptei lucrătoarelor de la Regie. La consfătuire a participat și o delegație a lucrătoarelor de la Regie, venită să ceară în numele acestora sprijinul sindicatelor și să declare totodată dorința lor de a se organiza în sindicat. După consfătuire, comitetele sindicatelor și delegatele lucrătoarelor de la Regie au plecat la sala clubului „România muncitoare" unde se strînseseră grevistele de la Regie, lucrătoarele de la

[26] „Dimineața" din 8 august 1906 și „Universul" din 4 august 1906.
[27] „Adevărul" din 3 august 1906.
[28] „România muncitoare" din 6 august 1906.
[29] „Dimineața" din 4 august 1906 și „Adevărul" din 5 august 1906.
[30] „România muncitoare" din 6 august 1906.

Fabrica de chibrituri și muncitori din tot Bucureștiul. Luînd cuvîntul în fața lucrătoarelor aflate în grevă și a muncitorilor participanți la consfătuire, elementele revoluționare din mișcarea muncitorească, printre care I. C. Frimu, Mihai Bujor și alții, îndeamnă pe lucrătoare să se unească în sindicat pentru a duce o luptă organizată împotriva burgheziei.

Apelul inițiatorilor mișcării sindicale a avut un ecou imediat în rîndurile lucrătoarelor, delegatele lor declarînd adeziunea grevistelor la organizația sindicală. Natalia Caracaș, veche lucrătoare la Regie [31], în cuvîntul ei, a arătat ce se petrecea în fabrică, cum au fost schingiuite lucrătoarele și se angaja să lupte pentru intensificarea propagandei printre lucrătoare, pentru organizarea în sindicat: „Să ne organizăm în sindicate spune ea — dacă vrem să cîștigăm îmbunătățiri pentru soarta noastră" [32].

Hotărîrea lucrătoarelor de a se organiza în sindicat a constituit cel mai mare succes al luptei desfășurate de lucrătoarele de la Regie în acest frămîntat an 1906 [33].

Întrunirea comitetelor sindicatelor și a lucrătorilor aflați în grevă hotărăște că în cazul în care direcția Regiei nu va reprimi lucrătoarele concediate și nu va satisface revendicările formulate, să se țină duminică 6 august o mare întrunire a muncitorilor din capitală. A doua zi, lucrătoarele au trimis un nou memoriu la Ministerul de Finanțe, ministrului Greceanu, care conducea monopolurile statului, dar delegația este respinsă. Văzînd aceasta, sindicatele din capitală încep să pregătească conform hotărîrii luate la întrunirea de la sala Dacia—întrunirea și demonstrația de duminică 6 august. Comitetul de acțiune al sindicatelor din București a tipărit și a înpărțit 5 000 de manifeste, în care era demascată reacțiunea dezlănțuită de stat și de patron împotriva revendicărilor drepte ale muncitorilor. Arătînd că lucrătoarele de la Regie sînt surorile de suferință ale tuturor muncitorilor, manifestul cheamă la luptă pentru sprijinirea lor: „Solidaritatea noastră cu muncitoarele de la Regie se impune.... sîntem exploatați deopotrivă în fabricile și atelierele particulare, ca și în ale statului, iar cînd cerem pîine ni se răspunde cu amenințări, înjurături și bătaie... Stăpînitorii noștri vor cu orice preț să arate că România e numai țara lor, că dreptatea trebuie să fie numai a lor" [34]. Manifestul cheamă de asemenea la luptă solidară cu cei de la C. F. R., Poștă și cu ceilalți muncitori aflați în grevă.

Alarmată de amploarea pe care a luat-o lupta muncitorilor, poliția a căutat să zădărnicească întrunirea din 6 august, punînd agenții ei în diverse locuri pentru a spune muncitorilor că întrunirea nu mai are loc sau amenințînd pur și simplu că acei ce vor participa la întrunire vor fi conce-

---

[31] „România muncitoare" din 13 august 1906.

[32] „Dimineața" din 5 august 1906.

[33] „Calendarul muncii" 1907 arăta că la 1 noiembrie 1906 existau 50 de sindicate: București 17, Iași 7, Galați 6, Brăila 4, Ploiești 3, Cîmpina 3, Bacău 3, Pașcani 2, Alexandria 2, Constanța 1, Tr.-Severin 1, Piatra-Neamț 1. Cele 17 din București erau: tîmplari, tapițeri, metalurgiști, zidari, dulgheri și stucatori, curelari, sculptori, C.F.R., croitori, frînghieri, tipografi, călcători, fabrica de chibrituri, R.M.S., bărbieri și coafori, legători și funcționari comerciali (Acad. R.P.R., cota PI, fond. 2 970. „Calendarul muncii", 1907, p. 128).

[34] „Dimineața" din 18 august 1906.

diaţi. Ziarul „Dimineaţa" exprima într-un articol al său teama guvernanţilor faţă de mişcarea de protest declanşată împotriva samavolnicilor poliţieneşti de la Regie şi arată măsurile luate de guvern : „Poliţia, temîndu-se ca socialiştii să nu comită dezordini, a concentrat un mare număr de sergenţi în curtea circumscripţiei a doua, la poliţia capitalei şi în alte puncte. De asemenea, erau gata de plecare jandarmi pedeştri, iar în jurul localului de întrunire erau concentraţi un mare număr de ofiţeri de poliţie şi agenţi ai poliţiei de siguranţă" [35].

Muncitorii nu s-au lăsat intimidaţi sau înşelaţi şi au venit în număr foarte mare la întrunire. Întrunirea a fost condusă de I. C. Frimu, M.A. Bujor şi de alte elemente înaintate din mişcarea muncitorească. În cuvîntul lor, conducătoarele grevei de la Regie au demascat cîştigurile fabuloase ale R. M. S., mizeria lucrătoarelor şi teroarea exercitată asupra lor. „Tot venitul imens al statului se întrebuinţează astfel : se ia tot ceea ce trebuie celor de jos pentru a se îmbogăţi cei de sus. Se ia de la învăţămîntul primar ca să se dea clerului, să se mărească lefurile ofiţerilor", spunea un delegat în cuvîntul său [36]. Un alt vorbitor arăta că 83% din copiii săracilor rămîn fără şcoală, în timp ce averile exploatatorilor cresc [37].

În discursurile lor, delegaţii sindicatelor şi conducătorii greviştilor arată că acei care provoacă scandalurile nu sînt lucrătorii, nu sînt greviştii, ci însuşi guvernul prin atitudinea sa provocatoare. Se dă exemplu chiar întrunirea respectivă, pentru care s-a pus în mişcare un întreg aparat poliţienesc, ca şi cum s-ar fi declarat stare de asediu. „Se tem stăpînii să nu le dărîmăm chiar astăzi întreg edificiul de minciuni şi nedreptate", spune un participant la întrunire văzînd îngrijorarea guvernului în faţa puternicei mişcări de solidaritate cu greviştii [38]. Arătînd că guvernul îşi pregătise şi armata în vederea reprimării sîngeroase a demonstraţiei, ce o pregăteau muncitorii, un vorbitor spune : „Armata a fost întrebuinţată mereu în contra muncitorilor" [39]. Cuvîntările au scos în evidenţă spiritul de solidaritate al ceferiştilor, care au alergat în ajutorul grevistelor de la Regie, cu toate că teroarea poliţienească a fost îndreptată şi împotriva lor. Toate discursurile au fost străbătute de ideea necesităţii organizării, a propagandei socialiste, a răspîndirii presei muncitoreşti. Vorbind despre importanţa organizării, M. Gh. Bujor arăta : „Organizarea e necesară cu atît mai mult, cu cît patronii au în sprijinul lor statul, armata, biserica, învăţămîntul, poliţia". El a arătat necesitatea luptei hotărîte de clasă, al cărei scop trebuie să fie revoluţia socialistă [40].

---

[35] „Dimineaţa" din 18 august 1906.

[36] „România muncitoare" din 13 august 1906.

[37] „Universul" din 8 august 1906.

[38] „România muncitoare" din 13 august 1906.

[39] Ibidem.

[40] Ibidem.

Întrunirea a fost încheiată de I. C. Frimu, care după ce subliniază necesitatea luptei unite a muncitorilor împotriva mizeriei în care sînt ţinuţi de patron, de capitalişti, arată că cei de sus caută pe instigatorii la greve în toate părţile, numai unde trebuie nu-i caută : „Instigatorii sînt salariile de foame, tratamentul mizerabil şi persecuţiile directorilor, subdirectorilor şi şefilor de birou [41]. El demască maşinaţiile Ministerului de Finanţe, care nu a aprobat revendicările lucrătoarelor de la Regie sub cuvînt că în acel sezon Camera era închisă, şi arată că „deşi Camera este închisă s-au găsit milioane pentru jubileu, 50 000 de lei pentru curse şi alte mii pentru diverse misii, dar pentru lucrătoarele care cer 30 — 40 de bani mai mult pe zi, din munca lor istovitoare, Camerele sînt închise" [42]. Înfierînd samavolnicia poliţiei, pentru reprimarea luptei muncitorilor, I. C. Frimu arată : „Poliţia ne spune mereu că trebuie să mergem pe calea legală. Dar care este calea legală ? Noi vedem că poliţia bate ...", spune el, arătînd că nu numai poliţia poate folosi violenţa, ci şi muncitorii, dacă vor fi siliţi de burghezie s-o facă [43].

Întrunirea votează o moţiune de solidaritate cu lucrătoarele de la Regie, în care-şi exprimă protestul împotriva poliţiei care intervine în mod brutal în folosul patronilor, se cere reprimirea lucrătoarelor concediate şi se protestează împotriva îngrădirilor şi teroarei prin care statul caută să împiedice organizarea în sindicate a muncitorilor. Moţiunea se încheie chemînd pe muncitori la luptă unită, fără deosebire de naţionalitate sau de sex.

Intonînd *Internaţionala*, muncitorii părăsesc sala şi formează o coloană de manifestanţi, pentru demonstraţie. În fruntea coloanei se aflau comitetele sindicatelor, urmate de lucrătoarele de la Regie şi apoi de mulţimea lucrătorilor. Demonstraţia a fost paşnică, impresionantă, s-a desfăşurat în tăcere, ca un avertisment dat statului şi patronilor privind hotărîrea de luptă a muncitorilor. În Piaţa Victoriei demonstraţia s-a încheiat în urale şi lozinci care chemau pe muncitori la organizare şi solidaritate.

În tot timpul demonstraţiei, poliţiştii şi jandarmii au căutat motive să provoace pe muncitori, pentru a începe represalii. Dar muncitorii nu s-au lăsat provocaţi, au căutat să nu împiedice nici circulaţia (coloana era un şir nesfîrşit de oameni aşezaţi în rînduri de cîte 4), aşa că poliţia nu a avut nici un pretext pentru ca să intervină, să bruscheze sau să aresteze pe demonstranţi. Dar după terminarea demonstraţiei, cînd muncitorii s-au despărţit şi au plecat din Piaţa Victoriei, poliţiştii au început provocările şi, lovind ca din greşeală pe cîte un muncitor, au început să-i aresteze şi astfel cîţiva muncitori au fost deferiţi justiţiei pentru *les majesté*. Atîta timp cît muncitorii au fost împreună, poliţia nu a avut curajul să intervină, deoarece nu mai era vorba de 2 000 de femei, ci de peste 5 000 de muncitori, la care s-ar fi adăugat fără îndoială şi ceilalţi muncitori din capitală, dacă poliţia ar fi reprimat demonstraţia.

[41] „România muncitoare" din 13 august 1906.
[42] „Dimineaţa" din 8 august 1906.
[43] Ibidem.

Prima mare grevă a femeilor lucrătoare de la Regie a încetat după o săptămînă, după ce, înspăimîntați de mișcarea de solidaritate a tuturor muncitorilor capitalei, guvernanții au acordat revendicările cerute de lucrătoare. Delegației femeilor i s-a spus că în 15 zile vor fi acordate toate revendicările, lucrătoarele să meargă la fabrică să-și încaseze salariile inclusiv pe zilele de grevă și să reia lucrul.

Dar încă de la reluarea lucrului s-a văzut că direcția face tot ce poate pentru a anihila revendicările obținute de lucrătoare. Cînd femeile au venit la fabrică, oamenii direcției au încercat să oprească o parte din lucrătoare, cele care erau socotite instigatoare la grevă, împiedicîndu-le să intre la lucru. Auzind de această nouă măsură samavolnică, celelalte lucrătoare, atît cele care erau în ateliere, cît și cele care veneau atunci la fabrică au declarat că nici ele nu reiau lucrul dacă sînt îndepărtate tovarășele lor. Astfel că direcția a fost nevoită să le reprimească pe toate.

După grevă, statul a întărit teroarea asupra lucrătoarelor, șefii de ateliere — unelte ale direcției — au primit instrucțiuni să sancționeze cu asprime, să amendeze, să concedieze lucrătoarele pentru cele mai mici greșeli săvîrșite, să le priveze de cele mai elementare drepturi. Astfel, după reînceperea lucrului, 3 lucrătoare care au fost accidentate în ateliere (arse la mîini) n-au primit nici un ajutor și nici salariul pe timpul cît au lipsit de la fabrică. Prefectul — căruia i s-au plîns — le-a oferit cîte 5 lei, un fel de pomană, pe care bineînțeles lucrătoarele au refuzat-o. În timpul acesta, Regia tocmai își anunța veniturile pe al doilea trimestru al anului 1906. Erau 15 000 000 de lei, ceea ce însemna cu 200 000 de lei mai mult decît aceeași perioadă a anului trecut, și un excedent de 1 706 758 de lei față de prevederile bugetare, excedent ce provenea din necontenita scădere a salariilor lucrătoarelor.

Ura exploatatorilor împotriva femeilor de la Regie care s-au ridicat la acțiune și care prin lupta lor au constituit un exemplu pentru ceilalți lucrători s-a manifestat din ce în ce mai ascuțit prin întărirea reacțiunii și prin smulgerea treptată a cuceririlor din timpul grevei.

Demascînd profiturile fabuloase ale statului din exploatarea monopolurilor, presa vremii („Dimineața", „Universul", „Adevărul" și presa muncitorească) arată că munca în acord cu bucata e cea mai grea formă de exploatare. După toate istovirile se recurge și la patul puștii pentru a sili lucrătoarele să accepte un salariu și mai mic. „Statul cîștigă atît de mult la Regie — scria „Adevărul" – , încît e pur și simplu o rușine ca să rupă mereu din mizerabilul salariu al acestor lucrătoare".

Ceea ce mai atrage îndeosebi atenția în presa vremii în legătură cu greva de la Regie din august 1906 este tonul de respect cu care se vorbește despre lucrătoare și despre lupta lor. Aceasta era de fapt reflectarea schimbării generale a atitudinii față de femeile lucrătoare umilite și disprețuite.

De unde pînă atunci manifestările de protest, grevele și conflictele de la Regie erau privite de guvernanți ca niște „dezordini săvîrșite de femei", acum aceștia le privesc cu teamă, renunță la atitudinea de dispreț față de lucrătoare, își dau seama că femeile muncitoare sînt mai puternice decît le-au crezut și că fac parte din marele detașament al clasei muncitoare.

Prin amploarea ei şi mai ales prin mişcarea de solidaritate pe care a dezlănţuit-o în rîndul celorlalţi muncitori, greva de la Regie din august 1906 a constituit un episod însemnat în istoria luptei de clasă a muncitorilor din ţara noastră. Ea a dovedit creşterea conştiinţei de clasă a femeilor muncitoare din ţara noastră, creşterea combativităţii lor revoluţionare şi a luptei pentru organizare şi pentru apărarea drepturilor lor.

Lucrătoarele de la Regie se afirmaseră pe frontul luptei de clasă, dovediseră că lupta femeilor nu e cu nimic mai prejos şi mai lipsită de importanţă decît a tovarăşilor lor, că dîrzenia lor nu poate fi înfrîntă nici de ameninţările patronilor, nici de teroarea poliţiei şi că sînt gata să reia oricînd lupta grea pentru apărarea drepturilor lor împotriva exploatatorilor.

PARTICIPAREA LUI GH. COSTAFORU LA LUPTA PENTRU UNIRE

DE

VASILE MACIU

MEMBRU CORESPONDENT AL ACADEMIEI R. P. R.

Profesorul Gh. Costaforu, autorul unei întinse și valoroase lucrări privitoare la organizarea învățămîntului, bucurîndu-se de încrederea colegilor săi și a domnitorului Alexandru Ioan Cuza, a avut cinstea să fie în anii 1864 — 1871 primul rector al Universității din București, la a cărei înființare a contribuit cu mulți ani înainte.

Deși n-a fost o personalitate de prim ordin, comparabilă cu M. Kogălniceanu sau C. A. Rosetti, Gh. Costaforu a depus o activitate politică proeminentă în perioada mișcării pentru Unire și a formării statului național român, precum și în cei zece ani premergători războiului pentru independența României.

Ministru al instrucțiunii publice și al cultelor în guvernul din 1859 al Țării Românești, prezidat de Constantin A. Crețulescu, ministru de interne al Țării Românești de la 13/25 iulie 1860 la 17/29 aprilie 1861, alături de colegul său de profesorat Vasile Boerescu, în guvernul prezidat de liberalul moderat Em. Costache Epureanu, vicepreședinte al Adunării Constituante din 1866, președinte al Adunării deputaților în anii 1870 — 1871, ministru al afacerilor externe în anii 1871 — 1873 în guvernul conservator al lui Lascăr Catargiu și apoi agent diplomatic al României la Viena pînă în primăvara anului 1876, însărcinat în această calitate cu plenipotență pentru semnarea Convenției vamale și comerciale din 1875 cu Austro-Ungaria. Rechemat de la Viena curînd după formarea guvernului liberal al coaliției de la Mazar-Pașa, a fost trimis în judecată de Adunarea deputaților în iulie 1876, împreună cu majoritatea foștilor miniștri din guvernele prezidate de Lascăr Catargiu. Deprimat și obosit, a decedat la 28 noiembrie/10 decembrie 1876, în vîrstă de 56 de ani.

Cu patru săptămîni înainte de sfîrșitul său, Gh. Costaforu a trimis ziarului conservator „Timpul“ o scrisoare în care își preciza poziția de

„STUDII", tomul 18, nr. 1, p. 89—115, 1965.

moderat : „...Nu sînt nici conservator, nici liberal, scria el, nici reacționar, nici alb, nici roșu; că dacă pînă azi n-am avut zi bună din partea răzvrătitorilor [1], n-am văzut mare dragoste nici din partea boierilor țării.

N-am putut deci reuși — continua el — să devin ceea ce se cheamă un adevărat credincios.

Dar circumstanțele și nemintoasele mele iluziuni m-au apropiat mai mult de unii decît de alții, am fost fără multă vorbă alungat și dat afară. De două ori am fost pe lîngă tron și razele lui m-au ars" [2].

Nu numai prietenii, în primul rînd Vasile Boerescu, dar și adversarii săi politici i-au dat o apreciere pozitivă, atunci cînd el nu mai putea fi un concurent. Astfel, la 1/13 decembrie 1876, într-un scurt articol ziarul „Românul", oficiosul liberalilor radicali, care stăruise pentru trimiterea în judecată a majorității foștilor miniștri din guvernele prezidate de Lascăr Catargiu, scria că Gh. Costaforu și-a datorat înaltele demnități pe care le-a ocupat numai „capacității, luminelor sale și spiritului său ager, care adesea scînteia atît la barou, cît și la tribună". Mai departe, același ziar aprecia că Gh. Costaforu „a fost toată viața fiul propriilor sale opere și un cetățean din cei mai devotați" [3].

Gh. Costaforu s-a născut la București la 26 octombrie/7 noiembrie 1820, cum se arată, desigur după datele furnizate de el, în diploma de bacalaureat în drept ce i s-a eliberat la 8 august 1848 de Universitatea Franței [4]. Era fiul lui Costea Foru și al Elenei Pandrav. Tatăl, Costea, a trăit, cum relatează descendenții săi, pînă la mijlocul secolului al XIX-lea și a fost un negustor cu oarecare stare, dar și-a pierdut o parte din avere în timpul absenței de cîțiva ani din țară, cauzată de participarea lui la mișcarea revoluționară din 1821.

Gh. Costaforu a fost unul din elevii Colegiului Sf. Sava din București, în care a intrat în 1831, cînd avea desigur unele cunoștințe elementare de carte. Atestatul de învățătură și de purtare [5] ce i s-a eliberat de colegiu la 28 august/9 septembrie 1832 dovedește că era un elev sîrguitor. La 3/15 iulie 1838 i se eliberează o diplomă [6] în limbile română și latină semnată de P. Poenaru, directorul colegiului, și de vicedirectorul F. Asan, în care se arată că a urmat șase ani învățăturile de umanioare și că a obținut la examenele „private, cît și cel general calificări bune". Ultimul atestat de învățătură și de purtare [7] ce i s-a eliberat de colegiu dovedește că a frecventat în 1838—1839 clasa I complimentară „cu multă silință" și că a fost clasificat cu gradul I la algebră și la dreptul roman și cu gradul I eminență la geometrie și la literatura franceză. „Purtarea după legile Academiei i-a fost *prea bună*", conchide atestatul.

---

[1] E vorba de liberalii radicali.
[2] „Timpul", I (1876), nr. 161 din 2 noiembrie.
[3] *George Costaforu*, în „Românul", XX (1876), nr. din 1 decembrie.
[4] Arh. Casei Costa-Foru. Vezi și Constantin C. Angelescu, *Cei dintîi români doctori în drept de la Paris*, în „Dreptul", LVI (1928) nr. 29 din 30 septembrie, p. 226.
[5] Arh. Casei Costa-Foru.
[6] *Ibidem*.
[7] *Ibidem*.

Din cauza lipsei mijloacelor materiale, în 1839 s-a văzut nevoit să ocupe slujba de pomojnic [8] la secţia comercială a Tribunalului jud. Ilfov, la 18 februarie/2 martie 1841 fiind înaintat grefier al aceleiaşi secţii [9]. A fost un funcţionar harnic, care căuta să-şi înmulţească cunoştinţele necesare muncii sale. ,,Silit de trebuinţa de a lua o carieră — scria el în conceptul unei petiţii adresate în 1845 lui Gheorghe Bibescu, domnul Ţării Româneşti — din cursul acesta de vreme, Prea-Înălţate Doamne, m-am silit, pe cît m-a ertat îndatoritoarea îndeletnicire a postului meu, a adăuga la cunoştinţele căpătate în şcoală, dar mai cu seamă la ştiinţa dreptului, la care mă simţ cu deosebită aplecare, şi la care am adăogat şi practica pe lîngă puţină teorie" [10]. Era însă dornic să-şi completeze studiile de drept într-una din universităţile occidentale şi mîhnit cînd vedea că alţi tineri, care terminaseră cursurile Colegiului Sf. Sava în urma lui, ,,s-au trimis cu cheltuiala statului a să desăvîrşi în universităţile Europei[i]" [11].

Împrietenindu-se cu C. A. Rosetti [12], unul dintre membrii societăţii revoluţionare secrete ,,Frăţia", acesta căuta să-l atragă în mişcarea revoluţionară, dar el ezita. Fuga tatălui său din ţară în urma participării la mişcarea revoluţionară din 1821 şi sărăcia abătută asupra familiei, care i-a urmat, îi creaseră o stare de spirit temătoare. Conştient de capacitatea sa intelectuală, dar sărac, nu îndrăznea să creadă că asuprirea socială ar putea fi înlăturată. Lui C. A. Rosetti, care-i vorbea despre Lamennais şi ideile lui progresiste, îi spunea mai tîrziu, la Paris : ,,...Eu credeam că cel mare trebuie să chinue pe cel mic" [13]. Cîţiva boieri dispuşi a poza ca patrioţi au fost antrenaţi să-i dea un ajutor bănesc anual spre a merge la Paris să studieze dreptul. Întrucît cei 100 de galbeni împărăteşti ce se angajaseră Ioan Oteteleşanu, dr. Apostol Arsache şi Gheorghe Ghermani să-i dea anual timp de patru ani nu-i ajungeau pentru întreţinerea sa în străinătate, Gh. Costaforu a cerut cîrmuirii un ajutor în plus [14]. A obţinut de la stat prin Eforia şcoalelor o bursă anuală de 100 de galbeni, aşa cum reiese din raportul din 1/13 august 1848 al lui Ion Heliade Rădulescu, ministrul instrucţiunii publice, către Locotenenţa domnească [15]. O scrisoare din Paris a lui A. C. Golescu către fratele său Ştefan C. Golescu din 19 decembrie 1846 [16] arată că Gh. Costaforu era susţinut cu 80 de galbeni de Oteteleşanu şi Mihalescu şi cu 100 de galbeni de stat [17].

[8] *Pomojnic* = ajutor de secretar.

[9] ,,Buletin gazetă oficială a Ţării Româneşti", nr. 10 din 21 februarie 1841, p. 39.

[10] Arh. Casei Costa-Foru, neinventariat.

[11] *Ibidem.*

[12] C. A. Rosetti, *Pagini din trecut. Note intime 1844 — 1859. Scrise zilnic de ...Annotate şi publicate de Vintilă C. A. Rosetti*, vol. I, 1844 — 1846, Bucureşti, 1902, p. 102.

[13] *Ibidem*, p. 102.

[14] Vezi conceptul petiţiei menţionate.

[15] *Anul 1848 în Principatele Române*, tom. III, Bucureşti, 1902, p. 488 489.

[16] Nu, probabil, 1840, cum crede George Fotino. nici 1845, căci D. Bolintineanu, despre care e vorba în principal în scrisoare, în 1845 era încă la Bucureşti. Cf. George Fotino, *Din vremea renaşterii naţionale a Ţării Româneşti. Boierii Goleşti. Scrisori adnotate şi publicate de...*, vol. II, 1834 1849, Bucureşti, 1939, p. 121.

[17] *Ibidem.*

În mai 1845 era la Paris, unde a început să studieze dreptul [18]. Obținînd la 9/21 octombrie dispensa bacalaureatului francez în litere, a putut să se înscrie la 2/14 noiembrie 1845 la Facultatea de drept; ultima înscriere a făcut-o la 27 octombrie /7 noiembrie 1849 [19], iar primul examen de bacalaureat în drept l-a trecut la 29 martie /10 aprilie 1847 [20].

În timpul liber discuta îndelung asupra soartei poporului român cu C. A. Rosetti și cu A. C. Golescu, îndemnînd pe acesta din urmă să scrie, după exemplul lui Tasso, o „lamentație" patriotică [21]. A participat încă din decembrie 1845, cotizînd cu bani, la înființarea Societății studenților români din Paris [22], care avea un caracter politic mascat. *Lista de subscriptorii Societății studenților români din Paris* începe cu decembrie 1845, pe ea Gh. Costaforu apărînd al zecelea cu o cotizație lunară de 2 franci, chiar din prima lună. Face apoi parte — alături de [Al] Catargiu, [N.] Rucăreanu și C.A. Rosetti — din comisia „numită" de acesta din urmă pentru alcătuirea statutelor Societății studenților români din Paris. Comisia și-a început lucrările în locuința lui Gh. Costaforu [23]. C.A. Rosetti spera să facă din el un colaborator activ al său și căuta să-l îndoctrineze pe calea liberalismului radical [24]. Totuși, Gh. Costaforu nu-și putea birui teama de revoluție. În ziarul său intim, C. A. Rosetti nota la 18/30 martie 1846: „Seara am petrecut-o cu Costaforu. A fost la mine. Nu știu, dar nădăjduiesc, însă m-am speriat de depărtarea în care se află încă de bine" [25].

După venirea lui N. Bălcescu la începutul lui iulie 1846 la Paris spre a înlocui pe C. A. Rosetti la conducerea Societății studenților români, Gh. Costaforu a continuat să participe la lucrările societății. În decembrie 1847 el apare cu o cotizație de 30 de franci pe o *Listă de donatorii Societății studenților români din Paris* [26]. Nu s-a remarcat însă ca participant activ la luptele revoluționare din februarie 1848 din Franța. Dornic să termine la timp studiile, nici n-a revenit în țară, cum au făcut N. Bălcescu, A. Gh. Golescu și alții, spre a participa la revoluția ce se aștepta să izbucnească. Boierii Otetelișanu și Mihalescu au încetat însă să-i mai trimită ajutorul bănesc, acum cînd se lămuriseră asupra scopului real al Societății studenților români din Paris, așa încît în iulie 1848 el cerea, împreună cu colegul său Alexe Marin, care studia din 1846 matematicile, Ministerului Instrucțiunii Publice să li se mărească bursa de la 100 la 200 de galbeni pe an, „precum se sloboade și celorlalți asemenea trimiși cu cheltuiala statului", întrucît nu-și puteau

---

18 *Anul 1848 în Principatele Române*, tom. V, București, 1904, p. 221.

19 Constantin C. Angelescu, *Cei dintîi români doctori în drept de la Paris*, în „Dreptul", LVI (1928) nr. 29 din 30 septembrie, p. 226.

20 *Ibidem*.

21 C. A. Rosetti, *op. cit.*, p. 90.

22 *Dare de seamă de lucrările Comitetului Societății studenților români din Paris pe anii 1845 — 1846 și 1847*, în *Anul 1848 în Principatele Române*, tom. I, București, 1902, p. 80.

23 C. A. Rosetti, *op. cit.*, p. 98.

24 *Ibidem*, p. 102, 105 și 110.

25 *Ibidem*, p. 105.

26 *Anul 1848 în Principatele Române*, tom. I, p. 80.

„întîmpina trebuința cheltuielilor din toate zilele" [27]. Ministrul instrucțiunii publice, Ion Heliade Rădulescu, într-un raport din 17 29 august 1848 către Locotenența domnească, „înștiințîndu-se că acești studenți au multă stăruință și fac progres în studiile lor", a propus să li se aprobe cererea de mărire a bursei la 200 de galbeni [28]. Locotenența, din care făcea parte și Ion Heliade Rădulescu, a aprobat propunerea [29]. Se pare că bursa a fost retrasă sau suspendată după înăbușirea revoluției, deoarece la 20 octombrie/1 noiembrie Eforia școalelor, motivînd că se afla în „neputința de a se mai urma cheltuiala cu ținerea școlarilor la universități străine", a propus căimăcămiei „să vestească pe acei școlari (e vorba de toți bursierii statului aflați în străinătate — *V. M.*) a se întoarce în patria lor și pentru cheltuiala drumului la întoarcere să li se sloboadă cîte 80 galbeni la fiecare" [30]. Gh. Costaforu, trecut și el pe lista studenților rechemați [31], anexată raportului, n-a revenit totuși în țară decît în toamna anului 1850, după ce-și terminase studiile de drept la Paris. A dus însă în acest timp o viață grea. La greutățile materiale din acești ani s-a referit el desigur mai tîrziu, într-o lungă scrisoare din 19 mai 1874, adresată din Viena tînărului său cumnat Toto Brăiloiu, student în drept la Paris, care-i cerea să intervină pe lîngă profesorii săi ca să-i dea note de trecere la examene ! Arătîndu-i felul său propriu de viață, dus pe cînd era el însuși student la Paris, îi scria, între altele : „... Moi, de mon temps, je n'avais pas connu Paris, tout en vivant pendant cinq ans et demi au milieu du tumulte des passions de cette grande capitale, où l'on peut monter jusqu'au ciel, tout aussi bien que descendre jusqu'aux bas-fonds de la plus dégradante misère, où moi, je ne connaissais que ma mansarde et les escaliers de l'école" [32]. Mai departe spunea : „... Pendant tout ce temps j'ai porté le même paletot...", apoi adăuga : „... Je n'avais autour de moi que mes livres, dans mon coeur l'image de ma mère, dans la tête mon but, mon avenir, mon devoir ; et au dessus de moi, Dieu, ma patrie, ma responsabilité..." [33].

Cît a stat la Paris, Gh. Costaforu a avut ca preocupare principală studiul. Muncea metodic și cu perseverență, așa cum se deprinsese din timpul petrecut pe băncile Colegiului Sf. Sava la București, reușind să-și treacă toate examenele în bune condiții, deși, ca străin, avea unele greutăți. Punea preț înainte de toate pe stăruința la învățătură. În recomandările pe care le-a făcut mai tîrziu tînărului său cumnat Toto Brăiloiu, apare limpede încrederea lui în răsplata eforturilor depuse. „... Il faut du travail, du travail, et toujours du travail ; il faut de l'obstination, il faut pâlir sur les livres. Les meilleurs résolutions ne valent

[27] *Anul 1848, în Principatele Române*, tom. III, București, 1902, p. 489.

[28] *Ibidem.*

[29] *Ibidem.*

[30] *Ibidem*, tom. V, p. 221.

[31] *Ibidem.*

[32] *Gh. Costaforu către Toto Brăiloiu* (originalul în limba franceză). Arh. Casei Costa-Foru, neinventariat.

[33] *Ibidem.*

rien sans l'action persévérente, qui les transforme en fait ; et le génie ... ne s'obtienne pas, par droit de naissance seulement, le génie se gagne par le travail...”[34].

La 7/19 iulie 1848 a luat al doilea bacalaureat în drept, la 4/16 ianuarie 1849 și-a trecut primul examen de licență în drept, iar la 27 mai/7 iunie, același an, al doilea examen de licență, obținînd acum la toate cele cinci discipline numai bile albe. După mai puțin de o lună, susținîndu-și teza de licență în drept, a obținut la examene patru bile albe și una roșie. Înscris la doctorat, și-a trecut la 5/17 decembrie 1849 primul examen, iar al doilea examen la 26 mai/6 iunie 1850. Teza de doctorat, susținută la 16 august 1850[35], se compunea din două părți : prima în limba latină : *De acquirenda (retinenda) vel omittenda possessione* ; a doua în limba franceză : *De la prescription en droit français*. Așa cum s-a observat[36], Gh. Costaforu era al treilea român care obținea o diplomă de doctor în drept.

În toamna anului 1850, Gh. Costaforu a revenit în țară. Aducea cu el nu numai un titlu științific, care însemna multe cunoștințe juridice, dar și o cultură generală, mai ales filozofică, istorică și literară. A continuat să studieze, în afara lucrărilor de specialitate, și după întoarcerea în țară. Într-un caiet de note al său, pe care l-am putut data 1857, sînt și numeroase extrase privind libertatea, din lucrarea lui Pierre Tissot, *Nouvelles considérations sur le libre arbitre*, apărută la Paris în 1849, și din lucrarea lui Joseph Dunoyer, *De la liberté du travail*. Abundente extrase asupra naturii și funcțiunii libertății, ca și asupra teoriei progresului, au fost făcute din lucrarea socialistului mic-burghez Pierre Joseph Proudhon, al cărui prestigiu era mare pe atunci în Franța, *De la justice dans la révolution*. Privitor la opoziția dintre aristocrație și democrație și la caracterul democrației din Statele Unite ale Americii de Nord a extras pasaje din lucrarea lui Alexis de Tocqueville, *La démocratie en Amérique*. Sînt și extrase din cartea lui Thomas Macauly, marele istoric englez din prima jumătate a secolului al XIX-lea, intitulată în traducere franceză *Essais politiques et philosophiques*, numeroase extrase din lucrarea istoricului francez François Guizot, *Histoire de la révolution d'Angleterre*, din *De l'esprit des lois*, a lui Montesquieu, extrase în limba greacă veche din *Discurs pentru coroană* al lui Demostene, în limba germană din *Faust* al lui Goethe ș.a. Aceste extrase dovedesc nu numai preocupările variate filozofice, istorice, politice și literare — ale lui Gh. Costaforu, dar și nivelul înalt al culturii sale. Ca orientare ideologică, Gh. Costaforu era în mod hotărît un partizan al progresului, crezînd însă că acestuia i se asigura o cale destul de largă prin respectarea deplină a libertății de gîndire, a libertății scrisului și a libertății muncii, totul întemeindu-se pe respectul proprietății private. Limitarea burgheză a gîndirii sale

---

[34] *Gh. Costaforu catre Toto Brăiloiu* (originalul în limba franceză), Arh. Casei Costa Foru, neinventariat.

[35] Pentru bilele obținute la diferitele examene (bacalaureat în drept, licență, doctorat, susținerea tezelor de licență și de doctorat), vezi certificatul eliberat de Facultatea de drept din Paris la 29 august 1850. Arh. Casei Costa-Foru.

[36] Constantin C. Angelescu, *op. cit.*, în „Dreptul”, LVI (1928), nr. 28 din 23 septembrie, p. 217–220, și nr. 29 din 30 septembrie, p. 226.

social-politice îl făcea, în urma insurecției proletariatului parizian din iunie 1848 la care asistase, să se teamă de ridicarea revoluționară a maselor, el acceptînd manifestarea acestora numai în cadrul democrației burgheze parlamentare și în limita prevederilor fixate de legi.

Fără să renunțe la ideile sale înaintate, reîntors în țară, unde regimul contrarevoluționar al lui Barbu Știrbei împiedica orice manifestare progresistă deschisă, Gh. Costaforu a crezut că va ajuta la propășirea patriei sale prin dezvoltarea învățămîntului juridic.

În urma unor repetate stăruințe, Eforia școlalelor a cerut la 2 14 noiembrie 1851, printr-un raport adresat domnitorului, aprobarea personalului didactic al școlii de legi, care trebuia să funcționeze în cadrul Colegiului Sf. Sava: C. Bozianu, reîntors de curînd de la Paris cu un doctorat în drept, pentru dreptul roman, și Gh. Costaforu pentru dreptul civil românesc. Raportul fiind aprobat, cei doi doctori în drept de la Paris au fost numiți profesori la 16 28 noiembrie 1851 [37]. În septembrie 1852 a fost înființat și cursul de drept penal, procedură penală și procedură civilă, însărcinat fiind în octombrie același an Gh. Costaforu și cu predarea lui [38].

S-a păstrat, publicată în „Vestitorul românesc", „procuvîntarea" rostită de Gh. Costaforu la 15 27 noiembrie 1851 cu prilejul deschiderii cursului său de drept civil românesc în fața „școlarilor", a membrilor Eforiei școalelor și a altor persoane. Bucurîndu-se că se reîncepea „după mai multe greutăți" predarea unor cursuri de drept, tînărul profesor își arăta venerația pentru „memoria bărbatului român [e vorba de Gh. Lazăr] care a îndrăznit cel dintîi pe ruinele școlii de la Sf. Sava a preda științele în limba patrii" și cerea să nu fie uitați „cei dintîi povățuitori ai pășurilor noastre", care, luptîndu-se „cu atîtea anevoințe ale vremii de atunci, nu au încetat a depune toate silințele spre înaintarea colegiului național" [39]. Releva apoi meritele profesorului său Costache Moroiu, care a predat „princip(i)ele solide ale dreptului roman de care era adăpat și a format mai mulți ucenici în numărul cărora spunea el — am avut fericirea a mă prenumăra și eu". Își aducea aminte cu recunoștință și de Facultatea de drept din Paris, „al doilea mumă a mea, unde — declara el — mi-am format inima și mi-am încercat cele mai mari puteri ca să mă fac destoinic de a sluji patrii mele...". Cerea școlarilor să depună „muncă serioasă, neobosită și îndelungată" și să dovedească „că învățătura dreptului nu este numai o podoabă superficială a spiritului nici un mijloc de înavuțire printr-o primejdioasă isteciune de a înmulți numărul proceselor ,ci o adevărată filozofie practică din care să rezulte binele obștesc" [40].

---

[37] V. A. Urechia, *Istoria școalelor de la 1800 1864. Cu o scurtă introducere cuprinzînd note din istoria culturei naționale anterioare secolului al XIX-lea și cu mai multe documente, semnaturi, autografe*, tom. III, București, 1894, p. 46.

[38] *Ibidem*, p. 77.

[39] „Vestitorul românesc" Supliment, 1851, nr. 87 din 21 noiembrie.

[40] *Ibidem*.

De aici înainte, pînă la sfîrşitul vieţii sale, cu întrerupere mai lungă în anii 1873—1876, cît a stat ca agent diplomatic al ţării la Viena, a predat cursuri, întîi la şcoala de drept a Colegiului Sf. Sava, apoi, din 1859, în cadrul Facultăţii de drept din Bucureşti.

Spiritul în care şi-a expus cursurile era progresist, filozofic, cum reiese din însuşirea tezei exprimate în lucrarea juristului François-Julien Oudot, *Essais de philosophie du droit*, apărută la Paris în 1847, după care nu trebuie să se accepte neapărat ca bun tot ce s-a spus în trecut. „Ceea ce ne deosebeşte de celelalte vieţuitoare este — scria Gh. Costaforu — înţelegerea colectivă, obşteasca contribuţie a tutulor oamenilor unei aceleiaşi generaţii şi a tutulor generaţiilor succesive la făptuirea generală a dobîndirii cunoştinţelor". Dar strămoşii noştri, scrie el, au putut uneori să greşească. „Trebuie să urmăm şi noi ca dînşii? În ce ar consista atunci Progresul? " [41]. În afară de încrederea în progres se întîlnesc în cursurile lui şi unele elemente materialiste, care nu sînt însă legate consecvent într-un sistem de gîndire materialistă. „Mobilul cel mai puternic al activităţii noastre — scrie de pildă el într-una din lucrările sale — este interesul, adică instinctiva tendinţă de a ne procura toate lucrurile, toate bunurile cîte pot îndestula îndoita noastră natură fizică şi morală, şi a ne face viaţa cît se poate mai dulce şi mai fericită"[42].

Deşi Gh. Costaforu se manifestase făţiş, încă din lecţia de deschidere a primului său curs, ca un partizan hotărît al progresului şi al cauzei naţionale, el nu părea să caute a depăşi limitele strîmte ale activităţii didactice. În cadrul regimului boieresc al lui Barbu Ştirbei, activitatea politică propriu-zisă era rezervată marilor boieri, burghezii neputînd aspira decît să servească regimul prin capacităţile lor intelectuale în învăţămînt, în justiţie, în administraţie şi chiar în armată. Cînd însă în 1855 mişcarea pentru Unire, menită nu numai să unească Moldova şi Ţara Românească într-un singur stat, dar şi să înlocuiască regimul boieresc printr-un regim burghez, a luat o amploare din ce în ce mai mare, Gh. Costaforu, împreună cu alte elemente ale burgheziei, a început să desfăşoare o susţinută activitate ideologică şi politică antifeudală şi naţională. Colegul şi colaboratorul său de mai tîrziu, el însuşi un jurist, doctor în drept de la Paris şi profesor al Facultăţii de drept din Bucureşti, V. Boerescu, referindu-se la începuturile activităţii politice a lui Gh. Costaforu, spunea la 30 noiembrie/12 decembrie 1876 despre acesta : „El luă parte la toate mişcările, la toate lucrările de reorganizare a noastră, socială şi politică, mai ales de la 1855 încoace" [43].

---

[41] Gh. Costaforu, *Despre drept şi dreptate*, în „Magazinul judecătoresc", broşura I, Bucureşti 1855, p. 22. Articolul este, după toate probabilităţile, un fragment dintr-unul din cursurile sale, ca şi lungul comentariu intitulat *Partea IV, cap. 3, Cond. Caragea, Despre moşteniri (succesiuni). Reguli obşteşti* sau *Proiect de lege pentru căsătorii îndeplinitor capului 15 şi 16, partea III din Condica Caragea*, apărute în „Magazinul judecătoresc", p. 41—323 şi 371—408.

[42] Gh. Costaforu, *Partea IV, cap. 3. Cond. Caragea...*, în „Magazinul judecătoresc", 1, p. 47.

[43] V. Boerescu, *Cuvînt funebru rostit de ... la înmormîntarea lui Gh. Costaforu în ziua de 10 noiembrie 1876*, în „Timpul", I (1876), nr. 191 din 3 decembrie 1876.

Încă din toamna anului 1854, curînd după ocuparea Principatelor Române de armata austriacă, se alcătuise în secret în Țara Românească o grupare politică burgheză, sprijinită de fostul domn regulamentar Alexandru D. Ghica și, prin intermediul unor partizani, cum era bancherul Christache Polihroniadi, de Ion Ghica, bei de Samos în acel timp. Gruparea, compusă din G. R. Bossueceanu, Christache Polihroniadi, Em. Anghelescu, Gh. Costaforu, C. Bozianu ș.a., milita pentru Unire și pentru reforme burgheze. În 1855, grupării i s-a alăturat pentru cîteva timp și Ion Bălăceanu, care izbutise să reintre în țară [44] cu sprijinul ambasadorilor englez și austriac [45] din Constantinopol și cu scopul de a dirija în interesul lui Ion Ghica mișcarea pentru Unire. Căsătorit la 17/29 iunie 1854 cu Maria Al. Conduratu, de la care luase o zestre de 5 750 de galbeni împărătești [46], și avînd naș pe Alexandru D. Ghica, Gh. Costaforu își consolidase poziția în rîndurile burgheziei și putea să joace un rol mai însemnat în gruparea politică burgheză ce se forma, nu numai prin activitatea sa de profesor, ci și prin situația materială și relațiile pe care le avea.

La 16/28 decembrie 1854, G.R. Bossueceanu a început să scoată la București gazeta „Timpul", care edita și un supliment, „Albumul", dar la 20 ianuarie /1 februarie 1855 „Timpul" și-a încetat apariția, fiind suprimat de cenzura lui Barbu Știrbei, căruia nu-i convenea orientarea burgheză a gazetei, nici faptul că ea se afla sub influența lui Alexandru D. Ghica și a lui Ion Ghica, concurenții săi. Pentru a contrabalansa influența celor doi Ghica în rîndurile burgheziei, Barbu Știrbei a permis lui N. Nenovici, unul din partizanii lui C.A. Rosetti, să scoată din februarie pînă la 6/18 octombrie 1855 o gazetă nouă, „Patria", despre care Ion Bălăceanu insinua, într-o scrisoare în care anunța lui Ion Ghica suprimarea „Timpului", că era patronată de Barbu Știrbei [47], ceea ce nu era adevărat. „Timpul " fusese susținut cu bani de bancherul Christache Polihroniadi [48]. Gazeta era apreciată favorabil de M. Kogălniceanu în articolul său *Jurnalismul în România*, apărut la 6/18 februarie 1855 în „România literară" din Iași. „Timpul" — scria M. Kogălniceanu este o nouă înfățișare în jurnalistica noastră, sprijinit de casele cele mari de negoț din București, el este menit de a reprezenta și apăra viața și interesele stării de mijloc... El singur pînă acum a îndrăznit a scri pe steagul său : *driturile românilor*, pe cînd celelalte foi periodice se tîrăsc pe vechiul hogaș a tăcerii despre orice chestie politică privitoare către Princi-

---

[44] *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. I, *Documente interne* (*1854 — 1857*). Volum întocmit de Dan Berindei ș. a., București, Edit. Acad. R. P. R., 1961, p. 272.

[45] Ion Bălăceanu, *Souvenirs politiques et diplomatiques*, Bibl. Acad. R. P. R., ms., Arh. I. Bălăceanu, p. 30.

[46] *Foaie de zestre* din iunie 1854, Arh. Casei Costa-Foru.

[47] *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. III, *Corespondență politică* (*1855 — 1859*). Culegerea documentelor, studiul introductiv, rezumatele. notele și indicele de Cornelia C. Bodea, București, Edit. Acad. R.P.R., 1963, p. 24.

[48] Ion Heliade Rădulescu, *Scrisori din exil cu note de N. R. Locusteanu*, București, 1891, p. 360.

pate"[49]. Ca unul dintre principalii membri ai grupării burgheze de sub influența lui Alexandru D. Ghica, Gh. Costaforu trebuie să fi colaborat și la prima serie a „Timpului", căci el a fost unul dintre redactorii gazetei[50], cînd ea a reapărut la 17/29 decembrie 1856 ca organ nedeclarat al aceleiași grupări.

În 1855, Gh. Costaforu a început să scoată, elaborîndu-l în întregime el singur, „Magazinul judecătoresc", publicație periodică juridică, care însă, în special în anii 1857 și 1858, a dus și o remarcabilă campanie ideologică antifeudală și unionistă. Prima broșură începea prudent, printr-o *Precuvîntare*, în care redactorul declara, între altele : „Scopul ce-mi propui este de a putea prin silințele mele contribui spre o mai bună aplicație a dreptăți(i) în pămîntul nostru"[51]. Într-adevăr, primele trei lucrări publicate în „*Magazinul judecătoresc*" — *Despre drept și dreptate*, *Despre datoriile unui judecător*, o prelucrare fidelă după lucrarea filozofului englez Bacon de Verulam, intitulată *Sermones fideles sive interiora rerum*, și *Discursul lui Bacon către justițiarul Hutton* — au în vedere îmbunătățirea justiției în țară. În afară de aceste lucrări juridice cu caracter filozofic, Gh. Costaforu a publicat, cum s-a arătat mai sus, și lucrări juridice personale, dar „Magazinul judecătoresc" rămîne în istoria gîndirii social-politice românești prin lucrarea *Principii de drept public și administrativ*, apărută în primăvara anului 1857 în broșura a V-a și scoasă și separat, și prin lungul comentariu intitulat *Convențiune pentru organizarea Principatelor Unite încheiată la Paris la 7/19 august 1858*, publicat în toamna anului 1858, cu care activitatea „Magazinului judecătoresc" a fost întreruptă pînă în 1872.

Cîtă vreme a continuat să domnească Barbu Știrbei, mișcarea unionistă, organizată clandestin, era frînată prin reprimări îndreptate contra acțiunilor ei antifeudale. Venirea la conducere în iulie 1856 a caimacamului Alexandru D. Ghica, dușmănit de majoritatea boierimii și sprijinit de gruparea burgheză din jurul gazetei „Timpul", a adus oarecare libertate mișcării unioniste. Astfel, la sosirea în București a comisarului francez Talleyrand-Périgord la 17/29 iulie 1856, i s-a putut face acestuia o puternică manifestație de simpatie[52], care era de fapt o manifestație pentru Unire.

Sperînd să antreneze burghezia spre a-i sprijini o eventuală candidatură la domnie, caimacamul și-a luat o parte din miniștri și din înalții funcționari din rîndurile burgheziei. Negustorul Hagi Tudorachi a fost numit ministru al controlului[53], A. Dumitrescu[54], secretar al statului, profesorul C. Bozianu a înlocuit ceva mai tîrziu pe Scarlat Fălcoianu ca

---

[49] Cf. și Vasile Maciu, *Organizarea mișcării pentru Unire în anii 1855 1857 în Moldova si Țara Românească*, în „Studii", XII (1959), nr. 1, p. 15.

[50] *Documentele privind Unirea Principatelor*, vol. III, p. XX.

[51] George Costaforu, „Magazinul judecătoresc" broșura I, București, 1855, p. I.

[52] George Fotino, *Din vremea renașterii naționale, a Țării Românești, Boierii Golești...*, vol. IV, București, 1939, p. 160, și Ghenadie Petrescu, Dimitrie A. Sturdza și Dimitrie C. Sturdza, *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, vol. III, București, 1889, p. 683.

[53] *Documentele privind Unirea Principatelor*, vol. III, p. 130.

[54] *Ibidem*.

director al Departamentului Dreptății, Gh. Costaforu a fost numit la 2/14 decembrie 1856 director al Eforiei școalelor [55]. Cu ajutorul bănesc al caimacamului [56] a reapărut la 17/29 decembrie 1856 „Timpul", cu G. R. Bossueceanu prim-redactor, dar și cu sprijinul redacțional al lui Em. Anghelescu, al lui Gh. Costaforu și al lui C. Bozianu. Gazeta ducea acum o mai pronunțată campanie unionistă, dar și o campanie violent antifeudală. Gruparea din jurul „Timpului" căuta să capete și sprijinul unora dintre exilați, ajutîndu-i să revină în țară. În septembrie 1856, A. Gh. Golescu, care se afla la Constantinopol, a trimis lui Gh. Costaforu (dar și lui N. Crețulescu, care aparținea altei grupări unioniste) scrisori prin maiorul englez M. Hartman, reporter al ziarului „Times", desigur cu scopul de a i se mijloci reintrarea în țară [57]. Hartman a venit la București și, curînd după plecarea lui de aici, A. Gh. Golescu a obținut de la caimacam autorizația de a se reîntoarce în țară. În legătură cu revenirea acestuia trebuie plasat și momentul din care, după afirmația lui V. Boerescu, Gh. Costaforu a intervenit pe lîngă caimacam „spre a se acorda întoarcerea în țară a emigranților de la 1848" [58].

Revenirea în țară a lui A. Gh. Golescu n-a întărit însă gruparea unionistă din jurul gazetei „Timpul", din care făcea parte și Gh. Costaforu, ci gruparea, mai numeroasă și mai puternică, condusă de boierul liberal moderat Constantin A. Crețulescu și sprijinită de partizanii lui C. A. Rosetti prin cumnatul acestuia, Effingham Grant. Constantin A. Crețulescu a început să scoată la 6/18 februarie 1857, în vederea pregătirii alegerilor pentru Adunările ad-hoc care se anunțau, gazeta „Concordia", al cărei editor era însă E. Grant, iar o parte din colaboratori, foști redactori ai gazetei „Patria", concurenta și succesoarea „Timpului", suprimată și ea în octombrie 1855. Între cele două grupări unioniste s-a ajuns curînd la fricțiuni. „Timpul", care urmărea să concentreze în jurul său majoritatea burgheziei, a intensificat campania contra boierimii. „Concordia", cum îi arată și numele, căuta să unească în vederea înfăptuirii Unirii atît burghezia, cît și boierimea liberală de diferite nuanțe, pentru a izola pe marii boieri sprijinitori ai lui Gh. Bibescu, fostul domn regulamentar înlăturat de revoluție, și ai lui Barbu Știrbei. Din această cauză, gruparea din jurul „Concordiei" începuse a se numi Partida Națională, în sensul că ar fi exprimat aspirațiile întregii națiuni române.

Un grup de boieri — Barbu Bellu, Barbu Catargiu, Ion Otetelișanu, Gr. C. Filipescu, I. Em. Florescu, C. Brăiloiu — căuta să adîncească divergențele dintre cele două grupări unioniste pentru a le frîna acțiunile progresiste. Acest grup, cu care colabora acum intermitent și Ion Bălăceanu, a ținut două întruniri succesive la Barbu Bellu pentru alcătuirea unui program propriu. La a doua întrunire au participat,

---

[55] V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. III, p. 175, și I. Ionașcu, *Din istoria învățămîntului superior din București în căimăcămia lui Alex. D. Ghica (1856 — 1858)*, în „Analele Universității București", seria Științe sociale, Istoria, XII (1963), nr. 30, p. 2.

[56] *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. III, p. 214.

[57] Al. Cretzianu, *Din arhiva lui Dumitru Brătianu*, vol. II, București, 1934, p. 183.

[58] V. Boerescu, *Cuvînt funebru rostit de ... la înmormîntarea lui G. Costaforu în ziua de 30 noiembrie 1876*, în „Timpul", I (1876), nr. 191 din 3 decembrie.

în vederea unei apropieri, Ion Bălăceanu[59] şi o parte din gruparea din jurul „Concordiei". „On a rédigé —cum scria la 17 februarie/1 martie 1857 Ion Bălăceanu lui Ion Ghica — séance tenante, un programme que tous les assistants ont adopté sans discussion"[60]. Gruparea Gh. Costaforu-C. Bozianu a început să critice însă programul alcătuit şi a convocat la Gh. Costaforu o altă întrunire în seara zilei de 15/27 februarie, la care au venit şi membrii grupului boieresc[61]. S-a alcătuit un alt program, compus din patru revendicări, pe care l-au aprobat şi reprezentanţii boierilor; s-a ales şi un comitet avînd preşedinte[62] pe C. Bozianu. A doua zi, cum declara la 14/26 mai Gh. Costaforu comisarului rus C. Basily[63], reprezentanţii boierilor au început să uneltească împotriva grupării din jurul „Timpului", denunţînd-o ca revoluţionară[64]. Pentru ziua de 16/28 februarie, C. Bozianu şi Gh. Costaforu au convocat în curtea imprimeriei Romanov „le premier club, ou assemblée libre"[65]. Au venit şi concurenţii lor din gruparea „Concordiei", de partea căreia trecuse şi Ion Bălăceanu.

„Nos amis ont été : ils ont *discuté* — scria a doua zi Ion Bălăceanu lui Ion Ghica — malgré les cris de rage des deux *bravi* et leur programme est tombé à plat"[66]. În urma tumultului, programul, caracterizat „ultraliberal", n-a fost semnat decît de un sfert din participanţi[67]. Duşmănia dintre cele două grupări unioniste s-a mărit şi mai mult. Gazetele lor, „Timpul" şi „Concordia", se criticau reciproc. Ion Bălăceanu, trecut în gruparea „Concordiei", ataca acum gruparea mai pronunţat burgheză din jurul „Timpului", insinuînd că era un instrument al caimacamului. „Le gouvernement — relata el în scrisoarea menţionată — a un journal subventionné (le «Timpul») qui nous injurie soir et matin avec la permisssion de la censure. La «Concordia» voit tous ses articles tronqués ou supprimés par la même autorité"[68]. Dimitrie Ghica, nepotul caimacamului, e denunţat ca apărătorul „Timpului" şi al grupării pe care acesta o reprezenta. „Ses deux bras — spune în aceeaşi scrisoare irascibilul Ion Bălăceanu — sont deux avocats, tchokoi ambitieux et remuants. Ce sont messieurs Costa-Foru et Bozianu. C'est par eux qu'il travaille la bourgeoisie et une fraction de la jeunesse. On leur permet de tenir des clubs publics où l'on attaque les *aristocrats* et où nous sommes qualifiés *pui de năpîrci*"[69]. Gh. Costaforu era însă un sincer adversar al

---

59 *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. III, p. 198.
60 *Ibidem.*
61 Caiet cu notele lui Gh. Costaforu privind convorbirea sa cu C. Basily, Arh. Casei Costa-Foru, p. 7.
62 Ghenadie Petrescu şi colab., *op. cit.*, vol. III, p. 335.
63 Membru al Comisiei de informare organizate în conformitate cu hotărîrile Congresului de la Paris din 1856 spre a supraveghea alegerea Adunărilor ad-hoc menite să exprime dorinţele moldovenilor şi muntenilor pentru reorganizarea Principatelor.
64 Caiet cu notele lui Gh. Costaforu privind convorbirea cu C. Basily, Arh. Casei Costa-Foru, p. 7.
65 Ghenadie Petrescu şi colab., *op. cit.*, vol. III, p. 335.
66 *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. III, p. 198.
67 Ghenadie Petrescu şi colab., *op. cit.*, vol. III. p. 335.
68 *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. III. p. 197.
69 *Ibidem*, p. 198.

boierilor, pe care voia să-i împiedice de a intra în Adunarea ad-hoc. Manifestîndu-se ca adversar al boierilor, la 14/26 mai 1857 el declara comisarului rus C. Basily că „s'il y serait seulement dix boyards dans l'Assemblée, notre cause serait perdue"[70].

Gruparea „Concordiei" a făcut să se aleagă un alt comitet unionist, cu menirea de a alcătui un alt program[71]. Stăteau acum față în față două grupări progresiste, fiecare cu cîte un comitet al Unirii.

Precizînd poziția gazetei pe care o redacta, dar și pe aceea a grupării din jurul acesteia, la 25 februarie /8 martie 1857 G.R. Bossueceanu publica în „Timpul" un lung editorial, intitulat *Profesiunea de credință a Timpului*, în care se arăta că scopul gazetei era „binele țărilor române", se lansa un program al mișcării unioniste, declarîndu-se că „dorințele întregului popol român... se concentrează astăzi în patru mari articole, care sînt : păstrarea neatinsă a dreptului nostru de autonomie, concordia [adică unirea] Principatelor și domn ereditar, guvernul constituțional cu o cameră aleasă din toate clasele societății noastre...". Erau atacați „pretinși corifei ai junimei aristocrate", aluzie la Ion Bălăceanu care sub masca patriotismului se fac „apărătorii privilegelor". Aceștia, scria mai departe G.R. Bossueceanu, „ne acuză că răspîndim ura între clasele societății, că nu dorim să aliem partidele, că, în fine, respingem „fraternitatea". Precizînd poziția burgheză a grupării din jurul „Timpului" el declara că redactorii acestei gazete „voesc ca în locul unei clase, purtînd pe capul ei toate drepturile, să reintre popolul întreg luîndu-și însuși apărarea intereselor sale... "[72].

Dușmănia dintre cele două grupări unioniste convenea boierilor, care acuzau grupările progresiste că vor să le ia moșiile spre a le împărți la țărani și intensificau propaganda lor contra firmanului de convocare a Adunării ad-hoc, lovind astfel în întreaga mișcare unionistă. Primejdia comună a determinat cele două grupări unioniste să se împace la 3/15 martie în cadrul unei adunări de 600—700 de persoane. S-a aprobat un program comun, intitulat *Dorințele românilor*, deosebit de cel publicat în *Profesiunea de credință a Timpului* numai prin revendicarea unui prinț străin în locul prințului ereditar autohton și prin adăugarea unei „profession de foi" menită să asigure pe boieri că nu li se vor lua moșiile : „Respect du droit de propriété, de quelque nature que ce soit; Egalité de tous les Roumains devant la loi; Liberté individuelle et liberté du travail pour le paysan"[73]. Pe baza acestui program se putea înfăptui Unirea celor două Principate, dar nu în cadrul unui stat democratic. Programul a fost semnat de președinții celor două comitete unioniste, de vicepreședinții lor și de cei 16 membri, între care și Gh. Costaforu. Peste puțin timp, cele două comitete s-au contopit într-un singur Comitet central al Unirii din București, prezidat de Constantin A. Crețulescu, din

---

[70] Caiet cu notele lui Gh. Costaforu privind convorbirea sa cu C. Basily, p. 11.

[71] Ghenadie Petrescu și colab., *op. cit.*, vol. III, p. 335.

[72] „Timpul", nr. 20 din 25 februarie 1857.

[73] Ghenadie Petrescu și colab., *op. cit.*, vol. IV, p. 53.

care făcea parte şi Gh. Costaforu [74], dar fiecare grupare şi-a păstrat clubul său.

De aci înainte, mişcarea pentru Unire s-a dezvoltat cu şi mai mare putere. La 11 23 martie, Comitetul central al Unirii din Bucureşti trimitea o scrisoare Comitetului central al Unirii din Iaşi, prin care îi aducea la cunoştinţă constituirea şi scopul pe care-l urmărea : „Ideea principală, ideea care predomină într-unu şi care ne însufleţeşte pe toţi, este aceea a Unirii cu fraţii noştri de peste Milcov ; căci este timpul să ne întindem mîna unul altuia şi să conlucrăm împreună cu toate puterile noastre unite pentru regeneraţia Patriei noastre comune" [75]. Printre semnatarii adresei se afla şi Gh. Costaforu, care avea deci un rol important în mişcarea unionistă.

Între mişcarea unionistă, de la mijlocul lui martie 1857 cu o conducere unică, şi grupările boiereşti (aceea a lui Barbu Ştirbei şi mai ales aceea a lui Gh. Bibescu) se desfăşura o luptă din ce în ce mai aspră. Boierii atacau Partida Naţională, cum se intitula organizaţia mişcării unioniste, prezentînd-o ca duşmană a proprietăţii private, ca socialistă şi anarhică. Ei difuzau cele două discursuri aţîţătoare ale lui Gh. Bibescu [76] ţinute la Craiova şi Bucureşti. Aşa cum spunea Gh. Costaforu la 12/24 mai comisarului rus C. Basily, boierii Barbu Bellu (Bellio), Barbu Catargiu, I. Oteteligşanu, Ioan Manu, I. Em. Florescu şi C. Brăiloiu alcătuiseră un program litografiat, pe care l-au difuzat, fără a-l semna, în Bucureşti, în judeţe şi chiar în străinătate. Demagogic, ei înscriseseră în program şi secularizarea averilor mănăstirilor închinate [77]. Mişcarea unionistă, care reprezenta majoritatea zdrobitoare a poporului, răspundea atacurilor boiereşti prin întruniri, prin manifeste şi broşuri şi printr-o susţinută campanie a celor două gazete : „Concordia" şi „Secolul", sub numele acesteia din urmă continuîndu-se „Timpul", care fusese suspendat la cererea Porţii.

Gh. Costaforu a desfăşurat în primăvara anului 1857 o vie activitate unionistă antiboierească, publicînd în „Secolul" articole, printre care *Ocaziunile zilei* [78] şi *D-lor proprietari* [79]. Totodată el a publicat în „Magazinul judecătoresc" (broşura a V-a) lucrarea *Principii de drept public şi administrativ*, scoasă şi în broşură separată, difuzată pentru combaterea formelor de guvernămînt folosite în trecut împotriva maselor şi pentru promovarea celor considerate de el progresiste şi favorabile poporului : monarhia constituţională parlamentară şi mai ales republica democrată.

Lucrarea este întemeiată pe constatarea că formele de guvernămînt şi de organizare a societăţii sînt schimbătoare şi deci susceptibile de progres. „De aci urmează — scrie el — că cutare formă de organizaţie, care în cutare timp şi pentru cutare popol era folositoare şi legitimă, poate fi

[74] Ghenadie Petrescu şi colab., *op. cit.*, vol. IV, p. 52.
[75] *Ibidem*, p. 104.
[76] Caiet cu notele lui Gh. Costaforu privind convorbirea sa cu C. Basily, p. 6.
[77] *Ibidem*, p. 5.
[78] „Secolul", Bucureşti, I (1857), nr. 28 din 15 aprilie.
[79] *Ibidem*, nr. 36 din 13 mai, nr. 40 din 30 mai şi nr. 42 din 6 iunie.

prăpăditoare şi nelegitimă într-un alt timp sau pentru un alt popol" [80]. Analizînd situaţia internaţională a ţării noastre, revendică pentru ea suveranitatea naţională, care constă în autoguvernarea pe baza legilor proprii [81]. Întemeiat pe lucrarea elveţianului Emmerich Vattel, *Traité du droit des gens*, Gh. Costaforu suţine, apărînd dreptul Principatelor la autoguvernare, că „sînt suverane şi acele staturi care s-au alipit pe lîngă alte staturi mai puternice, prin tractate de alianţe inegale, acordîndu-se celui mai puternic mai multă onoare şi celui mai slab mai mult ajutor" [82]. În ceea ce priveşte statul, acesta este prezentat, conform concepţiei burgheze, pe atunci progresistă în ţara noastră în raport cu concepţia feudală, ca „manifestaţiunea esterioară şi punerea în lucrare a vointei naţionale" [83].

Gh. Costaforu consideră familia ca prima „rădăcină a societăţii umane" [84], cea mai primitivă formă de conducere fiind guvernul patriarhal [85]. Se combate, pe baza lucrării lui Montesquieu *De l'esprit des lois*, guvernul despotic, pentru că acesta se întemeiază pe frică şi „cere o supunere oarbă şi fără margini" [86], n-are nevoie de legi şi duce la cele mai îngrozitoare abuzuri. Condamnînd despotismul din punctul de vedere al burgheziei, Gh. Costaforu observă că „sub un asemenea guvern capitalurile nu îndrăznesc a se arăta; comerciul nu se poate dezvolta decît în foarte mici proporţiuni; preţul banilor se măreşte, pe cît şi primejdia în care se află împrumutătorul e mai mare; fiecare trăieşte de la o zi pînă la alta; sărăcia şi incertitudinea domină în naţie" [87]. Pentru condamnarea despotismului, el face, după Montesquieu, o aspră paralelă între republică şi despotism: „Oamenii sînt toţi deopotrivă — scrie el — atît în republică, cît şi sub despotism. Cu această numai deosebire, că cei dintîi sînt egali pentru că ei sînt totul; iar aceştia sînt egali pentru că nu sînt nimic" [88].

Guvernul aristocratic se întemeiază, afirmă Gh. Costaforu, pe o clasă compusă din oameni care se consideră superiori celorlalţi şi „prin a lor naştere, cu forţă, sau avere, se bucură numai ei de prerogativele civile, politice şi religioase" [89]. El condamnă aristocraţia în general şi pe cea feudală în special, despre care spune că a primit lovitura cea mai grea

---

[80] Gh. Costaforu, *Principii de drept public şi administraţie*, în „Magazinul judecătoresc", vol. I, p. 339.
[81] *Ibidem*, p. 340.
[82] *Ibidem*.
[83] *Ibidem*.
[84] *Ibidem*, p. 345.
[85] *Ibidem*.
[86] *Ibidem*. p. 346.
[87] *Ibidem*, p. 347.
[88] *Ibidem*, p. 349. Cf. Charles de Secondat de la Brède, baron de Montesquieu, *De l'esprit des lois. Défense de l'esprit des lois*, t. I, livre VIe, chapitre II, „De la simplicité des lois criminelles dans les divers gouvernements", Paris, Flammarion, p. 86: „Les hommes sont tous égaux dans le gouvernement républicain; ils sont égaux dans le gouvernement déspotique: dans le premier, c'est parce qu'ils sont tout; dans le second, c'est parce qu'ils ne sont rien".
[89] Gh. Costaforu, *Principii de drept public şi administraţie*, în „Magazinul judecătoresc", vol. I, p. 350.

în Franța la 1789, „cînd toate prerogativele nobleți[i] s-au cufundat deodată cu feudalitatea prin revoluția populară" [90].

Situîndu-se pe o poziție avansată, juristul român apreciază că forma de conducere cea mai bună este aceea care va putea asigura dezvoltarea economiei și a civilizației. „Pe cît legile vor așeza astfel bazele economiei sociale — scrie el —, încît bogățiile să fie putincioase a se dobîndi prin munca și meritul părții celei mai mari a unui neam, pe atît și civilizațiunea va face înaintări mai mari în acel neam, pe atît și fericirea obștească va asigura respectul ordinii legale și împuternicirea și durata puterei guvernamentale" [91]. Deși dintre toate formele de conducere apreciază cel mai mult guvernul republican, el nu uită să atragă atenția că și în republică poate exista „o aristocrație teribilă", ca la Veneția, sau chiar despotismul cel mai brutal. Republica democratică îl atrage însă cel mai mult, „pentru că această formă de guvern este în armonie cu ideile moderne și poate că e chemată a lua în viitor o mare parte în destinațiunile națiunilor" [92]. Combate monarhia absolută, întemeiată pe legi statornice, pentru că ea se întemeiază pe noblețea de sînge sau de ranguri, iar monarhul „are firești interese contrarii cu ale poporului său" [93]. Monarhia constituțională parlamentară, deși inferioară republicii democratice, e prezentată totuși ca acceptabilă. Dar numai prin „reprezentațiunea națională", spune Gh. Costaforu, pot fi limitate „pornirile ambițioase și despotice ale prințului stăpînitor " [94]. Referindu-se la situația social-culturală din acel timp a țării noastre, el scrie că și „capacitățile au făcut oarecum divorțu cu boierismul", așa încît „o să putem trimite la camera națională [e vorba de Adunarea ad-hoc] oameni aleși din toate clasele și de către toate clasele, care să fie demni de a merita calitatea de repezentanți ai obștii" [95].

Lucrarea *Pricipii de drept public și administrativ*, cu tot titlul e incolor, a constituit o puternică armă ideologică în lupta pentru răsturnarea formației social-economice feudale și pentru înfăptuirea unirii Moldovei și Țării Românești într-un stat burghez. Publicată atît în „Magazinul judecătoresc", cît și într-o broșură de un format mai mic, ea a fost difuzată în primăvara anului 1857, cînd se desfășura pregătirea alegerilor de deputați pentru Adunarea ad-hoc, considerată de unioniști — și în primul rînd de Gh. Costaforu — o adevărată Adunare Națională constituantă. Folosindu-se de vacanța paștelui, autorul ei a difuzat-o în diferite orașe din provincie, unde a mers sub pretextul controlării școlilor. El a făcut totodată propagandă orală pentru alegerea candidaților unioniști, pe baza mandatului imperativ de a susține în Adunarea ad-hoc programul Comitetului central al Unirii. În această acțiune a atacat și boierimea.

---

[90] Gh. Costoforu, *Principii de drept public și administrativ*, în „Magazinul judecătoresc", vol. I, p. 352.
[91] *Ibidem*, p. 353.
[92] *Ibidem*, p. 358.
[93] *Ibidem*, p. 367.
[94] *Ibidem*, p. 369.
[95] *Ibidem*, p. 369.

La întoarcere, Gh. Costaforu a fost reclamat de boieri lui C. Basily și acuzat că a făcut propagandă revoluționară și a ațîțat poporul contra boierilor. Răspunzînd lui C. Basily, Gh. Costaforu declara că a mers în provincie în calitatea sa de director al Eforiei școalelor, dar cu această ocazie, într-adevăr, oriunde a mers, „désirant ardemment" binele țării sale, a făcut propagandă pentru Unire de oricîte ori i s-a ivit ocazia „et sans courir les places publiques ni les cafés, j'ai expliqué — spunea el notre programme national à tous ceux qui venaient me voir...". La acuzația că a făcut propagandă contra boierilor, el declara că a combătut numai intrigile și ideile cele rele ale boierilor, fără să se ocupe de vreunul din ei în parte [96]. „Les boyards — relata el la 14/26 mai 1857 comisarului țarist — sont aujourd'hui tellement méprisés que pour leur faire quelque bien il faudrait se faire l'avocat de leur cause qui est contraire aux intérêt du pays" [97] . Îngrijorat de aspectul progresist, antifeudal al mișcării unioniste, C. Basily, ca reprezentant al țarului, i-a făcut însă cunoscut că lui nu-i plăceau programele, cluburile, limbajul ziarelor Partidei Naționale și mai ales mandatul imperativ impus candidaților unioniști. Deși reproba acțiunile antiunioniste ale boierilor, C. Basily nu aproba nici campania ce se ducea contra acestora, considerînd-o periculoasă. „Vous êtes en pleine révolution — spunea el lui Gh. Costaforu. — A côté de la réforme politique qui va s'opérer dans votre pays, il y a une révolution qui s'opère, non pas dans les rues, mais dans les moeurs. C'est la révolution sociale. A laquelle vous poussez vous autres. Et c'est un danger dans le moment actuel" [98]. C. Basily avertiza apoi pe unioniști că vor fi acuzați că sînt revoluționari și vor pierde „la grande réforme politique" [99], adică Unirea.

Nelăsîndu-se intimidat nici de amenințările boierilor, nici de presiunile lui C. Basily, și deși vedea că va fi depășit de alții, cum îi spunea acesta, Gh. Costaforu a continuat să lupte pentru Unire și pentru progres și, așa cum relata V. Boerescu în 1876, a stăruit mai departe și el pe lîngă caimacam pentru reprimirea în țară a exilaților rămași dincolo de hotare.

Pe la sfîrșitul lui iunie 1857, grupul lui C. A. Rosetti, care se afla de cîteva luni la Rusciuc, a sosit la București. Tot cam în aceeași vreme au revenit și alții, între care Christian Tell. La 9/21 august, „Concordia" era înlocuită cu „Românul", al cărui director, C. A. Rosetti, se bucura de gloria de a fi fost unul dintre luptătorii din 1848 și de a fi îndurat un lung exil. Foștii exilați cucereau masele orășenești: „L'auréole de la persécution brillait sur leur tête — scria la 20 octombrie 1 noiembrie 1857 lui Ion Ghica prietenul său Ion Bălăceanu, unionist, moderat, pînă la colaborarea cu boierii — . Leur grand bonheur est d'être rentré six mois trop [100] tard ; ils ont donné au dernier moment et,

---

[96] Caiet cu notele lui Gh. Costaforu privind convorbirea sa cu C. Basily, p. 3.

[97] *Ibidem*, p. 10.

[98] *Ibidem*. p. 7 — 8.

[99] *Ibidem*, p. 8.

[100] Citește : plus.

comme toutes les troupes fraîches qui chargent en ce moment-là, il sont remporté la victoire" [101].

Într-adevăr, la alegerile pentru Adunarea ad-hoc, în Bucureşti au reuşit C. A. Rosetti, N. Golescu şi Gr. Ioranu din gruparea liberal-radicală organizată în jurul „Concordiei" şi numai negustorul Dumitru Culoglu din gruparea susţinută de „Timpul". Gh. Costaforu n-a putut participa la alegeri. Asupra lui şi a profesorilor s-a abătut însă furia nu numai a boierilor, ci şi a partizanilor lui Ion Ghica. În scrisoarea menţionată, analizînd cauzele căderii „moderaţilor" la alegeri, Ion Bălăceanu spunea, între altele, că moderaţia lor în problemele sociale le-a înstrăinat „les sympathies et la confiance de l'extrême jeunesse, de ce parti qui s'intitule *démocratique et socialiste* sans savoir ce que ces mots veulent dire..."[102]. Tinerimea a fost „infectée d'opinions subversives par des professeurs qui... la passionnent au lieu de l'instruire". Dacă ar fi în ţară, continuă Ion Bălăceanu, „un gouvernement régulier et intelligent, il commencerait par faire une razzia de professeurs. Loin de là, Mr. Costaforu, le directeur général des écoles..., souffle sur le feu"[103].

Departe de a fi mîhnit de insuccesul în alegeri, la care se aştepta, ca unul ce se afla în contact zilnic cu masele orăşeneşti, Gh. Costaforu a sprijinit în continuare cu fermitate lupta pentru Unire şi pentru progres. Conducător al învăţămîntului, el s-a folosit de situaţia sa pentru a pregăti înfiinţarea Universităţii din Bucureşti.

În acest scop a convins pe caimacam să înceapă construirea clădirii unei noi „Academii Române", prin care înţelegea o instituţie de învăţămînt superior. La 10/22 octombrie 1857, în ziua imediat următoare votării de Adunarea ad-hoc a dorinţelor de Unire, caimacamul Alexandru D. Ghica, în prezenţa deputaţilor, a miniştrilor, a comisarilor puterilor garante şi a corpului profesoral bucureştean, a pus piatra fundamentală a clădirii în care a funcţionat apoi Universitatea din Bucureşti[104]. Cu această ocazie, în calitate de director al Eforiei şcoalelor, Gh. Costaforu a pronunţat un discurs, în care afirma că festivitatea era „o sărbătoare adevărată naţională" şi exprima speranţa că, după ce clădirea va fi terminată, „naţiunea... va celebra triumful ştiinţelor în noua Academie Română" [105].

Cu puţin înainte de această solemnitate, Gh. Costaforu a fost însărcinat de caimacam „de a merge însuşi în cele mai mari centruri de învăţătură, atît în Germania, cît şi în Franţa şi în Elveţia", pentru a studia organizarea unei biblioteci sistematice şi a învăţămîntului de toate gradele, în vederea îmbunătăţirii învăţămîntului din ţara noastră pe baza

101 *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. III, p. 328.

102 *Ibidem*, p. 328.

103 *Ibidem*.

104 *Ştiri din întru*, în „Secolul" I (1857), nr. 78 din 14 octombrie.

105 *Ibidem*, se reproduce discursul lui Gh. Costaforu. Într-o versiune manuscrisă a discursului, Gh. Costaforu scria: „Academia Naţională, atît de mult dorită şi a căreia trebuinţă se simţea cu durere de mai mulţi ani, va fi baza Universităţii române" (Arh. Casei Costa-Foru, neinventariat).

experienței dobîndite „în țările mai înaintate printr-o îndelungată încercare”[106]. După o jumătate de an de cercetări în străinătate, reîntors în țară, la 31 mai/12 iunie 1858 a înaintat un lung raport caimacamului asupra rezultatelor obținute prin studierea învățămîntului din Franța, Prusia, Austria, Belgia, Geneva, Piemont, Saxonia, Frankfurt și Roma. Studiase în special organizarea universităților din Heidelberg și Pisa. Patriot înflăcarat, el scria: „... Am plecat... în statele civilizate... cu statornica voință de a trage cel mai mare folos din studiile ce avem a face la streini, fără însă de a pierde din inimă suvenirea patriei mele, mijloacele noastre, poziția noastră și geniul neamului nostru”[107]. Mai departe el arăta că n-a pierdut din vedere „că imitațiunea esclusivă și servilă a instrucțiunilor cutărui sau cutărui stat ar tinde spre tăgăduirea chiar a ființei noastre”[108]. Cercetînd sisteme diferite de învățămînt, a ajuns la convingerea că nici unul nu putea fi preluat în întregime. „Cea mai mare nenorocire pentru noi ar fi dar — scria el — adoptarea sistemului scolastic al cutărui sau cutărui stat, fără control și fără esamenul serios al veritabililor noastre trebuințe”[109].

Rezultatele cercetărilor înseși, însoțite de raportul menționat, au fost publicate într-o voluminoasă lucrare peste doi ani. Spiritul în care era scrisă lucrarea, menită să contribuie la reorganizarea învățămîntului romănesc de toate gradele, se poate rezuma într-una din recomandările pe care le face autorul în concluzie: „Să creăm cu încredere în noi, dar fără superbie; să imităm cu recunoștință, dar fără servilism” [110].

După închiderea Adunărilor ad-hoc, în timpul alcătuirii raportului Comisiei de informare și al Conferinței de la Paris a puterilor garante, însărcinată să ia hotărîri privitoare la reorganizarea Moldovei și Țării Românești, mișcarea pentru Unire părea a se fi domolit. Publicarea conținutului Convenției de la Paris din 7/19 august 1858 a pus însă din nou în mișcare spiritele. Întrucît prin menținerea celor două Principate ca state deosebite în cadrul Principatelor Unite ale Moldovei și Țării Românești și prin lipsirea de dreptul de vot a majorității zdrobitoare a poporului, inclusiv a majorității burgheziei, se deschidea posibilitatea ca boierimea conservatoare să împiedice Unirea, mișcarea unionistă a deschis din nou o puternică acțiune de mase pentru cîștigarea cu orice preț a majorității în alegerile pentru Adunarea electivă.

Gh. Costaforu, care s-a retras în octombrie de la conducerea Eforiei școalelor, a reintrat cu toată energia în luptă. Prietenul său, juristul V. Boerescu, redactor acum al unei gazete proprii, „Naționalul”, a publicat la 11/23 octombrie un studiu asupra Convenției de la Paris, în care arăta neajunsurile ei și îndemna pe români să lupte pentru Unirea completă. La rîndul său, Gh. Costaforu însuși a scris și el un lung comen-

---

[106] Gh. Costaforu, *Studii asupra instrucțiunii publice în unele din statele cele mai înaintate ale Europei de ...*, București, 1860, p. 3—4.

[107] *Ibidem*, p. 6.

[108] *Ibidem*, p. 7.

[109] *Ibidem*, p. 16.

[110] *Ibidem*, p. 483.

tariu de 147 de pagini asupra Convenției, pe care l-a publicat în ultima broșură a primei serii a „Magazinului judecătoresc", apărută înainte de alegerile pentru Adunarea electivă a Țării Românești, intitulat *Conventiune pentru organizarea Principatelor Unite încheiată la Paris la 7 19 august 1858*. În această nouă lucrare el aprecia favorabil reorganizarea pe baze burgheze a Principatelor și întărirea autonomiei acestora față de Poartă, dar condamna deficiențele Convenției. Convenția, afirma el, n-a îndeplinit în întregime cererea de Unire a Adunărilor ad-hoc, dar înfăptuirea deplină a Unirii depinde „de propria noastră voință "[111]. Rămîne să dovedim, scria el mai departe, „în faptă că, în condițiile în care ne-au pus Convențiunea de la 19 august, noi vom ști cu toate acestea singuri să deslegăm chestiunea, înlesnind realizarea treptată a sfîrșitului numelui ce purtăm astăzi în concertul european "[112]. Susținînd că Principatele erau suverane, el afirma că ele puteau „face Unirea ca una ce nu privește decît interesele lor interioare "[113]. Aprobă cu entuziasm proclamarea egalității românilor în fața legii : „Egalitatea este principiul oricăria ordine sociale — scria el — , condiția indispensabilă a înfrățirei tuturor oamenilor, dărîmarea privilegiilor absurde întemeiate pe naștere sau pe protecțiune esclusivă "[114]. Exponent al burgheziei, el face însă elogiul nu numai al egalității și libertății individuale, ci și al proprietății private despre care spunea că „este întemeietoarea *independenței*"[115], uitînd că nu toți oamenii se puteau bucura de proprietate și deci de independență. Recomandarea făcută de Convenție privind îmbunătățirea situației țăranilor Gh. Costaforu o înțelege numai în sensul deplinei emancipări a țăranilor de servituțile feudale[116]. Se pronunță împotriva eredității tronului, întrucît posibilitatea cuiva de a ajunge domn trebuie să se întemeieze nu pe dreptul nașterii, „ci pe amorul concetățenilor și pe respectul general ce va atrage asupra-i prin fapte patriotice, printr-o superioritate, bazată pe talentele firești și pe o viață plină de esemple frumoase "[117]. Se ridică împotriva stipulațiilor electorale reacționare anexate Convenției. „Baza alegerei decomadată — scrie el — este acea a proprietății nemișcătoare. Nu încape cea mai mică îndoială, adugă Gh. Costaforu, că puterile garante trebuiau să determine o lege în virtutea căreia să se aleagă și să se organizeze toate puterile statului. . . "[118]. Pentru legea electorală reacționară ce li s-a dat, Principatele nu sînt însă datoare cu nici o recunoștință. Spera că „viitoarea adunare va ieși, din sînul adevăratului element național, mai mult ca printr-o minune... și prin acele silinți supreme ce-și dau neamurile cînd se simt pe prăpas-

[111] Gh. Costaforu, *Conventiune pentru organizarea Principatelor Unite încheiată la Paris a 7 19 august 1858*, în „Magazinul judecătoresc", I, p. 415.

[112] *Ibidem*.

[113] *Ibidem*, p. 422.

[114] *Ibidem*. p. 457 458.

[115] *Ibidem*, p. 463.

[116] *Ibidem*, p. 484 485.

[117] *Ibidem*, p. 534.

[118] *Ibidem*, p. 540.

tia peirei... " [119]. În concluzie, după ce sublinia din nou limitarea Unirii impusă de Convenţie, el declara că „pentru desăvîrşita realizare a Unirei trebuie să mai trecem încă printr-o cercare..." [120]. Ultimele cuvinte ale lucrării condamnă încă o dată reacţionarele stipulaţiuni electorale ale Convenţiei: „Cea mai mare neperfecţie a Convenţiei — scria el — este legea electorală. Cu această piatră 'a vrut să ne cerce Europa" [121].

Membru al Comitetului electoral al oraşului Bucureşti, ales la 21 decembrie 1858/2 ianuarie 1859 [122], Gh. Costaforu a sprijinit candidaţii Partidei Naţionale. Împreună cu colegii săi, profesorii C. Bozianu şi V. Boerescu, şi-a pus cunoştinţele juridice şi talentul oratoric în serviciul apărării acelor unionişti cărora li se contesta dreptul de alegători sau de eligibili. „Cei trei doctori în legi din membrii comitetului, d-nii Boerescu, Bozianu şi Costaforu — se scrie în editorialul gazetei „Românul" din 28 decembrie 1858/9 ianuarie 1859 — au fost necurmat, în toate zilele, în sala înfăţişărilor Tribunalului de Ilfov, secţia I, şi au pledat în favoarea tuturor celor ce s-au înfăţişat cu reclamări electorale; d-lor vor stărui pînă în ziua de pe urmă a se afla acolo în toate zilele la dispoziţia oricărui cetăţean" [123].

Peste cîteva zile la 5 /17 ianuarie 1859, acţionînd împotriva căimăcămiei reacţionare, Gh. Costaforu a semnat, împreună cu alţi 45 de unionişti, un protest energic împotriva casării sentinţelor Tribunalului civil al jud. Ilfov privitoare la repunerea în drepturile electorale a unor cetăţeni progresişti [124].

Lupta lui Gh. Costaforu şi a multor alţi intelectuali înaintaţi, sprijinită de o puternică ridicare a maselor în zilele de 22 — 24 ianuarie 1859, a înfrînt limitele impuse Unirii prin Convenţia de la Paris şi a deschis calea pentru înfăptuirea statului naţional român.

Alegerea lui Alexandru Ioan Cuza, domnul Moldovei, şi ca domn al Ţării Româneşti, unul din faptele prin care românii făureau Unirea, a venit ca un rezultat al acelor „silinţi supreme" ale poporului, silinţi la care se referea şi la care a contribuit cu toată însufleţirea şi profesorul Gh. Costaforu.

---

[119] Gh. Costaforu, *Convenţiune pentru organizarea Principatelor Unite încheiată la Paris la 7/19 august 1858*, „Magazinul judecătoresc", I, p. 540.

[120] *Ibidem*, p. 555.

[121] *Ibidem*, p. 556.

[122] Dimitrie A. Sturdza şi J. I. Skupiewski, *Acte şi documente relative la istoria renaşterii României*, vol. VIII, Bucureşti, 1900, p. 184.

[123] „Românul", I (1858). nr. 107 din 28 decembrie 1858 9 ianuarie 1859 în *op. cit.*, p. 185.

[124] Dimitrie A. Sturdza şi J. I. Skupiewski, *Acte şi documente relative la istoria renaşterii României*, vol. IX, Bucureşti, 1901, p. 193, şi 204. Printre semnatari sînt şi C. A. Rosetti, V. Boerescu, C. Bozianu, N. Golescu, St. Golescu, Cezar Bolliac şi Dim. Ghica.

ANEXĂ

CONVORBIREA LUI GH. COSTAFORU CU C. BASILY, REPREZENTANTUL RUSIEI ÎN COMISIA DE INFORMARE A PUTERILOR GARANTE

Ma première visite chez M. Basile, Commissaire Russe

[Bucarest, 1] 857, le 12 Mai. Dimanche.

M. Basile :

„Vous avez été absent, Monsieur Costaforo?"

R. „Oui, Excellence, j'ai été dans quelques districts pour inspecter les écoles, et ç'a été la cause qui m'a empêché de venir plutôt me présenter à Votre Excellence ! (Je suis étonné de cette question car j'ai compris qu'on avait déjà parlé à S. Ex. de mon voyage comme d'un voyage politique et naturellement avec beaucoup de calomnie)".

B. „Parlez vous le grec?" (Il y avait quelqu'un présent qui causait avec le Commissaire en grec).

R. „Oui".

Nous parlâmes en grec tous les trois sur des matières indifférentes, et l'étranger qui était là nous rappelant une anecdote du Prince Bibesco qui avait dit à Ibraïla durant son règne à propos d'un jeune homme (Maxime), fils d'un prêtre paysan, et qui faisait de grands progrès dans les études, *„qu-il ne fallait pas le tirer de son obscurité"*, le Commissaire parut étonné et dit : „Comment donc, ce prince tant populaire, cet homme qui parle si bien pour l'égalité devant la loi?". Je fis là dessus mes remarques sur le caractère du Prince, l'étranger s'associa complètement à mes vues. En parlant des écoles, le Commissaire nous observa que nous ne nous intéréssons pas beaucoup aux écoles, que nous attendons tout du gouvernement, que les grecs entretiennent tant d'écoles par des contributions particulières, que nous devions les imiter, que si les boyards s'étaient associés entre eux ils auraient pus fonder un excellant lycée pour leurs enfants e.c.t., que les écoles des villages ne signifient pas grande chose, en Russie aussi on a voulu les fonder et on n'a pas réussi e.c.t., qu'il vaut mieux pour la nation de produire chaque année deux savants qu'une foule de demi- savants qui sont pire [s] que les tout-à-fait ignorants e.c.t ; à quoi je fis observer à Son Excellence qu'il n'y a pas grand mal que les paysans sachent lire et écrire seulement pour mieux comprendre leur dignité d'hommes et les devoirs religieux, e[t] que du reste je suis tout à fait de son avis pour ce qui concerne nos demi savants et l'infifférence des nos gouvernements à l'instruction ; mais que aussi toute entreprise privée doit subir le contrôle du gouvernement qui ne s'est pas montré jusqu'à présent très encourageant pour les études.

L'étranger se retira. Restés seules, le Commissaire s'approcha de moi et voulant me parler à part fit attendre dans le salon d'autres personnes qui étaient venues le voir et principalement l'évèque du monastère Sainte Catherine qui l'étonna en le voyant parler le français et me fit même cette remarque.

Basile : „Est il vrai, M. Costaforo, que vous avez été faire la propagande dans les districts? et que vous avez dit beaucoup du boyard, on m'a dit de vous beaucoup de choses et je m'adresse à vous avec franchise pour savoir la vérité."

R. „Dans le temps actuel, Excellence, on ne saurait bouger de sa place sans qu'on attribue à quelqu'un des vues politiques. La vérité est que j'ai fait ce voyage parceque je devais profiter

des vacances des Paques pour visiter les écoles, que j'aurais du inspecter plutôt si le mauvais temps ne m'en avait empêché ; sans quoi je n'aurais pas laissé seuls ma femme et mes enfants justement pendant les fêtes. Il est très vrai aussi que désirant ardemment le bien de mon pays, la *Réunion et le prince étranger,* j'ai parlé dans ce sens toutes les fois que l'occasion s'en est présentée : et sans courir les places publiques ni les cafés, j'ai expliqué notre programme national à tous ceux qui venaient me voir, et j'ai même combattu tout esprit d'exagération et je crois avoir fait mon devoir de citoyen. Je n'ai combattu, Excellence, que les intrigues et les mauvaises idées sans m'occuper des hommes. J'ai vu avec douleur toutes les menées des partisans de la principauté. Je connais, Excellence, toutes les calomnies qu'on a débité contre moi, et cela ne m'étonne pas ; mais ce qui m'étonne c'est le courage qu'on a eu de venir me calomnier jusque auprès de V. Excellence. Quant à mon caractère, je prie Votre Excellence de le croire tout à fait indépendant d'aucun parti, jamais je n'ai fais part d'aucune espèce d'intrigue, jamais je n'ai été révolutionnaire ; mais dans le mouvement actuel tout homme se doit à son pays ; et s'occuper des personnes, quand nous avons de si grandes choses à faire pour notre pays, c'est je crois un crime, la place que j'occupe de Directeur des Ecoles, m'a été presqu'imposée par le gouvernement et, s'il faut, je suis prêt à tout moment de m'en décharger".

D. Oui, en effet, je ne comprends pas comment ces messieurs pensent encore à des questions de personnes dans un pareil moment ; ils ne comprennent pas leurs devoirs envers leur pays. Mais, dites Monsieur, si le prince Ghica travaille aussi?"

R. „Dans quel sens, Excellence?"

D. „Mais, enfin, pour les Ghika?"

R. „Je ne le crois pas, je n'ai rien entendu. Mais ceci ne veut pas dire que le Prince fait tout à fait son devoir. Nous ne sommes pas tout à fait contents du gouvernement, il se trouve presque dans un état affectif ; et quoique le Prince soit bon, mais par ses faiblesses il laisse une foule d'administrateurs en place et de sous-administrateurs qui travaillent sans gène, abusent de l'état du pays, et font une propagande contraire aux intérêts de la nation, et servent tous les intérêts de Stirbey ou de Bibesco".

D. „Je crois, Monsieur, que vous vous êtes mal pris pour le triomphe de votre cause?"

R. „Mais permetez, Excellence, est ce que Votre Excellence n'approuve pas notre programme?"

D. „Je ne dis pas cela, mais vos moyens ne sont pas bons."

R. „Et lesquels je vous prie?"

D. „Mais le programme, lui même, vos clubs, le langage de vos journaux e.c.t. ; qu'est-ce que c'est du reste que ce mandat impératif? Croyez vous que tout cela vous profitera ; et bien, non ! Le tout c'était d'avoir de bonnes élections et il fallait se borner au bon choix de vos députés. Je sais que je deplairai aux hommes de la nation, mais je dois dire la vérité."

R. „Nous avons été provoqués, Excellence, par le programme que messieurs les boyards avaient fait dans la réunion qui s'est tenue chez Barbo Bellio bien avant que nous fassions un programme ; dans ce programme on demandait entre autre la sécularisation des biens des monastères grecs, pour que le pays soit excité à la révolte, et nous amener après l'occupation étrangère. Nous ne pourrions donc pas nous laisser jouer."

D. „Que me dites vous là, Monsieur, il y a eu une pareille chose ; ils ont fait un programme et ils ont demandé la sécularisation des biens des monastères?"

R. „Oui, Fxcellence, vous pouvez demander cela à ces messieurs eux mêmes, à messieurs Bellio, Catargi, Oletelichano, Jean Mano, Jean Floresco, Brăiloio etc. etc. ; ils ne peuvent pas nier ; du reste leur programme est lithographié, tout le monde le connait, quoiqu'ils ne l'aient pas signés."

D. „Je n'en savais rien, Monsieur, mais pourrez vous me faire voir ce programme?"

R. „Oui, quand vous voudrez; tout le monde l-a eu. Ils l'on distribué dans la ville, dans les districts, et même à l'étranger ils l'ont envoyé à ce qu'on m'a dit".

D. „Monsieur, je suis content d'avoir fait votre connaissance; venez me voir plus souvent, et apportez moi le programme en question. Venez le matin à neuf heures".

La dessus je partis, satisfait de cette entrevue, car le Commissaire me parut homme de bien, intelligent, diplomate expérimenté et capable d'émotion patriotique. Je fus d'autant plus flatté que je parlai avec toute franchise, et avec une certaine liberté de manière ce qui ne parut pas deplaire au diplomate russe.

Seconde visite chez le Commissaire Russe

[Bucarest], 1857, le 14 Mai [Mardi].

Le Commissaire en me voyant avec le programme des boyards, me dit: „J'ai appris, Monsieur, ce qui s'est passé. Ils ont fait cela, ils ont allé jusque là". Il me fit après traduire en français quelqu'unes des propositions contenues dans le programme boyard, et s'arrêtant à la partie des monastères, fit observer la mauvaise foi et l'embûche qu'ils nous tendaient. Le Commissaire ajouta: „ ils devaient pourtant savoir que la Russie comme ortodoxe ne permettrait jamais une pareille mesure". A mon tour je lui racontai comment à la suite de la réunion Bellio, nous avons commencé à critiquer ce programme, comment la dernière réunion fût tenue chez moi où M. Bellio, Oletelichano, J. Floresco, Brailoio, Gr. Philippesco sont venus. Comment ceux ci approuvèrent d'abord notre programme en quatre points bien plus simple et national [mais] le lendemain, ils ont commencé à intriguer contre nous, nous calomniant de révolutionnaires, se réunissant chez eux, attirant les propriétaires crédules, distribuant dans les districts des appels aux propriétaires, allant chez les autrichiens, nous menaçant d'une prochaine révolution et occupation autrichienne. Comment après avoir protesté contre le Firman [1], ils ont cherché dans les districts avec l'aide des administrateurs ennemis du gouvernement actuel et de la nation, à en fausser la lettre et l'esprit, comment enfin ils ont fait distribuer par des agents salariés le discours du Prince Bibesco, et comment de l'autre côté ils viennent nous calomnier auprès des Commissaires quand nous [n'] avons rien fait jusqu'à présent que nous défendre, en nous mettant en garde tant par nos journaux que par nos paroles contre tous leurs moyens d'argent, et de ruse".

D. „Je connais tous ces messieurs. Je m'étonne que M.J. Slatinéano, que j'ai eu l'occasion de connaitre à Vienne, et que je croyai intelligent et raisonnable, je m'étonne dis-je qu'il eut aussi signé cette protestation. Ils ont fait la plus grande sotise. La Russie, Monsieur, vous a fait du bien. Personne ne peut le contester: il y a des faits patents. En [1]830 la Turquie priait la Russie pour vous prendre en fêlure des 3 000 000 qu'elle lui devait. Elle voulait vous vendre, Monsieur. La Russie n-a pas voulu. La Russie vous a donné une existence. Elle n'a pu alors que vous accorder le principe *électif* pour les princes mais toujours cela valait mieux que les princes qu'on vous envoyait autrefois de Constantinople. Elle vous a donné une Assemblée générale, qui aurait pu faire le bonheur du pays si vous aviez eu des hommes. Mais les hommes de vos Assemblées, étaient ou des factieux ou des ambitieux. Vous avez fait la révolution en 1848 contre la Russie et en faveur de la Turquie. Voyez aujourd'hui vos

---

[1] Firmanul pentru convocarea Adunărilor ad-hoc V. M.

amis les Turcs. Voyez Vogoridès ! Je sais Monsieur que tout le bien que la Russie a fait à ces pays n'a profité en définitive qu'aux boyards seulement, et tous les gouvernants qui se sont succédés ont été victimes, et la nation a mis sur le dos de la Russie tous ses malheurs ! Mais malgré tout cela écoutez moi, M. Costaforo. Vous êtes en pleine révolution. Et vous ne comprenez pas plus long que votre nez la politique de votre pays, permettez-moi la franchise de l'impression. A côté de la réforme politique qui va s'opérer dans votre pays, il y a une révolution qui s'opère non pas dans les rues, mais dans les mœurs. C'est la révolution sociale. A laquelle vous poussez vous autres. Et c'est un danger dans le moment actuel. Vous attaquez les boyards et vous avez tort. Il vous faut à l'Assemblée des familles connues. Sans cela on dira que le pays n'a pas été bien représenté, que vous avez éloigné des éléctions la partie aristocratique du pays. On vous accusera de révolutionnaires et ils passeront pour victimes. Et vous perdrez peut-être la grande réforme politique qui est la chose la plus importante pour vous. Tout le reste se fera avec le temps. Remarquez bien, Monsieur, que vous serez débordé à votre tour. On viendra aussi vous dire que vous êtes aristocrate, et on en voudra à votre frai. J'ai dit la même chose à M. Cretzoulesco, votre coryphée, à l'occasion du discours que deviez m'adresser à mon arrivée. Il y avait des expressions dans votre premier discours incompatibles avec la dignité de mon Empereur, des choses imprudentes. Vous disiez en parlant de l'Empereur Alexandre : *notre puissant voisin* etc. Je fis remarquer à Mr. Cretzoulesco, que si on vient avec un pareil langage, je dirai à ces messieurs : «Si vous n'avez pas autre chose à me dire, eh bien, adieu ». Et je leur aurais tourné le dos. Pourquoi me mettre dans une pareille situation? Et bien, M. Cretzulesco m'avoua qu'il est débordé à son tour et qu'il n'espère pas pouvoir leur faire adopter tous les changements qu'il aurait désiré apporter au discours. Je vous le répète, Mr. Costaforo, soyez prudent. Je veux votre bien. La Russie a toujours voulu votre bonheur. On a tant calomnié les hommes de la Russie, on a dit tant de mal de ce pauvre Général Duhamel ; moi même j'étais prévenu contre lui. Mais quand j'ai examiné ici les dossiers, j'ai reconnu qu'il a été un excellent homme. Et c'est Fuad qui vous a fait alors tout le mal, et qui a conduit les armées sur vous. Vous commencez seulement la vie politique ; mais je suis vieux ; croyez-moi, ne faites plus la guerre aux boyards ; modérez le langage que vous employez dans les journaux, dans vous clubs. Vous êtes en révolution, et vous ne savez où cela va d'arriver. Vous n'avez pas assez des occupations, le langage ne vous plaira pas, je le sais ; mais les boyards aussi ne trouvent pas excellent tout ce que je leur ai dit, car je ne les ménage pas. Vous savez ce que je leur ai dit dès le lendemain de mon arrivée. J'ai dit à J. Slatinéano qui se croyait noble : «Vous n'êtes pas nobles, Messieurs. Ôtez ces idées de vos têtes. Il n'y a pas d'aristocratie chez vous. Seulement le Règlement Organique vous a donné des titres que vous n'avez pas su faire respecter ; et aujourd'hui on vous déteste chez vous et vous êtes mal vus à l'étranger. Et vous avez fait la plus grande sotise en signant la protestation contre le Firman »".

R. „Nous ne sommes pas en révolution. Ce sont des calomnies. Les boyards se sont rendus odieux à la nation par tant de trahisons, par tant d'ignominies. On aurait pu encore oublier leur passé si ils n'auraient pas protesté contre le Firman ; et si même après leur protestation ils s'étaient raliés franchement à la cause nationale. Le Parti National se manquerait à lui même s'il proposait les candidatures des boyards ; et celui qui tenterait de les défendre devant la nation, passerait pour un traître, pour un misérable. On est bientôt usé dans ces temps ci. Du reste, quant à moi, Excellence, je ne peux perdre le peu d'influence que je puis avoir, et je vous prie de croire que je suis peut-être plus à même de comprendre mieux que tout autre les vérités que vous venez de me dire, car les hommes les plus exaltés de la nation me considèrent comme partisant [sic !] du gouvernement ou qui suis de quel parti ; tandis que les boyards me calomnient de révolutionnaire, d'acharné e. c. t.".

D. „Mais Monsieur, il ne s'agit pas de donner des louanges aux boyards ; il s'agit de ne pas leur faire tant de guerre, afin que vous ne leur fassiez pas un trop beau rôle, afin que vous ne passiez pas pour révolutionnaires. Croyez moi, Monsieur, la Turquie a travaillé, par son opposition, plus que tout autre pour la Réunion. Et vous travaillez aussi dans l'intérêt des boyards.".

R. „Les boyards sont aujourd'hui tellement méprisés que pour leur faire quelque bien il faudrait se faire l'avocat de leur cause qui est contraire aux intérêts du pays. Ils complotent avec les autrichiens, ils demandent l'occupation. Comment pourrons [nous] faire cause commune avec eux. Nous nous ferions plutôt tous massacrer que de supporter les autrichiens".

D. „Vous ne vous feriez massacrer. Ne vous faites pas illusion. L'occupation peut se faire et vous la subirez. Nous connaissons le pays".

R. „Je ne veux pas dire que nous comptons sur nos forces, mais sur notre désespoir. Quant à moi, Excellence, je crois que s'il y avait seulement dix boyards dans l'Assemblée, notre cause serait perdue. Du reste, je vous remercie du conseil, mais nous ne faisons pas la guerre aux boyards, à tort ceux qui nous fuient, qu'ils viennent avec nous, qu'ils signent le programme, qu'ils se présentent aux éléctions, et qu'ils cessent d'intriguer et de nous calomnier. Dans leur programme ils ont mis condition expresse et presque impérative à la nomination du prince étranger, que les héritiers fussent baptisés dans la religion ortodoxe ; nous leur avons fait observer que ce serait mécontenter la Russie, car par là nous lui ferions comprendre que nous ne voudrions pas d'un prince russe".

D. „Et vous croyez, Monsieur, que la Russie vous accordera un prince russe? Jamais".

R. „Nous savons que la Russie nous a fait du bien. Nous savons aussi qu'elle aurait pu nous prendre. Et nous comprenons parfaitement bien que la Russie est la Puissance qui par sa position pourra nous faire toujours beaucoup de mal ou beaucoup de bien. Quand au passé, peut-être que les intentions de la Russie ont été mal servies par ses agents dans les Principautés".

D. „Je ne veux pas défendre les Consuls. Aujourd'hui il faut être sages. Vous pouvez avoir une bonne Assemblée. A quoi ça serve votre programme? Votre mandat impératif creyez vous qu'on vous permettra cela? Il suffit, Monsieur, que vous ayez 100 hommes un peu de bon sens et avec patriotisme et votre cause aura gagnée".

R. „Avec un firman pareil, et les entraves du gouvernement je le crains fort".

D. „Et qu'est ce qu'il a le firman et ce pauvre Prince qu'on accuse de toute? voulez vous donc qu'il vous donne une plus grande liberté? '

R. „Le firman laisse beaucoup à désirer. Le Prince est souvent inconséquent. Tous les grands propriétaires sans rang ne sont pas représentés ; le nombre des députés est trop restreint ; les villes ne sont pas bien representéęs e. c. t. "

D. „Mais, Monsieur, c'est encore un bonheur. Si vous aviez un plus grand nombre de députés, la corruption des grands boyards auraient été plus à craindre. Ils sont toujours influents sur un plus grand nombre. Vous parlez tous de la Réunion. Mais vous connaissez pas encore les Turcs. Ils sont plus fins que vous. J'ai à vous donner deux conseils ; à chaque jour sa peine — et la première règle de sagesse c'est la méfiance de soi-même".

R. „Est-ce que vous n'êtes pas pour la Réunion?"

D. „Je ne suis ni pour la Réunion, ni pour la non Réunion. A chaque jour sa peine. Pour aujourd'hui mon devoir c'est de surveiller les éléctions. Je demande toutes les garanties pour que les éléctions se fassent librement et voilà tout".

R. „Mais je vous prierai de me dire si la Russie appuira plus tard la Réunion?"

D. „La Russie vous fera du bien, sans qu'elle fasse aujourd'hui la parade de ses intentions. Ayez seulement de bons députés, qui soient capables pour comprendre les grandes questions qui s'agiteront pour vous. Je vous autorise, Monsieur, à dire tout cela aussi à d'autres. Maintenant

ce que j'ai encore à vous dire, gardez-le pour vous seulement. Les Turcs sont fins. Savez qu'est ce qui se prépare maintenant contre vous à Constantinople? Eh bien! voila ce qu'il faudrait savoir pourtant. La Turquie ne s'opposera pas jusqu'à la fin à la Réunion. Vous aurez la Réunion. Mais pas avec un prince étranger.

R. „Etes vous sûr, Excellence, que l'on ne nous donnera pas un prince etranger?"

D. „Et vous êtes vous sûr que l'on vous donnera? Dans le doute il faut tout prévoir. Les Turcs donc demanderont quelques petites concessions, que les Puissances accorderont facilement en vue de la Réunion. Les Turcs demanderont la transformantion du tribut actuel déterminé dans une somme proportionnée au revenu. «Pourquoi, diront-ils, la Turquie demanderait-elle le revenu dans des années malheureuses et, de l'autre côté, pourquoi aussi ne profiterait-elle pas des années heureuses? » Comprenez-vous combien ce langage aurait l'apparence de la justice. Et comprenez-vous aussi l'importance d'une pareille modification. Vos revenus pourront monter, bientôt de 25 millions à cent millions. Ensuite la Turquie demandera que les soldats valaques manœuvrent avec les Turcs, leurs amis de l'autre côté du Danube, une insurrection en Servie ou en Bulgarie peut être combiné. Alors les soldats valaques en unisson avec les soldats turcs combattront les Serves, les Bulgares, qui devraient pourtant être toujours en harmonie avec les Valaques. Le grand mystère de la Turquie c'est de diviser les nations chrétiennes dont se compose l'empire.

Ensuite vous donnerez des droits politiques aux Juifs, qui commencent à remuer déjà. Pourquoi quelques Turcs ne viendraient-ils pas aussi s'établir dans le pays, acheter des terres. Alors des lettres visirielles; des recommandations pour les procès que les Turcs en[ga]geront à leur voisins par des empiétements de limites etc. Si vous avez un Prince étranger, tout cela ne sera rien. Mais si vous avez un Roumain? Alors vous arriverez, malgré la Réunion des Principautés, dans un tel état de misère que vous demanderez comme grâce de vous envoyer plutôt un Pacha. Que faire donc? Qu'est-ce ça que la suzeraineté, l'autonomie? Il faut que le Divan commence d'abord par bien déterminer les droits de la Porte. Plus de lettres visiriellles. Plus de firman. Et puis après, la Réunion. J'ai été en Syrie et en Egypte dans des temps pareils, je connais les manœuvres des Turcs. Voilà pourquoi je vous dis que tout dépend de vos députés. Vous croyez que l'Europe vous permettra d'avoir à vous un système douanier? Jamais. La Russie ne s'opposera pas parcequ'elle n'a pas d'intérêt. Mais l'Angleterre et la France ne consentiront jamais à l'augmentation des tarifs de vos douanes. Gardez tout cela pour vous. Je n'ai parlé de cela qu'à Mr. Cretzulesco."

R. „J'apprecie, Excellence, toutes ces observations et nous profiterons de vos conseils. Vous me permettrez de revenir vous en demander plaisamment relativement à ce point".

D. „Je vous verrai toujours avec plaisir, Mr. Costaforo."

Après, je me retirai, n'ayant pas bien encore compris toute cette politique, et ne pouvant pas croire à la franchise du diplomate, quoiqu'il m'eut déclaré que sa politique c'est la franchise qui est la meilleure. Cependant je cru remarquer que le Commissaire cherchait la popularité, qu'il craignait le mandat impératif et que les Russes veulent la Réunion. Mais aussi beaucoup de mal avec Turcs et avec Autrichiens.

O DISERTAŢIE DIN 1856 DESPRE MIHAI VITEAZUL

DE

EUGEN STĂNESCU

În decursul unor cercetări din 1963 în bibliotecile din Republica Democrată Germană, am înregistrat existenţa unei mici tipărituri privind relaţiile dintre domnul Ţării Româneşti Mihai Viteazul şi împăratul romano-german Rudolf al II-lea, catalogată la secţia de disertaţii a Universităţii W. A. Humboldt din Berlin. Faptul îşi are importanţa sa pentru că, după cît se pare, aceasta e prima tipăritură modernă despre personalitatea marelui domn şi acţiunea sa politico-militară, ceea ce oglindeşte intensitatea interesului extern pentru problemele politice româneşti contemporane. Publicată în anuarul Gimnaziului imperialo-regal din Brno, ea a fost alcătuită chiar de directorul acestuia şi susţinută sub formă de disertaţie publică cu ocazia festivităţii obişnuite a încheierii anului şcolar [1]. Tema, care a prilejuit preocupările lui Anton Kral în această direcţie, corespunde ca determinare istorică împrejurărilor mai generale menţionate mai sus şi, totodată, unora mai speciale, care ţin de înseşi viaţa şi activitatea autorului [2]. Acesta cu studii de specialitate în domeniul filologiei şi istoriei, a depus jurămîntul didactic la 12 decembrie 1825, iar între 1849 şi 1851 a funcţionat ca director ad-interim al gimnaziului din Cernăuţi; în 1851 a fost mutat, la cerere proprie, la gimnaziul din Brno, în calitate de profesor, unde în octombrie al aceluiaşi an a devenit director ad-interim, iar în iulie 1853 director; în 1856 a fost numit consilier şcolar şi inspector al tuturor gimnaziilor şi al şcolilor reale din Moravia; decorat cu crucea de aur cu coroană a fost pensionat probabil în 1860 — 1861 şi s-a mutat la Viena. Detaliile, puţine de altfel, ale biografiei sale ne înfăţişează pe Anton Kral ca un dascăl activ şi conştiincios, care în chip firesc tindea către o bună informaţie privind

---

[1] Anton Kral, *Kaiser Rudolf II. und Michael IV., Woywode der Walachei*, în *Programm d s K. K. Gymnasiums in Brünn für das Schuljahr 1856*, p. 8 —10.

[2] Informaţiile biografice privitoare la Anton Kral mi-au fost transmise la cerere de prof. J. Macurek de la Universitatea din Brno căruia îi mulţumesc cu această ocazie.

problemele actuale ale timpului, preocupările speciale la care ne referim încadrîndu-se în acest fel în ansamblul preocupărilor sale.

Ceea ce izbește mai ales în ce privește prezentarea de către Anton Kral a personalității și principalelor fapte politice și de arme ale lui Mihai Viteazul este simpatia fățișă față de acesta, pe care n-o îngrădește nicăieri în nici un fel.

De la început chiar, în expunerea evenimentelor care au dus la ridicarea steagului luptei antiotomane de către Mihai Viteazul, autorul subliniază situația grea a Țării Românești, ajunsă la limita suportării asupririi turcești, de unde necesitatea imperioasă a răscoalei pentru domnul nou numit în scaun [3]. El arată că începuturile răscoalei s-au desfășurat în condițiile înțelegerii dintre Mihai Viteazul și domnul Moldovei, principele Transilvaniei și împăratul romano-german, dar că victoriile inițiale au aparținut în primul rînd domnului Țării Românești, în momentul cel mai greu lăsat de altfel singur de către aliații săi[4]. Campania din vara lui 1595, culminată cu victoriile de la Călugăreni și Giurgiu, este expusă cu dorința vădită de a marca rolul personal al lui Mihai Viteazul în desfășurarea evenimentelor care s-au încheiat cu eliberarea Țării Românești, de sub ocupația otomană, ale cărei consecințe au fost pustiitoare [5].

Și răstimpul anilor 1596 — 1598 se bucură de atenția autorului, care consideră demne de menționat evenimente ca, de pildă, conspirația boierească împotriva lui Mihai Viteazul, considerată ca aparținînd anului 1596, precum și negocierile din același an întreprinse atît cu Poarta otomană, cît și cu Curtea imperială, dată fiind situația în care se afla Țara Românească și care impunea, pe de o parte pacea, iar pe de altă parte un ajutor substanțial din afară ; negocierile cu Poarta sînt considerate ca justificate de faptul că cele cu imperialii nu ajungeau la nici un rezultat, dîndu-se a înțelege că principala răspundere în această privință o avea lipsa de hotărîre și claritate politică a împăratului [6]. Nu se trece cu vederea nici împrejurarea că în 1597 începe să se contureze rolul balcanic al lui Mihai Viteazul cînd, de pildă, răsculații sîrbi hotărăsc ca el să le fie conducător în lupta

---

[3] „Im Jahre 1592 in einem Alter von 34 Jahren auf den Fürstensitz erhoben, fand er die Walachei in der traurigsten Lage, überschwemmt, misshandelt, ausgesogen von den Türken", p. 8.

[4] „Mehrere Siege Michaels nötigten den Tatarenchan zur Rückkehr nach der Krimm..." și „... jetzt in dem gefährlichsten Zeitpunkte von Sigmund Bathori sich verlassen sah", p. 8.

[5] „Am 23 Aug. 1595 kam es bei Kalugeran zur Schlacht, in welcher Michael und Kiraly zwar den Osmanen eine Niederlage beibrachten aber ihren blutigen Sieg mit ungeheuren Verlusten erkauften und sich daher bis an die Grenzen Siebenbürgens zurückzogen" p. 8 și „Nach dieser glücklichen Beendigung des Feldzuges ging Michael nach Tergovist und traf Austalten die Wunden, welche der Krieg seinem Lande geschlagen, so schnell als möglich zu heilen".

[6] „Während sein Gesandter mit dem Kaiser in Prag zu keinem Ende kommen konnte, erhielt er am Anfange des Jahres 1597 die Nachricht, der Sultan habe seine Bedingungen angenommen und zögerte um soweniger den Frieden mit der Pforte zu schliessen als er aller auswärtigen Hülfe beraubt, auf sich selbst und sein entvölkertes Land beschränkt dem ungeheuren bei *Sophia* sich sammelnden Heere der Türken nicht hätte widerstehen können und auch seinem unglücklichen Fürstentume den lang entbehrten Genuss des Friedens, wenigstens eine Zeitlang, gewähren wollte", p. 9.

împotriva jugului otoman [7]. Iată de ce pentru autor unul din evenimentele cele mai fericite ale acestor ani este încheierea la 9 iunie 1598 a tratatului de alianţă între Imperiul romano-german şi Ţara Românească, subliniind că din nefericire, împrejurările au împiedicat cuvenita rodire[8], tratat pe care-l analizează în amănunt după o lucrare mai veche [9] şi despre care arată că a jucat un rol însemnat în continuarea raporturilor apropiate între imperiali şi Ţara Românească şi după moartea lui Mihai Viteazul cînd domnii Ţării Româneşti în veacul al XVII-lea au fost folosiţi adesea de interesele habsburgice, cu referire specială la Radu Şerban, Grigore Ghica şi Constantin Brîncoveanu [10].

Cu multă simpatie este expusă desfăşurarea evenimentelor din anii 1599 — 1600, cînd Mihai Viteazul, a izbutit, pentru un scurt interval de timp, să unească cele trei ţări româneşti sub autoritatea sa personală. În acest sens sînt descrise luptele care au dus mai întîi la cucerirea Transilvaniei, apoi la cea a Moldovei şi autorul nu economiseşte comentariile critice în scopul justificării acţiunii lui Mihai Viteazul îndreptate împotriva politicii lui Andrei Bathory şi Eremia Movilă, pe de o parte, şi a generalului imperial Gheorghe Basta, pe de altă parte. Regretă însă că încrederea prea mare în norocul armelor care l-a urmărit pînă atunci şi în soliditatea alianţei cu împăratul, în legătură cu care avea iluzii neîndreptăţite l-a făcut pe Mihai Viteazul în desfăşurarea acţiunii sale, să se încumete mai mult decît trebuia şi în acest fel să piardă ceea ce cîştigase pînă atunci [11]. Dar cu toate aceste eşecuri Mihai Viteazul rămîne pentru autor o figură luminoasă şi dominatoare, mai ales în comparaţie cu ceilalţi protagonişti contemporani, pentru care nu mărturiseşte nici un fel de simpatie.

În acest sens atrage atenţia punerea faţă în faţă a activităţii intense a lui Mihai Viteazul în cadrul încercărilor sale de a-şi justifica acţiunea politico-militară şi de a obţine în acest fel din nou sprijin din partea imperialilor şi lipsa de activitate, chiar indolenţa împăratului Rudolf al II-lea, formulată ca atare de către autor[12]. Negocierile de la Viena şi Praga, care

---

[7] „Schon im Sommer des Jahres 1597 versuchten es die Serben, das türkische Joch abzuschütteln, und wählten den tapfern Woywoden der Walachei zu ihrem Anführer", p. 9.

[8] „Obgleich die kais. Abgeordneten seine Anträge volkommen billigten, verschoben sie doch den Abschluss des Vertrages bis zur erwarteten Ankunft des Erzherzogs Maximilian, und begaben sich erst, als derselben vergebens entgegengesehen wurde, auf das wiederholte Drängen des Woywoden nach der Walachei, wo sie mit ausserordentlichen Ehren empfangen nach dreitägigen Conferenzen zu Tergovist am 9. Juni 1598 jenen merkwürdigen Vertrag schlossen dessen wohlthätige Wirkungen nur durch die ungünstigen Zeitumstände verhindert wurden"; şi „Durch diesen Vertrag verband er sein Fürstentum mit Deutschland und sonach mit der gebildeten Welt; şi: „Zwar rechtfertigte der Erfolg diese Erwartungen der neuen Verbündeten nicht...", p. 9.

[9] *Dissertationes hist. crit. in annales veteres Hunnorum & c, a Georgio Pray conscriptae,* Vindobonae, 1775, p. 155 sqq. (citat de Anton Kral la p. 9).

[10] „... bewiesen sich die Fürsten der Walachei als geheime Förderer der kaiserlichen Interessen ...", p. 9.

[11] „Das Glück, das allen seinem Unternehmungen lächelte, das Ansehen, welches ihm der enge Bund mit dem Kaiser gab, machte ihn endlich übermütig...", p. 10.

[12] „Michael, der dieses Treiben mit Aufmerksamkeit beobachtete, beschloss, da die zu seiner Rechtfertigung abgeordneten Gesandten bei der Indolenz K. Rudolfs nichts auszurichten vermochten, in Begleitung seiner Tochter Flora mit einem stattlichen Gefolge selbst nach Prag zu reisen", p. 10.

au dus la încheierea unor noi înțelegeri între Mihai Viteazul și imperiali ca punct de pornire al campaniei în 1601, dau prilejul autorului disertației să-și exprime admirația pentru personalitatea lui Mihai Viteazul, care a impresionat atît de mult pe contemporani [13]. Din această cauză, întreaga desfășurare a evenimentelor din 1601 cu bătălia de la Gorăslău și recucerirea Transilvaniei, este privită din punctul de vedere al rolului excepțional jucat de domnul Țării Românești, curmat însă de ucigașul Gheorghe Basta. Asasinarea lui Mihai Viteazul este considerată ca o faptă rușinoasă, cu consecințe nefericite pentru lupta antiotomană[14].

Din cele arătate mai înainte în legătură cu conținutul acestei prime tipărituri moderne despre Mihai Viteazul rezultă că interesul acesteia nu constă în materialul faptic pe care se sprijină, ci în tendințele pe care le exprimă și care nu sînt atît de natură istoriografică, ci mai ales politică, cum vom încerca să arătăm. Informația lui Anton Kral este, de altfel, limitată la lucrarea lui M. Kogălniceanu *Histoire de la Valachie* și la sinteza lui Hammer de istorie a Imperiului otoman, pe care le citează în legătură cu diferitele evenimente la care se referă, și din care preia toate erorile faptice pe care le întîlnim în disertația sa; de aici și punerea la un loc a domnilor cu numele de Mihnea și de Mihai, de unde considerarea lui Mihai, ca fiind al IV-lea. Poate nu este întîmplător că a folosit aceste două lucrări de tendințe contrare în ce privește aprecierea personalității lui Mihai Viteazul, cu scopul de a avea la îndemînă un număr de fapte din punct de vedere istoric veridice. Cu toate acestea este departe de a îmbrățișa vederile lui Hammer, dat fiind că în partea de încheiere a disertației le dezaprobă fățiș [15]. În acest fel, ceea ce reține în primul rînd atenția este alegerea unei teme prin care se exprimă în 1856 simpatia pentru un important capitol din istoria poporului român.

Această tendință esențială a disertației este exprimată ca atare într-o expunere publică de către un funcționar public al statului habsburgic, care trebuia să-și ia anumite măsuri de precauție ca să evite rigorile cenzurii și, în același timp, posibilitatea unor represalii administrative. Poate aceasta să fie cauza pentru care Anton Kral, în partea de început, ca și în cea de încheiere a disertației sale, încadrează problema raporturilor dintre Imperiu și Țara Românească în vremea lui Mihai Viteazul și Rudolf al II-lea în cadrul general al justificării istorice a rolului permanent al Austriei în această parte a lumii. Astfel, pentru el misiunea istorică funda-

---

[13] „Die hohe, würdevolle Gestalt des Woywoden, die Schönheit und Anmuth seiner Tochter Flora machten einem günstigen Eindruck auf den Kaiser und seine Umgebung ...", p 10.

[14] Michael, in seinen heiligsten Gefühlen schwer gekränkt, widersetzte sich nicht der Schreckensregierung Bastas, der aber in dem Woywoden nur seinen Nebenbuhler sah, und auch ihn zu beseitigen beschloss. Michael fiel durch Meuchelmord am 19. August 1601.

[15] „Es ist mir nicht unbekant, dass manche Schriftsteller, insbesondere der berühmte Geschichtsschreiber der Osmanen, Freiherr von Hammer-Purgstall, ein abfälliges Urtheil uber den Charakter des Woywoden Michael ausgesprochen haben; aber bei näherer Erwägung der Zeitumstände kann das bekannte Wort des Curtius: bona ejus naturae fuisse, vitia vel fortunae vel aetatis-auch auf ihn angewendet werden, da er als Staatsmann und Feldherr in den widrigsten Verhältnissen in der bedrängsten Lage stets ungebeugt und gross dasteht...".

mentală a Imperiului a fost aceea de a apăra Europa împotriva a ceea ce numeşte „Răsăritul barbar"—prin care înţelege Imperiul otoman — şi de a fi asigurat puntea de legătură cu Apusul [16]. Cu atît mai mult el consideră că aceasta a fost misiunea Imperiului, cu cît pe teritoriul acestuia convieţuiesc neamuri de obîrşie germanică, slavă şi romanică [17]. În legătură tocmai cu această misiune şi cu locul istoric al Imperiului, i se pare că principatele dunărene au avut şi continuă să aibă o situaţie specială, de aceeaşi natură istorică, cu atît mai mult cu cît legăturile cu Imperiul aveau o anumită vechime, pe care Anton Kral în disertaţia sa a vrut tocmai s-o demonstreze [18].

Întreaga expunere atît din punctul de vedere al prezentării faptelor, cît şi din al comentării acestora este net favorabilă Ţării Româneşti şi adeseori critică la adresa Imperiului habsburgic, ceea ce arată că demersul lăuntric al autorului era determinat de împrejurări dintre cele mai actuale ale acelei vremi. El a considerat că trebuie să plătească un anumit tribut doctrinei politice oficiale, pentru ca să-şi poată exprima neîngrădit simpatia pentru un popor care se afla în acel moment în prima linie a luptei popoarelor înrobite şi împărţite pentru independenţă şi unitate. Şi pentru că în atmosfera curentă a şcolilor din Imperiul habsburgic nu putea să se ocupe direct de problemele actuale, a ales un capitol de istorie mai veche, dar unul din acele capitole de permanentă actualitate, pentru că exprima năzuinţe care în acea vreme începeau să-şi găsească realizarea aşteptată de veacuri. Iată de ce disertaţia lui Anton Kral este din acest punct de vedere un fel de scrisoare persană, în care referindu-se la Mihai Viteazul se referea în fapt la problemele contemporane ale poporului român pe de o parte şi referindu-se la acestea, cu simpatie pentru cauza sa naţională el se referea indirect la cauza naţională a propriului său popor, pe de altă parte. Faptul că un ceh în 1856 înţelegea să atragă atenţia opiniei publice asupra problemelor mişcării naţionale a popoarelor în general şi a poporului român în special subliniază însemnătatea europeană a acesteia.

Disertaţia din 1856 de la Brno pune în lumină faptul că aria de interes pentru problemele mişcării naţionale româneşti nu cuprindea numai cercurile intelectuale europene însufleţite de activitatea marilor publicişti şi gînditori favorabili luptei poporului român din Franţa, Italia, Rusia etc. ;

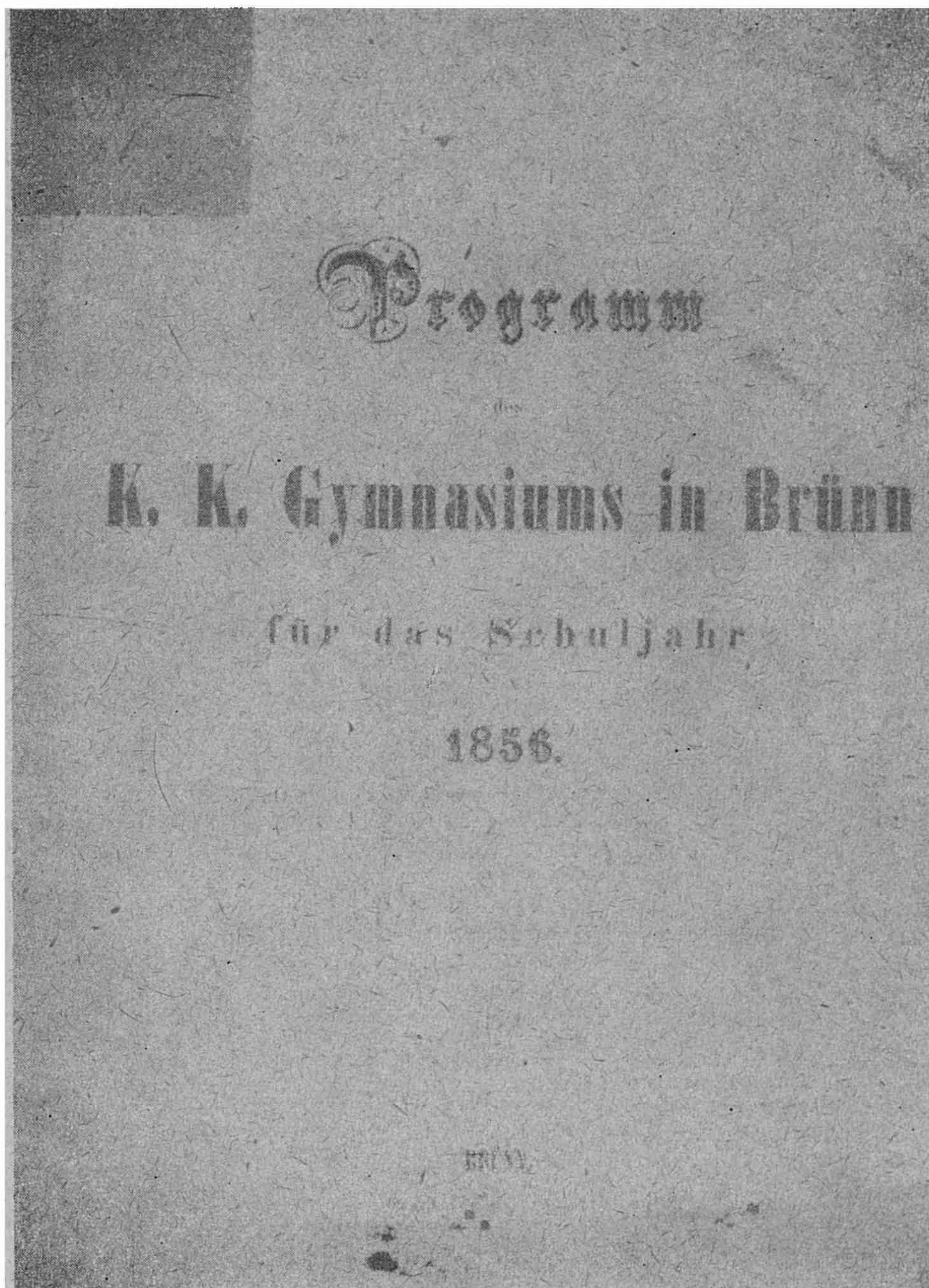
---

[16] Es ist ein Verdienst der neuesten Zeit, das Princip der österreichischen Geschichte aufgefasst und dieselbe als eine Darstellung des grossen Bildungsprocesses begriffen zu haben, in welchem der Kaiserstaat zu seinem hochwichtigen Berufe herangewachsen ist, ehemals zum Schutze Europas gegen den barbarischen Osten, und nun zur Verbindung des Occidentes mit dem Oriente, zur Ausgleichung und Vermittlung der zwischen beiden obwaltenden Gegensätze, p. 8.

[17] Im einheitlichen Oesterreich berühren sich die drei Hauptstämme der europäischen Welt, der germanische, der slavische und der romanische ; hier nähern sie sich in ihren Berührungs punkten, hier werden ihre Verschiedenheiten ausgeglichen, hier erhalten sie sich vereinigt ohngeachtet mancher abstossender Elemente unter mannigfachem Wechsel im Laufe der Jahrhunderte, p. 8.

[18] „... dass die Verbindung des Kaiserstaates mit den Donaufürstenthümern, vorzüglich mit der Walachei, nicht von gestern her sei, und nur die widerwärtigsten Zeitumstände dieses in der Natur gegründete Band fester zu schlingen bisher verhindert haben", p. 10.

ea arată tocmai că mişcarea naţională a poporului român din deceniile 5 şi 6 ale veacului al XIX-lea reţinea şi atenţia unor cercuri intelectuale, din provinciile de sub stăpînirea habsburgică. Trebuie în acest fel să concludem ca probabil că cercurile intelectuale de mare prestigiu din capitalele europene, ca şi cele mai modeste din unele provincii europene, n-au activat într-o completă izolare reciprocă, ci poate s-au alimentat reciproc în cadrul unei atmosfere comune de idei şi simţăminte. În acest fel, o tipăritură modestă prin conţinutul ei direct, dar nu prin semnificaţiile sale — pune în lumină faptul că lupta unui popor întreg a fost urmărită în acel timp de nenumăraţii ochi ai publicisticii europene, fie că aceasta s-a exprimat în lucrări de mare autoritate şi de circulaţie intensă, fie că asemenea acestui caz în lucrări modeste, de circulaţie locală.

Programm
des
K. K. Gymnasiums in Brünn
für das Schuljahr
1856.
BRÜNN.

Kaiser Rudolf II. und Michael IV., Woywode der Walachei.

FUGA ŢĂRANILOR — FORMA PRINCIPALĂ DE LUPTĂ ÎMPOTRIVA EXPLOATĂRII ÎN VEACUL AL XVIII-LEA ÎN ŢARA ROMÂNEASCĂ

DE

G. ISCRU

Chestiunii care ne va preocupa în lucrarea de faţă nu i-a fost consacrat pînă azi un studiu special nici în istoriografia burgheză — deşi referirile şi chiar aprecierile juste nu au lipsit[1] — şi nici în istoriografia marxistă, unde este tratată alături de alte probleme, ceea ce nu permite o aprofundare a ei[2]. Lipsa se resimte cu atît mai mult, cu cît această problemă şi-a pus pecetea pe istoria socială a epocii[3].

Înainte de a trece la tratarea propriu-zisă, observăm că pe plan general dezvoltarea economică accentuează în acest veac, pe de o parte, tendinţa stăpînilor de moşii de a-şi mări domeniile prin deposedarea ţăranilor liberi de loturile lor, ca şi prin trecerea în rezerva feudală a pămîntului recent defrişat de „şezători" etc., încercîndu-se, pe de altă parte, şi schimbări în dreptul de proprietate[4]. De asemenea, se intensifică exploatarea ţăranilor

---

[1] N. Bălcescu, *Opere*, vol. I, Bucureşti. Edit. Acad. R. P. R., 1953, p. 256 şi 257; A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. a 3-a, vol. VIII-IX; N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, ed. a 2-a, vol. II şi III, Bucureşti, 1928, 1929; D. Prodan, *Teoria imigraţiei românilor din Principatele Române în Transilvania în veacul al XVIII-lea*, Cluj, 1944; A. Galopenţia, *A fost Transilvania în veacul al XVIII-lea ţintă sau punct de plecare de migraţiuni româneşti?*, în *Geopolitica şi Geoistoria*, 1941, nr. 1; I. Conea, *„Tota Transilvania ad nos venit" sau cît valorează teoria Jancso Benedek*, *ibidem*, II, 1942, nr. 1; C. Sassu, *Ţările române spre sfîrşitul veacului al XVIII-lea*, în „Revista arhivelor", V, 1942 — 43 şi VI, 1944 — 45.

[2] Vezi, de pildă, acad. A. Oţetea, *Consideraţii asupra trecerii de la feudalism la capitalism în Moldova şi Ţara Românească*, în *Studii şi materiale de istorie medie*, IV, 1960 (în continuare se va cita *S. M. I. M.*); Ş. Papacostea, *Contribuţie la problema relaţiilor agrare în Ţara Românească în prima jumătate a veacului al XVIII-lea*, în *S.M.I.M.*, III; F. Constantiniu, *Situaţia clăcaşilor din Ţara Românească în perioada 1746 — 1774*, în „Studii", XII, 1959, nr. 3.

[3] Ş. Papacostea, *op. cit.*, p. 250.

[4] Ne gîndim la reformele din deceniul al 5-lea. Credem că originile ideii de transformare a dreptului de proprietate feudal în drept burghez de proprietate (cu sau fără ştiinţa iniţiatorilor) trebuie căutate în acest veac.

„STUDII", tomul 18, nr. 1, p. 125 – 146, 1965.

atît pe moșii, cît și prin intermediul statului, fapt ce determină rezistența crescîndă a acestora, manifestată acum mai ales prin fuga de pe domenii. Lupta țărănimii a determinat în mod hotărîtor unele reforme din secolul al XVIII-lea.

În domeniul luptei împotriva exploatării, veacul al XVIII-lea se caracterizează printr-o accentuare fără precedent a formelor inferioare de rezistență „preferabile" în condițiile de nesiguranță și arbitrariu ale vremii, fuga trecînd pe primul plan ca însemnătate și consecințe. Vom încerca să stăruim asupra acestei importante probleme sociale, legată organic de celelalte forme de luptă—pe care tocmai de aceea nu putem să nu le menționăm , în cadrul procesului istoric general.

„În desfășurarea acestei lupte, țăranii nu numai că reușeau să limiteze și să fixeze proporțiile rentei feudale, dar chiar proprietatea incompletă a feudalului asupra producătorului direct era cîteodată slăbită... înainte de prăbușirea definitivă a orînduirii feudale" [5].

1. *Nesupunerea la obligațiile feudale*[6] este forma de luptă cea mai frecventă în veacul al XVIII-lea și ea îmbracă diverse aspecte de la o regiune la alta (în funcție de puterea de împotrivire a părților), accentuîndu-se pe măsura înaintării în vreme[7]. Din această situație clasa dominantă a căutat diverse ieșiri. Foarte numeroase sînt poruncile domnești de supunere a locuitorilor [8]. De remarcat însă că, pe măsură ce frecvența acestei forme de luptă crește, paralel cu celelalte, domnia încearcă mijloace mereu mai moderate pentru supunere și numai în cazuri extreme recurgea la forță [9]. Cînd împotrivirea devenea generală, domnia dădea porunci valabile pentru întreaga țară[10]. Deși nevoia brațelor de muncă se făcea tot mai simțită, totuși, pentru a preveni extinderea „răutăților", cei nesupuși erau nu de puține ori alungați de pe moșii, domnia dînd, de regulă, încuviințare pentru aceasta[11]. Alungările forțate nu se datorau numai împotrivirii la obligații, ci și tendinței stăpînilor de a-și mări domeniile. Moșnenii — cei șezători cu învoială pe moșii sau chiar și cei care-și aveau moșiile lor, cu acte—erau uneori supuși unui asemenea procedeu[12]. I.C. Filitti falsifică realitatea cînd afirmă că „nu sînt totuși urme să se fi alungat vreodată cultivatorii de pe o moșie"[13].

---

[5] B. F. Porșnev, *Studii de economie politică a feudalismului*, București. Edit. științifică, 1957, p. 188.

[6] Nesupunerea la plata obligațiilor față de domnie se manifesta în primul rînd prin fugă, datorită puterii de constrîngere a domnului.

[7] *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, I, *Țara Românească*, București, 1961, nr. 65, 93, 353, 372, 446, 483, 608, 543, 680, 690, 705 și 723 (vom prescurta acest volum *D. R. A.*); N. Iorga, *Studii și documente...*, V, p. 200 și urm.

[8] *D. R. A.*, nr. 23, 186, 187, 309, 403, 444, 530 și 672.

[9] A se compara, de pildă, *D. R. A.*, nr. 40, 54, 89, 363 și 483.

[10] *D. R. A.*, nr. 526, 520 și 637.

[11] Bibl. Acad. R. P. R., CXXVI/179; *D. R. A.*, nr. 418, 424, 426, 650, 676, 678, 701 și 702.

[12] *D. R. A.*, nr. 296 și 660.

[13] I. C. Filitti, *Proprietatea solului în Principatele Române pînă la 1864*, București, [1935], p. 219.

2. *„Împresurările” de moşii* sînt de asemenea foarte frecvente în acest veac[14], amploarea lor crescînd în vremea războaielor, în urma cărora locuitorii se fac stăpîni pe pămînturi, pricina ajungînd pînă la divanul domnesc[15]. O intensitate deosebită a luat această formă de luptă după reforma din 1746, pe care rumânii eliberaţi au înţeles-o în felul lor: eliberarea împreună cu moşia. Faţă de tendinţele de cotropire ale stăpînilor, ţăranii răspundeau apărîndu-se, reuşind să-şi îmbunătăţească vremelnic situaţia[16].

3. *Lupta pentru eliberarea din rumânie* a luat în prima jumătate a veacului şi, cu deosebire, în deceniul al V-lea proporţii fără precedent. Ca răspuns la tendinţa de asimilare cu ţiganii robi, rumânii încearcă prin toate mijloacele să obţină eliberarea, iar oamenii liberi caută să obţină „cărţi” care să le confirme condiţia lor juridică, de teamă să nu fie rumâniţi [17]. Lupta pentru eliberarea din rumânie ar merita un studiu special în această primă jumătate de veac, cînd amploarea ei a fost una din cauzele hotărîtoare ale reformei din 1746. Interesant este cazul rumânilor din satul Bădeştii al m-rii Cîmpulung, care în 1745 sînt răscumpăraţi cu bani din vistieria domnească [18], după ce „au căzut cu rugăciune înaintea mării sale la divan, ca să se răscumpere, fiindcă destulă vreme iaste de cănd sănt tot rumăni... tot din neam în neam pînă acum ”[19]. În a doua jumătate a veacului, paralel cu nesupunerea la obligaţii, foştii rumâni şi-au continuat lupta pentru obţinerea moşiilor pe care lucrau, recurgînd la diverse mijloace, dar fiind de regulă „rămaşi”, deşi uneori se recunoaşte dreptatea lor[20].

FUGA ŢĂRANILOR

1. **Cum se pune problema cauzelor.** Date fiind creşterea exigenţelor turceşti faţă de Principate în veacul al XVIII-lea, abuzurile slujbaşilor Porţii în acest sens, lăcomia domnilor şi a aparatului fiscal mult amplificat acum—, tendinţa de mărire a domeniilor şi de sporire a obligaţiilor feudale în noile condiţii economice, date fiind privaţiunile, jaful şi nesiguranţa legate de numeroasele războaie şi incursiuni din acest veac —, credem că problema cauzelor care au dus la înrăutăţirea situaţiei ţăranilor, determinînd, între

---

[14] *D. R. A.*, nr. 366, 373, 395, 463, 534, 562, 571, 616 şi 718.

[15] Bibl. Acad. R. P. R., XCI/183.

[16] Arh. st. Buc., m-rea Bistriţa. pachet. III (judecata continuă şi în veacul următor). Mai vezi Arh. st. Buc., m-rea Argeş, XIX/44-75.

[17] *D. R. A.*, nr. 68 şi 72; Arh. st. Buc., ms. 705 (condica m-rii Brîncoveni), f. 589 v. — 590.

[18] Arh. st. Buc., m-rea Cîmpulung, LX/121; *D. R. A.*, nr. 306.

[19] Ibidem, LX/117 (*D. R. A.*, nr. 281). Mai vezi şi alt caz asemănător: *D. R. A.*, nr. 290.

[20] Arh. st. Buc., m-rea Cîmpulung, VII/4,5. Lupta rumânilor pentru eliberare, mai apoi pentru obţinerea moşiilor, care în trecut fuseseră neîndoielnic ale lor, îndîrjirea cu care s-a dus în genere lupta ţăranilor pentru pămînt (vezi Alexandre d'Hauterive, *Memoriu asupra vechei şi actualei stări a Moldovei... la 1787*, Bucureşti, Edit. Acad. Rom., 1902, p. 81), constituie un indiciu al inportanţei pe care a căpătat-o pămîntul, mai ales în a doua jumătate a veacului.

altele, fuga acestora, trebuie abordată oarecum altfel decît pînă acum. Anume, se pare că în secolul al XVIII-lea *complexul de cauze se caracterizează printr-un dinamism mai accentuat*, în sensul că nu se poate vorbi, în mod rigid şi pentru întreaga perioadă, de una şi aceeaşi cauză principală, ci, analizînd situaţia concret istorică, trebuie văzută trecerea pe primul plan a uneia sau alteia dintre ele, cu observaţia că exploatarea fiscală ocupă cel mai adesea acest loc. În actualul stadiu al documentării şi înţelegerii din partea noastră a istoriei acestui veac, credem că o altfel de interpretare nu este lipsită de riscuri. De asemenea, deoarece fuga este numai una din formele de luptă la care se recurge într-un anumit stadiu al raporturilor dintre părţi —, menţionăm că, deşi exemplificările documentare se vor referi la una sau alta dintre cauzele care au provocat-o, pe acestea nu le considerăm singurele, ci avem în vedere nu greşim dacă spunem : pentru fiecare caz întregul complex, cauza exemplificată nefiind decît aceea care a desăvîrşit o acţiune anterioară. Izvoarele narative interne scot în evidenţă numai unele cauze, ocolind altele. Evidenţierea cu precădere a exploatării fiscale, a abuzurilor de tot felul în acest sens, condamnarea asupririi turceşti — uneori în termenii cei mai categorici — trec nu de puţine ori dincolo de limitele unei atitudini de compătimire pentru situaţia poporului şi ale unui patriotism ce nu se poate totuşi contesta la mulţi dintre cronicari, înscriindu-se pe linia apărării boierimii româneşti în faţa contemporanilor sau a posterităţii. Izvoarele narative externe privitoare la Principate se dovedesc a fi uneori mai obiective [21]. Izvoarele documentare interne arată, alături de celelalte categorii de izvoare, cauzele agravării situaţiei ţăranilor : 1. obligaţiile excesive faţă de domnie — legate de întărirea dominaţiei otomane ; 2. obligaţiile feudale şi abuzurile legate de acestea ; 3. numeroasele războaie pustiitoare ; 4. abuzurile turcilor veniţi în ţară cu diverse treburi sau în expediţii de pradă. În ceea ce priveşte contribuţia războaielor la depopularea ţării, trebuie să avem în vedere şi faptul că în destul de multe cazuri ele nu constituiau decît un prilej — e drept, nefericit - pentru fuga ţăranilor în munţi, păduri etc., de unde însă greu reveneau la vechile locuri.

2. **Fuga din diverse cauze.** a. *Fuga din cauza obligaţiilor excesive faţă de domnie*, agravate de întărirea dominaţiei otomane, este atestată în tot veacul al XVIII-lea. Dacă unii domni, fanarioţi sau chiar de origine curat românească, veneau în ţară cu dorinţa manifestă de a scoate cît mai repede banii necesari achitării datoriilor contractate sau pentru zilele negre ale maziliei, alţii, cu o mai mare clarviziune politică şi crezînd, poate, într-o

---

[21] Bauer găseşte drept cauze ale depopulării următoarele : 1. guvernarea despotică a turcilor ; 2. exploatarea fiscală ; 3. abuzurile pe această linie ; 4. abuzurile boierilor, care se răzbuna asupra supuşilor lor cu un „suveran dispreţ" ; 5. războaiele veacului cu consecinţele lor ; 6. epidemiile de ciumă (Bauer, *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie...*, Francfort et Leipzig, 1778, p. 19 — 20). Vezi, pentru Moldova, cam aceleaşi cauze la Alexandre d'Hauterive, *op. cit.*, p. 96 — 101, 179 — 187.

domnie mai statornică, puneau pe primul plan reorganizarea ţării[22], în vederea exploatării ei mai raţionale. Numai că veacul al XVIII-lea nu oferea condiţii prielnice pentru o astfel de politică, deoarece mediul de „venalitate recunoscută şi tarifată"[23] al Constantinopolului şi, după el, nesiguranţa în care ajunsese ţara — îi schimba radical (paralel cu creşterea avariţiei clasei dominante, care îşi pierde în acest timp nu de puţine ori simţul proporţiilor), transformîndu-i şi pe ei în fanarioţi.

În 1702, C. Brîncoveanu dă carte deschisă pentru urmărirea şi aducerea rumânilor fugiţi din satele Flămînzeşti şi Iaşi de pe moşia m-rii Argeş, ca „să-şi dea ruptoarea lor împreună cu alalţi oameni de acolo" [24]. În 1704, Paraschiv, căpitan de slujitori postelnici din jud. Olt, împreună cu alţi slujitori vinde biv vel logofătului Diicul — „zapciu de banii haraciului" averea mai multor slujitori care fugiseră [25]. Del Chiaro arată „consecinţele dezastruoase din punct de vedere demografic ale fiscalităţii excesive", iar tratatul de frontieră moldo-muntean din 1706 conţinea un articol privitor la oamenii „ce vor fi fugiţi ori vor fugi de acmu înainte pentru greul dăjdiilor"[26]. O carte de judecată din 1714, dată în pricina unor rumâni cu egumenul mănăstirii Strehaia, înfăţişează un caz interesant. Se arată că rumânii care se plîng pentru asupririle egumenului (dar sînt „rămaşi") au fost vătăşei la multe dăjdii ale satului şi n-au avut grijă să strîngă banii, „ce au fost fugit unii şi alţii şi banii nu i-au dat"[27]. Deci ori aceşti rumâni nu putuseră strînge banii dăjdiilor de la ceilalţi, ori au renunţat ei să-i mai strîngă, apoi — şi într-un caz, şi în altul —, de teama pedepsei, au fugit. Zapisul lui Stanciu Guşuliţă, fugit şi revenit în sat, zapis dat logofătului Radu Olănescu, pe lîngă că arată greutatea dăjdiilor dezvăluie triste realităţi din satul românesc [28]. Pogonăritul, introdus în 1716 de N. Mavrocordat[29], s-a dovedit a fi o dare destul de grea, greutate simţită chiar din primul an, cînd oamenii îşi părăseau viile, fugind [30]. Informaţii preţioase cu privire la consecinţele fiscalităţii ne dă hrisovul de reforme din 1740[31], care, printre altele, prevede şi desfiinţarea văcăritului şi pogonăritului. Aici se arată : „Neputînd domnii cei trecuţi a găsi mijlocire cu prilej ca să să poată chi-

[22] Aceasta ţine şi de înţelegerea (mai mult sau mai puţin) din partea lor a stadiului de dezvoltare a societăţii româneşti contemporane : apariţia şi dezvoltarea treptată a germenilor noii orînduiri.

[23] A. de Langeron în G. Bezviconi, *Călători ruşi în Moldova şi Muntenia*, Bucureşti, 1947, p. 150.

[24] „Arhivele Olteniei", 1923, nr. 7, p. 220 (D. R. A., nr. 12).

[25] Arh. st. Buc., m-rea Hurez, XIV 42. Mai vezi şi alte cazuri de fugă a slujitorilor din această cauză : Arh. st. Buc., Mitropolia Buc., LVII/70 ; ibidem, m-rea Cotroceni, pachet. 55, document datat 1713, septembrie 13.

[26] Cf. Ş. Papacostea, *loc. cit.*, p. 250.

[27] *D. R. A.*, nr. 80.

[28] N. Iorga, *Studii şi documente...* V, Bucureşti, 1903, p. 134, nr. 68.

[29] Bauer, *op. cit.*, p. 82 ; Arh. st. Buc., Episcopia Buzău, X 86.

[30] Ibidem, şi XXVIII/35.

[31] În *D. R. A.*, hrisovul este datat 7 februarie 1741, deşi alte documente şi păreri pledează pentru datarea februarie 1740 (A. Camariano-Cioranu, *Rapoartele inedite ale capuchehaielor lui C. Mavrocordat, august 1741—decembrie 1742*, în „Studii", XIV, 1961, nr. 4, p. 954 ; I. Minea, *„Reforma" lui Const. vodă Mavrocordat* („Cercetări istorice," Iaşi, II — III. 1927, p. 109) ; C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. III, 1, Bucureşti, 1942, p. 256 ; *D. R. A.*, nr. 202, 209 ş.a.

vernisi trebile țărăi și păsurile cele peste putință care pururea întâmplările vremilor o aducea, măcar că la răposatul Costandin vodă Brăncoveanu țara era bine întemeiată, dar încă și peste obicinuitele dăjdi (*carele neputîndu-se urma cu direptate, de-a pururea aducea strămutare satelor*—subl. ns.) fost-au mai adaos și dajdea văcăritului", ceea ce a dus la împuținarea vitelor. Împuținîndu-se vitele, „încă în cea după urmă și *răsipirea țărăi să pricinuia*, de vreme că sărăcind oamenii de dobitoace, nu putea sta pe la locurile lor". Văzînd acestea, N. Mavrocordat își sfătuia fiul ca, atunci cînd va ajunge domn, „să să nevoiască a găsi mijloc ca să rădice și dajdia văcăriturilor, că va fi pentru întemeiarea și folosul țărăi", ceea ce C. Mavrocordat a înfăptuit, desființînd amîndouă văcăriturile[32]. Aceleași aprecieri despre pogonărit, din pricina căruia „*cei mai proști*, ca să nu plătească păragine, *să răsipiia pen alte părți* și să păgubiia vistieriia de dajdea lor"[33]. Domnia lui M. Racoviță (1741 — 1744) a fost, după cum se știe[34], o perioadă de maximă exploatare fiscală, cînd se constată o masivă depopulare a țării[35]. Firmanul de învestire a lui C. Mavrocordat în a patra domnie munteană indică acestuia să aducă la căminurile lor pe locuitorii „împrăștiați în toate părțile", ca urmare a șirului de abuzuri și împilări ale predecesorului său, „înlăturat din funcție și îndepărtat din țară pentru excesele sale"[36]. Revenirea lui C. Mavrocordat n-a reușit să liniștească prea mult spiritele, deși s-a revenit, poate, treptat la o normalizare a fiscalității. Datorită tendinței boierimii care guvernase efectiv între 1741 și 1744[37] — de a-și continua vechile practici, fuga nu încetează. Un bun cunoscător al realităților muntene informează că din Țara Românească au fugit în perioada 1744 — 1746 pe teritoriul administrat de pașa din Vidin 20 000 de familii[38]. S-a considerat că motivul acestei emigrări de proporții l-au constituit dările către domnie. Chiar dacă izvorul citat face această mențiune, considerăm că preluarea ca atare a informației nu este cea mai fericită. Lupta rumânilor pentru eliberare (deci pentru a scăpa de obligațiile feudale, în primul rînd), manifestată acum mai ales prin fugă, a luat asemenea proporții[39], încît ni se pare că fuga din cauza obligațiilor față de domnie nu mai caracterizează acest scurt interval. Sub Grigore al II-lea Ghica (1748 — 1752) și urmașii acestuia, fuga pricinuită de creșterea fiscalității începe treptat să ia din nou proporții, atingînd maxima intensitate la începutul deceniului al șaptelea cînd Principatele ajung la cheremul celebrului jefuitor Stavrache[40].

---

[32] Într adevăr, existau două văcărituri : de vară și de iarnă (Arh. st. Buc., ms. 377, f. 202, 375 v., 463 v. ș. a.).

[33] Arh. st. Buc., fond. suluri, nr. 17.

[34] A. Camariano-Cioran, *loc. cit.*, p. 915.

[35] *Ibidem*, p. 959 — 960 și 964 — 965. N. Bălcescu, *Opere*, I, 1953, p. 256.

[36] Bibl. Acad. R. P. R., ms. turcești, DLXXXI/183 b.

[37] A. Camariano-Cioran, *loc. cit.*, p. 962.

[38] F. Constantiniu, *loc. cit.*, p. 80.

[39] Avem în vedere cunoscutele hrisoave pentru cei înstrăinați date pînă la 5 august 1746, la intervale scurte (26 octombrie 1745 și 1 martie 1746).

[40] „Samsar de tronuri", cum îl numește N. Iorga (*Istoria românilor*, VII, București, 1938, p. 267).

În 1753, C. Racoviţă volniceşte aducerea la urma lor a unor preoţi fugiţi de pe moşia episcopiei Buzău[41]. Un raport diplomatic din 1753 informează că în ultimii 7 ani dările s-au ridicat la 36 000 de pungi, iar din 130 000 de familii mai rămăseseră doar 40 000 şi mulţi dintre cei care nu luaseră drumul străinătăţii erau pe punctul de a pribegi[42]. O însemnare din 1755 vorbeşte despre 20 „liude" care au fugit de la m-rea Măxineni (jud. Slam Rîmnic), neplătindu-şi sferturile şi alte dări[43]. În 1756, nişte fugari moldoveni se plîng trimişilor lui C. Racoviţă de „vremelnica nestare" a dărilor[44]. Pentru o astfel de „nestatornicie" se plîng în 1762 lui C. Mavrocordat preoţii din Plasa de Jos a jud. Romanaţi, cerînd fixarea obligaţiilor prin carte domnească[45]. Pentru prima jumătate a deceniului al şaptelea, în vremea lui Stavrache, M. Cantacuzino dă bogate informaţii despre fuga locuitorilor. Paşa din Vidin scria vizirului că, drept urmare a silniciilor din Ţara Românească, „au fugit 15 000 de oameni peste Dunăre în ţinutul paşalîcului meu şi îndoită sumă în Ţara Ungurească"[46]. Răspunsurile date de delegaţia boierilor munteni la Petersburg în timpul războiului din 1768—1774 oglindesc, pe de o parte, fuga locuitorilor, pricinuită de creşterea şi înmulţirea obligaţiilor faţă de domnie[47], dar, pe de altă parte, tendinţa lor de a se absolvi de răspundere pentru o asemenea situaţie[48]. Hrisovul cel mare dat de Alex. Ipsilanti în 1775 vorbeşte de „înmulţirea sferturilor şi încărcătura socotelilor", din care pricină se ajunsese „la o neomenie nesuferită"[49]. Beneficiind de clauzele păcii ruso-turce din 1774 şi guvernată de un domn cu o mai mare clarviziune politică, Ţara Românească a cunoscut, pînă la începutul deceniului al nouălea, o perioadă de relativă linişte şi prosperitate, cu toată situaţia grea în care se afla din punct de vedere economic[50]. Obligaţiile faţă de domnie fiind, dacă nu uşurate[51], în orice caz mai bine reglementate, au încetat de a mai pricinui, ca motiv principal, fuga locuitorilor, caracteristica domniei lui Ipsilanti fiind tocmai reîntoarcerea fugarilor — fie atraşi de înlesnirile acordate, fie ameninţaţi cu grele pedepse din partea domniei. Dar perioada de relativă linişte şi înlesnire trece repede. Limitată în pretenţiile ei de sporire a dărilor oficiale, Poarta caută noi căi de exploatare a Principatelor, înmulţind dările extraordinare — mai ales în natură —, aceasta şi în legătură cu îndelungatele conflicte militare în care va fi mereu angajată[52].

---

[41] Bibl. Acad. R. P. R., CXXIV/145.
[42] F. Constantiniu, *loc. cit.*, p. 99. Izvorul, poate, mai exagerează.
[43] Arh. st. Buc., Episcopia Buzău, ms. 173, f. 359 — 360.
[44] I. Minea, *op. cit.*, p. 111 ; F. Constantiniu, *loc. cit.*, p. 100.
[45] Bibl. Acad. R. P. R., CLXXXV/84.
[46] M. Cantacuzino-Banul, *Genealogia Cantacuzinilor*, Bucureşti, 1902, p. 141 — 143.
[47] *Ibidem*, p. 452, 461 şi 483.
[48] F. Constantiniu, *loc. cit.*, p. 79.
[49] A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. a 3-a, vol. IX, p. 172.
[50] La aceasta s-a adăugat o mare invazie de lăcuste, care a ţinut pînă prin 1781 (Arh. st. Buc., m-rea Cotroceni, LXIV/7).
[51] A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 172 — 173.
[52] Vezi M. Alexandrescu-Dersca, *Rolul hatişerifurilor de privilegii în limitarea obligaţiilor către Poartă (1774 — 1802)*, în „Studii", XI, 1958, nr. 6 ; Al. Vianu, *Aplicarea tratatului de la Küciük Kainargi cu privire la Moldova şi Ţara Românească (1775 — 1783)*, în „Studii", XIII, 1960, nr. 5.

Pe de altă parte, se reia şirul de tristă amintire al domnilor fanarioţi, meşteri în arta de a strînge bani, sub care are loc — poate, în parte, cu excepţia lui Mavrogheni — o adevărată întrecere în a jefui „păcătosul norod"[53], practici cărora nu le-a putut rezista nici Ipsilanti. Sub apăsarea dărilor, oamenii se mutau dintr-un loc în altul, alteori emigrau. Se pare că perceperea văcăritului de către Hangerli a provocat o asemenea situaţie [54].

b. *Fuga din cauza exploatării de pe moşii* este de asemenea atestată în tot veacul al XVIII-lea. Soarta vitregă a fondurilor boiereşti de documente va împiedica pentru multă vreme — dacă nu pentru totdeauna — înfăţişarea acestui fenomen în toată amploarea sa şi orice analiză trebuie să ţină cont de acest lucru, întrucît exploatarea pe domeniile boiereşti — mai ales pe cele ale marilor boieri — a fost, în general, mai grea decît pe cele ale mănăstirilor. Contemporanii au sesizat rapacitatea boierilor [55]. Se pare că obligaţiile feudale pricinuiau mai ales fuga locuitorilor în ţară, fiscalitatea provocînd în proporţii mai mari emigrări.

În 1716, N. Mavrocordat împuterniceşte un slujitor domnesc să aducă la urma lor nişte rumâni fugari ai m-rii Strehaia [56]. În a patra domnie munteană, boierii mari se plîng lui C. Mavrocordat că le fug rumânii de pe moşiile lor pe cele ale boierilor mici, pentru a nu face claca obişnuită [57]. Pe moşia m-rii Strehaia sătenii continuă să rămînă risipiţi prin păduri [58]. Faţă de felul, poate nebănuit — în orice caz surprinzător pentru mare parte din boierime — în care au înţeles rumânii eliberarea lor, feudalii au opus o dîrză rezistenţă, făcînd — aşa cum s-a presupus [59] — presiuni asupra domnului, spre a interzice, de pildă, convertirea clăcii în bani (concesie care ar fi stimulat lupta locuitorilor), măsura fiind cerută şi de necesitatea crescîndă a valorificării pămîntului cu forţă de muncă ieftină. Aceasta a coincis, probabil, şi cu dorinţa domnului de a elibera pe clăcaşi de contribuţii băneşti, în interesul vistieriei sale. Aşa s-a ajuns la „testamentul" lui Gr. Ghica din 1750. Documentele vremii arată rapacitatea feudalului cleric şi laic. În 1750, locuitorii din trei sate ale m-rii Nucet, plîngîndu-se domniei pentru abuzurile egumenului, cer respectarea „trahtaturilor vechilor obiceiuri", căci altfel „toţi cu totul [ne] răspundim care încotro cu ochii vom viadia"[60]. În legătură cu silniciile clucerului Mihalache, interesantă este recunoaşterea lui Gr. Ghica privind cauza „spargerii" satelor : „ . . . De zulumuri ca acestea ce să fac săracilor de către unii ca aceştia să sparg satile, iar nu de dăjdiile visteriei"[61]. Aceasta reflectă însă şi încercarea domniei de a se absolvi de răspundere. Pentru acapararea forţei de muncă se foloseau diverse mijloace, de la

[53] N. Iorga, *Studii şi documente...*, VIII, p. 26.
[54] A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 227.
[55] G. Bezviconi, *op. cit.*, p. 150 151 ; Bauer, *op. cit.*, p. 22.
[56] *D. R. A.*, nr. 94. În această vreme egumenul m-rii Strehaia se făcuse cunoscut prin multe silnicii (*D. R. A.*, nr. 66, 80 şi 87).
[57] A. Camariano-Cioran, *loc. cit.*, p. 966.
[58] *D. R. A.*, nr. 317.
[59] F. Constantiniu, *loc. cit.*, p. 91.
[60] *D. R. A.*, nr. 342.
[61] *Ibidem*, nr. 343.

dosirea fugarilor stabiliți pe moșii, pînă la strămutarea cu sila a unor sate întregi. „Șezătorii" din Crîngu (jud. Saac) se tem că vor fi mutați pe moșia unui alt boier și cer domniei să nu se întîmple aceasta [62]. Țăranii fugeau pe moșiile unor boieri mai mici sau reveneau la vechile locuri atunci cînd erau strămutați cu sila [63]. Sătenii fugiți în munți etc. în timpul războiului refuză să revină la vechile locuri. Atunci intervenea domnia, amenințînd cu pedepse grele [64]. Abuzurile isprăvniceilor de moșii, adăugate la celelalte obligații, provocau fuga locuitorilor [65]. Caracteristic este cazul locuitorilor din Goicea (jud. Dolj), care reclamă în 1786 caimacamului Craiovei silniciile noului egumen al m-rii Jitia. Goicenii arată că, de li se va respecta „obiceiul moșiei", „așa vom șădea pe moșiia sfinției-sale și *a putea da și dajdea măriii-sale lui vodă*", altfel „ne vom rădica la altă moșie și vom da și noi precum dau și alții pe alte moșii ale altora"[66]. Deci, pe acești locuitori „dajdia lui vodă" îi îngreuia mai puțin decît obligațiile față de mănăstire. În 1791, proprietarii moșiilor Osica de Jos și Osica de Sus au convenit să ia măsuri contra sătenilor ce se mutau de pe o moșie pe alta, pentru a se sustrage de la obligații [67]. Cu un an mai tîrziu, sătenii din Tomșani (jud. Saac) sînt obligați la 12 zile de clacă, contrar vechiului „așezămînt", „făr de a fi slobozi să se strămute cu această pricină" — se adaugă în cartea de judecată [68]. În 1794, după 8 ani, se redeschide pricina dintre locuitorii din Goicea și egumenul m-rii Jitia. În 1786 sătenii nu acceptaseră claca de 8 zile pe an, amenințînd că se vor strămuta. Ispravnicii le-au poruncit în trei rînduri să se supună, dar în zadar și au fost aduși din nou, cu mumbașir, la judecată. Sătenii cer să dea 1 zlot de vatră și o zi de clacă pe an. „Așa vor șădea — se arată în „cartea" ispravnicilor —, iar de unde <nu>, să le dăm noi voe a să muta". Pricina este înaintată divanului Craiovei [69], care hotărăște ca locuitorii să clăcuiască după *Pravilniceasca condică* [70]. Așadar, goicenii au fost judecați ca niște împotrivitori (ignorîndu-se vechiul lor așezămînt) — cazuri în care se dădeau asemenea hotărîri — căci altfel „cartea" divanului contrazice *Pravilniceasca condică* și deci este lipsită de un temei juridic [71]. Încercarea de legare de moșie prin asemenea obligații devenea tot mai mult un factor important de frînare în dezvoltarea gospodăriei țărănești.

---

[62] Bibl. Acad. R. P. R., CDXV/151.

[63] *D. R. A.*, nr. 400 și 401.

[64] *Ibidem*, nr. 524.

[65] La 11 mai 1782, pitarul Scarlat Hiotu, însărcinat cu cercetarea nesupunerii sătenilor de la Putineiu, înștiințează pe stăpînul moșiei, banul N. Dudescu, despre cauzele nemulțumirilor acestora. Pitarul îndeamnă pe N. Dudescu să facă dreptate, „că rămăind tot într-acest chip cererea ori isprăvnicelul, mă tem că să va strămuta satul" (*D. R. A.*, nr. 537). Un caz de fugă din această cauză s-a întîmplat, se pare, și cu „ungurenii' din slobozia Runcu și Bădești a m-rii Cîmpulung, în 1785 (Arh. st. Buc., m-rea Cîmpulung LX/153, 152; *D. R. A.*, nr. 573).

[66] *D. R. A.*, nr. 580.

[67] *Ibidem*, nr. 625.

[68] *Ibidem*, nr. 632.

[69] *Ibidem*, nr. 667.

[70] *Ibidem*, nr. 668.

[71] *Pravilniceasca condică* (1780), București, 1957, p. 80 — 82.

c. *Fuga pricinuită de războaie* a contribuit la masiva depopulare a Principatelor. Călătorii străini erau izbiţi de raritatea populaţiei şi semnalează ei înşişi fuga oamenilor din calea armatelor. Îndelungatul conflict austro-turc încheiat prin pacea de la Karlowitz (1699) a determinat în Ţara Românească o permanentă băjenie a populaţiei [72]. De astă dată, Poarta nu şi-a dat seama de consecinţele unei asemenea depopulări sau, în orice caz, exploatarea otomană sub Brîncoveanu şi după aceea o vreme nu arată în mod practic o reconsiderare a politicii sale în această direcţie. Era prea bogat Brîncoveanu, erau mult prea necesari banii pentru întărirea imperiului în urma înfrîngerii suferite şi pentru susţinerea altor războaie şi era prea mare lăcomia „regealelor", spre a mai încăpea în tot acest păienjeniş o hotărîre lucidă. A trebuit să vină următorul război (1716—1718), care a produs o depopulare şi mai mare, pentru a trezi oarecum la realitate Poarta Devletului. Oltenia a rămas în mare parte pustie, iar din Muntenia lumea fugea îngrozită spre munţi [73]. Băjenia a continuat sub Ioan Mavrocordat, care a dus o apăsătoare politică fiscală, astfel că în ianuarie 1719, la revenirea în scaun, N. Mavrocordat găsi ţara într-o stare desperată [74]. Această situaţie a grăbit măsurile domniei, care are acum sprijinul Porţii, mai ales că austriecii iniţiaseră în Oltenia o politică de atragere a fugarilor, şi rezultatele n-au întîrziat să se arate [75]. Aceleaşi triste realităţi din punct de vedere demografic le constată martori oculari în timpul războiului din 1735—1739 [76]. Războiul ruso-turc din 1768—1774, la care s-a mai adăugat, la început, marea invazie a bandelor de *serdenghecidi* [77], a produs, poate, cea mai masivă depopulare a ţării, mai ales în judeţele care au fost teatru de operaţii. Din răspunsurile date contelui Panin şi feldmareşalului Rumeanţev de către delegaţia boierilor munteni se desprinde această realitate [78]. În 1776, sultanul Abdul Hamid I poruncea lui Gr. Al. Ghica, domnul Moldovei, să trimită în Ţara Românească pe „valahii" refugiaţi acolo din cauza războiului cu Rusia, deoarece Ipsilanti înştiinţase Poarta că n-are cine să lucreze pămîntul [79]. Lipsa oamenilor este confirmată şi de documente interne [80]. În vremea războiului din 1787-1792, locurile prin care trecea diplomatul rus Ioan Cristian Struve erau aproape pustii [81]. Incursiunile de pradă ale bandelor turceşti provocau de asemenea fuga locuitorilor [82].

---

[72] R. Greceanu, *Începătura istoriii vieţii luminatului . . . Costandin Brîncoveanu. . .* (*Cronicari munteni*, II, Bucureşti, 1961, p. 32, 67 ş. a.).

[73] R. Popescu, *Istoriile domnilor Ţării Româneşti* (*Cronicari munteni*, I, Bucureşti, 1961, p. 507).

[74] A. D. Xenopol, *op. cit.*, IX, p. 33; Arh. st. Buc., ms. 454 (condica m-rii Mărgineni), f. 39.

[75] R. Popescu, *op. cit.*, p. 533.

[76] N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, ed. a 2 a, vol. II, Bucureşti, 1928, p. 163 — 164.

[77] H. Dj. Siruni, *O năvălire necunoscută a bandelor turceşti în Ţările Române la 1769* („Revista arhivelor", 1940, nr. 1, p. 6 — 68).

[78] M. Cantacuzino, *Genealogia*. . ., p. 163 şi 451 — 452.

[79] M. Guboglu, *Catalogul documentelor turceşti*, I, Bucureşti, 1960, p. 83, nr. 286.

[80] Arh. st. Buc., m-rea Cotroceni, XLVII/8 (*D. R. A.*, nr. 497).

[81] G. Bezviconi, *op. cit.*, p. 136.

[82] F. Constantiniu, *loc. cit.*, p. 78.

Incursiunile pazvangiilor au produs, spre sfîrşitul veacului, o mare spaimă în Țara Românească, mai ales în Oltenia, unde s-au spart sate întregi din această cauză [83].

Dacă din documentele analizate mai sus iese în evidență cauza care provoca în ultimă instanță fuga locuitorilor, alte documente nu o menționează, mărginindu-se la constatarea faptului în sine, în formulări laconice [84].

3. **Fuga scutelnicilor** în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea este un fenomen încă necercetat de istoriografia noastră, deşi în general se cunosc condiția lor juridică şi împrejurările înființării acestei instituții [85]. Se pare că, datorită nesupunerii crescînde a „şezătorilor" şi foştilor rumâni eliberați, feudalii, paralel cu acțiunea de supunere a acestora, încercau să compenseze — fie şi parțial — pagubele pe seama scutelnicilor. La aceasta se adăugau uneori abuzurile ispravnicilor de județe, care, profitînd de lipsa unor precizări în „cărțile" domneşti, îi impuneau la bir în rînd cu ceilalți. De pildă, într-un document de la C. Racoviță (20 iulie 1763) se arată că m-rea Văcăreşti a avut ca danie satul Suraia [86], în care a ținut 200 de „liude", a căror „dajdé" o lua mănăstirea. „De l<a> o vréme încoace — continuă documentul —, întâmplându-să de s-au spart satul Suraia", C. Mavrocordat a dăruit mănăstirea cu birul satului Văcăreşti. Numai că, nenumindu-se în „cartea" domnească oamenii „apărați de dajdiia vistieriei", ispravnicii „la unele civerturi îi scădea, la altele îi adăogiia", din care cauză „satul nu putea fi întru stare, ci uneori să aduna oameni şi alteori lipsiia"[87]. Banul N. Dudescu avea mulți scutelnici în a doua jumătate a veacului, în rîndurile cărora se constată o permanentă fluctuație. De exemplu, cei doi scutelnici tocmiți la 25 iulie 1779 — Radu Terci şi Radu Mărcoşanu — fuseseră scutelnici şi mai înainte, cînd se puseseră chezaşi pentru un Costandin-bătrînul, care fugise. Ei erau obligați să-l găsească, „iar negăsindu-l, să avem noi a răspunde pentru dânsul, fiind dator pentru scutelniciia lui de un an"[88]. Dar n-a trecut mult şi au fugit şi aceşti doi scutelnici. În toamna aceluiaşi an, banul N. Dudescu trimite un om să-i facă socoteala scutelnicilor. Slujbaşul a obligat pe cei prezenți să plătească şi pentru fugari, dar aceştia s-au împotrivit. „Şi

---

[83] A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 237; N. Iorga, *Studii şi documente...*, VIII, p. 113 117.

[84] *D. R. A.*, nr. 5, 29, 31, 50, 60, 67, 90, 176, 177 şi 194; Arh. st. Buc., ms. 377, condica de documente ale mănăstirilor din Țara Romînească între 1730 şi 1741 , f. 216 v., 497 v; vezi şi S. Columbeanu, *Date privitoare la economia agrară din Țara Românească în prima jumătate a sec. al XVIII-lea*, în „Studii", XV, 1962, nr. 1, p. 131; R. Popescu, *op. cit.*, p. 576; Arh. st. Buc., Mitropolia Buc., XII 4 (*D. R. A.*, nr. 198), CXI/27, *D.R.A.*, nr.310; Arh. st. Buc., m-rea Brîncoveni, XXV/23.

[85] Hugas Ingigian, *Geografia celor patru părți ale lumii*, seria Europa, vol. VI, Comunicat de H. Dj. Siruni: Acad. Română, Mem. Secț. ist., seria a III-a, t. IX, mem.8, Bucureşti, 1929, p. 45; I.C. Filitti, *Proprietatea solului...*, p. 213; idem. *Considerații generale despre vechea organizare fiscală în Principatele Române pînă la Regulamentul Organic*, Bucureşti, 1915, extras, p. 42; *Omagiu lui N. Iorga*, Craiova, 1921, p. 53.

[86] Acesta era o veche danie domneasca (*D. I. R., Indicele numelor de locuri, veacurile XIII – XVI, XVII*).

[87] Bibl. Acad. R. P. R., CXXV/12.

[88] Ibidem, III/53.

facea strigare — scrie trimisul banului — de ce să plătească ei pe fugari? Dar noi ... i-am apucat de au împlinit tot"[89]. În ceea ce-i priveşte pe fugari scrie acelaşi slujbaş—„le-am orănduit sluj<i>tor de au mărs cu dănşii de i-au căutat prin toat<e>judeţ<e>le dup'înprejur" (Dîmboviţa, Săcuieni, Prahova, Argeş) „şi nici cum nu i-au putut găsi. Care încă şi acum iast<e>acel orănduit sluj<i>tor halea de-i caută"[90]. Unii dintre fugari au fost, probabil, găsiţi [91]. Interesant este cazul a doi scutelnici — Niţu şi Costandin —, feciorii popii Tudor din Berivoeşti (Muscel), tocmiţi de Banul Dudescu. Rămînînd datori [92], scutelnicii au fugit, iar ispravnicul jud. Muscel îşi dă toată silinţa să-i prindă. Documentele înfăţişează pe larg peripeţiile scutelnicului Niţu [93].

4. **Fuga, în Oltenia, în 1718 — 1739**[94] se deosebeşte de cea din Ţara Românească, în general, prin amploarea ei. Aproape pustiită în urma războiului din 1716—1718, Oltenia e repopulată în anii următori, în mare parte datorită politicii Habsburgilor în provincia nou anexată. Dar, reîncepînd exploatarea sistematică, în care fiscul imperial era priceput, reîncep şi mişcările permanente de populaţie şi chiar emigrări, mai ales din satele de graniţă. *Cauzele* acestor fluctuaţii şi emigrări se împletesc strîns, dar una iese în evidenţă cu deosebire : extorsiunile fiscale [95].

Aceasta nu înseamnă că exploatarea boierească a slăbit. Dacă pînă la începutul deceniului al patrulea se fugea mai mult în ţară, în satele ce se bucurau de sistemul „protecţiei", după aceea, pe măsură ce noua politică fiscală preconizată de imperiali cîştigă tot mai mult teren (şi prin aceasta sistemul „protecţiei" este, dacă nu anulat, cel puţin limitat în bună parte), fuga în satele boiereşti nemaiprezentînd acum avantajele dinainte, devin tot mai frecvente cazurile de emigrări peste Olt, peste Dunăre sau în alte părţi. Invazia tătarilor, dar şi devastările pricinuite de „catane" în timpul războiului din 1716—1718 au determinat depopularea provinciei în proporţii poate nemaicunoscute pînă atunci [96], situaţie ce nu se ameliorase nici cîţiva ani mai tîrziu, cînd căpitanul austriac Fr. Schwantz ridică o amănunţită hartă a provinciei (1720—1722)[97]. În 1722, fuga locuitorilor din două sate a reţinut o vreme atenţia Consiliului de război [98]. Începînd

---

[89] Bibl. Acad. R. P. R., III/60.

[90] Ibidem, III/59.

[91] Ibidem, I/284, 285.

[92] Ibidem, III/62.

[93] Ibidem, I 287, 303, 257.

[94] O substanţială contribuţie la studiul realităţilor oltene din acest timp, în general, şi al problemei ce ne interesează în special, a adus-o cercetătorul Ş. Papacostea (*loc. cit.*, p. 249—255, 262 266, 275 — 280 şi 283 — 299).

[95] Ş. Papacostea, *loc. cit.*, p. 263.

[96] Tătarii au luat peste 130 000 de robi din Oltenia şi Banat (Ş. Papacostea, *loc. cit.*, p. 262, nota 3).

[97] După această hartă, se constată că din 978 de localităţi rurale existente în cele 5 judeţe oltene, 777 erau cu locuitori, iar 201 fără locuitori, jud. Mehedinţi avînd cel mai mare număr de sate pustii (76) ; vezi I. C. Băcilă, *Oltenia sub austriaci, 1718 — 1739. Un document cartografic*, extras din „Arhivele Olteniei", 1924, nr. 12 — 13, p. 8 şi urm. Vezi şi Ş. Papacostea, *loc. cit.*, p. 262. Vezi aprecierea în legătură cu situaţia din Oltenia la R. Popescu, *op. cit.*, p. 498.

[98] C. Giurescu, *Material pentru istoria Olteniei supt austrieci*, I, nr. 379, 388 şi 391.

din 1720, administraţia Olteniei întreţine o întinsă corespondenţă în legătură cu iobagii fugari din părţile Hunedoarei, condiţionînd înapoierea acestora de trimiterea la urma lor a şerbilor şi ţiganilor din Oltenia trecuţi peste munţi [99]. În 1727, Consiliul de război cerea să fie convinşi fugarii din jurul Craiovei să se întoarcă la casele lor [100]. În 1728 se constată că, din pricina abuzurilor şi greutăţilor, au fugit din Islaz peste Dunăre 146 de familii; din judeţul Mehedinţi au fugit zece sate, parte peste Dunăre, parte în Banat [101]. Cîteva luni mai tîrziu, probabil la o evaluare mai amănunţită, se constată că din jud. Mehedinţi au fugit în 1728 36 de sate [102]. De acum înainte, datorită fugii locuitorilor, încep să crească rămăşiţele la încasarea impozitelor [103]. Ascunderea fugarilor de către cei interesaţi era un procedeu des folosit [104]. În ianuarie 1731 trecuseră peste Dunăre 20 de familii româneşti [105]. Depopularea provinciei atinsese în acest an proporţii îngrijorătoare [106]. Crescuse de asemenea îngrijorarea faţă de caracterul fluctuant al populaţiei săteşti [107], care, pe de altă parte, a început să se opună vătăşeilor trimişi la strîngerea dărilor [108]. Curînd încep intense pregătiri militare şi Oltenia este supusă unui adevărat jaf. S-a propus înlocuirea robotei în Transilvania şi Oltenia prin bani, care să se verse în casa de război [109]. Se trimit porunci la judeţe pentru a se preveni fuga locuitorilor [110]. Izbucnirea războiului a determinat retragerea masivă a locuitorilor spre munţi. Pe de altă parte, se observă că ţăranii „sînt foarte obraznici", atacă pe soldaţi şi-i dezarmează [111]. În 1737, comitele Wallis recomanda prudenţă, ca să nu fugă lumea, căci nu se vor putea strînge grînele de pe cîmp [112]. Dar oamenii continuau să fugă din calea trupelor [113]. Recolta de fîn a anului care trecuse a putrezit de ploi, iar cea din 1737 nu era prea mare din cauza fugii locuitorilor [114]. În septembrie 1737, cei mai mulţi locuitori din jud. Mehedinţi, Dolj şi Romanaţi fugiseră şi însăşi administraţia din Craiova se pregătea să fugă [115]. Exploatarea boierească şi-a adus, în mare măsură, contribuţia la băjenia locuitorilor şi depopularea provinciei [116]. Alteori, abuzurile organelor de ocupaţie se împletesc cu cele ale feudalilor. Este cazul locuitorilor din satul Grădini care, după ce au

---

[99] *D. R. A.*, nr. 100, 102, 103, 105, 110, 118; N. Iorga, *Studii şi documente...*, V, p. 140 — 141; C. Giurescu, *Material...*, I, nr. 422.
[100] C. Giurescu, *op. cit.*, II, nr. 65.
[101] *Ibidem*, nr. 86.
[102] *Ibidem*, nr. 89.
[103] *Ibidem*, nr. 91, 94, 184 şi 186; III, nr. 31.
[104] *Ibidem*, II, nr. 138; Ş. Papacostea, *loc. cit.*, p. 291 — 295.
[105] C. Giurescu, *op. cit.*, II, nr. 155.
[106] A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 72 — 74.
[107] C. Giurescu, *op. cit.*, II, nr. 171.
[108] *Ibidem*, nr. 182.
[109] *Ibidem*, III, nr. 74 şi 77.
[110] *D. R. A.*, nr. 178.
[111] C. Giurescu, *op. cit.*, III, nr. 193.
[112] *Ibidem*, nr. 102.
[113] *Ibidem*, nr. 108, 157 şi 158.
[114] *Ibidem*, nr. 120.
[115] *Ibidem*, nr. 160.
[116] *D. R. A.*, nr. 163, 164.

prestat 240 de zile clacă colonelului Pivoda și egumenului mănăstirii Brîncoveni 210 zile, le-a fost luată și dijma din produse. Administrația Olteniei scrie vornicului de Romanați să aibă grijă să nu se spargă satul [117]. Fugarii care nu rămîneau în țară [118] treceau Oltul și Dunărea; mai puțini luau drumul Transilvaniei, unde era aceeași stăpînire habsburgică.

Măsurile pentru prevenirea sau împiedicarea acestui fenomen au preocupat atît pe Habsburgi, cît și pe boierii olteni. Colonizările oficiale se împletesc cu cele de inițiativă particulară. Dar principala măsură a fost reforma fiscală, întreprinsă la începutul ocupației, după care an de an vin în Oltenia fugari de peste Dunăre sau de peste Olt [119], regimul străinilor fiind favorabil imigrației [120]. S-a încercat limitarea abuzurilor, instituirea unor răspunderi ale organelor de margine [121] și se elaborau instrucțiuni elastice pentru strîngerea „contrebuționului" [122]. S-au făcut încercări de organizarea a unor sate-model cu un număr fix de locuitori [123]. Paralel cu aceste măsuri s-a întărit paza marginilor, instrucțiunile în acest scop fiind foarte semnificative [124].

5. **Direcțiile de fugă** a țăranilor din Țara Românească în veacul al XVIII-lea

a. *Fuga în țară.* Deși veacul al XVIII-lea cunoaște mai multe cazuri de emigrare, totuși cei mai mulți dintre fugari rămîneau în țară. Datorită exploatării crescînde și sub influența politicii de colonizare, oamenii „se învățaseră" să se mute din loc în loc „după năravul cel rău... să să numească om nou" [125]. Mulți fugari stăteau *risipiți din siliștea satului*, prin păduri, livezi, vii etc. [126]. *Fuga din sat în sat* este foarte frecventă în acest veac. Poruncile de aducere „la urmă" a fugarilor arată că aceștia se află „au în sat domnesc, au boeresc, au călugăresc, au pre la orașe, au pen slobozii" [127], „sau supuși pe lîngă niscaiva slujitori" [128]. De asemenea, în mai toate „cărțile" pentru întărire de scutelnici se găsesc formulări ca acestea: „Numai să fie oameni streini, iar nu du pîn satele județului" [129], sau să țină oameni „făr de bir de țară și făr de gîlceavă" [130], ceea ce înseamnă că oamenii fugiți din cauza birului își căutau loc în asemenea sate. În 1707, Vladul Dragoș din Cîmpulung cu ginerele său dau zapis lui Barbu Corbeanu, prin care garantează că-i vor reda rumânii aflați la

[117] *D. R. A.*, nr. 130.
[118] Ș. Papacostea, *loc. cit.*, p. 251, nota 6 și p. 253; *D. R. A.*, nr. 145.
[119] *Ibidem*, p. 263 265.
[120] *D. R. A.*, nr. 152.
[121] N. Iorga, *Studii și documente...*, V, p. 148 149.
[122] *Ibidem*, p. 150 153, nr. 92.
[123] Bibl. Acad. R. P. R., CCCLVII/32; C. Giurescu, *op. cit.*, II, nr. 170.
[124] *D. R. A.*, nr. 122.
[125] *Ibidem*, nr. 448.
[126] Arh. st. Buc., Mitropolia Buc., CCCXIII 15; *D.R.A.*, nr. 225, 236 și 317; M. Cantacuzino, *Genealogia...*, p. 463; *D. R. A.*, nr. 485, 503, și 521; Arh. st. Buc., Mitropolia Buc., CCXCVIII 9; *D. R. A.*, nr. 657.
[127] Arh. st. Buc., Mitropolia Buc., DXXXIII/14.
[128] Ibidem, XII 4.
[129] Bibl. Acad. R. P. R., XXI/64.
[130] Arh. st. Buc., Mitropolia Buc., XII/2; CXXVI/52 etc.

casa lor[131]. Fugarii se îndreptau și spre satele domnești, unde exista, probabil, un regim mai convenabil al obligațiilor[132]. În 1777, ispravnicii jud. Buzău făceau substanțiale promisiuni locuitorilor fugiți „prin alte părți și județe", pentru a reveni la satele lor[133]. În 1785, „ungurenii" care au făcut sat în Bădești se obligă să nu mai primească printre ei alți oameni fără știrea egumenului[134]. În 1791, zapciul plășii Baia (Mehedinți) era înștiințat că unii locuitori „să scutesc cu nume de poslușnici", alții nu-și plătesc dările, ci „fug pă la alte seliști"[135]. *Fuga în „hodăile" turcești* întemeiate în țară pare un lucru surprinzător, dar a fost o realitate atestată documentar — e drept, în proporții mai mici. Motivul trebuie căutat în condițiile de viață uneori preferabile aici. Turcii din „hodăi", deși legal trebuiau să se supună poruncilor domnului, nu de puține ori le desconsiderau, nesupunîndu-se la obligații[136]. Vorbind despre abuzurile turcilor stabiliți în țară, Dionisie Eclesiarhul, printre altele, deplînge pe slujbașii domnești și boierești care „ce trăgea ! vai de maica lor, că, de-i găsia (turcii. — *G.I.*) prin satele lor, frîngea cebucile de ei"[137]. Atrași de avantajele, chiar temporare, ale unei asemenea situații, oamenii fugeau în „hodăile" turcilor[138]. *Fuga la orașe*, la care se face aluzie în unele porunci domnești, este totuși slab documentată în fondurile mănăstirești și boierești ale veacului. Datorită regimului mai acceptabil al obligațiilor feudale sub care trăiau orășenii[139] (la orașele mari e vorba de cei de la periferie), credem că orașele au constituit un punct important de atracție, mai ales în a doua jumătate a veacului, cînd piața locală crea gospodăriei țărănești unele avantaje. S-a observat că sînt puține știri despre fuga clăcașilor la orașe și s-a arătat, pe bună dreptate, că „problema merită o cercetare specială"[140]. În 1795 se poruncea trimiterea „la urma lor" a celor veniți în București de prin satele țării[141].

b. *Fuga peste hotare*. Emigrările, deși masive în acest veac, totuși nu pot fi evaluate și — așa cum s-a mai observat — problema „rămîne a fi rezolvată cînd se va dispune de date sigure asupra populației din regiunile învecinate"[142]. *Fuga peste Dunăre*, „în părțile turcești", este un proces care durează de veacuri. Cercetarea mai în amănunt a condițiilor de viață din părțile sud-dunărene va permite, poate, precizări mai sigure în ceea ce privește motivele care-i atrăgeau pe fugari în acele locuri. Cei mai mulți

---

131 N. Iorga, *Studii și documente...*, VII, p. 30; *D. R. A.*, nr. 31.

132 *D. R. A.*, nr. 79 și 188.

133 Bibl. Acad. R. P. R., CXXVII 206; Arh. st. Buc., ms. 172 (condica episcopiei Buzău), f. 391 v —392.

134 Arh. st. Buc., M-rea Cîmpulung, LX 152 (*D. R. A.*, nr. 573).

135 Bibl. Acad. R. P. R., DCXVIII/160.

136 *D. R. A.*, nr. 148, 156, 162, 293.

137 Dionisie Eclesiarhul, *Cronograful Țării Românești de la 1764 pînă la 1815* (Al. Papiu-Ilarian, *Tezaur de monumente istorice pentru România...*, t. II, București, 1863, p. 164).

138 *D. R. A.*, nr. 124, 237 și 337.

139 *Ibidem*, nr. 474, 479 și 501.

140 F. Constantiniu, *loc. cit.*, p. 101.

141 V. A. Urechia, *Documente inedite din domnia lui Alex. Const. Moruzi, 1793 — 1796*, București, 1895, p. 368.

142 F. Constantiniu, *loc. cit.*, p. 100.

fugari din Țara Românească au mers acolo, de unde reveneau cînd situația din țară se mai ameliora. N. Iorga caută explicația în condițiile mai ușoare de viață „de-a dreptul sub turci"[143]. O explicație similară avem de la Boscovici, care trecea prin părțile noastre în suita ambasadorului englez Porter, la 1762, și făcuse popas la Jenibazar[144].

Observații asemănătoare face, tot în legătură cu aceasta, C. Sassu[145]. Este neîndoielnic că printre „sîrbii" pe care îi reclamau „hărăcierii" turci în 1709[146] vor fi fost și mulți fugari trecuți peste Dunăre în anii anteriori. În timpul războiului din 1716–1718, mulți locuitori ai Țării Românești, mai ales din Oltenia, și-au găsit refugiul peste Dunăre, de unde reveneau după 1723[147]. În 1721, N. Mavrocordat încuviințează m-rii Sf. Ioan din București să țină la moșia Vlădeni (Ialomița) cinci rumâni fugiți de multă vreme peste Dunăre și care acum, dorind să vină în țară, au fost iertați de toate dările vistieriei[148]. Fuga peste Dunăre a luat proporții de masă în timpul domniei lui M. Racoviță[149], ca și în deceniul al VII-lea[150]. În vremea războiului din 1768–1774, nu numai munții au constituit refugiul locuitorilor, ci și „serhaturile turcești"[151]. Fără a afirma că fuga peste Dunăre s-a accentuat în ultimul sfert al veacului, s-a observat totuși că motivele ce ar fi ușurat fuga în Transilvania s-au împuținat acum destul de mult[152]. Referindu-ne la *fuga în Transilvania*, nu vom relua aici discuția purtată în vechea istoriografie — română sau străină —, ci, observînd că, deși uneori polemici (dar cu măsură)[153], unii cercetători români au exprimat puncte de vedere juste[154], menționăm că nici în istoriografia marxistă problema n-a fost suficient cercetată. F. Constantiniu, care face scurte observații în acest sens, nu aduce dovezi de fugă în Transilvania, fiind înclinat să creadă că aceasta ar fi fost o direcție puțin probabilă[155]. Din studiul materialului documentar, pe care și cercetătorii amintiți l-au avut în bună parte la îndemînă, se deduce că Transilvania a fost un loc de refugiu pentru fugarii din Țara Românească. Dar adăugăm că, datorită condițiilor de viață incomparabil mai grele ale țăranilor transilvăneni, îndeosebi români, fugarii reveneau adesea la vechile locuri, iar fuga

[143] N. Iorga, *Studii și documente...*, X, p. 119; idem, *Istoria românilor prin călători*, II, p. 119.
[144] Boscovici, *Giornale di un viaggio da Constantinopoli in Polonia ...*, Bassano, 1784. p. 65 66.
[145] C. Sassu, în „Revista arhivelor", VI, 1944 — 1945, p. 179 — 181.
[146] R. Greceanu, *op. cit.*, p. 154 — 155.
[147] R. Popescu, *op. cit.*, p. 533.
[148] *D. R. A.*, nr. 106.
[149] A. Camariano-Cioran, *loc. cit.*, p. 962.
[150] M. Cantacuzino, *Genealogia, ...*, p. 143.
[151] *Ibidem*, p. 452.
[152] Gh. Georgescu-Buzău, *Răscoala de la 1784 a iobagilor din Transilvania de sub conducerea lui Horia, Cloșca și Crișan*, București, Edit. politică, 1962. p. 314 și urm. Pentru situația socială din Transilvania mai vezi: C. Göllner, *Din lupta țărănimii române și secuiești împotriva înființării graniței militare (1762 1765)*, în *Studii și articole de istorie*, V, București, 1963, ed. S. Ș. I. F., p. 49 — 66.
[153] Vezi I. Conea, *loc. cit.*; A. Golopenția, *loc. cit.*; D. Prodan, *op. cit.*
[154] N. Iorga, *Studii și documente ...*, X, p. 119.
[155] F. Constantiniu, *loc. cit.*, p. 100 101.

era mult mai intensă din Transilvania spre Țara Românească și Moldova. Spre sfîrșitul veacului al XVII-lea, sătenii treceau mereu din Țara Românească spre Transilvania și invers [156]. În 1716, egumenul m-rii Mărgineni a dat jalbă la domnie că niște rumâni din Teșila au fugit în „Țara Ungurească", iar după un an, găsind oile mănăstirii pe munte, au luat 144 din ele și le-au trecut „de ceia parte "[157]. O săteancă din Berevoești (Muscel), care în 1719, din „lipsă de bucate", vindea vărului său delnița de zestre, fugise în Transilvania încă de mică [158]. Am amintit, în cazul Olteniei, de îndelungata corespondență pe această temă a administrației locale cu guvernatorul Transilvaniei [159]. „Cartea" dată de Scarlat Ghica în 1766, prin care îngăduia străinilor și celor înstrăinați să se așeze pe două moșii ale mitropoliei, credem că se referă mai ales la cei „înstrăinați" în Transilvania [160]. Delegația boierilor munteni la Petersburg în timpul războiului din 1768—1774 spunea că „jumătate din locuitorii cei despre munte au trecut în țara ungurească" [161]. În 1799, „ungurenii" din satul Vaideei al m-rii Bistrița se judecă pentru doi munți cu egumenul, care-i arendase la alți „ungureni", „cu dare de preț mai mare", în timp ce ei se aflau risipiți în Ardeal și prin alte părți „în vremea trecutei răzmiriți" [162]. Emigrarea și revenirea la vechile locuri isca uneori conflicte cu locuitorii care între timp ocupaseră pămînturile fugarilor [163]. *Fuga în Moldova* (și invers) se constată și în veacul al XVIII-lea, măsurile pentru restituirea fugarilor preocupînd atît pe domnii și boierii celor două Principate, cît și puterea suzerană [164].

6. **Încercări de evaluare.** În stadiul actual de documentare, această problemă nu poate fi rezolvată, dată fiind lipsa informațiilor de bază — catagrafiile. Izvoarele fac destul de rar referiri cifrice, care și așa trebuie reconsiderate cu multă prudență (ne permitem să le menționăm ca atare). La o „numărătoare" ce s-ar fi făcut în 1739 de către C. Mavrocordat, s-au găsit 147 000 de contribuabili [165]. În 1742, după fuga a 31 000 de locuitori, s-au găsit, în toamnă, 116 000 de familii de contribuabili. Numai pînă în primăvara acestui an fugiseră din Muntenia 10 000 de oameni iar din Oltenia 15 000 [166]. În 1745 existau 70 000 de familii de contribuabili [167], iar pînă în 1753 numărul scăzuse la 40 00 [168]. Pentru vremea cînd își culege informațiile,

156 N. Iorga, *Studii și documente...*, X, p. 133 135, 137 144 și 167.
157 *D. R. A.*, nr. 95.
158 N. Iorga, *Studii și documente...*, VII, p. 53.
159 Vezi, mai sus, p. 136—137.
160 Arh. st. Buc., Mitropolia Buc., XIV 23, (*D. R. A.*, nr. 416).
161 M. Cantacuzino, *Genealogia...*, p. 452.
162 Arh. st. Buc., m-rea Bistrița, LXII 101.
163 Ibidem, VIII/18; „Arhivele Olteniei", nr. 7/1923, p. 222.
164 Ș. Papacostea, *loc. cit.*, p. 250; M. Guboglu, *Catalogul...*, I, p. 83, nr. 286.
165 Bauer, *op. cit.*, p. 48.
166 A. Camariano-Cioran, *loc. cit.*, p. 965.
167 *Ibidem*, p. 956; Bauer, *op. cit.*, p. 48.
168 A. Camariano-Cioran, *loc. cit.*, p. 956.

Bauer dă cifra de 35 000 de familii [169]. Raicevich dă, în deceniul al nouălea, cu toată prudența, cifra 1 000 000 de locuitori pentru Țara Românească și Moldova, al căror număr era în creștere prin înmulțirea fugarilor din Transilvania[170]. Din comparația a două izvoare de primă mînă — Bauer și o catagrafie din 1831 —, printr-o evaluare prealabilă, ar rezulta că cele mai multe sate nou înființate în Țara Românească datează din a doua jumătate a veacului al XVIII-lea și începutul celui următor [171].

7. **Măsuri de limitare a fenomenului.** Veacul al XVIII-lea înfățișează continue căutări pe această linie, mergîndu-se pînă la atingerea cauzelor care generau fenomenul. Că întreaga clasă dominantă se preocupa de găsirea unor astfel de măsuri o dovedește multitudinea lor, împletirea celor locale cu cele de ordin general. Ceea ce mai aduce nou acest veac este renunțarea pe plan general la constrîngerea exclusivă și trecerea la o politică mai elastică în acest sens, menită să lase impresia că domnia se preocupă de îmbunătățirea situației locuitorilor. Vorbind despre rezistența clăcașilor și aportul ei la politica de reformă, s-a observat, pe bună dreptate, că cercetarea temeinică a acestui fenomen social trebuie nu numai să consemneze faptele, dar și să stabilească acțiunea sa directă exercitată asupra politicii domnești și a formelor de exploatare a muncii de către stăpînii de pămînt și că politica de reformă practicată de unii domni fanarioți nu a fost rezultatul unor influențe iluministe, ci a izvorît din realitățile românești, printre care un loc de seamă revine acțiunii de împotrivire a maselor [172].

a. *Pe plan local*, feudalii încheiau *înțelegeri scrise* — alteori, poate, *verbale — pentru înapoierea reciprocă a fugarilor* [173] sau recurgeau la confiscarea averii acestora [174] — obicei întărit și de *Pravilniceasca condică* [175]. *Aducerea de oameni străini din inițiative particulare* ia amploare în veacul al XVIII-lea [176]. Un caz caracteristic îl constituie m-rea Măxineni, pe moșia căreia exista o continuă fluctuație a locuitorilor și pentru care se eliberează numeroase hrisoave de slobozenie [177]. De observat că, dacă

---

[169] Bauer, *op. cit.*, p. 48.

[170] *Ibidem*, p. 243.

[171] Din statistica lui Bauer rezultă că, pe vremea cînd scrie, existau în Țara Românească 209 locuri pustii, devastate sau ruinate de război, pămînturi nelocuite etc. —, numărul cel mai mare de asemenea locuri avîndu-l județele: Buzău (110), Mehedinți (36), Gorj (24), Dolj (21), Vîlcea (10) și numai 16 denumiri care ar indica sate nou înființate (Bauer, *op. cit.*, p. 109 — — 228). Din catagrafia amintită reiese că, la un total de 3556 de localități, existau 240 de așezări sătești în 1831, al căror nume arată că au fost înființate de oameni plecați de la vechile locuri, fie ei pămînteni sau emigranți (Arh. st. Buc., ms. 838). De altfel, I. Conea scrie — poate exagerînd? că toate satele de „ungureni" din Oltenia „au fost întemeiate exact în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea" (I. Conea, *loc. cit.*, p. 16).

[172] F. Constantiniu, *loc. cit.*, p. 98.

[173] *D. R. A.*, nr. 458 și 625.

[174] Arh. st. Buc., m-rea Cîmpulung, LX/152; *D. R. A.*, nr. 573.

[175] *Pravilniceasca condică (1780)*, București, 1957, p. 86.

[176] *D. R. A.*, nr. 267, 301, 332 și 399.

[177] Bibl. Acad. R. P. R., CXXVII 3 (*D. R. A.*, nr. 28); Bibl., Acad. R. P. R., CXXVI 53, 178 etc.

unele hrisoave nu precizează timpul cît vor fi scutiți de dări străinii veniți în țară [178], altele, pe măsura înaintării în vreme, încep să precizeze perioade de scutire [179]. Domnia încuraja asemenea inițiative particulare [180].

b. *Măsuri generale. Aducerea „la urmă" și pedepsirea* fugarilor este aplicată în veacul al XVIII-lea, dar e de menționat că această a doua latură, pedepsirea, este folosită cu mai multă prudență cu cît înaintăm în vreme, de teamă ca țăranii să nu fugă din nou. Domnul poruncea autorităților locale să dea tot concursul în acest sens [181]. *Se interzice primirea în slobozii* a altor oameni afară de cei stabiliți cu tocmeală. Aproape toate întăririle de scutelnici prevăd ca aceștia să fie oameni străini. În 1744, volnicind mănăstirea Tismana să strîngă oameni străini pe moșia Moi (Gorj), M. Racoviță face o asemenea precizare [182]. Hrisovul din 26 octombrie 1745, privitor la îndatoririle celor înstrăinați care vor dori să vie în țară, amintește această condiție [183].

Tendința stăpînilor de moșii de a sustrage pe fugari de la dările vistieriei, ascunzîndu-i pentru a-i folosi numai pe moșie, era cunoscută domniei și de aceea se dau porunci de *interzicere a unor asemenea practici* [184], spre a elimina, prin aceasta, un motiv în plus de fugă în satele respective. Domnia amenință cu *severe măsuri* pe cei care fac *abuzuri* cu prilejul „cisluirii" satelor [185]. Pe lîngă alte forme ale luptei de clasă, pe lîngă alte cauze care au determinat reforma, fuga țăranilor și-a adus o contribuție dintre cele mai însemnate la *eliberarea rumânilor.* Datorită masivei depopulări a țării în vremea lui M. Racoviță, Poarta însăși a trebuit să acorde împuterniciri deosebite pentru readucerea fugarilor [186].

De aceea, pe bună dreptate s-a arătat că această domnie a lui C. Mavrocordat „a fost aproape exclusiv dominată de problema readucerii țăranilor fugari și a repopulării satelor" [187]. Aceasta este dovedită mai ales de hrisoavele cu valabilitate generală din 26 octombrie 1745 și 1 martie 1746, [188] date deci la interval scurt și urmate *inevitabil* de cel din 5 august 1746 privitor la eliberarea rumânilor. Că hrisovul din 26 octombrie 1745 n-a avut prea mare răsunet printre fugari o dovedește și adaosul ulterior pus pe o „carte" dată m-rii Arnota pentru a-și aduce oameni înstrăinați [189].

---

[178] Bibl. Acad. R. P. R., CXXVI 53 și CXXVII 3.

[179] Bibl. Acad. R. P. R., CXXIV/175 și 149; Arh. st. Buc., Episcopia Buzău, ms. 172, f. 228.

[180] V. A. Urechia, *Documente inedite...*, p. 368.

[181] Arh. st. Buc., Mitropolia Buc., DXXXIII 14 (*D. R. A.*, nr. 26); Arh. st. Buc., Mitropolia Buc., XII/4 etc.; Bibl. Acad. R. P. R., DCXVIII 156.

[182] Bibl. Acad. R. P. R., XXI 64.

[183] Arh. st. Buc., Mitropolia Buc., XXXVI 28. Imprimat. *D. R. A*, nr. 288—alt exemplar.

[184] Bibl. Acad. R. P. R., CXXV 12.

[185] Ibidem. CXXIV/160.

[186] Bibl. Acad. R. P. R., ms. turcești, DLXXXI/183b.

[187] Ș. Papacostea. *loc. cit.*, p. 304.

[188] Arh. st. Buc., Mitropolia Buc., XXXVI 28 (*D. R. A.*, nr. 288); *D. R. A.*, nr. 291.

[189] „Și dup<ă> hrisovul domniei-méle ce s au făcut pentru cei ce vor fi rumâni, să fie ertați și, de vor eși la divan, unii ca aceia să li se dea carte de ertăciune să fie ertați ei și tot neamul lor" (Arh. st. Buc., m-rea Arnota, VI 11; *D. R. A.*, nr. 288).

Acest adaos, asupra căruia editorii nu fac nici o observaţie, este ulterior datei de 1 martie. Deci, un document eliberat în virtutea aşezămîntului din 26 octombrie 1745 a trebuit să fie întărit şi cu puterea celui din 1 martie 1746, rumânii înstrăinaţi refuzînd altfel să vină la vechile locuri. Hrisovul din 1 martie, cum observa A. D. Xenopol, „trebuie să aibă de efect o sporire încă şi mai mare a emigrării" [190]. Clasa dominantă a fost pur şi simplu *devansată* de mersul evenimentelor. Unii dintre feudali, care înţelegeau mai bine situaţia şi erau mai iniţiaţi în tainele divanului, dîndu-şi seama că eliberarea va fi inevitabilă — rumânii fugind mereu pentru a reveni ca oameni „înstrăinaţi" — , iau din timp măsuri în acest sens [191]. Fuga şi emigrarea masivă a rumânilor a grăbit deci decretarea eliberării lor, prin cunoscutul hrisov solemn [192]. Desigur, nu toţi boierii vor fi fost de acord cu această măsură — poate, în mod sincer, nici mulţi dintre semnatari şi nu vor întîrzia să-şi arate nemulţumirea contra lui Mavrocordat [193], dar măsura era *inevitabilă*, şi, dacă admitem că se gîndiseră la ea în 1745, credem că nu se aşteptau totuşi să se înfăptuiască aşa de curînd. Cerută de stadiul de dezvoltare a societăţii româneşti, eliberarea rumânilor — cu toate limitele sale — este o importantă victorie cîştigată *prin luptă*, luptă în care fuga masivă în anii din urmă ocupă un loc principal.

Reformele de natură fiscală, cerute de asemenea de stadiul de dezvoltare a societăţii româneşti, au fost grăbite de rezistenţa celor exploataţi. *Rupta* (ruptoarea) tinde să devină un sistem general în acest veac [194]. Consecinţele pozitive ale acestei măsuri s-au văzut după reforma din 1701, înfăptuită de C. Brîncoveanu [195], după reforma fiscală a lui N. Mavrocordat [196], ca şi după aceea a Habsburgilor, în Oltenia. Strămutarea satelor este una din cauzele principale ale reformei lui C. Mavrocordat din 1740 [197], ca şi ale reformei fiscale a lui Alex. Ipsilanti [198] şi, în general, ale reglementării „sferturilor" din acest veac. *S-a încercat* de asemenea, într-o formă, *legarea din nou a ţăranilor de pămîntul pe care şedeau* [199], dar revenirea la vechea formă a „legăturii" era *imposibilă* în condiţiile în care rezistenţa la exploatare se accentuează, iar posibilităţile de fugă erau numeroase — într-o vreme în care societatea românească se orienta spre o dezvoltare în cu totul altă direcţie decît pînă atunci. *Aducerea de oameni străini din iniţiativa domniei* se intensifică, mai ales în a doua jumătate a veacului, depopularea ţării fiind una din principalele cauze ale acestei iniţiative. Dacă în prima jumătate a veacului nu cunoaştem decît două hrisoave generale pentru aducerea de oameni străini (din 26 oct. 1745 şi 1 martie 1746),

---

190 A. D. Xenopol, *Istoria românilor...*, IX, p. 83.

191 *D. R. A.*, nr. 292.

192 *Ibidem*, nr. 300.

193 A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 83 — 85.

194 Vezi Ş. Papacostea, *loc. cit.*, p. 256 — 258.

195 N. Iorga, *Studii şi documente...*. X, p. 32 — 33.

196 R. Popescu, *op. cit.*, p. 533.

197 Arh. st. Buc., suluri, nr. 17.

198 A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 171.

199 *D. R. A.*, nr. 448.

numărul crește în a doua jumătate cel puțin la patru[200]. Interesante sînt relațiile date de divanul Țării Românești generalului-maior rus Städter, în 1811. Divanul arată că înainte de războiul ruso-turc din 1768—1774 „țara Valahiei, precum este știut, nici a 10-a parte nu era lăcuită". Dar Al. Ipsilanti „au găsit dă trebuință a da voie și slobozenie ca să vie din streinătate i din eparhiile vecine oricîte familii vor vrea", puse sub conducerea a doi ispravnici de „ungureni" — unul pentru Oltenia, altul pentru Muntenia. În vremea războiului din 1787—1792, cînd au intrat austriecii în țară, văzînd mulțimea familiilor venite din Transilvania și temîndu-se că vor veni și mai multe, au vrut să le ridice, să le trimită înapoi, dar oamenii s-au împotrivit. Atunci „s-au dat la bir cu lăcuitorii țării împreună", din care cauză „au început a să împrăștia fieșcarele pă unde au putut" [201].

8. **Fuga țăranilor — forma principală a luptei de clasă în veacul al XVIII-lea în Țara Românească.** Răscoala propriu-zisă, ca proporții și organizare, nu este atestată în Țara Românească în secolul XVIII — și aceasta rămîne încă o problemă de cercetat. Totuși, lupta violentă a țărănimii s-a manifestat în acest veac pe două căi: 1. răzvrătiri locale, uneori de proporții, înmulțindu-se spre sfîrșitul veacului [202]; 2. atacarea și jefuirea feudalilor de către cetele de „volintiri", care au înspăimîntat clasa dominantă prin acțiunile lor antifeudale cu prilejul războaielor [203]. Se încearcă împiedicarea înrolării de „volintiri" [204], dar fără rezultat, și acțiunile acestora continuă [205]. Asemenea acțiuni au determinat în mare măsură atitudinea stăpînirii față de țărănime, dar, fiind locale și neorganizate suficient, puteau fi repede lichidate. De ce nu au avut loc răscoale de mari proporții în Țara Românească în acest veac, ca în Transilvania de pildă? Nu avem pretenția unui răspuns complet, dar credem că, pe lîngă lipsa unei clase care să organizeze și să conducă asemenea acțiuni, el trebuie căutat în: 1. situația totuși mai

---

[200] Th. Codrescu, *Uricariul*, I, 353 (cf. I. Nistor, *Emigrările de peste munți*, București, 1915, p. 27); N. Bălcescu, *Opere alese*, I, București, 1960, p. 193—195; I. Brezoianu, *Vechile instituții ale României*, p. 149 (cf. I. Nistor, *op. cit.*, p. 28); I. Cojocaru, *Documente privitoare la economia Țării Românești*, I, București, 1958, p. 117 — 119; *D.R.A.*, nr. 546.

[201] I. Cojocaru, *op. cit.*, p. 117 119. Ispravnicul de „ungureni", instituit de Ipsilanti, avea în subordine mai mulți isprăvnicei și este menționat și în alte documente ale veacului (vezi „Arhivele Olteniei", 1923, nr. 7, p. 221; *D. R. A.*, nr. 546; Arh. st. Buc., m-rea Cîmpulung, LX/153; V. A. Urechia, *Documente inedite...*, p. 368). Încercări de a organiza într-un fel pe fugarii transilvăneni au avut loc, probabil, și înainte de Al. Ipsilanti (I. Nistor, *op. cit.*, p. 33 — 34).

[202] Pentru răzvrătiri locale vezi: *D.R.A.* nr. 201, 364, 379, 393, 413, 417, 424, 476, 496, 538, 557, 665, 675, 678 și 701. Arh. st. Buc., m-rea Cotroceni, XLVII/10; V. A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. IV al seriei 1786 / 1800, p. 343; Bibl. Acad. R. P. R., XCII/161.

[203] R. Popescu, *op. cit.*, p. 509; M. Cantacuzino, *Genealogia...*, p. 458. (S-a constatat că numărul „volintirilor" în 1769 — 1770 era de 18 — 20 000. Vezi S. Vianu, *Din lupta poporului român pentru scuturarea jugului otoman și cucerirea independenței*, în „Studii", VI, 1953, nr. 6, p. 75.) N. Iorga, *Studii și documente ...*, VII, p. 40.

[204] Arh. st. Buc., suluri, nr. 45, 46.

[205] N. Iorga, *Studii și documente...*, VIII, p. 106, 115, 117 și urm.

bună a țăranilor de aici față de a aceleia din alte părți; 2. raritatea populației; 3. influența politicii de reforme, politică ce crea — cel puțin pentru o scurtă perioadă — impresia că domnul se îngrijește de situația țăranilor [206]; 4. posibilitățile de fugă în țară sau de emigrare, sub o administrație mai puțin organizată; 5. existența numeroaselor războaie. Ocupația străină, încleștarea unor puternice forțe (cînd Țara Românească și Moldova nu aveau propriu-zis o armată), față de care mijloacele de apărare ale țăranilor, într-un eventual caz, nu sufereau comparație — toate acestea sporeau neîncrederea în forțele proprii. Țăranii încercau atunci să-și facă dreptate pe plan local, sperînd că — într-un fel sau altul — domnul le va face concesii parțiale sau va veni cu vreo reformă generală. Precedente existau. Cînd nesupunerea la obligații era reprimată, cînd măsurile de îmbunătățire a situației întîrziau, oamenii aveau de ales între viața mizeră și neliniștea băjeniei, preferînd-o de multe ori pe aceasta din urmă (cu toate greutățile legate de ea). Pe de altă parte, concesiile parțiale derutau masa țărănimii, dezbinînd-o, iar măsurile generale îmbunătățeau pentru o vreme situația acesteia.

Deci, din motivele arătate, apreciem că *fuga țăranilor a fost forma principală a luptei împotriva exploatării în veacul al XVIII-lea*, ca eficiență și consecințe, aducîndu-și contribuția hotărîtoare la limitarea și fixarea, fie și vremelnică, a proporțiilor rentei feudale, la slăbirea proprietății feudalului asupra producătorului direct, la o oarecare îmbunătățire a situației țăranilor în cadrul statului feudal, chiar dacă reformele erau doar jumătăți de măsură în acest veac de lăcomie și nesiguranță. *În ceea ce privește evoluția fenomenului*, se constată că, la sfîrșitul veacului al XVIII-lea și începutul celui următor, deși se accentuează [207], se pare că fuga trece pe planul al doilea, în raport cu alte forme mai active de rezistență, ca: răzvrătirile locale, care cresc în amploare [208], împotrivirea masivă și organizată — pe sate întregi [209] — la diverse obligații, astfel încît răscoala condusă de Tudor Vladimirescu este punctul culminant al unei întregi evoluții, forțele și programul ei precizîndu-se treptat, de-a lungul anilor.

---

[206] I. Nistor, *op. cit.*, p. 29 — 30.
[207] N. Iorga, *Studii și documente...*, V, p. 206—207; I. Cojocaru, *op. cit.*, nr. 24, 43.
[208] Acad. A. Oțetea, *loc. cit.*, p. 357.
[209] V. A. Urechia, *Istoria românilor*, t. IX al publicației, p. 243 și 251; Arh. st. Buc., m-rea Cîmpulung, LXI/167 (14 dec. 1820).

ÎN JURUL CHOROGRAPHIILOR LUI REICHERSTORFFER[1]

DE

MARIA HOLBAN

De la Georg Reicherstorffer au rămas două feluri de scrieri : unele constituind dări de seamă ale unor misiuni politice ce-i fuseseră încredințate și care nu erau destinate publicării, altele scrise anume pentru publicare.

Dar, fapt destul de curios, acestea din urmă nu au fost supuse unui examen critic riguros, asemănător de pildă cercetării de aproape a jurnalului misiunii sale în Transilvania [2], ci au fost oarecum acceptate la valoarea lor declarată de autor, cum se poate vedea din lucrarea lui Fr. Teutsch, *Drei sächsische Geographen im XVI Jahrhundert* [3]. Au fost luate de bune și alese chiar ca punct de plecare unele afirmații ale autorului cu privire la caracterul nemijlocit de observație directă conferit tuturor informațiilor împărtășite de el cititorilor. De asemenea, au fost salutate cu căldură declarațiile sale ce păreau să indice o preocupare de a crea sau de a urma o *metodă proprie geografică.* Credem că a venit momentul de a încerca o apreciere critică a *Chorographiilor*, atît din punctul de vedere al documentării directe,

---

[1] Paginile ce urmează au fost concepute ca un capitol dintr-un studiu de reconsiderare a lui Reicherstorffer, ce urma să fie publicat într-o revistă germană de specialitate din Transilvania de regretatul coleg Ion Totoiu împreună cu mine. Lucrarea trebuia să aibă două părți distincte : una mai generală, de situare și integrare a autorului în seria geografilor Transilvaniei, reprezentînd contribuția lui Ion Totoiu, alta mai strînsă de apreciere critică a textului *Chorographiilor* din punctul de vedere al documentării și al elaborării, reprezentînd contribuția mea. Bogăția materialului și complexitatea chestiunilor, depășind cadrul unui singur articol, au impus renunțarea de comun acord la formula inițială, înlocuită prin publicarea independentă a celor două părți ale studiului.

Ca o datorie și un ultim omagiu înscriu aici numele lui Ion Totoiu, la începutul acestor pagini cerute de el pentru o lucrare a cărei inițiativă i-a aparținut.

[2] Cf. I. Schuller, *Georg Reicherstorffer und seine Zeit. Ein Beitrag zur Geschichte von Siebenbürgen in den Jahren 1527 — 1537*, în „Archiv für Kunde oesterreichischer Geschichtsquellen", vol. XXI, Viena, 1859.

[3] Publicat în „Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde", XV, p. 623 și urm.

cît şi din acela al metodei folosite, urmînd ca mai apoi să se tragă concluziile ce se vor impune cu privire la caracterul lor real.

Chorographia Moldovei ne oferă posibilitatea de a urmări dezvoltarea textului — de la o primă formă schematică mai veche pînă la cea din lucrarea tipărită în 1541 (la care s-au mai adăugat încă unele sporiri în ediţia din 1550) — datorită comparaţiei cu textul aşa-zisei relaţii anonime datorate lui Reicherstorffer[4], întocmită la o dată ce nu poate fi indicată, ci doar situată aproximativ în intervalul dintre prima sa misiune în Moldova (1527) şi tipărirea *Chorographiei Moldovei* (februarie 1541).

Dacă am opta pentru prima din aceste date am avea o dare de seamă menită să completeze aşa-zisul *Jurnal* (*Diarium*) al misiunii lui Reicherstorffer din vara anului 1527 în Polonia, Moldova şi Transilvania, publicat de I. Chr. von Aretin [5] şi analizat de J. K. Schuller în studiul citat mai sus, şi în care am căuta zadarnic amănunte mai bogate despre primul contact al autorului cu Moldova. Analiza internă a textului pare să confirme această datare, întrucît indicarea drumului pe care a intrat autorul în Moldova *venind din Polonia* corespunde itinerarului urmat la prima sa venire, cînd s-a abătut de la Praga pe la Cracovia şi Liov, în timp ce călătoria din iarna anului 1534 şi primăvara anului următor s-a făcut prin Ungaria Superioară, cu lungi întreruperi şi în condiţii cu totul deosebite de cele arătate în relaţie. De asemenea, amănuntele privitoare la drumul de plecare din Moldova la Braşov corespund drumului urmat de Reicherstorffer în 1527 şi nicidecum celui urmat în 1535 şi pomenit în *Chorographia Moldovei* din 1541.

Împrejurările politice din 1528, cînd s-a întors în sfîrşit Reicherstorffer din Transilvania, după multe peripeţii şi primejdii, şi şi-a redactat jurnalul amintit mai sus, nu infirmă această încercare de datare. Căci e tocmai vremea cînd I. Laski, trimisul lui Zapolya, reuşeşte să încheie o alianţă cu sultanul şi se întoarce de la Poartă cu porunci straşnice către domnii Ţării Româneşti şi Moldovei să dea tot sprijinul ocrotitului sultanului. În primăvara anului 1528 porneşte din Tîrgovişte un ultimatum către transilvăneni. Am crede deci că textul relaţiei anonime se leagă de misiunea din 1527 şi că ea a fost redactată în cursul anului 1528, după înapoierea lui Reicherstorffer la curtea lui Ferdinand la Praga. Textul, destul de sărac în informaţii, corespunde trecerii rapide a emisarului habsburgic prin Moldova, misiunea sa principală fiind în Transilvania. Primit de domn la Bacău, s-a grăbit să treacă prin Breţcu în secuime şi de acolo la Braşov. Deci, prin 1528, după ipoteza noastră, Reicherstorffer, vrînd să facă zel pentru a neutraliza criticile destul de grave aduse activităţii sale din Transilvania, s-a gîndit să dea o urmare raportului său asupra misiunii principale avute în această ţară, oferind regelui un mic opuscul despre cele văzute în cursul drumului său prin Moldova.

[4] Cf. I. Totoiu, *Cu privire la cea mai veche descriere a Moldovei*, în „Studii", an. XII, 1959, nr. 3, p. 123 — 133.

[5] Sub titlul *Acta legationis Georgii Reicherstorffer Transylvani secretarii et oratoris regii etc. in praesens Diarium congesta sub anno MDXXVII*, în „Beiträge zur Geschichte und Literatur vorzüglich aus den Schätzen der Münchener National und Hofbibliothek", an. 1806, fasc. VI şi VIII.

Dar despre realitățile din Moldova el avea prea puțin de spus. Aproape totul se reducea la generalități asupra bogăției țării și la cîteva idei simple asupra sistemului de apărare și asupra celor două caracteristici ale guvernării : toleranța religioasă pentru toți străinii și supunerea absolută a locuitorilor față de domn. Tot interesul părea concentrat asupra unei întrebări de o mare acuitate, anume : *pe ce drum și pe care rîuri pot pătrunde turcii în Moldova și de aci în Transilvania?* Reicherstorffer credea că ei ar veni pe la Nicopole și că ar încerca să treacă mai întîi în Moldova, de unde pătrunderea în Transilvania ar fi mult mai ușoară decît pe la Turnul-Roșu unde stau de veghe sibienii. Această preocupare legată de drumul turcilor dispare în textul din 1541 al *Chorographiei Moldovei.*

În scrisoarea de închinare către rege a *Chorographiei Moldovei* (1541), Reicherstorffer amintește de porunca ce i-a dat regele la Linz, cu cîțiva ani mai în urmă, cu prilejul raportului său „despre toate cele văzute și îndeplinite în Țara Moldovei... de a așterne în scris descrierea așezării și înfățișării Moldovei". Credem că putem preciza momentul cînd a avut loc acea dare de seamă de la Linz, căci dintr-o scrisoare a legatului papal Aleandro, *datată din Linz din luna octombrie 1538*, aflăm de îngrijorarea lui Ferdinand, mărturisită chiar de el legatului, la vestea înaintării turcilor în Moldova. Era deci natural ca în fața acestor evenimente să se trezească interesul pentru o dare de seamă asupra acestei țări, și ca aceasta să nu mai cuprindă unul din elementele principale ale relației anonime, care fusese socotit de actualitate în 1528 și era acuma perimat : anume discuția despre căile de acces ale turcilor în Moldova și de aci în Transilvania. În octombrie 1538 nu mai era cazul să se pună asemenea probleme gata rezolvate.

Dar — cu toată distanța în timp între redactarea relației anonime (1528) și cea a *Chorographiei Moldovei* (1541), ce a urmat după expunerea orală de la Linz în 1538 — constatăm că structural avem de-a face în realitate tot cu vechiul text, căruia i s-au adus doar o serie de adăugiri și amplificări ce se suprapun planului său inițial.

În ce consta acest plan al relației anonime? Distingem mai întîi o parte oarecum introductivă, în care e redat foarte sumar itinerariul pînă în Moldova, amintindu-se în treacăt și de drumul peste munți spre Brașov. Urmează *o descriere foarte generală a pămîntului* cu accentuarea lipsei de cetăți întărite cu ziduri, în afară doar de cetatea Suceava țara însăși e apărată doar de cursurile sale de apă, parcă anume potrivite de natură, „*quasi a natura aptis*". Bogățiile naturale ale solului și subsolului (cu mine de aur și de argint) sînt amintite în termeni entuziaști, dar generali. Apoi vine caracterizarea populației din punctul de vedere al virtuților ostășești, al religiei, al toleranței religioase acordate străinilor — atît catolici, cît și armeni, tătari etc. — ce locuiesc în țară sub stăpînirea domnului Moldovei. În sfîrșit, se accentuează ascultarea absolută a supușilor față de domn și severitatea extremă a pedepselor. După aceea urmează partea a doua, despre drumurile de pătrundere ale turcilor în Transilvania.

Să urmărim și planul *Chorographiei Moldovei.*

Textul începe întocmai ca al relației anonime, cu partea introductivă analizată mai sus, cu unele adăugiri și amplificări mai puțin însemnate.

Apoi vin adăugiri mai importante. Se arată vecinătatea cu Țara Românească. Se cercetează de unde vine *numele de Transilvania* și cel *de Valahia* (după vestita teorie a lui Aeneas Sylvius). Urmează capitolul despre obiceiurile modovenilor, în care se revine la planul inițial, dar inversîndu-i ordinea și dezvoltînd scurta caracterizare a populației cu diferitele ei subdiviziuni înainte de a porni la descrierea pămîntului. Aici însă, după înșirarea străinilor ce trăiesc netulburați pe pămîntul Moldovei — adică ruteni, rați, armeni, bulgari și tătari —, la care autorul mai adaugă acum și pe „sarmați" (adică poloni), se trece la o serie de note erudite asupra acestor străini. Dar din tot ce urmează , doar paragraful despre tătarii supuși domnului Moldovei este într-adevăr în legătură cu subiectul. Rutenii sînt confundați mai întîi cu o populație celtică din Galia. De la ruteni autorul trece fără nici o justificare logică la „pruteni" (!) (=prusieni) și apoi la „Sarmația".

Îndată e înfățișată *o listă de cetăți și tîrguri din Moldova*, anume cetățile Suceava, Hotin, Neamț, cetatea nouă a Romanului (*Romaniwiwar*), Iași, Vaslui, Soroca și Orhei, precum și tîrgurile Huși, Trotuș, Bîrlad și Roman (*Romanwasar*) și „multe alte tîrguri și fortificații (*castella*), pe care de dragul conciziunii nu am socotit să le mai pomenim sau descriem la locul lor [6]".

Severitatea excesivă a domnilor inspiră autorului de la un paragraf la celălalt reacții diametral opuse. Mai întîi un entuziasm respectuos. După el merită admirație faptul că pedepsele diferă după fapte și că după ce vinovații au fost osîndiți să-și piardă lumina ochilor, poți vedea cum se înghesuie în zilele de pomană ceata atît de numeroasă a celor orbiți veniți la curte pentru a căpăta hrană. Iar domnul în *mărinimia și bunătatea lui* îi ocrotește și le poartă de grijă cu blîndețe (*fovet benigneque sustentat*). Dar aproape îndată — după intercalarea unei scurte informații privitoare la monedele străine care circulau în Moldova — e reluat acest subiect, de astă dată cu sentimente diametral opuse : domnii Moldovei exercită neîncetat un fel de tiranie (*quadam Tyrannide*) împotriva supușilor lor, purtîndu-se cu mare asprime și cruzime și obișnuind să-i pedepsească foarte aprig pentru vina cea mai mică. Și zi de zi pun să-i execute în public, în fața tuturor, ca să-și arate mai puternic neîmblînzirea lor față de aceștia (*quo magis in eos suam ferocitatem ostendant*). De aci rezultă marea supunere și ascultare a locuitorilor față de domn. Termenii aceștia de tiranie și neîmblînzire (*ferocitatem*) sînt într-un contrast izbitor cu mărinimia și bunătatea (*pro sua liberalitate et pietate*) pomenite cu laudă cu două fraze mai înainte.

În sfîrșit, autorul recunoaște că și așa foarte arareori domnii se pot bucura de o domnie lungă, atît din cauza conspirațiilor dinăuntru, cît și din a dușmanilor din afară. Această frază introduce o idee absolut nouă față de textul anterior și e desigur inspirată de împrejurările din Moldova de după 1538.

---

[6] (Non ex ordine recensere aut describere voluimus) cf. în ed. din 1550 : *suo ordine recensere et describere voluimus.*

După o nouă digresiune, în care pomenește de *drumul de înapoiere în Ungaria prin Rusia subcarpatică, Maramureș, Munkacs și Bereg*, se reia aproape textual descrierea pămîntului și a bogățiilor sale din relația anonimă, cu deosebirea că de astă dată în loc de Suceava e pomenită Cetatea Neamțului ca *singura* cetate înconjurată cu ziduri (!). Dar chiar în fraza următoare aflăm cea mai categorică desmințire a acestei afirmații. Căci se pomenește îndată *de alte două cetăți* puternice, cu ziduri, numite amîndouă Roman (*Romaniwiwar* = cetatea nouă a Romanului și *Romanwasar* = tîrgul Roman), fără a mai fi vorba de celelalte cetăți și tîrguri amintite ceva mai sus.

Urmează o frază obscură despre cele două cetăți „așezate pe amîndouă malurile (?), iar Dunărea le desparte pe amîndouă făcînd hotarul dintre cele două țări. Căci una din cetăți e întoarsă spre Moldova și cealaltă spre Țara Românească. Și are și acest curs al Dunării două porturi, adică Brăila și Galați, pe care le desparte (?) frumos ..., cu curgerea sa egală... etc"[7].

Este clar că în privința numărului cetăților cu ziduri ne aflăm în fața unei inconsecvențe flagrante, care nu se poate explica decît prin modul de lucru particular lui Reicherstorffer. Surprindem aci în plină lumină un procedeu pe care îl vom mai întîlni la el de nenumărate ori, și anume *înlocuirea construcției logice a compoziției printr-o simplă juxtapunere de fișe, independente unele de altele, și menținute și mai departe în text chiar cînd se contrazic diametral.*

Dar cum se explică aceste informații contradictorii? Ele aparțin unor momente deosebite: fișa despre cetatea Suceava aparține textului inițial din 1528; simpla substituire a Cetății Neamțului, cu menținerea caracterizării ei de unică sau singură cetate cu ziduri, se datorește perioadei de după 1538, cînd Suceava fusese ocupată de turci. Ulterior, autorul a introdus fișa despre cele două cetăți Roman, care în lista amintită a cetăților și tîrgurilor din Moldova apar de fapt grupate separat: un Roman printre cetăți și celălalt printre tîrguri. E drept că această distincție nu se face expres, ci e cuprinsă implicit în text. Această listă a trebuit să constituie fișa din urmă, deși în text ea le precedă pe celelalte.

Aceeași lipsă de plan logic se observă și la *Chorographia Transilvaniei*. După o parte oarecum introductivă consacrată provinciei Dacia din antichitate, identificată cu Transilvania, urmează situarea ei față de Moldova dinspre nord (?), și de Țara Românească dinspre est (!), eroare împrumutată probabil *Cosmographiei lui* Sebastian Münster, unde o constatăm. Ajuns aici, autorul declară[8] că, pentru o mai bună cunoaștere a Transilvaniei, trebuie arătat că ea se împarte între trei „națiuni" (*nationes*): sașii, secuii și ungurii. Dar îndată după înșirarea acestor „națiuni" sînt pomeniți și românii (nu ca grupare privilegiată numită „națiune", ci ca locuitori băștinași *incolae* ai acestei țări). Caracterizarea lor precedă

---

[7] Această frază a oferit dificultăți foarte mari de traducere lui Papiu-Ilarian, care căuta să o pună de acord cu realitatea geografică.

[8] Observăm în *Chorographia Transilvaniei* un nou procedeu al autorului, constînd în declararea din loc în loc a intențiilor sale privind cuprinsul anumitor subdiviziuni ale lucrării.

pe a celor trei „națiuni" ce alcătuiește o subdiviziune cu titlul: *Despre deosebirea... în legi (?) și obiceiuri a celor trei națiuni amintite.*

Aici e vorba mai întîi de *„Saxonicus populus"* (deci de populație), apoi de *regiunea* secuiască „Ciculia" (deci de o unitate teritorială) și numai în rîndul al doilea de caracterizarea populației, urmată mai apoi de împărțirea în 7 Scaune. În sfîrșit, e caracterizat sumar și grupul al treilea al „ungurilor și nobililor" (în realitate al nobililor unguri, întrucît iobagii unguri nu intrau în alcătuirea acestui grup privilegiat). Cele „trei națiuni" împreună pot ridica o oaste de peste 90 000 de oameni. În privința cetăților și orașelor, *sașii au în tot locul și orașe foarte bine întărite și cetăți, românii însă nu au nici un centru politic al lor.* Pămîntul Transilvaniei e caracterizat într-o frază lăudînd marile sale bogății ce i-au cîștigat numele de „tezaurul Ungariei".

Urmează o digresiune destul de lungă consacrată provinciei „Valahia", hotarelor sale, originii populației coborîtoare din colonia adusă de Flaccus și unei discuții savante asupra identității strămoșilor săi cu moesii din vechime.

Reluînd șirul, autorul reintră în scenă și declară intenția sa de a da o descriere generală a *locurilor și orașelor principale*, cu precizări asupra distanțelor și întinderii locurilor descrise *„ut et fidei semper, quae in historiis praecipua est et methodi rationem habeamus"*.

Dar, în locul unei descrieri a orașelor Transilvaniei propriu-zise, bucata începe cu o descriere a drumului de la Oradea spre interiorul Transilvaniei, de-a lungul Crișului Repede, amintit aci. Se arată depărtarea pînă la Cluj, apoi distanța de la Cluj la orașul Turda, care e descris în termeni destul de generali, stăruind mai mult asupra ocnelor sale. În sfîrșit, se ajunge după 12 mile la Sibiu. Dar descrierea acestei capitale, începută în termeni generali și superlativi e d odată întreruptă de o nouă declarație a autorului, care înfățișează *lista celor 7 orașe mai însemnate din Transilvania*, în frunte cu Sibiul, pe care îl slăvește pentru rezistența sa eroică în anii de luptă dintre Ioaniști și Ferdinandiști. Urmează binecunoscuta descriere a orașului, ce se termină cu laude pentru prudența conducerii orășenești, care nu admite decît cu foarte mare greutate stabilirea în mijlocul lui a unor oameni străini de oraș. Dar și aci, după o scurtă însemnare că orașul are în dependența sa 18 sate regești, autorul întrerupe din nou firul expunerii, afirmînd că tot aci aparțin și *cele 7 scaune săsești* arătate pe nume, precum și cele două scaune depinzînd de orașul Mediaș. Lista lor e urmată îndată de altă listă, anume a *celor opt capitluri parohiale*, reprezentînd organele de strîngere a taxelor bisericești și obștești (pensiones taxarum) și constituind împreună universitatea sașilor. Firul e reluat cu pomenirea altor localități din apropierea Sibiului. Deodată, cu totul pe neașteptate, șirul tîrgurilor și orașelor e întrerupt de descrierea Oltului, fără nici o legătură imediată cu subiectul tratat. Cu descrierea Brașovului se reia din nou firul expunerii. Această descriere e de două ori mai lungă decît cea a Sibiului.

După o primă parte, destul de concisă și completă, despre oraș și suburbiile sale, culminînd cu proclamarea strălucirii sale ca centru de cul-

tură, datorită și noii sale biblioteci, începe parcă o nouă descriere a orașului, precedată de arătarea cadrului său geografic (în vecinătatea secuilor) și de evocarea — pe lîngă numele cunoscute de Corona și Brașov — a unor forme mai fanteziste, ca Stephanopolis sau Cronopolis (!). Partea aceasta introductivă se continuă cu o scurtă prezentare a Țării Bîrsei. Dar aici începe o nouă descriere a orașului și a suburbiilor sale, cu puține elemente noi față de cele arătate. După alte două digresiuni legate între ele una despre puternica cetate a Făgărașului, din care a fost atras cu viclenie voievodul Transilvaniei Ștefan Mailat de către Petru Rareș și trimis în captivitate la Constantinopol, cealaltă despre bombardarea nereușită a orașului Brașov de către voievodul Moldovei Ștefan (!) (—Petru Rareș) —, descrierea se încheie cu zugrăvirea vieții însuflețite a orașului : cel mai populat centru din Transilvania, cu bîlciuri săptămînale ce seamănă mai mult a iarmaroace, cu negustori de tot neamul veniți după negoț : secui, români, armeni și greci. Se aduc mărfuri pînă și din Turcia. Ca și descrierea Sibiului, și textul acesta se încheie cu cuvinte de laudă pentru conducerea orașului. Orașele Bistrița, Sighișoara și Mediaș au parte de descrieri mai succinte. Cea a Mediașului cuprinde în sine o lungă digresiune despre asedierea și uciderea lui Gritti. Sînt amintite în treacăt și cele două rîuri, Tîrnava Mare și cea Mică, împreună cu Cetatea de Baltă, odinioară ținută de Petru Rareș și acum ocupată de Martinuzzi. Despre Sebeșul Săsesc se pomenește cam în fugă, împreună cu cele două localități vecine, Vințul de jos și Vurpărul (ce nu trebuie confundat cu Vurpărul de lîngă Sibiu), dăruite mai înainte de „sfinții" regi ai Ungariei voievodului transalpin. În sfîrșit, Clujul, ultimul oraș de pe lista amintită, este arătat ca un oraș mixt, condus alternativ de sași și maghiari.

După toate socotelile trebuia să se încheie aici capitolul închinat celor 7 orașe din Transilvania, dar textul totuși continuă. Avem o nouă descriere a Crișului, ce repetă în bună măsură cele spuse la începutul *Chorographiei* cu privire la acest rîu și la regiunea ce o străbate, unde cu greu își pot găsi hrana românii ce trăiesc prin locuri muntoase și prăpăstioase.

De aici începe un alt fel de rătăciri prin locuri legate de arheologia Transilvaniei. După o descriere a unui defileu — probabil Ciucea , cititorul e purtat la Alba-Iulia, identificată greșit cu Sarmisegetuza (Zarmis), apoi de aici la Abrud și Zlatna, unde ar fi fost odinioară un oraș foarte mare, apoi după un popas la Orăștie (a cărui descriere pare alcătuită din elemente disparate) și în Țara Hațegului, e îndreptat spre Grădiștea („Varheli") unde românii scot din măruntaiele pămîntului bani de aur și geme scumpe [9], și apoi este dus iar la Alba-Iulia, după care se execută un nou salt geografic spre rîul Strei (Sargetia), ce curge pe lîngă capitala lui Decebal. Îndată după aceea se vorbește de Zarmis, Colonia Ulpia Traiana, reprezentată de două inscripții redate în text. Și urmează un nou salt înapoi la orașele miniere Abrud, Zlatna și Baia de Criș. Primele două sînt din nou descrise, stăruindu-se mult asupra bogăției lor în aur și redîndu-se vreo două inscripții antice. La capătul peregrinărilor, autorul anunță că

---

[9] *Lapides pretiosos*. De comparat cu textul lui Nicolaus Olachus *Hungaria*... (ed. Koller, p. 61) *cuius populi pleraque numismata eo loco reperiuntur.*

va înfățișa descrierea a trei rîuri mai vestite din Transilvania. Acestea sînt Mureșul (descris destul de sumar, mai degrabă din punctul de vedere al numirii sale antice), Someșul — socotit un singur rîu, dar cu un mers ce îl combină pe al Someșului Mare cu cel al Someșului Mic — și, în sfîrșit, Arieșul (Auratus), ce scaldă orașul Turda și se varsă în Mureș, care este descris efectiv abia acum, după ce în cursul *Chorographiei* au fost descrise sau amintite la întîmplare : Crișul (de două ori), Tîrnavele și în mod intempestiv Oltul.

Constatăm cu prisosință absența unui plan adevărat. Doar antichitatea constituie un cadru artificial al textului, la începutul și sfîrșitul său. În cursul expunerii surprindem pe alocuri introducerea unor fișe de erudiție, dar în general toată această risipă savantă nu e decît un element de suprafață, o marchetărie migăloasă peste un text destul de sărac.

Acesta s-ar lumina într-un chip neașteptat, dacă am putea da de izvoarele împrumuturilor ce-i alterează prima formă și l-am readuce la coerența lui dintîi. Lucrul acesta este posibil mulțumită cunoașterii a cel puțin două din aceste izvoare. Vom începe cu primul.

CHOROGRAPHIA TRANSILVANIEI ȘI ÎMPRUMUTURILE DIN INDICELE LUI TAURINUS

În 1519, patru ani după răscoala „cruciaților" lui Doja, un canonic al capitlului de Alba-Iulia, purtînd numele de Ștefan Stieröchsel, mai bine cunoscut în forma latinizată de Taurinus, publica după modelul operei poetului clasic Lucan o poemă latină despre războiul civil ce pustiise crunt țara [10].

Lucrarea dedicată din Alba-Iulis marcgrafului George de Brandenburg era prevăzută cu un indice alfabetic *Index Abecedarius* [11]. Într-o însemnare finală, autorul afirma că originar din Moravia, și-a descris patria sa „împreună cu Boemia, toată Iliria, cele două Panonii și cele două Moesii", și, în sfîrșit, Transilvania însăși cu țările vecine, „fie cutreierate atunci de noi în cea mai mare parte, fie cercetate prin martori direcți"[12]. Însemnările indicelui vădesc la tot pasul o preocupare vie pentru antichitățile Transilvaniei și, în primul rînd, pentru inscripțiile latine (atît autentice, cît și apocrife) din această țară.

Reicherstorffer a cunoscut acest indice încă înainte de 1528, datorită poate faptului că a locuit un timp la Olmütz (Olomuc), locul de naștere al lui Taurinus. Notele privind Transilvania au fost introduse aproape *tale*

[10] *Stephani Taurini Olomucensis Stavromachia id est cruciatorum servile bellum, quod anno ab orbe redempto post sesquimillesimum quarto decimo et Pannoniam et collimitaneas provincias valde miserabiliter depopulaverat. In quinque libros summatim digestum* (fără dată și loc de publicare). A fost reeditat de I. Chr. Engel în *Monumenta Ungrica*, Viena, 1809 subliniind raritatea acestei broșuri. Cf. și A. Veress, *Bibliografia romàno-ungară*, I, București, 1931, p. 5.

[11] *Ibidem*, p. 445 și urm.

[12] ... *Transilvaniam ipsam. colimitaneis cum provinciis maiori ex parte a nobis tum peragratis, tum collustratis oculato testimonio perinde diligenter atque fideliter sed strictius (ut prefati sumus) descripsimus.*

quale în textul *Chorographiei Transilvaniei*, uneori chiar cu păstrarea unor indicaţii inutile, ca de pildă : Marisius sau Marisus *pe. cor*[13] sau Zamosus, *pe. long.*[14]. Dispunerea lor s-a făcut destul de simplist. Cele despre Dacia şi Decebal au alcătuit frontonul din capul lucrării. Cele despre Alba-Iulia, Strei (Sargetia), Sarmisegetusa (Zarmis), Abrud (Abrugbanya), Zlatna (Zalatna) şi, în sfîrşit, despre rîurile Mureş şi Someş, grupate împreună aproape fără alte elemente de legătură, alcătuiesc frontonul opus. În corpul propriu-zis al *Chorographiei* abia apar trei note izolate, şi anume cele despre secuime, Cluj şi Criş.

Trebuie observat că nota privitoare la Criş e scindată de Reicherstorffer şi folosită în două locuri, mai întîi cu prilejul descrierii drumului de intrare în Transilvania[15] de la Oradea de-a lungul acestui rîu, cînd se arată bogăţia sa în peşte, şi apoi îndată după descrierea Clujului[16], cînd mai e vorba şi de bogăţia lui în aur, de la care i-ar fi venit şi numele. În a doua menţiune, Reicherstorffer a introdus în textul împrumutat de la Taurinus o parte din propriul său text (de la p. 6 r°), parafrazat însă pentru a nu fi absolut identic. Tot astfel a modificat uşor partea referitoare la explicarea numelui de Criş prin χρυσον. Cu acest prilej s-a strecurat în textul lui Reicherstorffer o ciudată inadvertenţă. Căci, după cuvintele ...„*et auro abundet, quod a Graecis* χρυσὸς *appellatur*", aflăm trimiterea următoare: „*Vide Strab. lib. XIII circa medium ab accolis*". Ultimele două cuvinte, ce par să completeze trimiterea, aparţin de fapt frazei imediat următoare din textul corespunzător al lui Taurinus : „*Ab accolis Chreisch dicitur*". Ele au dispărut din ediţia lui Schwandtner. Textul chinuit al lui Reicherstorffer e destul de neclar pentru ca un cercetător de seama lui Teutsch să creadă[17] că el derivă numele rîului nu de la aurul ce l-ar conţine, ci de la un peşte numit astfel. Eroare datorată desigur intervertirii ideilor din textul lui Taurinus precum şi menţionării în textul *Chorographiei* (p. 6r) a peştilor numiţi „*auratae*". Tot o scindare a textului lui Taurinus aflăm şi în cele două paragrafe consacrate oraşului Alba-Iulia[18] în *Chorographia Transilvaniei*. În primul din ele, cuprinzînd o descriere mai amplă, Reicherstorffer nu împrumută din textul lui Taurinus decît o propoziţie cu privire la situaţia centrală a acestui oraş, pe care o parafrazează schimbîndu-i sensul. Taurinus considera situaţia oraşului *în raport cu Dacia* : „...*Civitas Daciae* ...*in eius meditullio sita*". Dar Reicherstorffer *se referă la cele 7 scaune săseşti*. De aceea formularea lui Taurinus nu se mai poate potrivi cu această relaţie cu totul schimbată. Căci Alba-Iulia nu se afla în cuprinsul celor 7 scaune, ci în afara lor. Expresia dintîi e deci înlocuită cu una aparent echivalentă, şi totuşi mult deosebită de modelul iniţial, avînd a introduce ideea *de legătură* cu acel spaţiu oarecum vecin. Alba-Iulia . . ., *praedictis septem saxonum sedibus quasi mediterraneo terrarum spacio coni-*

---

13 = *penultima correpta* (cu silaba penultimă scurta).
14 *penultima longa.*
15 *Chorographia Transylvaniae*, ed. 1550, p. 6 r .
16 *Ibidem*, p. 13 r .
17 În *Drei sächsische Geographen.*
18 *Chorogr. Trans.*, p. 13 v şi 15 r .

ungitur"[19]. Dar la o analiză mai strînsă, această formulare se arată lipsită de sens, din cauza introducerii cuvintelor *mediterraneo terrarum spacio*, fără nici un rost decît de a da echivalentul termenului *meditullio* ce nu se mai potrivește o dată ce în locul Daciei se substituie cele 7 Scaune săsești[20]. A doua mențiune din *Chorographie* consacrată orașului Alba-Iulia[21] folosește restul textului lui Taurinus, în care se introduce o precizare în plus[22] cu privire la situația politică din acel moment a orașului, fost reședință episcopală, ajuns apoi capitala reginei Isabela a Ungariei. Totodată, se omite cu bună știință lămurirea lui Taurinus asupra momentului cînd a fost incorporată catedralei din Alba-Iulia inscripția antică redată în text, pe cînd textul lui Reicherstorffer lasă impresia că inscripția ar fi fost săpată de-a dreptul pe zidul catedralei.

Trebuie amintit în treacăt că inscripțiile și pseudoinscripțiile lui Taurinus sînt reproduse în textul lui Reicherstorffer într-un mod mai degrabă ornamental, cu scopul de a folosi la estetica paginii tipografice decît conform unei redări absolut exacte cf. p. 1 v°, p. 2 r și v , p. 15 r , 15 v , 16 r și v . Rîndurile sînt astfel ciuntite și dispuse, încît să înfățișeze o formă geometrică regulată, în speță suprafața unui triunghi cu vîrful îndreptat în jos, sau o figură combinată dintr-un asemenea triunghi inversat și suprapus unui trapez tot inversat.

Pe lîngă aceasta transcrierea însăși e defectuoasă (de exemplu: p. 15 r I. O. M. F. Iunoni în loc de I. O. M. *et* IVNONI, și mai departe ANTHONII în loc de ANTONINI sau la p. 15 v transcrierea EIVS PRO P. R. în loc de EIVS PROPR<etore>, sau, în sfîrșit, în inscripția de la Abrud redarea finalului formulei votive B. M. P. (— bene merenti posuit) prin S. M. P. I.). În aceeași inscripție numărul XXVII e redat greșit prin XXII. Un exemplu de omisiune intenționată avem în legătură cu inscripțiile de la „Zarmis" (p. 15 v°), precedate de redarea aproape literală a începutului notei din Index : „Zarmis..., oraș foarte mare, a fost numit Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica...". Aici însă se omite tocmai lămurirea esențială : *Acum e numit de locuitori „Varhel"* (= Grădiștea), adică locul cetății (*Modo Varhel ab accolis dicitur, hoc est locus castri*). Motivul acestei reticențe nu e greu de aflat. Reicherstorffer în primul său paragraf identificase greșit Alba-Iulia cu Zarmis, deci nu mai putea fi vorba pentru el de arătarea identității Varheli-Zarmis, măcar că în redarea notei despre Strei (Sargetia, p. 15 v) el menține informația lui Taurinus despre apropierea acestui rîu de Zarmis.

Taurinus, în nota sa arătase meritul lui Ioan Mezerzius, arhidiaconul de Cojocna și fostul canonic de Alba-Iulia, care stabilise pe baza citirii

---

[19] *Chorogr. Trans.*, p. 13 v .

[20] Observăm în treacăt o altă inconsecvență a lui Reicherstorffer, care, referindu-se de fapt tot timpul la cele *7 orașe săsești*, înfățișează o listă a *„celor 7 orașe principale din Transilvania"*, în care Clujul a fost substituit orașului Orăștie scos de pe listă, dar rămas prezent în text. Această substituire s-a făcut desigur din cauza menționării Clujului în indicele lui Taurinus. Este vrednic de semnalat că de pe lista celor 7 orașe principale din Transilvania lipsește capitala Transilvaniei, Alba-Iulia !

[21] *Ibidem*, p. 15 r .

[22] Cf. mai jos capitolul despre aportul lui Honter.

fragmentelor unor inscripţii identitatea Coloniei Ulpia Traiana cu Zarmis (Sarmisegetuza). Reicherstorffer omite această atribuire, păstrînd însă observaţia că această identitate reiese clar din acele epigrame *ex suscriptis Epygrammatis plane videre licet* [23], ceea ce îngăduie echivocul că această constatare ar fi fost făcută chiar de el.

Pentru a se vedea mai limpede procedeul folosit în împrumutarea notelor lui Taurinus dăm în anexă, în paralel, cîteva specimene din cele două texte. Se poate constata în majoritatea cazurilor o identitate aproape absolută. Infimele deosebiri subliniate de noi constau în folosirea pe alocuri a unor termeni sinonimi şi în înlocuirea, de pildă într-un loc, a cuvintelor ce se referă la inscripţia descoperită *de curînd* (*nuper inventi*) prin expresia mai potrivită după trecerea a vreo trei decenii de la data tipăririi *Stauromachiei* : *nu de aşa multă vreme* (*non ita longe*).

De asemenea, cînd e vorba de o inscripţie de la Zlatna, citim la Taurinus : „Zlatna... Au mai rămas cîteva epitafe prea-frumoase aflate în acel loc, dintre care voi bucura pe cititorul iubitor de antichitate cu cel puţin unul din ele". Reicherstoffer, reproducînd această *unică* inscripţie, declară că a cuprins-o *numai doar pe aceasta*, ca fiind singura vrednică a fi aleasă.

Dar mai sînt şi deosebiri datorate unor inadvertenţe. Taurinus, vorbind de rîul Strei, precizează că odinioară curgea pe lîngă capitala lui Decebal iar acum scaldă strălucitul castel de la Hunedoara..., pe care l-a ridicat neînvinsul rege Matei Corvin (*ad regiam Decebali quondam Dacorum regis fluens, modo Hunyadinum arcem aethereamalluit* ...etc.). Reicherstorffer înlocuieşte cuvîntul *modo* (acum) prin cuvintele : *cuius tempore*, cum dacă în vremea lui Decebal Streiul ar fi scăldat cetatea Corvineştilor. Şi această notă pare a fi fost folosită de Reicherstorffer de două ori — adică o dată la sfîrşitul *Chorographiei*, unde e redată în întregime, chiar şi cu trimiterea la Viaţa lui Traian — şi o dată la începutul *Chorographiei* (p. 2 r°) unde se pare că Reicherstorffer a mai folosit şi alt izvor.

Felul de folosire a notelor indicelui variază. Uneori împrumutul este total, alteori doar parţial. Uneori constă în însuşirea unor elemente descriptive, de cele mai multe ori însă în însuşirea de elemente arheologice sau filologice (inscripţii, citate din autorii antici). Sînt şi cazuri cînd se împrumută doar un anumit mod de formulare.

E probabil că hotărîrea de a exploata intensiv indicele lui Taurinus nu i-a venit lui Reicherstorffer din primul moment, ci numai după ce a folosit cu discreţie unele informaţii ale acestuia. Căci este sigur că a cunoscut indicele *Stauromachiei* încă din clipa redactării relaţiei anonime (1528), cum rezultă din comparaţia frazei din relaţia anonimă cu privire la religia moldovenilor (care ţin de la început şi pînă acum doctrina sf. Pavel) cu cea din indicele *Stauromachiei* referitoare la români (p. 468 *Valachia*) : „aceştia sînt schismatici, ca unii care — precum afirmă ei înşişi — urmează credinţa sf. Apostol Pavel".

---

[23] Cf. la Taurinus : *quod ex infraadjectis Epigrammatariis inscriptionibus luce meridiana constat clarius.*

Am putea distinge deci mai multe etape în folosirea notelor lui Taurinus : mai întîi folosirea unor informații izolate, cum e cea despre religia moldovenilor, apoi încorporarea unor fragmente de natură mai mult descriptivă, în sfîrșit, însușirea masivă a întregii părți arheologice privind Dacia, cu transcrierea inscripțiilor și redarea citatelor și trimiterilor. Dar această ultimă etapă corespunde unui moment din elaborare cînd textul putea fi socotit ca definitiv închegat. De aceea și așezarea părților împrumutate s-a făcut într-un chip atît de haotic.

Dar pentru a desprinde mai lămurit aspectul textului inițial trebuie cercetat și aportul lui Honter.

TEXTUL CHOROGRAPHIILOR ȘI APORTUL LUI HONTER

Una din cele mai curioase probleme în legătură cu textul lui Reicherstorffer e aceea a misterioasei intervenții a lui Honter, cuprinsă în scrisoarea sa către Sebastian Münster. De la semnalarea prudentă a lui G. D. Teutsch în 1883[24], însușită de Adolf Schullerus în 1895 [25], apoi reluată după 40 de ani de O. Netoliczka[26], și mai ales de la punerea ei la punct de către K. K. Klein în 1931 [27] și 1945[28], această chestiune a rămas oarecum deschisă în privința unora dintre concluziile ce se pot trage în legătură cu metoda de lucru a lui Reicherstorffer. În prealabil vor trebui însă făcute unele rectificări în tălmăcirea textului lui Honter.

Se cunosc datele problemei. Münster primește de la Reicherstorffer prin 1545 manuscrisul inedit al *Chorographiei Transilvaniei* precum și un exemplar al *Chorographiei Moldovei* tipărite în 1541, poate pentru a le folosi într-o nouă ediție a *Cosmographiei* sale sau pentru a le înlesni cumva tipărirea[29].

Münster trimite aceste texte spre referire lui Honter printr-un mesager întîmplător, fără vreo calificare în asemenea probleme. Honter face din primul moment adaosurile și criticile cunoscute și adaugă că va trimite cît de curînd restul observațiilor asupra punctelor esențiale. Acesta e tîlcul cuvintelor „Scriptum reverendae tuae dominationis, nuper ad me transmissum, una cum litteris accepi, paratus etiam quantum per temporis brevitatem licuit *quaedam notiora paucis indicare*. Sed si eadem ad me misisset hominem literatum, multa plura ei ostendissem et cum eo communicassem, quae scriptis commitere nolui. Ne vero officium prorsus negli-

[24] G. D. Teutsch, *Ein Schreiben von Honterus angeblich an Sebastian Münster*, publicat în „Korrespondenzblatt für Siebenbürgische Landeskunde" (1883), p. 61—67.

[25] *Ibidem*, 1895, p. 84 *Zum Schreiben des Reformators Joh. Honterus an Seb. Münster*.

[26] Oskar Netoliczka, *Beiträge zur Geschichte des Johannes Honterus und seiner Schriften*, Brașov, 1930.

[27] *Splitter zur Geschichte der Herkunftsforschung der Deutschen in Siebenbürgen* (Iași, 1931).

[28] *Die richtige Datierung des Honterbriefes an Sebastian Münster*, în *Omagiul lui Lupaș*, p. 420—435 (București, 1941).

[29] Iar în privința *Chorographiei Moldovei*, retipărirea.

gam, in praesentiarum ista *qualiacunque mittere decreri. Insignia*[30] *tamen cum suis coloribus et similia quae per alios exploranda fuerunt, deo volente paulo plus per aliquem missurus sum.* Reverenda tua dominatio haec pauca boni consulat et indicio suo moderatur cultioraque reddat. Ego in re mihi commissa fidem simpliciter sine adulatione praestare volui, et quoniam videbam in descriptione quarundam civitatum spatium esse relictum, breviter illud supplevi. Nam etsi plura de his dici poterant, tamen inutilia videbantur".

Aşadar, Honter, arătîndu-şi părerea de rău că nu i-a fost trimis un mesager mai calificat — căruia i-ar fi putut comunica prin viu grai *mult mai multe observaţii pe care nu a vrut să le încredinţeze scrisului* — trimite deocamdată în grabă (probabil prin acel mesager) aceste observaţii aproximative (*ista qualiacunque*). Însă *cele mai grave* (*insignia*) împreună cu motivarea lor, precum şi cele ce vor cere concursul altor persoane, le va trimite cu ajutorul lui Dumnezeu prin cineva în scurtă vreme.

Deci pare probabil că după un scurt interval a urmat o critică mai distrugătoare a textului supus aprecierii lui Honter. Münster i-a comunicat lui Reicherstorffer observaţiile şi completările propuse în scrisoarea analizată aici, pe care acesta le-a primit aproape toate *tale quale*. E probabil că după aceea Münster nu i-a mai comunicat şi eventualele critici ulterioare ale lui Honter. S-ar părea că pentru a menaja susceptibilităţile părţilor Münster nu i-a dezvăluit lui Honter numele autorului manuscrisului *şi poate că nu i-a destăinuit nici acestuia numele referentului.* În urma anchetei sale, Münster nu a folosit materialul lui Reicherstorffer şi a reţinut pentru sine doar ceva din observaţiile lui Honter despre caracterul limbii saşilor[31]. Trebuie arătat că în încheierea observaţiilor lui Honter despre manuscrisul *Chorographiei Transilvanici* el mai strecoară şi un îndemn la prudenţă în privinţa inscripţiilor, ca cea de pe zidurile Clujului, care nu a fost pusă acolo de romani şi nici zidurile nu sînt atît de antice, ci lespezile cu inscripţii au fost cumpărate de orăşeni şi duse acolo unde le-a putut vedea şi referentul[32]. Această frază a fost înţeleasă de Klein în sensul că Honter ar fi însoţit răspunsul său de trimiterea unor inscripţii fără legătură cu acest subiect pentru ca Münster să-şi dea părerea sa asupra lor. În realitate, Honter nu se depărtează de problema în discuţie, ci se referă la inscripţiile reproduse de Reicherstorffer după Taurinus şi în speţă la inscripţia de pe o poartă a zidurilor Clujului. Ne putem întreba dacă textul trimis spre referire era identic cu forma ce o cunoaştem azi, încărcată de împrumuturile din Taurinus în gruparea lor haotică şi întîmplătoare. S-ar părea că da. Căci Honter se referă la însemnările despre Alba-Iulia, rîul Strei

[30] K. K. Klein, *op. cit.*, p. 31, crede, după Teutsch, că „die verlangten Insignien" ar consta din „Landskarten, Stadtbilder, Zeichnungen, von seltenen Pflanzen, Tieren, Wappen und dergleichen".

[31] Credem că, influenţat de observaţiile lui Honter, a cuprins Münster în textul său caracterizarea graiului saşilor care folosesc formele *dat* şi *wat* pentru *das* şi *was*.

[32] *De inscriptionibus reverenda tua dominatio viderit si omnes dignae sunt ut inserantur. nam quod ad inscriptionem in moenibus Clausenburgensium attinet Romani eam illuc non posuerunt nec moenia sunt tam antiqua, sed saxa cum inscriptionibus alibi empta a civibus postea illuc sunt translata, qualia multa fragmenta cum inscriptionibus in moenibus eiusdem civitatis vidi.*

(Sargetia) și rîurile principale ale Transilvaniei care se află în partea finală, adăugată după descrierea orașului al șaptelea de pe lista celor 7 orașe principale ale Transilvaniei.

Dar să vedem în ce au constat observațiile și intervențiile lui Honter? În criticarea și îndreptarea unor neexactități, suplinirea unor lipsuri și suprimarea unor inutilități. Vom urmări intervențiile sale în succesiunea lor din scrisoarea lui Honter.

Aflăm mai întîi o descriere a Brașovului identică aproape întru totul cu cea din textul *Chorographiei.* Aceeași observație este valabilă și pentru descrierea orașului Bistrița. La Reicherstorffer aflăm în plus doar într-un loc o inversiune gramaticală fără însemnătate și lămurirea suplimentară privitoare la rîul Someș, că e bogat într-un anumit soi de pești (*fundulis in primis abundans*). În sfîrșit, textul privind Sighișoara e identic la amîndoi iar cel privind Mediașul e formulat mult mai succint la Honter, acesta mulțumindu-se doar cu indicația dezastrului lui Aloisio Gritti, fără a socoti necesară o povestire a împrejurărilor acestei drame.

Să luăm mai întîi în discuție explicația existenței acestor texte identice. Este limpede că dacă ar fi existat textele similare în manuscrisul cercetat nu ar fi fost nici un motiv pentru Honter de a le mai copia în scrisoarea lui. Pe de altă parte, e iarăși sigur că descrierea Brașovului nu putea lipsi din textul *Chorographiei.* Atunci care a fost rostul intervenției lui Honter? Am văzut mai sus că descrierea Brașovului se află împărțită în trei bucăți oarecum distincte: cea dintîi corespunzînd textului lui Honter a doua precedată de înșirarea diferitelor nume ale orașului și de o caracterizare sumară a Țării Bîrsei tratează majoritatea punctelor cuprinse în descrierea dintîi, identică cu cea din scrisoarea lui Honter, și, în sfîrșit, după două digresiuni importante, avem o a treia descriere a vieții orașului ca centru comercial, unde e vorba și de caracterizarea conducerii orășenești a Brașovului. Dar care e rostul acestei triple descrieri, din care primele două aproape că se suprapun? Singura explicație e următoarea. În textul manuscrisului inițial *lipsea partea ce o aflăm în scrisoarea lui Honter.* Descrierea începea cu cuvintele introductive despre diferitele nume ale Brașovului[33] și despre Țara Bîrsei și urma apoi a doua bucată descriptivă consacrată zidurilor orașului și suburbiilor. Dintre edificiile orașului se amintea de biserica sfintei Maria. Honter în scrisoare *dă un rezumat al descrierii* și anume reduce descrierea zidurilor la esențial, adaugă partea relativă la izvoarele de apă ce curăță străzile orașului, la producția regiunii brașovene și, în sfîrșit, înlocuiește fraza despre biserica sfintei Maria prin cele două fraze consacrate strălucirii culturale a orașului, atît prin școlile sale, cît și prin splendida sa bibliotecă. Cît privește descrierea vieții comerciale a orașului, ea e cuprinsă în primele cuvinte ale textului lui Honter „*emporium mercibus turcicis insigne*". Ne putem întreba dacă partea corespunzătoare a *Chorographiei*, anume aliniatul care alcătuiește a treia bucată descriptivă a Brașovului[34], a existat de la început sau a fost introdusă de Reicherstorffer

[33] Cf. descrierea Sibiului, care începe tot astfel.

[34] *Nulla in Transylvania urbibus multorum sane indicio populosior illa: forum hic singulis septimanis... etc... est finitimorum emporium* etc.

ca o dezvoltare a textului concis al lui Honter. Faptul că acest aliniat e despărţit de descrierea oraşului analizată mai sus îngăduie această întrebare. Dar dacă analizăm cele două digresiuni ce întrerup textul, vedem că, prin eliminarea uneia dintre ele, şi anume prima — cea care aminteşte de cetatea Făgăraş şi de prinderea lui Mailat de către Petru Rareş — ajungem să o legăm perfect de context pe a doua din ele privitoare la bombardarea neizbutită a oraşului Braşov încercată de acelaşi Petru Rareş. În felul acesta, descrierea Braşovului se apropie destul de mult de a Sibiului, amintirea acestui atac zădărnicit corespunzînd foarte bine imnului de laudă înălţat eroismului Sibiului. Ca şi descrierea Sibiului, şi aceasta se încheie cu o caracterizare elogioasă a magistraţilor din fruntea conducerii orăşeneşti. Dar ceea ce e destul de ciudat e că Reicherstorffer, *acceptînd formularea lui Honter, nu renunţă la a sa şi le cuprinde pe amîndouă* în *Chorographie*, una după alta, mai întîi a lui Honter apoi a sa, fără a-i păsa de repetiţii, confuzii şi interferenţe.

Dar dacă textul lui Honter privitor la Braşov este un rezumat şi o completare a textului iniţial, *atunci care e explicaţia prezenţei în scrisoare a notelor privind Bistriţa, Sighişoara şi Mediaşul?* Textul despre Bistriţa e identic şi la Honter şi la Reicherstorffer, dar la acesta din urmă mai avem acel adaos privitor la rîul Someş: „*fundulis in primis abundans*”. Vedem că aci *nu mai e vorba de contragerea unui text existent de către Honter, ci pur şi simplu de includerea în Chorographie a unui text datorat lui Honter*. Nu ştim care va fi fost textul căruia i-a fost substituit. Că Bistriţa nu a putut fi omisă din *Chorographie* rezultă din observaţia critică a lui Honter că nu trebuia să se spună: „Sibiul are 18 sate regeşti, Braşovul 13, Bistriţa vreo 23”. Dar în textul cunoscut al *Chorographiei* lipseşte o asemenea afirmaţie. Căci, în afară de menţiunea despre capitlul bistriţean, care e copiată după Honter, şi unde într-adevăr se dă această cifră, nu mai aflam nicăieri în textul *Chorographiei* vreo altă menţiune a *cetăţii* Bistriţa. În schimb, *teritoriul* bistriţean e amintit în legătură cu rîul Someş. „*Non longe a Bistriccio territorio, per vallem emissus abducitur in Hungariam Tibisco amne precipitandus*”. Dacă vom reţine amănuntul că în textul lui Honter Reicherstorffer a strecurat acele cuvinte despre bogăţia în peşte a Someşului, vom conchide că foarte probabil acest oraş era amintit doar în fugă în legătură cu rîul pomenit şi, probabil, cu minele de la Rodna şi că autorul se mulţumea doar să declare că acest oraş avea sub el 23 de sate regeşti. Honter, semnalînd greşeala, risipeşte confuzia ivită, înfăţişînd în acest scop alcătuirea capitlurilor parohiale şi redactează nota succintă despre Bistriţa pe care o adoptă apoi Reicherstorffer. Explicaţia e valabilă şi pentru descrierea Sighişoarei şi a Mediaşului, scăldate amîndouă de acelaşi rîu (Tîrnava). Despre Mediaş — în afară de povestirea dezastrului lui Aloisio Gritti—Reicherstorffer mai însemna doar că această cetate a fost pînă mai în urmă un tîrg, fiind de curînd întărită cu ziduri şi fortificaţii[35], apoi arăta depărtarea Mediaşului de Sibiu (4000 de paşi), tot interesul

[35] P. 12 r *Haec autem civitas, olim oppidum, et non ante multos annos suis arcibus et moeniis firmata, et in formam civitatis redacta est.*

său concentrîndu-se asupra celor două Tîrnave şi a cetăţii de Baltă, în legătură cu Moldova. Pare să rezulte deci că cele trei caracterizări ale oraşelor Bistriţa, Sighişoara şi Mediaş îi aparţin lui Honter şi au fost adoptate *tale quale* de Reicherstorffer. Să vedem cum procedează cu Alba-Iulia. De astă dată e vorba de o rectificare foarte simplă privind situaţia politică a acestui oraş[36]. Aici însă, Reicherstorffer a adoptat o soluţie cu totul neaşteptată. A păstrat vechea formulare (p.13 v), iar peste trei pagini de rătăciri geografico-arheologice, într-o a doua notă despre Alba-Iulia (care însă e de fapt luată în întregime din Taurinus), introduce destul de intempestiv rectificarea lui Honter[37].

Pînă aici vedem că Reicherstorffer a primit toate sugestiile lui Honter. O singură completare nu a inclus-o în text, şi anume cea în legătură cu rîul Strei. E vorba de aflarea în acest rîu a unui tezaur antic de monede de aur, al cărui zvon s-a răspîndit şi s-a amplificat într-atît, încît după uciderea lui Martinuzzi, care pusese mîna pe cea mai mare parte a acestui tezaur, cardinalii de la Roma se informau de zor de soarta comorii rămase[38]. Poate că Reicherstorffer s-a ferit să folosească această sugestie pentru a nu trezi susceptibilităţile lui Martinuzzi[39], pe care îl pomeneşte întodeauna cu mare deferenţă. În orice caz, a trebuit să existe un motiv destul de puternic pentru a justifica singura abatere de la calea sa obişnuită.

Completarea propusă îndată după aceasta e adoptată de el aproape întocmai. În ea Honter semnalează omiterea Oltului din înşirarea finală a rîurilor mai vestite din Transilvania „*prae caeteris celebria flumina*” (p. 16 v°), anume Mureşul, Someşul, Arieşul, cu cuvintele : „*Praeter alia flumina Transylvaniae est etiam Aluta non incelebris...*”, urmînd îndată cu descrierea cursului acestui rîu. Reicherstorffer, obişnuit la introducerea vreunui adaos în mijlocul unui text să înceapă cu formula constantă : *praeterea*, înlocuieşte cuvintele *Praeter alia flumina*, cu *praeterea Alutus amnis, inter reliqua istius regni flumina, non est incelebris...* etc., dar nu introduce textul în locul cel mai potrivit, alături de cele trei rîuri vestite, ci chiar înainte de descrierea Braşovului, îndată după menţiunea Cisnădioarei, fără nici o tranziţie sau legătură vizibilă cu contextul, decît puntea precară constituită de acel *praeterea*. Motivul său nu e greu de aflat, căci în cursul descrierii Braşovului, într-o paranteză, e amintită şi Ţara Bîrsei, despărţită de Secuime prin rîul numit de Ptolomeu *Alutato*. Reicherstorffer, însuşindu-şi completarea lui Honter, păstrează pînă şi cuvintele de semnalare a omisiunii, incluse de el fără nici un rost în textul *Chorographiei*, în loc să adapteze esenţa completării, fie la nota

[36] În dreptul textului iniţial *Alba-Iulia, civitas vetustissima atque sede episcopali celebris*, Honterus recomanda să se adauge : *Nunc est sedes Isabellae reginae Hungariae, quae nunc abrogato episcopatu eam tenet* etc.

[37] „*(Civitas Daciae) quae nunc est sedes Isabellae reginae Hungariae etc. eamque abrogato episcopatu tenet...*”.

[38] Pentru amănunte, cf. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, II/1 p. 686, din 7 martie, 1552.

[39] Observăm că Reicherstorffer îl tămîiază cu tot dinadinsul în mai multe locuri ale *Chorographiei* sale.

despre rîuri, fie la locul unde e pomenit în treacăt Oltul sub numele de *Alutato*. Dar el mai îmbogăţeşte completarea, căci textul lui Honter ce menţiona trecătoarea Turnul Roşu, îi dădea putinţa să strecoare aici informaţiile sale din 1527—1528 privitoare la paza sibienilor în acest loc contra turcilor, precum şi legenda prăbuşirii în Olt a turcilor fugăriţi de Matei Corvin...(!).

Cu nota despre Olt se încheie observaţiile de amănunt ale lui Honter privind unele puncte speciale ale textului. Cele ce urmează au o valoare mai generală şi privesc însăşi concepţia lucrării. Pornind de la rectificarea unei formulări greşite privind dependenţa unor sate regeşti de oraşele Sibiu, Braşov şi Bistriţa, Honter schiţează împărţirea administrativă a celor 7 Scaune săseşti, cu numărul respectiv de sate regeşti, şi declară expres că în aceste scaune se mai aflau cuprinse atunci 3 mari oraşe, anume Sibiul, Braşovul şi Bistriţa, precum şi multe sate şi moşii de-ale nobilimii, sfîrşind prin a înfăţişa şi împărţirea pe capitluri parohiale, fiecare cu numărul de sate regeşti depinzînd de el, pentru a demonstra astfel confuzia pe care a observat-o[40].

Reicherstorffer, fără a ţine seama de sensul acestor lămuriri, şi-a păstrat şi mai departe menţiunea impropriu formulată cu privire la Sibiu[41], după care a introdus de-a dreptul toată schema administrativă expusă de Honter, folosind următoarea formulă : *Huc quoque septem Saxonum sedes spectant, quarum nomina sequente ordine explicata vides*. Singurul adaos al lui Reicherstorffer constă în lămurirea că acele sate şi moşii nobiliare amintite ca existînd pe teritoriul scaunelor săseşti nu fac parte din ele (*quae ad numerum sedium Saxonum non conferuntur*). Dar nu pare că autorul şi-a însuşit şi sensul observaţiilor lui Honter, căci, alături de menţinerea afirmaţiei cu privire la cele 18 sate dependente ale oraşului Sibiu, avem o menţiune asemănătoare cu privire la oraşul Sebeşul săsesc (p. 12 v). *Ea civitas habet pagos regios decem et septem*, deşi din schema cuprinsă chiar de el în text se putea vedea că *Scaunul* Sebeşului cuprindea ca unităţi administrative acest oraş împreună cu 5 sate regeşti, în timp ce *capitlul parohial* cuprindea acest oraş împreună cu 17 sate regeşti. În schimb însă, constatăm dispariţia din *Chorographie* a menţiunilor privind satele regeşti ale Braşovului şi Bistriţei. Se constată o dată mai mult lipsa de consecvenţă a autorului şi se lămureşte în sfîrşit ciudata împărţire a materiilor din *Chorographie* şi prezenţa acelei scheme administrative în mijlocul capitolului *despre oraşe*, între descrierea Sibiului şi a Braşovului.

Critica vehementă a lui Honter privind afirmaţia că saşii vorbesc o limbă stricată şi demonstraţia lui că departe de a fi barbară şi alterată este mai uşor înţeleasă de germanii din sud (şvabi sau elveţieni) decît cele mai multe dialecte din Germania de nord, au întîmpinat aceeaşi bunăvoinţă din partea lui Reicherstorffer, care a cuprins în textul său concluziile lui Honter, dar greşit redate, astfel că sînt *diametral opuse sen-*

---

[40] *Arbitror non debere scriptum esse : Cibinium habet pagos regios decem et octo, Corona pagos regios tredecim, Bistricia pagos circiter viginti tres* etc.

[41] *Pagos regios decem et octo tributarios habet.*

sului lor inițial. Căci Honter înfățișase un specimen de limbă cultă a Germaniei de nord, „care totuși nu poate fi înțeleasă de un nürenberghez cu aceeași ușurință ca limba transilvănenilor ce se potrivește mult mai mult cu 99 din dialectele germane și poate fi mai ușor înțeleasă decît cele mai multe graiuri din Germania de nord". Dar această declarație, trunchiată cu stîngăcie de Reicherstorffer, a ajuns — din mutarea negației (*a quovis Norimbergensi*) *non ita facile intelligitur* în locul afirmației (*et a Suevo atque Helvetio*) *citius intelligitur* — să însemne tocmai contrariul[42].

Ultima observație a lui Honter e cea privitoare la inscripțiile cuprinse în text despre care a mai fost vorba mai sus.

Totuși, în ultimele rînduri ale scrisorii, după observațiile privind *Chorographia Moldovei*, el revine iar cu prilejul unor observații generale la textul *Chorographiei Transilvaniei*, recomandînd abținerea de la formele maghiarizate ale numelor geografice, întrucît cele germane sînt mai proprii unei redări latine. Totodată, semnalează inconsecvența redării neuniforme a unor numiri, de exemplu *Manisius, Marisius, Matisius* și îndeamnă tipograful să fie cu mare băgare de seamă atît la compunerea, cît și la ortografierea numelor, atrăgînd atenția asupra unor semne puse de el în dreptul unor texte inutile sau neexacte (*ego quaedam supervacua, quaedam etiam ut mendose scripta obeliscis notavi, plura intacta reliqui*).

HONTER ȘI CHOROGRAPHIA MOLDOVEI

A avut Honter cumva și vreo acțiune asupra *Chorographiei Moldovei*? Aceasta fusese tipărită încă din 1541. S-ar crede deci că observațiile sale din 1545 nu puteau avea alt rol decît unul de constatare și de critică. Și totuși, surprindem și aici o acțiune creatoare, prin determinarea aproape a tuturor adăugirilor textului sporit în 1550.

Constatăm mai întîi că, dintre observațiile critice, unele sînt făcute la modul dubitativ — de exemplu cea cu privire la însemnarea pe trup a fiilor de domni în Moldova sau cea în legătură cu lipsa de productivitate a țărmului Mării Negre între limanul Nistrului și Delta Dunării. Altele sînt categorice. Astfel îndreptarea unor erori de fapt: confuzia dintre Prut și Nistru, numirea greșită de Boristene dată Nistrului sau folosirea improprie a denumirii de „secta lui Pavel" pentru ortodocși. Dar mai avem și observații care constituie o luare de atitudine față de anumite persoane sau față de anumite procedee. E ciudat că tocmai aceste observații au fost însușite de Reicherstorffer și introduse în textul ediției sporite din 1550.

Este curios de constatat că aluzia la Mircea Ciobanul și la cruzimile lui *nu-i aparține lui Reicherstorffer, ci lui Honter.* Fraza acestuia[43],

[42] Observație făcută de K. K. Klein în *Splitter zur Geschichte der Herkunftsforschung der Deutschen in Siebenbürgen.*

[43] ... *Vodam Myrtzam a turcis provinciae impositum* ... [lacună]... *tyrannos crudelissimos inmanitate superavit, de quo otiosior possim longam orationem contexere.*

reluată de autor[44], a determinat includerea întregului adaos privitor la frămîntările interne din țările române. Includerea s-a făcut după 1545, căci e amintit Iliaș Rareș ca fiind în domnie (1546 — 1551), iar despre cruzimile lui Mircea Ciobanul se lămurește că au fost săvîrșite chiar de la începutul domniei, formulare care implică oarecare distanță în timp de la momentul indicat.

Celălalt adaos datorat lui Honter e și mai sugestiv. Honter — în fața textului [45] ce lăuda toleranța religioasă asigurată tuturor sectelor de domnul Moldovei la el în țară, unde și călugării catolici își pot urma ceremoniile și regula lor mănăstirească — nu-și poate stăpîni nemulțumirea și *cu gîndul la acest text* comentează mai departe textul despre asprimea domnului Moldovei: „Este desigur adevărat că domnul este destul de crud față de băștinași pentru cele mai neînsemnate greșeli, dar trebuie să se adauge și aceasta că el oferă *refugiul cel mai sigur* tuturor nelegiuiților străini, ca și nobilii secui care fac același lucru". Precum se vede, este aici o reprobare a ușurinței domnului. Reicherstorffer, însușindu-și această judecată, îi schimbă cu totul sensul, căci o cuprinde în partea *întîi* a capitolului despre asprimea domnului, și anume acolo unde *își arată admirația pentru ea.* Am văzut mai sus cum Reicherstorffer adoptă două atitudini diametral opuse față de această asprime exercitată contra supușilor. În textul publicat în 1541, după un prim paragraf admirativ, purtarea domnilor era calificată în paragraful următor de „oarecum" tiranică („ei se poartă oarecum tiranic *față de supușii lor, urmînd neîncetat față de ei cu asprime și cruzime, pedepsindu-i cît mai aprig... pentru cea mai mică vină*"). Se pomenea de execuțiile zilnice, menite să bage spaimă în toți, și se conchidea: *de aci vine ascultarea și supunerea cea mai desăvîrșită către principe.* Acum însă, în ediția din 1550, paragraful admirativ se mai îmbogățește cu o nouă justificare a excesului de severitate: „...*Și uneori se dau pedepse aspre chiar și pentru cele mai mici abateri, pentru ca prin aceasta să fie aduse la mai multă ascultare sufletele lor pline de îndărătnicie*". Dar acest adaos e alcătuit de fapt din două propoziții abia schimbate, luate din paragraful al doilea reprobator despre purtarea *„oarecum" tiranică* a domnului și despre efectul ei. Urmează în ediția din 1550 fraza despre mila arătată de domn osîndiților lipsiți de lumina ochilor, și imediat după aceea cuvintele lui Honter (!) „*Și tuturor străinilor vinovați atît de pîngărirea celor sfinte, cît și de adulter, precum și celor mai stricați ticăloși de acest fel ce fug la el, el le oferă cel mai sigur refugiu*". Așadar, aici acestă politică a domnului criticată de Honter e alăturată dovezii de mărinimie față de ceata celor crunt pedepsiți și apreciată pozitiv, fără a observa contradicția profundă ce rezultă din alăturarea acestor elemente. *Iar mai departe urmează paragraful neschimbat al purtării „oarecum" tiranice a domnului.*

---

[44] ... *In Transalpina autem provincia quidam Myrcza... restitutus est... quem sua crudelitate et tyrannide praedecessores Waywodas eiusdem provinciae multo superare ferunt ... De cuius Waywodae Myrcza tyrannide, rebusque tam severiter et crudeliter gestis* quispiam otiosior longam posset edere historiam, *quae singula brevitatis gratia, cum videbantur non adeo esse necessaria, potius praetermittenda fore duximus.*

[45] Cuprins în capitolul „Despre datinele și obiceiurile moldovenilor".

O ultimă critică a lui Honter e mult mai vagă, şi nu se referă atît la textul *Chorographiei*, cît la realităţile schimbătoare din jurul său. Ea trebuie totuşi pusă în legătură cu modificarea menţiunii asupra tributului Moldovei din ediţia din 1550. În ediţia din 1541 se arăta că tributul consta din darea anuală a 500 de cai şi 300 de şoimi. Honter observă că sarcinile moldovenilor şi ale secuilor variază de la an la an, fără a se ţine seama de un număr sau o măsură hotărîte. Lăcomia celor mari calcă tot mai mult zi de zi legile existente, „despoaie ţările, îşi bate joc de toate privilegiile...". Honter are aici în vedere nu numai starea din Moldova, ci şi din Transilvania, după cum rezultă din mărturisirea ce urmează : „De aceea aş dori ca Transilvania să rămînă cît mai multă vreme necunoscută, în simplitatea şi liniştea ei de acum" etc. Precum se vede, observaţia despre sarcinile moldovenilor şi secuilor avea un sens mai general. Ea a fost totuşi înţeleasă de Reicherstorffer ca referindu-se la tribut, şi astfel în ediţia din 1550, vorbind de tribut, după ce aminteşte de obligaţia de a da cai şi şoimi, mai adaugă : „precum şi o nespus de mare sumă de galbeni".

ÎNFIRIPAREA ŞI DEZVOLTAREA CHOROGRAPHIILOR

Cunoscînd aportul lui Taurinus şi a lui Honter putem reconstitui prima închegare a *Chorographiei Transilvaniei.*

Să ne închipuim cum arăta *Chorographia Transilvaniei* izolată de adaosurile ulterioare. O primă bucată începea cu fixarea poziţiilor relative ale Transilvaniei, Moldovei şi Ţării Româneşti. Urma împărţirea între cele trei „naţiuni", arătate de fapt a fi patru, dîndu-se şi caracterizarea or. Cea a saşilor nu cuprindea fraza despre *Sermo Saxonicus*, ci se oprea la *sua lingua utitur saxonica.* De asemenea, cea a secuilor nu mai începea cu bucata *Ciculia, Daciae angulus* ... etc., împrumutată din Taurinus şi adoptată mai stîngaci în rubrica despre populaţie, ci de-a dreptul cu cuvintele : „*Durum enim et asperum genus hominum* ...". Caracterizarea românilor era făcută foarte rapid şi doar prin comparaţie cu saşii, cei dintîi locuind şi ei acest pămînt *sed sparsim sine certa sede*, în timp ce saşii posedă oraşe şi cetăţi foarte întărite (*munitissimas*). E foarte probabil că textul iniţial al acestui capitol se oprea aici, fără a mai cuprinde nici hotarele „Valahiei", numite şi Ţara Românească (dar ale cărei hotare indică limpede că e vorba şi de Moldova, lucru recunoscut implicit de autor, care trimite pentru alte lămuriri la „comentariul" despre Moldova), şi nici discuţia pe tema „*Moesos olim fuisse qui nunc Valachi sunt*". Destul de ciudat, în loc să continue expunerea cu înfăţişarea oraşelor, ea începea oarecum independent, cu drumul de la Oradea la Sibiu, trecînd prin Negreni, Cluj, Turda, „Gochard"[46] şi Mănerău.

---

[46] Gochard e probabil greşit în loc de Bochard, o simplă privire pe hartă arătînd clar că nu putea fi vorba de Cucerdea, ci de Bucerdea.

Urma descrierea celor 7 orașe [47], fără întreruperea datorată împărțirii pe 7 scaune săsești sau 8 capitluri parohiale, și fără aliniatul despre rîul Olt cu adaosurile sale. Lipsea de asemenea bucata ce începe astfel: *Corona seu Brassovia civitas mercibus turcicis celebris* etc., descrierea orașului pornind de la cuvintele: *A proximis Ciculorum metis et confinibus sita* ... etc. Pentru orașele Bistrița, Sighișoara și Mediaș trimitem la încercarea noastră de reconstituire de la p. 15—16. În forma dintîi, Reicherstorffer se limitase doar la orașele săsești, și numai într-o a doua fază a substituit descrierea Clujului (împrumutată *Indicelui* lui Taurinus) descrierii Orăștiei. Cît privește înglobarea descrierii Alba-Iuliei, ea s-a făcut în două etape, prima reprezentată de descrierea originală, îmbogățită ulterior cu fraza inspirată din Taurinus (*meditullio sita*) și în care Reicherstorffer indentifica greșit acest oraș cu „Zarmis" (Sarmisegetuza), a doua aparținînd momentului de folosire intensivă a lui Taurinus. Tot acestui moment îi aparțin și adaosurile despre Abrud, Zlatna, Varheli (Sarmisegetuza) etc. Se vede clar cum limitele înseși ale lucrării au fost răsturnate în urma dezarticulării generale, rezultînd din acumularea succesivă de fișe, introduse în text mai mult la întîmplare.

Dar poate că însăși această reconstituire a schemei inițiale mai trebuie supusă discuției din punctul de vedere al includerii drumului de la Oradea la Sibiu, ce amintește prea mult textul corespunzător al lui Nicolaus Olachus [48]. Asemănări sugestive cu acest text mai aflăm la Reicherstorffer și în felul de a înfățișa Sibiul, Ocna-Sibiului și Turnu-Roșu, în elementele descrierii Oradiei, fără a mai vorbi de începutul lucrării, înfățișînd Dacia, adică Transilvania cu Moldova și Țara Românească, „națiunile" Transilvaniei, descrierea secuilor, deosebirea dintre aceștia și unguri etc. Desigur că o comparație a textelor scoate în relief și o seamă de deosebiri esențiale. Nicolaus Olachus cunoștea bine geografia Transilvaniei. El știa că sînt două Someșuri, trei Crișuri etc. El îmbrățișa cu privirea toată Transilvania și nu numai părți din ea, și îndeosebi regiunea săsească. Am crede că Reicherstorffer nu a cunoscut tot textul lui Olachus, ci doar părți din el care i-au dat anumite sugestii și oarecum punctul de plecare. Din cele arătate rezultă că nu poate fi vorba la Reicherstorffer de o documentare în sensul adevărat al cuvîntului, informațiile autorului mărginindu-se adesea fie la reminiscențe sau impresii personale destul de neprecise, fie la împrumuturi însușite *tale quale* (Taurinus, Honter), fie la o influență din afară (Nicolaus Olachus). Nu poate fi vorba nici de o metodă geografică, după cum reiese cu prisosință din lipsa oricărui plan sistematic în alcătuirea *Chorographiilor*. Este drept că o chorographie nu e o lucrare strict geografică, ci o îmbinare de elemente descriptive cu elemente istorice. Dar se pot constata și pe această latură numeroase greșeli de istorie. Erori de date, ca aceea a uciderii lui Gritti, confuzii de persoane (Ștefan cel Mare confundat cu Petru Rareș), însușirea unor legende, ca aceea a

[47] E probabil că la început a lipsit lista orașelor din fruntea capitolului, autorul socotindu-le probabil, ca și Nicolaus Olahus în *Hungaria, civitates quas Sedes vocant*.

[48] Din lucrarea sa manuscrisă *Hungaria*, publicată abia în secolul al XVIII lea, dar cunoscută măcar parțial eruditilor contemporani.

prăbușirii în Olt a oștilor turcești fugărite de Matei Corvin (!) pînă la Turnu-Roșu etc. În realitate, autorul nu a urmărit să facă nici o descriere geografică, nici una istorică, ci să înjghebe o discuție erudită cu privire la mărturiile antice asupra Transilvaniei, folosind pe tăcute tot materialul lui Taurinus. Dar cu acest prilej a folosit și la descrierea împrejurărilor contemporane elemente care fuseseră actuale în 1519, și mai erau redate ca atare în textul publicat de Reicherstorffer în 1550 !

Habent sua fata libelli. Destinul *Chorographiei Transilvaniei* nu a fost lipsit de o logică exemplară. Crescut din împrumuturi neașteptate mozaicul acesta la rîndul său a fost folosit și însușit de alți autori destul de curînd după apariție. Și această folosire a continuat și de-a lungul secolelor următoare. Critica erudită a lui Teutsch și A. Decei a scos în evidență procedeul abuziv al lui Giovan Andrea Gromo. Dar nimeni [49] nu a semnalat un alt furt mai evident și mai sistematic, anume acela al reverendului părinte iezuit Antonio Possevino, neobositul propagandist al catolicismului, care, propunîndu-și să scrie într-un timp uimitor de scurt un *Comentariu* asupra Transilvaniei, a cuprins fără șovăire în el tot textul lui Reicherstorffer, dîndu-și doar osteneala de a-l traduce în limba italiană, fără a bănui că o bună parte a acestui text se datora lui Ioan Honter, dușmanul catolicismului și apostolul Reformei în mijlocul comunității sașilor.

ANEXĂ

Din lipsă de spațiu sîntem nevoiți a înlocui confruntarea textelor lui Reicherstorffer și Taurinus printr-un tabel de trimiteri comparative, indicînd paginile respective din edițiile următoare : pentru Taurinus reeditarea lui I. Ch. Engel în *Monumenta Ungrica*, iar pentru Reicherstorffer ediția originală a *Chorographiei Transilvaniei* (Viena, 1550).

Taurinus — *Stauromachia* (Indicele alfabetic p. 455 și urm.)	Reicherstorffer — *Chorographia Transylvaniae*
p. 452 453 *Dacia olim, modo Transylvania*	p. 1 r Transylvania. quondam ...etc. Dacia appellata
p. 453 *Construxit pontem*	p. 2 r° Sub hac expeditione
p. 455 *Decebalus*	2 v — 3 r° Quare...
466 *Siculia, extremus Daciae angulus*	3 v° Ciculia, Daciae angulus
452 *Chrysa*	13 r° Chrysus fluvius
" *Colosbarium civitas*	" Coloswaria
465 *Sargetia fluvius*	15 v° Sargetia fluvius
448 *Alba Iulia*	13 v°, 15 r° } Alba Iulia
469 *Zarmis, urbs ingens*	15 r, 15 v° } Zarmis

[49] Nici Veress și nici Bascape, cei doi editori la date deosebite (1913 și 1931) ai *Comentariului* rămas inedit pînă în secolul al XX-lea, nu au relevat cum se cuvine această însușire nemărturisită a textului lui Reicherstorffer. Ba mai mult chiar, Possevino, cînd îi amintește numele într-un singur loc, îl pomenește și atunci doar în legătură cu o chestiune cu totul străină de *Chorographie*.

447 *Abrugibayna*	16 r	Abrug Bania
469 *Zalatna*	16 r	Zalatna
469 *Zamosus*	"	Zamosus
458 *Marisius*	17 r	Marisius

Reproducem mai jos trei exemple de folosire a notelor lui Taurinus. Cea despre Abrud este adoptată aproape cu totul aidoma, celelalte două despre Criș și despre Alba Iulia ilustrează observațiile noastre de la p. 9 10; 16.

p. 447

Abrugibayna Transilvaniae dives auro Oppidum, in cuius circuitu montes sunt mira quadam foelicitatis abundantia usque adeo cumulati, ut solertis naturae Thesauros et Imperatoriae cujusdam majestatis nequaquam deficiens aerarium dici jure possit. Nam istic obrizum aurum patulis de montium verticibus frustulatim preciditur, subter quorum valles vitrei amnes decurrunt, plures eo loci Chrysolapides in opulentis ac crebris Chrysoplysiis id est auri lavacris inveniuntur. Abrugibayna autem Ro. olim Colonia fuit, quantum ex infrascripti Eulogii conjectura assequi possumus in altari aediculae supra Oppidum nuper inventi.

D M
CASSIAE PEREGRINAE
INTEG. F. A. L.
VIX. AN. XXVII.
F. BISIUS SCENOB.
SARD. CONJUG.
B. M. P.

p. 16

Abrug-Bania dives auri oppidum in cuius circuitu montes mira rerum omnium fertilitate usque adeo cumulati, ut solertis terrae visceribus, thesauros regiis opibus non indignos alat: nempe illic obrisum aurum patulis de montium verticibus frustulatim praecidi tur, subter quorum valles vitrei et perlucidi amnes decurrunt, ex illis alpium iugis demergentes: plures denique eo loco chrysolapides, in opulentis ac crebris chrysoplisiis, id est, aurilavacris inveniuntur, Abrugbania autem Romanorum olim colonia fuit, quantum ex hac inscriptione coniectura assequi possumus, in altari aediculae supra oppidum non ita longe reperta.

D. M.
Cassiae Peregrine integ. Fa. I
Vir. ann. XXII F. Bisius sce
Nob. sard. coniug.
S. M. P. I.

p. 452

Chrysa, mas. Generis fluvius ex Dacicis jugis Pannoniam contingentibus, effluit, qui ex re nomen sumpsit quod auro habundet et Grecis Chryson appellato, vide Strabonem lib. 13 circa medium. Ab accolis Chreysch dicitur, habundat nobilissimis piscibus, fudulis salaribus seu ut vulgus loquitur Trutis, cephalis sturionibusque...

13 r

...Chrysus fluvius qui primas Hungariae metas a Transilvanis limitibus seiungit, ex Dacicis jugis Pannoniam Contingentibus intra asperas et praecipites Alpes, continuis anfractibus et celeri meatu discurrit ubi Valachi in desertis aedibus residentes, usu ac quaestu pecorum et piscium affluentium, quotidianum victum quaeritant. Abundat hic fluvius nobilissimis piscibus qui ex eo ut apparet, nomen accepit quod et auro abundet, quod a Graecis χρυσός appellatur, vide Strabonem libro XIII circa medium (cf. și 6 r) . . . Attamen Crysus fluvius, quovis tempore selectissimos pisces ut pote fundulos, cephalos, capitones, auratas, atque etiam trutas et complures alios satis benigne suppeditat...

p. 448

Alba Iulia civitas Daciae, et in ejus meditullio sita ab Diva Julia Aug. matre Divi M. Aur. Antonini Pii Aug. Imper. cognominata. Argumento nobis et Epitaph. vetustiss. in marmore exculptum, et a pientiss. optimoque Presule Lad. Gereb, olim fe. me. Episcopo Transilvaniensi divi Michaelis Archangeli Foribus intersertum. Ejus verba nobis non abs re placitum erat hiis adnotationibus adscribere.

I. O. M ET IUNONI REGIN.
PRO SAL. IMP. M. AUR. ANTONINI
PII AVG. ET JULIAE AUG. MARTIS
AUG.
M. ULP. MUCIANUS MIL. LEG. XII
GEM. HOROLOGIAR. TEMPLUM
A SOLO DE SUO EX VOTO
FECIT. FALCONE ET
CLARO COSS.

13v[0]

Alba Iulia, civitas vetustissima, atque sede episcopali celebris, quae praedictis septem saxonum sedibus, quasi mediterraneo terrarum spacio conjungitur, olim Zarmiyz Dacia appellata. Fuit enim regia Daciae regum...etc.

15 r[0]

Praeterea Alba Iulia civitas Daciae, quae nunc est sedes Isabellae reginae Hungariae, etc. eamque abrogato Episcopatu tenet. Et a diva Iulia Augusta matre divi M. Aurelii Anthonii Pii Aug. Imp. nomen sortita est, cuius rei argumento Epitaphium in vetustissimo marmore templi divi Michaelis descriptum est.

I. O. M. E. IVNONI
Pro salute Imp. M. Aur. Anthonii
Pii Aug. et Iuliae Aug. Ma-
tris Aug. M. Vlpius Mucia-
nus Mil. Leg. XII Gem.
Horologiare tem-
plum a solo de
suo ex voto
fecit fal
cone et
claro
coss.

UN CĂLĂTOR ÎN ȚĂRILE ROMÂNE LA ÎNCEPUTUL VEACULUI AL XV-LEA

DE

Ș. PAPACOSTEA

Cercetarea sistematică a izvoarelor medievale apusene va mai da la iveală nu numai numeroase materiale inedite existente în arhivele străine, dar și texte tipărite (relatări de călătorie, rapoarte de misionari, descrieri geografice, opere cartografice etc.), menite să suplinească sărăcia izvoarelor interne pentru epoca feudalismului timpuriu și primele veacuri după constituirea statelor feudale românești și să îmbogățească știrile cu privire la istoria țărilor noastre în această perioadă. În paginile următoare înfățișăm un izvor publicat acum un sfert de veac, care cuprinde una dintre cele mai vechi descrieri geografice a țărilor noastre în evul mediu cunoscute pînă acum : *Libellus de notitia orbis* (Carte despre cunoașterea lumii) [1].

Un interes deosebit conferă datelor cuprinse în acest opuscul faptul că autorul său, arhiepiscopul Ioan de Sultanieh, a avut prilejul să cunoască țările noastre în cursul călătoriilor sale.

Călugărul dominican Ioan, devenit la începutul secolului al XV-lea arhiepiscop de Sultanieh, a jucat un rol însemnat în tratativele diplomatice dintre Timur-Lenk și puterile Europei centrale și apusene în ultimii ani ai veacului al XIV-lea [2].

---

[1] Textul a fost descoperit și editat de Anton Kern, *Der „Libellus de notitia Orbis" Johannes III. (De Galonifontibus?) O. P. Erzbischofs von Sultanieh*, în *Archivum Fratrum Praedicatorum*, VIII (1938), p. 82—123. Reproducem fragmentul privitor la români după microfilmul procurat de serviciul Schimbul cu străinătatea din Biblioteca Centrală de Stat.

[2] În ceea ce privește relațiile politice dintre Timur-Lenk și țările creștine vezi introducerea lui Anton Kern la studiul citat în nota anterioară și articolul lui I. I. Umniakov, *Из истории международных отношений Средней Азии с западной Европой в начале XV века*, în Известия Академии наук Узбекской ССР, серия общественных наук, 1960, nr. 1, p. 27—33.

În ajunul conflictului cu Baiazid, Timur-Lenk a încercat să organizeze o largă coaliţie a tuturor celor direct sau indirect ameninţaţi de expansiunea otomană. Astfel, el s-a străduit să obţină concursul flotei bizantine şi al republicilor maritime italiene. Situaţia creată după înfrîngerea cruciatei de la Nicopol şi agravarea primejdiei unei noi înaintări turceşti în Europa centrală au determinat pe unii dintre conducătorii ţărilor europene să utilizeze diversiunea orientală pe care o oferea în chip atît de oportun conflictul dintre Timur-Lenk şi Baiazid. Repetate solii au fost trimise de conducătorul mongol la Roma, Veneţia şi Genova.

Legăturile stabilite înainte de bătălia de la Ankara s-au menţinut şi s-au lărgit chiar şi după înfrîngerea lui Baiazid. La 1 august 1402, Timur îi comunica lui Carol al VI-lea, regele Franţei, vestea victoriei sale asupra lui Baiazid, iar răspunsul acestuia din vara anului următor (15 iunie 1403) conţinea un proiect de acord comercial care ar fi precedat probabil unei alianţe politice.

În aceiaşi ani, Timur întreţinea corespondenţă şi cu regele Angliei, Henric al IV-lea. Solia de răspuns a regelui Angliei cuprinde mulţumirile adresate de acesta conducătorului mongol, pentru protecţia acordată clericilor şi negustorilor apuseni.

Rolului său de mijlocitor principal al acestor însemnate tratative îi datorează arhiepiscopul Ioan de Sultanieh faptul de a se fi înscris în istorie altminteri decît prin obişnuitele date de păstorie ale listelor episcopale.

În cursul repetatelor misiuni, Ioan de Sultanieh a avut prilejul să cunoască numeroase regiuni ale Europei, printre altele şi ţările române [3]. Această cunoaştere directă, la care se adaugă datele furnizate de negustori sau misionari pentru ţările doar indirect cunoscute, conferă o deosebită valoare tratatului său de geografie, redactat în 1404, izvor de informaţie de cea mai mare însemnătate pentru cunoaşterea orientului la începutul veacului al XV-lea.

Relevăm însemnătatea deosebită a acestui text pentru romanitatea sud-dunăreană şi mai ales pentru răspicata afirmare a conştiinţei originii romane şi pentru persistenţa tradiţiei „descălecatului" roman [4].

Trecînd cu descrierea sa la nordul Dunării, autorul dă cîteva ştiri interesante asupra ţărilor române. Ţara Românească se afla, în perioada în care îşi redacta tratatul său de geografie Ioan de Sultanieh, în plină luptă de apărare a independenţei sale faţă de expansiunea otomană. Faptul că, în ciuda repetatelor încercări turceşti de a o supune, ea nu îşi pierduse încă independenţa, este consemnat de autor în două rînduri. În acelaşi timp el constată — şi e primul text geografic medieval care consemnează date cu privire la economia ţării — deosebita bogăţie a ţării în animale, fertilitatea solului, precum şi lipsa unor centre urbane însem-

[3] Că Ioan de Sultanieh a cunoscut direct ţările române se constată din actul de indulgenţa acordat de el, în oraşul Braşov, bisericii cu hramul sf. Maria din acest oraş, la 26 iulie 1409; vezi F. Zimmermann, C. Werner şi G. Müller, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, vol. III, Sibiu, 1902, p. 481.

[4] Vezi în această privinţă studiul nostru *Conştiinţa romanităţii la români în evul mediu*, în curs de tipărire.

nate, în schimb însă marele număr de aşezări rurale („aceştia nu au oraşe mari, ci sate multe şi animale multe”). Aşezările franciscane şi dominicane din Moldova şi Ţara Românească sînt de asemenea menţionate de autor.

În sfîrşit, printre detaliile referitoare la trecutul ţărilor noastre în evul mediu cuprinse în lucrarea lui Ioan de Sultanieh, mai amintim şi informaţia sa asupra Margaretei Muşata, care se dovedeşte a fi fost o autohtonă convertită la catolicism, şi nu, astfel cum s-a afirmat de curînd, o străină [5].

ANEXĂ

„... Item ultra istam (sc. Serviam) ad orientem sunt Rassi, eo modo sub turci tribulati. Habent linguam propriam, sequuntur Graecos, sub Thurco et comite Lazari in temporalibus.

Ultra ad aquilonem est Vulgaria sive Bulgaria et fuit bona patria, sed modo devastata per Turcos. Ipsi habent linguam propriam et quasi latinam et, ut fertur, ipsi exiverunt de Romanis, quia cum quidam imperator Romanus obtinuisset illas terras, scilicet Macedoniam, quaedam societas Romanorum videntes bonam patriam recipientes uxores, remanserunt ibidem. Ideo vocantur Vulgari a linqua Vulgarica romana. Ipsi ideo jactant se esse Romanos et patet in linquam quia ipsi locuntur quasi Romani ; et in spiritualibus sequerentur Latinos et <non> Grecos, nisi quia Grecos habent confines et cito convertuntur ad nos ut probavimus.

Ultra istos circa mare Magnum sive Ponticum est Volaquia, magna provincia. Habet dominum per se et licet Turcus multas ipsorum ceperit et tribulaverit, non tamen obtinuit dominium hujus ut celerorum. Volaquia dicitur major et minor. Per istam provinciam transit Danubius, fluvius maximus in orbe terrarum, descendens de Alamania, per Ungariam, inde per Volaquiam, et intrat mare Magnum circa Nicostomus, id est os lupi, quia intrans mare facit multa insula et ora. Isti non habent civitates magnas sed villas multas et animalia multa. Fertilis terra, modicum de vino, magnas aquas et planicies. Isti communiter sequuntur Grecos in secta, licet etiam nos habemus plura loca ordinis Predicatorum et Minorum et multos Theutonicos habitantes in eisdem partibus.

Dominus ipsorum aliquando conversus fuit ad fidem nostram catholicam et specialiter mater sua domina Margarita per unum fratrem predicatorem vicarium generalem illarum partium. Ista provincia habet ab oriente mare Magnum, ad meridiem Constantinopolim, ab occidente Albaniam, ab aquilone Russiam sive Litfaniam. Iste omnes gentes dicte erant sub rege Lodwico Ungarie qui fuit vir mirabilis et regnavit quasi annis quinquaginta. Omnes sibi fuerunt

[5] P. P. Panaitescu, *Din istoria luptei pentru independenţa Moldovei în veacul al XIV lea. Primele lupte pentru independenţă ale ţărilor române*, în „Studii”, IX (1956), nr. 4, p. 107—108, întemeiat pe o tradiţie tîrzie, din secolul al XVII-lea, susţine originea străină a Margaretei ; textul lui Ioan de Sultanieh confirmă justeţea punctului de vedere al acelora dintre istoricii noştri, care au susţinut autohtonia ei ; vezi, de pildă, printre alţii, N. Iorga, *În jurul pomenirii lui Alexandru cel Bun*, în „Analele Academiei Române”, Memoriile secţiunii Istorice, seria a III-a, tom. XIII (1932 1933), p. 175 176 ; că Margareta Muşata nu a fost „totdeauna catolică” (cf. Ştefan Pascu, *Contribuţiuni documentare la istoria românilor în sec. XIII şi XIV*, Cluj, 1944, p. 49) se constată din convertirea ei la catolicism, despre care ne informează Ioan de Sultanieh.

tributari usque ad Thartariam et Turci non erant ausi intrare ad fines ipsorum timore regis dicti. Post mortem, propter divisionem, subtraxerunt obedienciam et Thurcus dominatus est eis preter Valaquiam ut dictum est. De supradictis provinciis usque Venecias Turcus Baazica promisit per nuncios me presente domino Themurlan mittere omni anno C. milia Christianorum captivorum si dimitteret eum in pace et non intraret patriam suam. Ipse autem non quievit et intravit et destruxit eum ut notum est et dixit hoc fecisse amore Christianorum qui erant in liga secum.

Ultra ad aquilonem est Russia sive Rutenia, maxima patria. Et sunt due, maior et minor; habent plures dominatores etc. Est eciam Russia interior et exterior. In Russia interiori est civitas magna que dicitur Mosco. Inde possunt et transeunt mercatores versus Catay et est via brevis. Alique partes Russie consueverunt dare tributum et gentes armorum magno Cay sive imperatori Thartarorum, nunc autem boni Christiani licet non omnes, et in omnibus partibus suorum subditorum instituerant arhiepiscopos et episcopos ceterosque religiosos et inquisitores de ordine Predicatorum et appellantur sive intitulantur „inquisitor Russie et Volaquie". Ista Russia est frigidissima terra . . . .

. . . .

Hic ergo sit finis hujus opusculi mei Johannis archiepiscopi Soltaniensis sive tocius Orientis ordinis fratrum Praedicatorum compositum anno MCCCCIIII..."

D I S C U Ţ I I .

ISTORIOGRAFIA MODERNĂ A ROMÂNIEI. TEMATICĂ

C. GÖLLNER (redactor şef al revistei „Forschungen zur Volks und Landeskunde", Sibiu)

Proiectul de tematică a istoriografiei moderne al prof. Şt. Pascu, membru corespondent al Academiei R.P.R. şi al conf. Eugen Stănescu, publicat în revista „Studii", 1964 (nr. 1) este o încercare foarte meritorie de a încadra istoricii români în curentele mari ale gîndirii umane, ca iluminismul, romantismul şi pozitivismul.

Sîntem de acord cu caracterizarea acestor curente mari, sîntem de acord cu necesitatea încadrării istoricilor noştri în aceste tendinţe, punem însă în discuţie delimitarea acestor curente, ca şi încadrarea uneori cam forţată a unor istorici în acest pat al lui Procust. Este de fapt foarte greu de a determina precis apariţia unui curent ideologic, care are o perioadă firească de formare, ca şi o perioadă de tranziţie şi înlocuire printr-un nou curent. Sînt faze de trecere greu de cuprins într-o periodizare.

Voi încerca să ilustrez cele afirmate mai sus cu cîteva exemple din istoriografia săsească. În „Luminismul de tendinţă feudală tîrzie" sînt încadraţi : Georg Michael Gottlieb v. Hermann (1737—1807) şi Johann Seivert (1735 1785), „Luminismului de tendinţă burgheza timpurie" îi aparţin Joseph Carl Eder (1760—1810), Michael Conrad von Heydendorf, iar „Luminismului de tendinţă burgheză preromantică" îi sînt atribuite scrierile lui Anton Kurz şi Joseph Heinrich Benigni v. Mildenberg.

N-avem obiecţii de făcut în ceea ce priveşte aprecierile cu privire la lucrările istorice ale lui Johann Seivert, care dovedesc năzuinţele autorului „de a trece de la metodele scrisului istoric medieval la un nou mod de a cerceta şi de a scrie istoria". Semnificativ în această privinţă este mai ales studiul său *Die Grafen der sächsischen Nation und hermannstädtischen Königsrichter im Großfürstenthum Siebenbürgen*. Cercetînd însă cît mai atent toate scrierile istorice ale lui Seivert nu vom putea găsi nici o urmă a unei „lupte pentru programul social-politic al elementelor burgheze" prin care este caracterizat curentul ideologic.

Deşi contemporan cu Johann Seivert, lucrările istorice ale lui Georg Michael Hermann poartă evident amprenta luminismului, şi nu a luminismului de tendinţă feudală tîrzie, ci mai evident al celui „de tendinţă burgheză timpurie", unde activitatea istorică a lui Hermann poate foarte bine fi înglobată.

Lucrarea sa *Die Grundverfassung der Sachsen und ihre Schicksale* denotă acelaşi caracter militant ca şi lucrările lui Joseph Carl Eder. Accentuarea caracterului modern al metodelor de

cercetare ceea ce nu găsim la acelaşi nivel la Seivert, un sîrguincios compilator—caracterizează mai ales lucrarea sa *Das alte und neue Kronstadt*.

Pare nefiresc de a cita însă, alături de Anton Kurz, numele istoricului Joseph Heinrich Benigni von Mildenberg. Anton Kurz trebuie *promovat* în curentul „Romantismul de tendinţă democrat revoluţionară", unde figurează şi Nicolae Bălcescu şi Stephan Ludwig Roth, cu care a militat pentru colaborare revoluţionară între poporul român şi minorităţile naţionale din Transilvania, precum şi pentru doborîrea orînduirii feudale, iar Benigni, exponentul servil al birocratismului austriac, a fost tocmai protagonistul tendinţelor contrare. El a atacat pe Anton Kurz în presă şi, în calitatea sa de cenzor, a împiedicat apariţia multor articole cu tendinţe progresiste. Propun deci de a nu încadra pe Benigni în curentul „Luminismul de tendinţă feudală tîrzie". Este o soluţie de compromis, deşi din scrierile lui Mildenberg nu se desprinde nici o licărire de „luminism".

Iată dificultatea încadrării diferiţilor istorici în curente bine conturate, relevată de noi la începutul acestei discuţii. Benigni este un istoric reprezentativ al erei lui Metternich, foarte bine documentat, însă cu concepţii profund reacţionare, pe cînd luminismul este un curent progresist.

În hiatul creat prin eliminarea lui Kurz şi Benigni din curentul „Luminismul de tendinţă burgheza preromantică" propunem încadrarea aici a istoricului Michael Johann Ackner (1782—1862), cercetător merituos al trecutului îndepărtat al patriei. Amintim între altele lucrarea lui *Die römischen Altertümer und deutsche Burgen in Siebenbürgen*. Autorul este un foarte priceput arheolog, fără a avea însă preocupări metodologice sau năzuinţe luministe. Încadrarea lui Ackner în acest curent este de aceea o soluţie forţată, dar o altă posibilitate a menţionării lui în schema rigidă a curentelor fixate este greu de găsit.

Curentul „Romantismul de tendinţă democrat şi liberal-burgheză" este caracterizat just de prof. Şt. Pascu şi conf. E. Stănescu prin „critica regimului feudalo-nobiliar, a instituţiilor feudalo-clericale în chip mai moderat". Asemenea tendinţe sînt specifice scrierilor lui George Bariţiu, Simion Bărnuţiu şi Timotei Cipariu, ca şi celor ale lui Johann Carl Schuller, care poate figura alături de aceşti gînditori români. Sînt cunoscute preocupările sale variate cu privire la diferite fenomene istorice, politice şi culturale, ca şi interesul său viu pentru poporul român. Lipsesc în schimb în scrierile lui „critica regimului feudalo-clerical". Asemenea tendinţe le întîlnim în schimb în lucrările de tinereţe ale lui Georg Daniel Teutsch. N-avem deci obiecţii de făcut în ceea ce priveşte încadrarea scrierilor lui J. C. Schuller şi G. D. Teutsch în curentul „romantismul de tendinţă democrat şi liberal-burgheză".

Propunem în schimb autorilor periodizării să revină asupra atribuirii scrierilor lui Fr. Schuler—*nu Schuller*—von Libloy curentului democrat şi liberal-burghez. Schuler von Libloy, un cunoscut teoretician al dreptului public şi privat, a fost un duşman prea bine cunoscut al năzuinţelor liberal burgheze. Menţionăm şi încercarea lui de a combate în lucrarea sa *Politische Oekonomie* (Sibiu, 1871) ideologia marxistă.

Un reprezentant bine conturat al „istoriografiei pozitiviste" este Johannes Höchsmann —*nu Höcsmann*—, care a reuşit să prezinte sub formă de sinteză închegată, cu concepţii originale, epoci însemnate din istoria Transilvaniei. Semnificativ pentru Höchsmann este—cum relevă autorii periodizării „atitudine rezervată faţă de politica habsburgofilă propagată de istoricii saşi".

Prof. Şt. Pascu şi conf. E. Stănescu au încadrat potrivit şi pe eruditul arhivist Franz Joseph Zimmermann în curentul denumit „criticismul istoric". Zimmermann a iniţiat publicarea colecţiei de documente *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen* şi manifestă în lucrările sale de sinteză o rezervă evidentă faţă de raporturile Transilvaniei cu Habsburgii.

Lucrările lui Friedrich Teutsch şi Georg Müller sînt judicios atribuite „pozitivismului cu tendinţă conservatoare". Caracterizările acestor doi istorici, care au îndemnat istoriografia săsească spre tratarea naţionalistă a istoriei saşilor, sînt corespunzătoare, ca şi cele ale celorlalţi istorici saşi.

Obiecţiile ridicate în această discuţie se referă deci nu la felul în care istoricii saşi din Transilvania au fost caracterizaţi, ci la dificultatea obiectivă a încadrării lor în anumite curente de gîndire.

RADU PANTAZI (Institutul de filozofie al Academiei R. P. R., Bucureşti).

Proiectul lucrării *Istoriografia modernă a României* cuprinde, aproape în totalitatea lor, scrierile istorice din perioada considerată, cu aprecieri şi caracterizări în general judicioase, întemeiate. Remarcile şi sugestiile participanţilor la dezbateri vin să completeze şi să precizeze o serie de chestiuni, subliniind cu aceasta valoarea şi utilitatea proiectului prezentat. Ne îngăduim, în acest spirit, unele observaţii şi propuneri.

I. O problemă principală care îşi cere rezolvarea în volumul în pregătire este aceea a periodizării. S-a adoptat în proiect periodizarea generală, după orînduiri sociale, ceea ce este pe deplin justificat. În acelaşi timp, în cadrul perioadelor mari au fost menţionate curentele principale. Dar aceasta nici nu cuprinde şi nici nu explică toate problemele care se ivesc în istoriografie. De pildă, pentru perioada a II-a (istoriografia modernă în perioada dezvoltării capitalismului) este menţionată istoriografia romantică, cu o listă impresionantă de autori. Dar astfel nu se explică varietatea tendinţelor şi orientărilor în istoriografie, care au fost legate de evenimente istorice de mare însemnătate. De aceea, propunem ca — menţinînd actuala clasificare în perioade mari — înăuntrul lor să se facă delimitări după evenimente istorice şi sociale. Ne referim în mod concret aici la capitolul al II-lea din lucrare, în legătură cu care se pune şi o altă problemă.

II. Istoriografia romantică acoperă, în actualul proiect, o bună parte din lucrare. Ea este legată de mari evenimente istorice : revoluţia din 1848, Unirea. Considerăm ca o minimalizare a operei gînditorilor respectivi etichetarea lor ca „romantici", mai ales dacă avem în vedere că prin caracter romantic se înţelege „lipsa de sistem, folosirea necritică a izvoarelor..." (p.143). Dacă această apreciere este îndreptăţită pentru unii autori menţionaţi, ea nu-şi are în nici un caz locul cu referire la N. Bălcescu şi M. Kogălniceanu, care sînt departe de „folosirea necritică a izvoarelor".

„Romanticii" sînt împărţiţi în proiect în trei categorii, după concepţia pe care ar fi împărtăşit-o : 1) romantismul de tendinţă democrat-revoluţionară ; 2) romantismul de tendinţă democrat şi liberal-burgheză ; 3) romantismul de tendinţă conservatoare. Cu aceasta se aplică aprecieri, caracterizări ideologice-politice la concepţii despre istorie. Rezultă de aici că :

— unii gînditori au fost democrat-burghezi în problemele social-politice, dar democrat-revoluţionari în istorie (M. Kogălniceanu) ;

— alţi gînditori, care s-au situat pe poziţii democrat-revoluţionare în 1848, ar fi — în istorie (!?) — democrat-burghezi.

Evident, aceasta nu corespunde realităţii. Socotim că dificultăţile caracterizării gînditorilor cuprinşi în capitolul al II-lea ar putea fi rezolvate prin subdiviziuni care să corespundă principalelor evenimente istorice. Capitolul al II-lea ar cuprinde, aşadar, paragrafele :

1) istoriografia în perioada revoluţiei din 1848. Aici ar urma să figureze toţi gînditorii care şi-au elaborat principalele lucrări în deceniile 5 şi 6 ale secolului al XIX-lea şi care — prin sub-

stanţa ideilor lor — sînt legaţi de ideologia revoluţiei din 1848. Deci N. Bălcescu, M. Kogălniceanu, A. Papiu-Ilarian, G. Bariţiu, S. Bărnuţiu, Timotei Cipariu, Cezar Bolliac, I. Heliade-Rădulescu, S. L. Roth, Szasz Károly. În legătură cu aceasta ar trebui reexaminată problema gînditorilor incluşi actualmente în cap. I, par. 3 („Luminismul de tendinţă burgheză preromantică") şi care au scris de fapt la mijlocul sau chiar în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. 2) Istoriografia în perioada constituirii statului naţional şi a cuceririi independenţei de stat, cu două subparagrafe : a) tendinţe progresiste (B. P. Hasdeu, A. Odobescu etc.); b) tendinţe conservatoare (autorii indicaţi la p. 148).

Desigur, aici s-ar putea discuta locul unor autori (Cezar Bolliac, I. Heliade-Rădulescu) în cadrul celor două subparagrafe, în care din ele să fie trataţi, dar, oricum, considerăm că nu se poate trece peste aceste momente în dezvoltarea istoriografiei noastre. De altfel, etapa 1848 este de mare însemnătate în general pentru cultura noastră. Ea continuă şi dezvoltă, în ansamblul unor preocupări şi probleme de interes naţional, iluminismul (şi nu *luminismul*, termen neutilizat în genere în literatura filozofică-istorică) din perioada anterioară. De aceea se cere ca perioada revoluţiei şi cea următoare să figureze ca atare în *Istoriografia modernă a României.*

III. Relativ la unii dintre gînditorii incluşi în capitolul discutat (al II-lea), observăm omiterea unor lucrări (de pildă, la G. Bariţiu nu este amintit importantul *Studiu istoric asupra raporturilor agrare din Ungaria şi ţările adnexe*) şi caracterizarea drept limită (cel puţin aşa rezultă din formulare) a poziţiei unor gînditori în problema naţională : S. Bărnuţiu. În general, gînditorilor din această perioadă le este caracteristică apărarea cu intransigenţă a drepturilor naţionale ale poporului român, la unii din aceşti gînditori elementele naţionaliste fiind mai accentuate. Acest naţionalism aparţine, după cum a subliniat Lenin, acelui naţionalism al naţiunilor asuprite care are un caracter general democratic progresist. Este şi cazul lui S. Bărnuţiu, care a militat cu fermitate pentru drepturile naţionale ale românilor şi care a susţinut egalitatea în drepturi a tuturor popoarelor. Analiza *Discursului* de la Blaj, lucrare menţionată în proiect, dovedeşte din plin aceasta, cu completarea de a nu fi pierdută din vedere critica puternică pe care o face Bărnuţiu în această lucrare feudalismului.

IV. Paragraful „Începuturile istoriografiei marxiste", deşi cuprinde în general problemele, nu pune în evidenţă însemnătatea concepţiei materialiste a istoriei, care începe să fie răspîndită la noi în ultimele două decenii ale secolului trecut. Nu sînt subliniate noutatea, punctul de vedere calitativ deosebit, riguros ştiinţific adus de marxism în istoriografie, faptul că — prin marxism — se manifestă şi în gîndirea românească o *concepţie* materialist-dialectică, de unde pînă atunci, în ceea ce priveşte analiza dezvoltării sociale, existaseră doar *elemente* materialiste şi dialectice.

Sînt în acest paragraf şi unele omisiuni : la C. Dobrogeanu-Gherea nu este amintită lucrarea *Ce vor socialiştii români?* („Revista socială", 1886) ; la I. Nădejde, *Concepţia materialist dialectică a istoriei sau materialismul economic* („Critica socială", 1892). La Raicu Ionescu Rion se face afirmaţia : „Încercare de analiză marxistă a evoluţiei societăţii burgheze în timpul revoluţiei franceze. Aprecierea pozitivă dată de F. Engels acestei lucrări". Or, aprecierea lui Engels se referă la studiul lui Rion *Religia! Familia! Proprietatea! Din epoca revoluţiei franceze*, studiu care nu este citat. Aici, Rion face de fapt o analiză a atitudinii burgheziei faţă de aceste probleme, în funcţie de poziţia ei politică (înainte, în timpul şi după cucerirea puterii).

Observaţiile, propunerile şi completările făcute tind să ducă la îmbunătăţirea proiectului unei lucrări aşteptate cu legitim interes.

AL XII-LEA CONGRES INTERNAȚIONAL DE ȘTIINȚE ISTORICE (Viena, 29 august — 2 septembrie 1965)

Publicăm mai jos, pentru informare, programul general al Congresului :

Secția I

PROBLEME CENTRALE

1. L'acculturation.
2. La tolérance religieuse et les hérésies à l'époque moderne.
3. Nationalisme et internationalisme aux XIXe et XXe siècles.
4. Les classes dirigeantes de l'Antiquité aux temps modernes.
5. Structures sociales et littératures aux XIXe et XXe siècles.
6. Bilan du monde en 1815.

Secția a II-a

ISTORIA CONTINENTELOR

1. Le relazzioni religiose dell'Europa con l'Asia et l'Africa nel basso Medio Evo.
2. Extrême-Orient.
3. La Décolonisation.
4. Le problème des sources de l'histoire de l'Afrique noire jusqu'à la colonisation.
5. Genèse et continuité des anciennes civilisations américaines.
6. La estructura politico-administrativa hispanica comme base de las nacionalidades americanas.

Secția a III-a

COMISII

1. Association internationale des Etudes byzantines.
— Le monde de Byzance dans la pensée historique de l'Europe à partir du XVIIe s.

2. Commission internationale des Etudes slaves.

— La place dans la conception de l'histoire mondiale de l'histoire du monde slave et de l'Europe orientale.

3. Association internationale d'histoire du droit et des institutions.

— L'organisation judiciaire : fondements, structure juridique, réalités sociales.

4. Commission internationale d'histoire économique.

Taux d'intérêt et investissements depuis le Moyen Age.

— Paysage et peuplement rural après le XIe s.

5. Instituto panamericano de Geografia e Historia.

La independencia de los paises de la America latina.

6. Fédération internationale des Instituts d'histoire de la Renaissance.

— Humanisme et réformation.

— Die humanistischen Erziehungsschriften, Textforschung und Menschenbild.

7. Commision pour l'histoire des Assemblées d'Etat.

— Representative Assemblies and Taxation.

8. Commision d'histoire urbaine.

Evolution de l'historiographie urbaine en Europe

Die Stadtplanforschung.

9. Commission internationale d'histoire des mouvements sociaux et

— La participation populaire aux mouvements nationaux d'indépendance au XIXe et XXe siècles.

10. Commission internationale d'histoire ecclésiastique comparée.

— La vie religieuse à la fin du XVe et à la fin du XVIe siècle.

11. Commission internationale d'histoire maritime.

— Liaison et concurrences des voies maritimes et continentales dans le commerce international, depuis le XVe s.

— Bibliographie de l'histoire des grandes routes maritimes.

12. Commission internationale d'histoire de la presse.

— L'influence des moyens de diffusion collective sur les événements historiques et sur l'évolution politique.

— La Presse et les révolutions du XIXe s ; le cas de la Belgique.

— La presse américaine et canadienne dans la décolonisation.

— Les nouvelles à la main.

— Economics as a Government Weapon for Control of the Press.

13. Commission internationale pour l'histoire des Universités.

— Le rôle politique des universités au Moyen Age et au XVIe siècle.

14. Commission internationale de démographie historique.

— Les migrations du XVIIe au milieu du XIXe s.

Secţia a IV-a

METODE ŞI ISTORIE CRONOLOGICĂ

I. Metodologie — Istorie generală — Istoriografie.

1. Projects and concepts of world history in the XXth century.
2. Evolution und Revolution in der Weltgeschichte.
3. Federalism and Federal State in History.

4. Mongolian Historiography.
5. L'évolution de la pensée historique au milieu du XXe siècle.
6. Der Eintritt der Südhemisphäre in die europäische Geschichte und das Problem des Austral-Kontinents.

II. Antichitate

1. Die Zwischenstaatlichen Beziehungen der griechischen Städte im Klassischen Zeitalter
2. Les mouvements sociaux à l'époque hellénistique.
3. The roots of ancient Cypriot civilisation and the Miceanean colonisation.
4. Antiquité et christianisme.
5. Economic Problems in the Illyrian area in the late Roman Empire.
6. Das Bild des Themistokles in der antiken Geschichtsschreibung.

III. Evul mediu

1. La genèse des Etats en Europe centrale au Moyen Age.
2. Die Rolle der Araber in der Überlieferung des antiken Geistesgutes.
3. Zum Problem der Schlichtung von Streitigkeiten im Mittelalter.
4. Conceptions et méthodes de l'histoire des villes médiévales au cours du dernier demi-siècle.
5. Die Rechtstradition in den mittelalterlichen Papsturkunden.
6. Die Möglichkeit weiterer Entwicklung der Diplomatik im Rahmen der historischen Mediävistik.

IV. Istorie modernă şi contemporană.

1. Les bases économiques et sociales de l'absolutisme.
2. Mouvements paysans du Centre et du Sud Est de l'Europe du XIVe au XXe s.
3. Les efforts des peuples des Balkans pour accéder à l'indépendance politique et économique de 1875 à 1914.
4. Problèmes économiques et sociaux de la I-ère guerre mondiale.
5. Problèmes politiques de la I-ère guerre mondiale.
6. The impact of the German military on the political and social life of Germany during World War II.

SESIUNEA FESTIVĂ „IOAN BOGDAN ŞI ISTORIA CULTURII ROMÂNEŞTI"
(8—10 decembrie 1964)

Cu prilejul împlinirii, la 25 iulie 1964, a 100 de ani de la naşterea lui Ioan Bogdan — mare istoric şi filolog român, istoric al vechii culturi româneşti, întemeietorul slavisticii ca disciplină ştiinţifică modernă în ţara noastră şi titularul primei catedre de studii slave la Universitatea din Bucureşti (1891) — Asociaţia slaviştilor din R. P. Română a iniţiat sub auspiciile şi cu sprijinul Ministerului Învăţămîntului o sesiune ştiinţifică festivă, ale cărei lucrări s-au desfăşurat în zilele de 8 şi 9 decembrie la Bucureşti şi în ziua de 10 decembrie la Braşov, oraşul natal al savantului.

La sesiune au prezentat referate şi comunicări academicieni, cadre didactice din învăţămîntul superior, cercetători ştiinţifici din institutele Academiei R. P. Române şi alte persoane, în majoritate membri ai Asociaţiei slaviştilor din R. P. Română. Au participat, de asemenea,

şi invitaţi de peste hotare: prof. Đorđe Spasojevič Radojičić, de la Facultatea de filologie din Novi-Sad, membru corespondent al Academiei Sîrbe de Ştiinţe şi Arte (R. S. F. Iugoslavia), prof. Stoiko Stoikov, decanul Facultăţii de filologie a Universităţii din Sofia (R. P. Bulgaria), prof. Nullo Minissi, şeful catedrei de limbi slave şi directorul Institutului de filologie slavă de la Instituto Orientale din Neapole, secretar general al Asociaţiei slaviştilor italieni (Italia) dr. František Mareš, de la Institutul de lingvistică şi istorie literară al Academiei Cehoslovace de Ştiinţe (R. S. Cehoslovacă), precum şi lector Stanislaw Gogolewski, de la Universitatea din Lódz (R. P. Polonă) şi lector V. Kolundžja de la Universitatea din Belgrad (R. S. F. Iugoslavia).

Sesiunea a fost salutată, prin scrisori, de către prof. Kiril Mircev, membru corespondent al Academiei Bulgare de Ştiinţe şi prof. Boniu St. Anghelov (R. P. Bulgaria), de prof. Josef Kurz (R. S. Cehoslovacă), de prof. André Vaillant şi prof. Roger Bernard (Franţa), de prof. Vjekoslav Stefanić (R. S. F. Iugoslavia), de acad. Tadeusz Lehr-Spławinski (R. P. Polonă), de prof. S. B. Bernstein, prof. D. S. Lihaciov şi prof. N. I. Tolstoi (U. R. S. S.).

Doi dintre oaspeţii străini au prezentat comunicări în cadrul sesiunii : prof. Đ. Sp. Radojičić a vorbit despre *„Bulgaralbanitoblahos" et „Serbalbanitobulgaroblachos" deux caractéristiques ethniques du sud-est européen du XIVe et XVe siècles. Nicodème de Tismana et Grégoire Camblac*, iar Fr. V. Mareš a prezentat *Acrostihul slav din manuscrisul de la Biblioteca publică „Saltîkov-Scedrin" din Leningrad.*

Lucrările sesiunii au urmărit două obiective principale : a) să pună în lumină activitatea complexă şi multilaterală — de istoric, filolog, istoric literar, organizator şi îndrumător — a întemeietorului slavisticii româneşti, subliniind partea vie, actuală, a moştenirii sale ştiinţifice, şi b) să coordoneze într-un efort colectiv de perspectivă activitatea cercetătorilor slavişti care studiază vechea cultură românească. Se ştie — şi s-a reamintit în cursul sesiunii — că tocmai pregătirea lui de slavist i-a dat posibilitatea lui Ioan Bogdan să înnoiască din temelii cunoştinţele noastre despre istoria culturii româneşti în secolele XIV — XVI şi să schiţeze asupra acestei perioade o imagine de ansamblu, rămasă, în linii mari, valabilă pînă astăzi. Aceleiaşi pregătiri, precum şi întinselor sale relaţii ştiinţifice cu slaviştii de peste hotare, îi datorește Ioan Bogdan descoperirea a numeroase texte de o importanţă capitală atît pentru istoria vechii noastre literaturi cît şi pentru istoria literaturii bulgare şi sîrbeşti. Studiul culturii vechi româneşti, al literaturii în special, ridică o serie de probleme de bază, a căror rezolvare satisfăcătoare este imposibilă fără participarea cunoscătorilor specializaţi ai limbilor şi culturilor slave, după cum şi istoricii culturii popoarelor slave cum a arătat prof. St. Stoikov — nu se pot lipsi de cunoaşterea aprofundată a istoriei culturii româneşti. Această convingere a stat la baza lărgirii sesiunii festive într-o sesiune de comunicări ştiintifice privind istoria culturii vechi româneşti.

Seria comunicărilor avînd ca obiect activitatea şi moştenirea ştiinţifică a lui Ioan Bogdan a fost deschisă de acad. E. Petrovici, care a vorbit despre *Locul lui Ioan Bogdan în ştiinţa românească.* Personalitatea istoricului, prin vocaţie, formaţie universitară şi o bună parte din lucrările sale, a fost scoasă în evidenţă de acad. P. Constantinescu-Iaşi şi C. N. Velichi, în comunicarea *Ioan Bogdan — istoric.* Autorii au arătat argumentat că Ioan Bogdan face parte din personalităţile de primă mărime ale istoriografiei româneşti.

Nu e mai puţin adevărat însă că formaţia lui I. Bogdan în străinătate este aceea de filolog slavist în cel mai larg înteles al cuvîntului, cunoscător specializat al tuturor limbilor slave, al istoriei popoarelor slave şi al vechilor culturi slave. Tocmai acest fapt i-a permis să deschidă, în special prin ediţii şi traduceri de texte şi apoi prin interpretarea lor, acele orizonturi noi,

datorită cărora şi-a cîştigat un loc aşa de înalt ca cercetător al istoriei şi culturii noastre medievale. E ceea ce au arătat în comunicările lor G. Mihăilă (*Moştenirea filologică şi lingvistică a lui Ioan Bogdan*) şi P. P. Panaitescu (*Ioan Bogdan şi cultura medievală la români*).

Aceeaşi pregătire dublă, la fel de solidă, de istoric şi filolog-slavist, a făcut din Ioan Bogdan primul cercetător al instituţiilor medievale româneşti capabil să lămurească noţiunile şi conţinutul lor, prin ample incursiuni în realităţile similare din istoria popoarelor vecine, şi să stabilească ceea ce, ascunzîndu-se sub o terminologie slavă, reprezintă în realitate o creaţie originală a poporului român (V. Costăchel, *Contribuţia lui Ioan Bogdan la studiul instituţiilor medievale româneşti*).

Dar, completîndu-şi studiile în şcolile străine şi la maeştrii slavisticii de la Viena, Moscova, Petrograd sau Varşovia, preluînd de la ei metoda severă de lucru şi însuşindu-şi cunoştinţele la care ajunsese slavistica mondială în vremea sa, Ioan Bogdan rămîne în acelaşi timp un exponent strălucit al tradiţiilor ştiinţei româneşti, pe drumul deschis de Hasdeu. Aceeaşi multilateralitate a preocupărilor îl caracterizează, aceeaşi capacitate de a se simţi acasă, aducînd contribuţii fundamentale, în domenii diferite ale ştiinţei şi aceeaşi sensibilitate pentru frumos, pentru arta cuvîntului, care a făcut din Ioan Bogdan un reprezentant de seamă al stilului ştiinţific românesc.

Cercetarea arhivei lui Hasdeu dă la iveală corespondenţa relativ bogată şi relaţiile strînse dintre tînărul în formaţie şi prestigiosul mentor al istoriografiei şi filologiei româneşti din a doua jumătate a secolului trecut. E ceea ce a arătat V. Chelaru în comunicarea *Ioan Bogdan şi şcoala istorico-filologică a lui B. P. Hasdeu* subliniind totodată, cu exemple concludente, faptul că, de multe ori, Ioan Bogdan a reluat în lucrările sale idei, sugestii, proiecte sau teme de cercetare pe care le întîlnim în vasta operă a lui Hasdeu. I. Bogdan s-a recunoscut în repetate rînduri ca fiind un continuator al operei lui Hasdeu şi la această filiaţie ştiinţifică vădită trebuie să adăugăm ajutorul efectiv primit de Bogdan din partea lui Hasdeu sau a prietenilor lui în perioada începuturilor carierei sale ştiinţifice.

Aptitudinile de îndrumător, de şef de şcoală şi de organizator, care fac parte din componentele esenţiale ale personalităţii lui Ioan Bogdan, au făcut obiectul a două comunicări : G. Mihăilă, *Ioan Bogdan întemeietorul şcolii de slavistică de la Bucureşti*, şi Lucia Djamo, *Ioan Bogdan în cadrul Academiei Române*. Tot Lucia Djamo a prezentat *Ecouri peste hotare despre activitatea ştiinţifică a lui Ioan Bogdan*, din care s-a desprins limpede faptul că savantul român era considerat egal oricăruia dintre marii reprezentanţi ai slavisticii europene de atunci.

În sfîrşit, personalitatea lui Ioan Bogdan, aşa cum se desprinde din corespondenţa cu familia şi prietenii, a fost evocată de I. Colan în comunicarea *Din corespondenţa inedită a lui Ioan Bogdan*. La Braşov, Elena Georgescu, şefa secţiei de învăţămînt a Sfatului popular orăşenesc, şi Toma Leoveanu, directorul Şcolii medii nr. 1, unde a urmat cursurile gimnaziale I. Bogdan, au vorbit despre anii de şcoală şi despre rolul tradiţiilor culturale ale Braşovului în formaţia viitorului învăţat.

Comunicările dedicate personalităţii şi operei lui Ioan Bogdan au urmărit reconsiderarea tuturor aspectelor esenţiale ale activităţii şi moştenirii sale ştiinţifice, reconsiderare la care au fost solicitaţi să-şi dea concursul cunoscuţi reprezentanţi actuali ai disciplinelor în care s-a manifestat marele savant român.

În cadrul sesiunii au mai fost prezentate 16 comunicări de istorie a culturii româneşti, dintre care unele au tratat probleme ce şi-au găsit prima enunţare în opera întemeietorului slavisticii româneşti. Astfel, acad. E. Petrovici a prezentat *Documentele slavo-române ca monumente ale limbii române* arătînd că elementele româneşti ce-şi fac apariţia în textele slave redac-

tate în cancelarii ne permit să ajungem la concluzii interesante cu privire la unitatea limbii române în secolul al XV-lea. Din examinarea acestor date reiese că particularităţile diferitelor graiuri româneşti (moldovean, muntean, transilvănean etc.) sînt posterioare secolului al XV-lea şi au apărut ca urmare a împrejurărilor istorice. Secolul al XV-lea cunoaşte o unitate impresionantă a limbii române pe întreg teritoriul locuit de poporul român. D. Strungaru a vorbit despre *Lexicografia slavo-română din secolele XVI — XVII în lumina cercetărilor iniţiate de Ioan Bogdan*, subliniind faptul că lexicografia română are vechi tradiţii, care coincid cu începuturile scrisului în limba română şi s-a dezvoltat potrivit nevoilor interne ale culturii româneşti. Ea nu se naşte în secolul al XVII-lea, sub influenţa lexicografiei slave, ci atunci asimilează cele mai valoroase creaţii ale acestei lexicografii, adaptîndu-le necesităţilor specifice cărturarilor români şi aducîndu-le serioase îmbunătăţiri şi completări. Identificînd în diacul Staicu de la Tîrgovişte pe autorul celui mai vast lexicon slavo-român din secolul al XVII-lea, autorul arată că opera acestuia cuprinde cîteva mii de articole în plus faţă de celebrul *Lexicon* al lui Pamvo Berînda sinteză a lexicografiei slave — care i-a servit ca izvor.

Trei comunicări au reluat problema, mult discutată în ultima vreme, a *Povestirilor* despre Vlad Ţepeş, asupra cărora Ioan Bogdan a scris primul studiu fundamental. A. Balotă (*Povestirile despre Vlad Ţepeş*) a susţinut într-o variantă nouă teza emisă de N. Smochină şi P. P. Panaitescu, potrivit căreia povestirea rusă despre voievodul român ar fi rezultatul adaptării şi rusificării lingvistice a unui text anterior, scris, probabil, de un român într-o limbă literara de redacţie sud slavă. Opera iniţială ar fi fost redactată dintr-o iniţiativă românească, reprezentînd o scriere de propagandă în favoarea fiului natural al lui Vlad Ţepeş, viitorul domn Mihnea cel Rău. Autorul a supus atît textele germane şi maghiaro-latine, cît şi pe cel rusesc unei analize din care a tras concluzia că, indiferent de împrejurările în care a fost scrisă opera rusă şi de autorul ei, conţinutul este strîns legat de realitatea românească, iar imaginea lui Ţepeş. deformată pamfletar în versiunea germană, este istoriceşte veridică în cea rusă. Emil Vrabie (*Limba povestirilor slave despre Vlad Ţepeş*) a făcut un examen critic cuprinzător al argumentelor ştiinţifice invocate de P. Olteanu în sprijinul părerii că *Povestirea rusă* a fost scrisă în ,,slavona rusă de redacţie carpatică" şi al celor emise de P. P. Panaitescu şi A. Balotă în sprijinul tezei că originalul a fost sud-slav, preluat şi rusificat ulterior. E. Vrabie a arătat, pentru fiecare argument în parte, că exemplele presupuse de autorii citaţi a fi specifice slavonei carpatice sau originalului sud-slav pot fi întîlnite din abundenţă în texte contemporane velico-ruse, fapt care le anulează valoarea probatorie acordată de susţinătorii tezelor amintite. Şerban Papacostea (*Geneza şi răspîndirea povestirilor scrise despre faptele lui Vlad Ţepeş*) a pus în circulaţie relatarea episcopului Nicolae de Modrussa, solul papei Pius al II-lea la curtea lui Matei Corvin, document contemporan de extremă importanţă (cuprinde singurul portret literar al lui Ţepeş. zugrăvit de un martor ocular, portret ce corespunde uimitor cu tabloul cunoscut din castelul Ambras din Tirol), rămas nefolosit în istoriografia românească. Din el rezultă că principalul focar de răspîndire a anedoctelor despre Ţepeş în Europa apuseană a fost Curtea din Buda a lui Matei Corvin. Autorul a arătat împrejurările de politică generală în care apar cele dintîi consemnări scrise ale povestirilor despre Ţepeş.

Tot pe linia preocupărilor lui Ioan Bogdan se înscrie proiectul unui repertoriu al scrierilor şi autorilor bizantini şi slavi din manuscrisele slavo-române, menit a stabili în amănunte ceea ce el numea ,,bagajul literar al strămoşilor noştri" şi a demonstra nivelul înalt atins de cultura română în secolele XIV XVI, arătînd totodată rolul hotărîtor jucat de cărturarii români în salvarea şi răspîndirea monumentelor literare ale popoarelor sud-slave. Acest rol a fost pus în lumină prima dată de Ioan Bogdan. Proiectul şi principiile care îi stau la bază au fost prezentate de D. Fecioru şi Dan Zamfirescu în comunicarea *Literatura bizantină şi slavă în vechea cultură românească*.

Pe baza volumului de documente polone publicat sub îngrijirea lui Ioan Bogdan s-a întemeiat comunicarea *Documente în limba polonă emise de cancelariile domnilor români (secolele XVI-XVII)*, în care Elena Linţa scoate în evidenţă faptul că diplomatica şi cultura veche românească în genere nu s-au limitat la slavonă ca limbă a diplomaţiei şi culturii, ci au cultivat, pe măsură ce s-au ivit necesităţile, toate limbile de circulaţie într-un anumit moment. S-au folosit latina, greaca şi într-o perioadă istoriceşte condiţionată — polona.

Un grup de 5 comunicări s-a ocupat de manuscrisele slavo-române, temă ce ocupa un loc esenţial în preocupările lui Ioan Bogdan. Corina Nicolescu a pus în lumină, dintr-un unghi nou, puternicele şi vechile rădăcini ale culturii româneşti (pe atunci în limba slavonă) din Transilvania, ocupîndu-se de *Ornamentaţia manuscriselor slavo-române din Transilvania*. Autoarea a adus argumente convingătoare în sprijinul faptului că, în toate etapele dezvoltării ei, cultura română din Transilvania a stat într-o unitate organică cu cultura română de dincoace de munţi. Zlatca Iuffu a expus, pornind de la o analiză statistică a celor 167 de manuscrise slave păstrate în fondul de la Dragomirna, principalele concluzii la care ajunsese regretatul Ioan Iuffu cu privire la căile şi formele de pătrundere ale literaturii de traduceri şi originală a slavilor de sud în ţările române în secolele XIV—XVI (*Manuscrisele slave din biblioteca şi muzeul mănăstirii Dragomirna*). Olga Stoicovici a prezentat catalogul fondului de manuscrise slave al Patriarhiei române (13 exemplare), în care se păstrează un preţios zbornic copiat în Bulgaria în 1359 (*Manuscrise slave din biblioteci bucureştene*). Paul Mihail a atras atenţia că în alcătuirea *Catalogului general al manuscriselor slave de pe teritoriul R. P. Române*, proiectat de Asociaţia slaviştilor, nu trebuie ocolite manuscrisele păstrate în colecţii particulare şi a descris succint 34 de asemenea manuscrise depistate de d-sa (*Manuscrise slave din colecţii particulare*). În sfîrşit, I. Roman a prezentat 8 manuscrise slave păstrate în biblioteca orăşenească din Sibiu, a căror importanţă deosebită constă în faptul că provin din teritoriul de apariţie a primelor traduceri româneşti (Maramureşul) şi atestă contactele neîntrerupte cu Moldova şi continuitatea cel puţin pînă în secolul al XVII-lea a scrisului slavon în Maramureş (*Însemnări pe manuscrise slavone din Maramureş păstrate în biblioteca oraşului Sibiu*).

Pe linia studierii fenomenelor de cultură românească, în comparaţie cu realităţile similare din culturile altor popoare, se înscrie comunicarea lui A. Vraciu, *Limba şi cultura slavonă din Lituania în evul mediu*. Se ştie că lituanienii şi românii sînt singurele popoare neslave care au folosit slavona ca limbă de cultură şi studiul paralel al culturii lor în perioada folosirii acestei limbi poate duce la o înţelegere mai adîncă a fenomenului.

O elocventă demonstraţie a importanţei slavisticii pentru studiul culturii vechi româneşti şi a românisticii pentru studiul culturii vechi slave au oferit-o comunicările lui I. C. Chiţimia şi P. Olteanu. Tratînd problema *Romanelor populare româneşti venite prin filieră slavă*, I. C. Chiţimia s-a ocupat de versiunea românească a *Alexăndriei* în comparaţie cu originalul sud-slav şi cu redacţiile ce au circulat la alte popoare. Comparaţia minuţioasă şi integrală a textelor i-a permis autorului să demonstreze că circulaţia „cărţilor populare" în cultura română şi în cultura altor popoare nu este o simplă operaţie de împrumut şi traducere, ci o acţiune de asimilare, în care intră multe elemente originale ale culturilor respective. La rîndul său, P. Olteanu, care într-un studiu anterior demonstrase că originalul *Cazaniei a doua* a lui Coresi (1581) este *Cazania de la Zabludov* a lui Ivan Feodorov (1569), a demonstrat acum în comunicarea *„Postilla de Neagovo" în lumina versiunii româneşti*, că originalul primei *Cazanii* (1561) nu este opera predicatorului maghiar calvin Peter Iuhasz Meliusz din Debreţin, cum se crede şi se afirmă îndeobşte ; el este o scriere cu puternice influenţe calvine, redactată în limba vorbită a ucrainienilor din Maramureş, cu influenţe ale slavei bisericeşti, de către un preot de sat din Maramureş, adept al calvinismului. Din această scriere se cunosc pînă acum numai două copii tîrzii prelucrate şi prescurtate, datînd din secolele XVII—XVIII. Ele sînt cunoscute sub denumi-

rea de *Postilla de Tekovo* și *Postilla de Neagovo* după localitățile în care au fost găsite (Tekovo în ținutul Ugocea și Neagovo la nord de Peri, în Maramureșul de sud). Aceste texte sînt considerate între cele mai importante monumente ale limbii și culturii vechi ucrainene. Deși amplu studiate de slaviștii străini (ruși, maghiari, ucraineni, cehi, slovaci etc.), nici textul integral inițial, nici data apariției prototipului (fixată de majoritate la sfîrșitul secolului al XVI-lea) și nici caracterul exact al acestor *Postille* (socotite de unii în mod greșit pur ortodoxe) nu au putut fi stabilite cu precizie pînă acum. Toate aceste probleme se lămuresc însă dacă pornim de la constatarea făcută pentru prima oară de P. Olteanu — că atît textul din *Postilla de Neagovo* cît și cel din *Postilla de Tekovo* sînt identice cu textul primei *Cazanii* a lui Coresi, al cărei text, la rîndul său, n-are nici o legătură cu presupusul original maghiar, cu care nimeni nu și-a dat osteneala să-l confrunte. Tipăritura lui Coresi din 1564 atestă astfel cel mai vechi și cel mai complet text al originalului, care a stat și la baza versiunilor de la Tekovo și Neagovo. Ea datează totodată apariția acestui original, și anume înainte de 1564 și nu mai devreme de 1545 — 1550, cînd bisericile catolice din regiunile vecine ale Ungariei și Maramureșului erau deja în stăpînirea calvinilor. Este evident că de aici înainte slaviștii străini vor trebui să studieze, cu aceeași grijă ca și cei români, textul, fundamental, al tipăriturii românești (din păcate este needitată pînă în prezent într o publicație modernă).

Se poate afirma deci, în concluzie, că sesiunea științifică ,,Ioan Bogdan și istoria culturii românești'' a reactualizat o serie de metode de lucru și direcții de cercetare care au dat rezultate excelente în opera întemeietorului slavisticii românești și se dovedesc la fel de folositoare în cercetările actuale asupra istoriei culturii noastre vechi.

Dan Zamfirescu

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ ORGANIZATĂ ÎN CINSTEA CENTENARULUI MUZEULUI NAȚIONAL DE ANTICHITĂȚI — 1864—1964 — DE CĂTRE INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE AL ACADEMIEI R. P. R.

Institutul de arheologie al Academiei R. P. Române, provenit din transformarea în 1956 a Muzeului național de antichități, și-a sărbătorit recent împlinirea unui veac de existență. Cu această ocazie, a fost organizată o sesiune festivă de comunicări, la care au participat, alături de membrii institutului, cercetători de la institutele cu profil înrudit și de la filialele din Cluj și Iași ale Academiei R. P. Române, cadre didactice din învățămîntul universitar, precum și cadre științifice din muzeele regionale și raioanele de istorie.

Deschisă la 21 decembrie 1964 în aula Academiei, sub președinția acad. Ilie Murgulescu, președintele Academiei R. P. Române, sesiunea și-a desfășurat în continuare lucrările pînă la 23 decembrie. O dată cu trecerea în revistă a realizărilor arheologiei românești în decursul unui secol și pornind de la aceste realizări, sesiunea a permis sublinierea principalelor sarcini ce stau în fața acestei ramuri a științei românești și a constituit astfel, prin prezența la lucrări a marii majorități a cercetătorilor în acest domeniu din țară, prilejul prezentării unui vast plan de perspectivă.

Cuvîntul de deschidere, rostit de acad. Ilie Murgulescu, președintele Academiei R.P.R., a reliefat coincidența dintre întemeierea Muzeului național de antichități și marile transformări social-politice, economice și culturale din vremea domniei lui Al. I. Cuza, înființarea

acestei instituţii fiind unul din multele acte care au însoţit începuturile istoriei moderne a României. Vorbitorul a subliniat succesele şi prestigiul internaţional al şcolii româneşti de arheologie, ca şi sprijinul, condiţiile fundamentale noi şi perspectivele largi deschise astăzi în faţa acestei ramuri a ştiinţei istorice.

Acad. Emil Condurachi, director al Institutului de arheologie, a prezentat în continuare comunicarea intitulată *Problemele arheologiei româneşti de la înfiinţarea Muzeului naţional de antichităţi pînă azi.* Prezentarea succintă a activităţii acelor personalităţi a căror trudă a permis arheologiei româneşti să ajungă la stadiul la care se află astăzi, de la deschizătorii de drumuri — ca banul Mihalache Ghica, N. Mavros, Cezar Bolliac — şi pînă la savanţi de renume mondial, ca Vasile Pârvan, a permis desprinderea anumitor constante ale cercetării arheologice din ţara noastră, în trecut ca şi în ultimii ani, constituite de „cercetarea rădăcinilor adînci ale istoriei poporului român, înfipte adînc în pămîntul patriei noastre, precizarea caracterului autentic al culturii poporului nostru, cu o prezenţă multimilenară pe plaiurile româneşti".

Seria comunicărilor următoare a coincis, în linii mari, cu însuşi sistemul de organizare pe secţii şi sectoare a activităţii din cadrul Institutului de arheologie, vorbitorii referindu-se la realizările dintr-un anumit domeniu ce corespunde unui colectiv de cercetare din institut sau unei anumite perioade din istoria societăţii omeneşti de pe teritoriul Republicii Populare Române. Dr. Vladimir Dumitrescu, şef de secţie la Institutul de arheologie, a urmărit în cadrul comunicării *Muzeul naţional de antichităţi* istoria acestei instituţii de la întemeierea ei, 23 noiembrie 1864, şi pînă în 1956, reliefînd printre altele că cercetările relative la arheologie şi întemeierea unor colecţii de antichităţi sînt mai vechi, din 1834, din vremea domnitorului Alexandru Ghica.

Despre *Cercetările paleolitice în România* a vorbit dr. C. S. Nicolăescu-Plopşor, membru corespondent al Academiei R. P. Române. Comunicarea a scos în evidenţă faptul că cercetările asupra paleoliticului, aproape inexistente la noi în urmă cu 15 ani, au luat un deosebit avînt după reorganizarea cercetării ştiinţifice de către Academia R. P. Române, oferind „posibilitatea unei noi priviri asupra dezvoltării începuturilor orînduirii comunei primitive de pe pămîntul ţării noastre" prin „sprijinirea pe o nouă concepţie ştiinţifică, cea materialist-istorică, şi prin utilizarea unor condiţii de lucru nici măcar visate cu două decenii în urmă".

Comunicarea *O sută de ani de arheologie a comunei primitive în România*, prezentată de prof. dr. Ion Nestor, membru corespondent al Academiei R. P. Române, a stăruit îndeosebi asupra paralelei dintre arheologia românească şi arheologia europeană, ca şi asupra diferitelor concepţii filozofice şi istorice ce au constituit fundamentul teoretic al arheologiei comunei primitive din ţara noastră în veacul scurs de la întemeierea Muzeului naţional de antichităţi.

Ultimele cuceriri ale arheologiei clasice şi prefeudale privind problema formării poporului şi limbii române au fost prezentate de prof. dr. Gheorghe Ştefan, membru corespondent al Academiei R. P. Române, în comunicarea *Problema continuităţii în arheologia românească.* Vorbitorul a subliniat în special rezultatele obţinute în ultimii 15 ani pentru cunoaşterea epocii migraţiunilor, epocă complet necunoscută sub aspect arheologic în trecut, stăruind asupra rolului excepţional care a revenit şi care revine în continuare arheologiei în cercetarea acestei perioade sărace în izvoare scrise.

Prof. dr. D. Pippidi, membru corespondent al Academiei R. P. Române, a vorbit despre *Cercetări epigrafice în cadrul Muzeului naţional de antichităţi şi al Institutului de arheologie*, reliefînd vechea tradiţie şi prestigiul internaţional cîştigat de arheologia românească în acest domeniu, pornind de la începutul acestui veac. Comunicarea s-a oprit mai îndelung

asupra diferitelor acțiuni de culegere și editare a textelor epigrafice inițiate pe plan internațional, la care participă colectivul de epigrafic al institutului, ca și asupra realizărilor recente ale membrilor acestui colectiv.

A doua zi a programului sesiunii a fost deschisă de comunicarea prezentată de dr. Dorin Popescu, director adjunct al Institutului de arheologie, intitulată *Istoricul cercetărilor privind epoca bronzului în România.* Împărțind istoricul cercetărilor referitoare la epoca bronzului pe teritoriul patriei noastre în trei perioade   pînă la sfîrșitul primului război mondial, între cele două războaie mondiale și după 1944   , comunicarea a urmărit pe rînd cercetările izolate și puțin numeroase din prima etapă, rolul conducător pe care l-a avut în acest domeniu Muzeul național de antichități în cea de-a doua etapă ca și progresele impresionante realizate în ultima etapă.

Cercetarea hallstatt-ului timpuriu în România, prezentată de Eugenia Zaharia și Sebastian Morintz, cercetători principali la Institutul de arheologie, a rezumat rezultatele obținute în cunoașterea primei epoci a fierului de pe teritoriul țării noastre, insistînd în special asupra rezultatelor săpăturilor de la Babadag (reg. Dobrogea) și Mediaș (reg. Brașov), care au pus într o lumină nouă originea și evoluția în diferitele ei etape ale acestei epoci. În nemijlocită legătură cu acest subiect, *Cercetările privind epoca fierului în primul secol de activitate al Muzeului național de antichități,* prezentate de prof. dr. Radu Vulpe, au scos în evidență trasătura principală a acestei epoci „prin excelență a substratului geto-dac, din care, prin romanizare, s-a născut poporul român". Vorbitorul a analizat progresele realizate de arheologia română în domeniul cunoașterii epocii fierului în decursul unui veac, progrese marcate de trei lucrări ce au oglindit fiecare, pentru epoca respectivă, stadiul atins de cercetarea științifica : *Dacia înainte de romani* a lui Gr. Tocilescu, *Getica* lui Vasile Pârvan și primul volum din *Istoria Romîniei,* publicat sub auspiciile Academiei R.P.R.

Comunicarea prof. dr. M. Petrescu-Dîmbovița, intitulată *Un secol de cercetări arheologice în Moldova,* a urmărit cronologic cercetările și rezultatele obținute de arheologii moldoveni, de la modestele începuturi datorate unui Gh. Asachi sau G. Săulescu și pînă la vasta activitate coordonată de către Institutul de arheologie al Academiei R.P.R. și Muzeul de istorie a Moldovei de pe lîngă Filiala din Iași a Academiei R.P.R. Vorbitorul a reliefat că „activitatea arheologică din Moldova în cei 100 de ani de cînd datează Muzeul național de antichități s-a desfășurat mai organizat și cu mai multe rezultate în etapele în care colaborarea cu Muzeul național de antichități a fost mai eficientă, atît sub raportul săpăturilor arheologice, cît și al valorificării științifice a materialului descoperit".

Despre *Valorificarea colecțiilor de vase grecești din Muzeul național de antichități,* încununată recent de întocmirea unui volum încadrat în marea publicație internațională *Corpus Vasorum Antiquorum,* a vorbit Suzana Dimitriu, cercetător științific la Institutul de arheologie, în timp ce Gabriella Bordenache, șef de sector la același institut, a prezentat un *Scurt istoric al valorificării științifice a sculpturilor greco-romane din colecțiile Muzeului național de antichități.*

În încheierea celei de-a doua zile de comunicări, Ion Barnea, șef de sector la Institutul de arheologie, a vorbit despre *Cercetările arheologice privind monumentele romane și romano bizantine din Dobrogea între anii 1864 și 1964,* oprindu-se mai îndelung asupra cercetărilor întreprinse la sfîrșitul veacului trecut de Gr. Tocilescu, asupra studiilor întocmite pe baza săpăturilor de Vasile Pârvan, începînd cu anul 1911, și continuînd apoi cu lucrările inițiate după 1949, o dată cu reorganizarea de către Academia R.P.R. a cercetărilor arheologice din țara noastră, la Histria, Dinogetia, Capidava, Callatis și în atîtea alte locuri, paralel cu acțiunile de conservare a monumentelor descoperite.

A treia zi a sesiunii a început cu comunicarea prof. dr. D. Tudor despre *Cercetările arheologice din Oltenia şi Muntenia privind epoca romană*, care, făcînd un bilanţ al realizarilor obţinute în ultimul secol prin contribuţia mai multor generaţii de arheologi, atrage atenţia asupra problemelor ce au mai rămas de adîncit şi rezolvat, probleme înscrise în planul de perspectivă al institutului. Pentru aceeaşi epocă, prof. dr. M. Macrea a prezentat *Cercetările arheologice privind epoca romană din Transilvania de la început pînă în zilele noastre*, cercetări care se întind pe o perioadă de aproape cinci secole, de la preocupările manifestate pentru antichităţile romane de umaniştii veacului al XV-lea şi pînă la „noile cercetări arheologice şi interpretări istorice, a căror orientare ideologică izvorăşte din însuşirea şi aplicarea consecventă şi creatoare a principiilor materialismului ştiinţific", cercetări în măsură să ofere o viziune nouă şi complexă a istoriei Daciei romane.

Emilian Popescu cercetător ştiinţific la Institutul de arheologie, a prezentat *Descoperirile arheologice de la Lazu*, privind epoca de sfîrşit a stăpînirii romano-bizantine din Dobrogea, iar comunicarea dr. B. Mitrea, şef de sector al Muzeului naţional de antichităţi, privind *Colecţiile numismatice ale Muzeului naţional de antichităţi* a cuprins un istoric detaliat al formării acestor colecţii, pînă la numărul de circa 80 000 de piese, cît cuprind astăzi, ca şi al valorificării lor ştiinţifice. Tot în domeniul numismaticii se înscrie şi comunicarea despre *Tehnica emisiunilor monetare la geto-daci*, susţinută de Iudita Winckler, cercetător principal la Filiala din Cluj a Academiei R. P. R.

Unele rezultate noi privind aspectele diverse ale culturii materiale din epoca migraţiunilor au fost sintetizate de Gh. Diaconu, cercetător principal la Institutul de arheologie, în comunicarea *Cercetări privind cultura Sîntana de Mureş*, în care principalul rezultat cîştigat în ultimii ani îl constituie dovedirea participării elementelor autohtone la cristalizarea formelor specifice ale acestei culturi, cunoscute şi sub numele de Cultura Cerneahov.

Ultimele două comunicări au privit problemele arheologiei feudale, ramură nou întemeiată a arheologiei româneşti. Acest fapt a fost scos în evidenţă de Mircea D. Matei, candidat în ştiinţe, şef de sector la Institutul de arheologie, în comunicarea *Preocupări de arheologie medievală în România*, în care a urmărit „liniile mari pe care le-a urmat dezvoltarea arheologiei medievale româneşti, ca şi rezultatele obţinute în funcţie de sarcinile ştiinţifice care au stat în faţa acesteia". Datele noi obţinute în legătură cu *Oraşele moldovene în secolul al XIV-lea* prin cercetările întreprinse în ultimii ani au constituit subiectul comunicării lui Al. Andronic, cercetător principal la Filiala din Iaşi a Academiei R.P.R.

În cuvîntul de închidere, acad. Emil Condurachi, director al Institutului de arheologie, a subliniat încă o dată că aprecierea elogioasă şi unanimă de care se bucură arheologia românească în ţară şi străinătate izvorăşte dintr-un program de lucru care implică o veche tradiţie. Sesiunea festivă organizată pentru sărbătorirea centenarului Muzeului naţional de antichităţi — a spus în continuare vorbitorul — a constituit un nimerit prilej de exprimare a recunoştinţei faţă de predecesori, de exprimare a gratitudinii şi încrederii depline în conducerea Academiei R.P.R., a guvernului ţării şi a Partidului Muncitoresc Român, cît şi pentru asigurarea conducerii de partid şi de stat că şi de acum înainte arheologii din ţara noastră vor continua să depună întreaga lor putere de muncă în serviciul poporului nostru şi a culturii sale.

Radu Popa

SESIUNEA DE COMUNICĂRI A MUZEELOR ŞTIINŢIFICE (27—29 decembrie 1964)

În zilele de 27 — 29 decembrie 1964 s-au desfăşurat în capitală lucrările sesiunii de comunicări a muzeelor ştiinţifice. Această manifestare, prima de acest fel în ţara noastră, a adus la tribună peste 200 de lucrători din domeniul arheologiei şi istoriei, etnografiei, ştiinţelor naturii, istoriei literare etc., care au prezentat principalele rezultate ale muncii de cercetare desfăşurate de muzeele ştiinţifice în ultimii ani. Atît la întocmirea si prezentarea comunicărilor, cît şi la dezbaterile sesiunii au luat parte academicieni, cercetători din institutele Academiei R.P.R., cadre didactice universitare etc. Sesiunea, organizată de Comisia muzeelor ştiinţifice din Comitetul de Stat pentru Cultură şi Artă a fost deschisă în ziua de 27 decembrie 1964 în sala de marmoră a Casei Scînteii. Cuvîntul de deschidere a fost rostit de tov. Constanţa Crăciun, preşedintele Comitetului de Stat pentru Cultură şi Artă, după care au fost prezentate, în şedinţă plenară, patru comunicări. Acad. C. Daicoviciu a prezentat comunicarea *Lumea geto-dacă. O trecere în revistă*; dr. M. Băcescu, membru corespondent al Academiei R.P.R., preşedintele Comisiei muzeelor ştiinţifice, a prezentat comunicarea *Cercetarea ştiinţifică în instituţiile muzeale*; Liviu Ştefănescu, secretarul Comisiei muzeelor ştiinţifice, comunicarea *Muzeografie şi cunoaştere*, iar Victor Condurache, directorul Palatului culturii din Iaşi, comunicarea *Noi orientări în muzeografia mondială.*

În după-amiaza zilei de 27 decembrie, precum şi în zilele de 28 şi 29 decembrie, lucrările sesiunii s-au desfăşurat separat, în cadrul a patru secţii: ştiinţele naturii, unde au fost prezentate 25 de comunicări, istorie, unde s-au prezentat 84 de comunicări, etnografie, unde au fost prezentate 40 de comunicări şi muzee memoriale—muzeografie, unde s-au prezentat 13 comunicări.

Comunicările secţiei de istorie s-au desfăşurat separat, în cadrul a două subsecţii: subsecţia de istorie veche şi subsecţia de istorie medie, modernă şi contemporană, ambele ţinute în localul Muzeului de istorie a oraşului Bucureşti.

În cele 54 de comunicări de istorie veche au fost tratate aspecte fundamentale ale paleoliticului românesc şi genezei sale, ale neoliticului şi epocii bronzului, ale perioadei geto-dacice, probleme ale perioadei romane—ca ocupaţia romană în Moldova, reformele militare în a doua jumătate a secolului al III-lea al e.n. etc.—, diferite aspecte ale perioadei migraţiunilor, ca, de pildă, problema continuităţii populaţiei băştinaşe în perioada migraţiunilor în Moldova de mijloc, studiul aşezărilor din secolele VII — X etc.

În subsecţia de istorie medie, modernă şi contemporană au fost abordate de asemenea teme majore ale istoriografiei noastre. Feudalismul timpuriu şi dezvoltat pe teritoriul Transilvaniei a fost tratat într-un număr de 9 comunicări: Şt. Pascu, M. Rusu, V. Pintea şi P. Gyulai, *Cercetările arheologice de la Dăbica*; Th. Nägler, *Cetatea feudală de la Tilişca în lumina recentelor cercetări şi săpături arheologice*; I. Berciu şi Gh. Anghel, *Cetatea feudală de la Tăuţi*; Viorica Iosub şi Doina Ignat, *Un document inedit despre executarea conducătorilor răscoalei din 1784*; Maria Bunta, *Un tipar de sigiliu din secolul al XVI-lea. Inedit*; I. Vinkler şi Fr. Pop, *Legăturile Transilvaniei cu Polonia în timpul lui Ştefan Bathory*; T. Haşdeu, *Date privind arhitectura cetăţii Bran*; Veturia Jugăreanu, *Tipografi şi tipografii sibiene în secolele XV—XVI*; Eva Crişan, *Colecţia de istorie a farmaciei a Muzeului de istorie din Cluj.* Alte aspecte ale orînduirii feudale au fost tratate în comunicările: Marioara Nicorescu, *Noi descoperiri de ceramică ornamentală din secolele XV — XVI la Suceava*; L. Chiţescu, *Cetatea nouă de la Roman în lumina cercetărilor arheologice*; A. Andronic, E. Neamţu şi Gh. Melinte, *Principalele rezultate ale săpăturilor arheologice de la Huşi*; P. Panait, *Stadiul cercetărilor*

arheologice privind începuturile Bucureştilor; M. Turcu, *Consideraţii arheologice privind istoria oraşului Bucureşti în secolele XVII — XVIII*; R. Gioglovan, *Inscripţii şi însemnări inedite de la mănăstirea Dealului*; C. Iliescu, *Şcoala de la Goleşti*; N. Simache, *Unele aspecte ale situaţiei ţăranilor din fostul judeţ al secuienilor în primii ani după aplicarea Regulamentului Organic.*

Un număr de zece comunicări au tratat probleme de istorie modernă şi contemporană: M. Sofronie, *Un manuscris transilvănean din secolul al XIX-lea (Memoriile lui Sava Popovici-Săvoiu, 1818 — 1906)*; M. Huminic, *Problema ţărănească oglindită în buletinele şedinţelor Adunării ad-hoc a Moldovei*; C. Florea, *Intervenţia lui Giuseppe Garibaldi către Alexandru Ioan Cuza pentru lămurirea nevinovăţiei lui Friggesi, acuzat de complot împotriva domnitorului*; A. Bene, *Oraşul Bucureşti în timpul răscoalelor ţărăneşti din anul 1888*; I. Kovacs şi M. Mirel, *Despre problema desfiinţării prestaţiilor cu caracter feudal ale curialiştilor prin legea agrară din 1896*; M. Valea, *Contribuţii la cunoaşterea frămîntărilor ţărănimii hunedorene la sfîrşitul deceniului al 2-lea al secolului al XX-lea*; P. Daiche, *Mişcarea revoluţionară din Bucureşti la sfîrşitul primului război mondial (noiembrie-decembrie 1918)*; S. Pop, *Aspecte ale nemulţumirii maselor populare din ţinutul Năsăudului între anii 1920 — 1933*; Gr. Protopopescu, *Bătălia de pe Mureş — o contribuţie de seamă a luptei poporului nostru împotriva hitlerismului*; P. Bunta, *Greva muncitorilor de la Phoebus-Oradea din 1927.*

Ultimele comunicări ale subsecţiei de istorie medie, modernă şi contemporană s-au referit la aspecte economice şi culturale bucureştene din anii puterii populare: Al. Cebuc, *Oraşul Bucureşti, principal centru economic al ţării*, C. Ştirbu, *Aspecte ale dezvoltării învăţămîntului elementar şi mediu în capitală în anii puterii populare*, şi Fl. Georgescu, *Istoriografia bucureşteană în anii puterii populare.*

Comunicările au fost urmate de discuţii, la care au luat parte numeroşi asistenţi.

M. Ionescu

PREGĂTIREA PRIMULUI CONGRES INTERNAŢIONAL DE STUDII SUD-EST EUROPENE
(Reuniunea Biroului A.I.E.S.E.E., Bucureşti, 30 noiembrie—3 decembrie 1964)

După un an şi jumătate de la înfiinţarea sa (23 aprilie 1963), Asociaţia internaţională de studii sud-est europene (A.I.E.S.E.E.) a reuşit să polarizeze cercetătorii şi să-şi ateste pe plan mondial autoritatea ştiinţifică necesară pentru a iniţia cel dintîi Congres internaţional de studii balcanice şi sud-est europene. congres ce va avea loc la Sofia în septembrie 1966.

Congresul figura în programul Asociaţiei încă de la înfiinţarea sa; ceea ce a permis pregătirea lui într-un interval relativ scurt a fost rapiditatea cu care asociaţia a atras atenţia cercurilor ştiinţifice de pretutindeni, simpatia şi interesul cu care opera promovată de asociaţie — cercetarea trecutului comun al popoarelor sud-est europene şi, prin cunoaşterea tradiţiilor care le unesc, întărirea prieteniei între aceste popoare — a fost întîmpinată de oamenii de ştiinţă din întreaga lume.

Încă de la reuniunile de la Atena şi Sofia (ianuarie şi aprilie 1964), pregătirea congresului a stat în centrul atenţiei biroului şi comitetului internaţional al Asociaţiei. Un proiect de tematică redactat în colaborare de membrii Comitetului internaţional, la care s-au adă-

ugal — în reuniunea de la Sofia — observatori din Cipru, R.D.G., S.U.A., a fost încă din mai 1964 supus examinării și studierii specialiștilor din mai multe țări cu o îndelungată tradiție în domeniul studiilor sud-est europene. La sfîrșitul acestei perioade de studii, Biroul asociației s-a întrunit la București la 30 noiembrie 1964, pentru a marca o nouă etapă în pregătirea Congresului A.I.E.S.E.E. din 1966. Din dorința de a da congresului un caracter cît mai reprezentativ, atît în ce privește domeniile de studii sud-est europene abordate, cît și colaborarea internațională angajată în pregătirea congresului, biroul a convocat la București încă 27 de specialiști din 14 țări (Anglia, Austria, Bulgaria, Franța, Grecia, Italia, Iugoslavia, Liban, R.D.G., R.F.G., R.P.Română, S.U.A., Ungaria, Uniunea Sovietică). Această reuniune de cercetători din toate domeniile științelor sociale și umaniste a reușit să stabilească o nouă formă a tematicii, rezultat al numeroaselor sugestii formulate în cursul discuțiilor, și să propună o serie de nume de cercetători, cunoscuți prin contribuțiile lor la progresul studiilor sud est europene, care să participe cu rapoarte principale, comunicări sau discuții la viitorul congres.

Propunerile formulate la București și adoptate de Biroul Asociației urmează a fi supuse în mai 1965 discuției și aprobării Comitetului internațional A.I.E.S.E.E. Abia după această dată, tematica congresului fiind definitiv fixată, va începe pregătirea tehnică a congresului în cadrul căruia vor fi prevăzute patru rapoarte și circa 140 de comunicări acoperind întreaga arie a studiilor sud-est europene.

Lista definitivă a comunicărilor va fi stabilită la Belgrad în 1965. Liniile directoare ale congresului sînt cunoscute însă de pe acum. Cele patru rapoarte principale au ca teme : 1. *Popoarele din sud-estul european în istorie și contribuțiile lor la dezvoltarea omenirii* ; 2. *Dezvoltarea literaturilor sud-est europene în raport cu celelalte literaturi* ; 3. *Comunitate și diversitate în arta țărilor balcanice din secolul al XVI-lea pînă la începutul secolului al XVIII-lea* ; 4. *Problemele fundamentale ale lingvisticii balcanice.* Aceste rapoarte au ca scop să indice stadiul atins de cercetările de pînă acum în istoria, istoria literară, istoria artei și lingvistica balcanică și să definească problemele ce se pun în prezent cercetătorilor sud-estului european.

Comunicările ce vor fi prezentate în cele patru secții ale congresului (I. Arheologie și istorie ; II. Filologie și lingvistică ; III. Literatură ; IV. Tradițiile populare și artele țărilor Europei de sud-est) vor aduce contribuții noi asupra civilizațiilor din această parte a lumii.

Atît în redactarea rapoartelor principale, cît și în secții, prin comunicările propuse, știința românească, purtătoare a unor vechi tradiții de cercetare sud-est europeană, va aduce contribuții însemnate. Propunerile noastre, formulate de Comitetul pentru studii sud-est europene din R. P. Română, au fost prezentate și susținute la reuniune de către delegații români (acad. Emil Petrovici, președintele al Comitetului pentru studii sud-est europene din R. P. Română, acad. Em. Condurachi, prof. Mihail Berza și prof. Mihai Pop, vicepreședinți, și Virgil Cândea, secretar general al acestui Comitet). La lucrările reuniunii, o parte activă au luat și alți oameni de știință români : prof. D. M. Pippidi, prof. Ion Nestor, prof. arh. Grigore Ionescu, conf. univ. Valentin Lipatti, în calitate de observatori.

Reuniunea de la București a adus progrese noi și în alte domenii de activitate ale asociației : organizarea comisiilor de studii ale A.I.E.S.E.E., completarea componenței Comitetului internațional (prof. Mihail Berza în locul defunctului acad. Tudor Vianu) etc.

Programul de excursii în Moldova de nord și la Iași care a urmat reuniunii (între 3 și 9 decembrie a.c.) a oferit participanților prilejul de a cunoaște alte aspecte ale operei culturale românești în Europa de sud-est (tradițiile bogate ale artei moldovenești), continuate prin opera de pace, prin colaborarea științifică promovată astăzi de țara noastră în această parte a lumii.

V. Cândea

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ PE ȚARĂ DE LA CRAIOVA A SOCIETĂȚII DE ȘTIINȚE ISTORICE ȘI FILOLOGICE DIN R. P. R.
(12—13 decembrie 1964)

Societatea de științe istorice și filologice din R.P.R. a organizat în zilele de 12 și 13 decembrie 1964 o reușită sesiune științifică pe țară, la sediul filialei sale din Craiova. La această sesiune științifică, la care au fost susținute 22 de comunicări axate pe importante și actuale probleme din domeniul istoriei, filologiei și al orientalisticii, au participat academicieni, reprezentanți ai filialelor societății din toate regiunile țării, numeroși profesori din învățămîntul superior și de cultură generală, muzeografi, arhiviști ș.a.

După prezentarea a cinci comunicări de istorie, filologie și orientalistică în cadrul ședinței plenare comunicări care au oglindit succesele cercetărilor științifice obținute în domeniile respective în cei 20 de ani de la eliberare — lucrările sesiunii s-au desfășurat pe secții.

Comunicările secției de istorie au fost orientate spre o tematică de actualitate. Bazate pe bogate informații inedite din arhivele locale, acestea au abordat probleme majore ale istoriei contemporane, aducînd contribuții la cunoașterea unor noi aspecte ale condițiilor care au impus ca o necesitate obiectivă cotitura hotărîtoare de la 23 August 1944, cu privire la cunoașterea mai cuprinzătoare a pregătirii și desfășurării insurecției armate pe plan local, a luptei maselor populare din diferite centre, conduse de P.C.R., împotriva reacțiunii, pentru cucerirea puterii politice sau a unor realizări pe linia dezvoltării social economice și culturale a anumitor regiuni ale țării noastre. Titlurile comunicărilor sînt grăitoare în acest sens : *Starea de spirit a maselor populare din Moldova în anii dictaturii militaro-fasciste, 6 septembrie 1940 — 23 August 1944*, de Gh. Ungureanu, D. Șandru și I. Saizu (Iași) ; *Contribuții la cunoașterea modului de pregătire și desfășurare a insurecției armate din Oltenia*, de Ileana Petrescu (Craiova) și Nicolae Chipurici (Turnu-Severin) ; *Momente din lupta muncitorimii gălățene sub conducerea comuniștilor împotriva dictaturii militaro-fasciste, pentru înfăptuirea insurecției armate din August 1944*, de Petre Panțîru (Galați) ; *Din lupta maselor populare din Oltenia pentru instaurarea regimului democrat-popular (ianuarie-martie 1945)*, de Traian Udrea (București) ; *Organizarea și lupta forțelor democratice la Tîrgu-Mureș în primele luni de la eliberare*, de Simion Fuchs (Tg.-Mureș) ; *Aspecte privind fenomene de urbanizare și modificare a structurii profesionale a populației Moldovei ca urmare a industrializării socialiste*, de D. Rusu, I. Tacu și I. Saizu (Iași) ; *Dezvoltarea ascendentă a învățămîntului de stat în anii puterii populare în regiunea Galați*, de Constantin Marinescu (Galați).

Comunicările, bazate pe valorificarea materialelor de arhivă locale au îmbogățit, după cum s-a mai arătat, informația cu privire la problemele aduse în discuție, înlesnind o cunoaștere mai amănunțită, mai largă a fenomenelor istorice locale și, implicit, o înțelegere mai adîncă. mai temeinică a istoriei generale contemporane a țării noastre.

În afara acestor comunicări de istorie locală, la sesiunea de la Craiova a fost prezentată și o interesantă și apreciată comunicare privind istoriografia românească în anii 1944 — 1964. În ampla sa expunere, prof. Vasile Maciu a urmărit drumul străbătut de istoriografia noastră în cei 20 de ani de la eliberare și a făcut aprecieri judicioase asupra diferitelor etape ale ei, cu referiri speciale asupra rezultatelor obținute în cercetarea istoriei moderne. Evidențiind realizările istoriografiei românești marxiste, autorul a subliniat totodată contribuția și limitele vechii istoriografii în cercetarea și explicarea fenomenelor istorice, oprindu-se cu precădere asupra unor probleme nodale, mult dezbătute în cercurile specialiștilor.

Comunicările prezentate la sesiune au fost urmărite cu mult interes de un numeros public. În jurul lor s-au purtat vii și interesante discuții. Făcînd unele completări și observații critice, toți vorbitorii au relevat importanța temelor abordate, ținuta științifică a lucrărilor, utilitatea aducerii în circuitul științific a valoroaselor informații culese din arhivele locale. Numeroși vorbitori, mai ales cadrele didactice din învățămîntul de cultură generală, au ținut să sublinieze faptul că participarea lor la lucrările sesiunii din cadrul secției de istorie s-a dovedit deosebit de fructuoasă și pe linie strict profesională, metodico-didactică.

Sesiunea organizată de Societatea de științe istorice și filologice, cu sprijinul filialei sale din Craiova, a încheiat cu succes un an de muncă susținută în domeniul cercetării științifice, oglindind rezultatele mulțumitoare obținute de membrii săi.

Elvira Preda

CRONICĂ

La Casa de cultură a studenților din Cluj a avut loc la 4 decembrie 1964 un simpozion cu tema: *Răscoala țăranilor din Transilvania sub conducerea lui Horea,* organizat de Universitatea „Babeș Bolyai" cu prilejul împlinirii a 180 de ani de la amintita răscoală. Au luat cuvîntul acad. prof. Constantin Daicoviciu, rectorul Universității „Babeș-Bolyai", prof. Ștefan Pascu, membru corespondent al Academiei R. P. Române, prof. Adalbert Csetényi și Alexandru Neamțu, cercetător.

Cu prilejul împlinirii a 180 de ani de la începuturile răscoalei țărănești din 1784, la 6 decembrie 1964 a avut loc în Piața Gării din Cluj dezvelirea unui bust al lui Horea, conducător al răscoalei. Bustul este opera sculptorului clujean Romulus Ladea, maestru emerit al artei din R. P. Română.

La festivitate au luat parte reprezentanți ai organelor locale de partid și de stat, oameni de cultură și artă, un mare număr de oameni ai muncii din orașul Cluj și comunele învecinate. Cu acest prilej a luat cuvîntul acad. Constantin Daicoviciu, rectorul Universității „Babeș Bolyai" din Cluj.

R E C E N Z I I

* * * *Istoria gîndirii sociale și filozofice în România*, București, Edit. Acad. R.P.R., 1964, 621 p.

Apariția în Editura Academiei R. P. R. a lucrării *Istoria gîndirii sociale și filozofice în România* constituie un eveniment important în viața ideologică, culturală și științifică din țara noastră.

Fiind prima lucrare amplă care interpretează istoria gîndirii sociale și filozofice de pe teritoriul patriei noastre în lumina principiilor marxism-leninismului, ea răspunde sarcinii trasate de partid cercetătorilor din domeniul filozofiei de a elabora un manual de istoria filozofiei care să servească studierii și cunoașterii tradițiilor gîndirii progresiste a poporului român.

Din lectura lucrării rezultă că autorii s-au străduit și în bună măsură au izbutit să aplice în cercetarea gîndirii sociale și filozofice din țara noastră principiile marxism-leninismului, privitoare la periodizarea istoriei filozofiei, să dezvăluie rolul determinant al factorilor obiectivi interni în dezvoltarea gîndirii social-politice și filozofice, să înfățișeze principalele momente ale luptei dintre materialism și idealism, ca reflex al luptei de clasă pe plan ideologic, să pună în lumină puternicele tradiții progresiste din gîndirea social-politică, filozofică și științifică a patriei noastre, legătura acesteia cu marile curente de idei și evenimente internaționale.

Ținînd seama de cele două mari perioade ale istoriei filozofiei, colectivul de redacție a reușit, prin însăși structura capitolelor să redea trăsăturile caracteristice ale perioadei premarxiste și ale celei marxiste în gîndirea socială și filozofică din țara noastră, consacrînd perioadei de după pătrunderea marxismului în România patru capitole, adică aproape jumătate din lucrare.

Anumite părți din lucrare — ca de pildă cele referitoare la Școala ardeleană, gîndirea lui D. Cantemir, ideologia revoluției din 1848 (în special concepțiile social-politice ale lui N. Bălcescu), gîndirea filozofică a lui Vasile Conta, curentele materialiste în științele naturii, revoluția săvîrșită de marxism în domeniul filozofiei, analiza și soluționarea problemelor teoretice ale revoluției și construirii socialismului în documentele Partidului Muncitoresc Român prezintă un mare interes științific.

Volumul în ansamblu cuprinde o bogata informație științifică, la alcătuirea lui fiind antrenați un mare număr de cercetători și cadre didactice, specialiști din diferite domenii ale științelor sociale din țara noastră, sarcina prelucrării și elaborării lucrării revenind secției de istorie a filozofiei din Institutul de filozofie al Academiei R.P.R., sub îndrumarea unui comitet redacțional alcătuit din : acad. C. I. Gulian (redactor responsabil), S. Ghiță, N. Gogoncață, C. Joja, R. Pantazi și Al. Posescu.

După cum se arată în prefața lucrării, volumul a fost precedat de o serie de lucrări pregătitoare : studiile apărute în cele 3 volume *Din istoria filozofiei în România*, studii și

articole publicate în revista „Cercetări filozofice" și în alte reviste, precum și diferite lucrări tematice apărute în ultimii ani. În procesul redactării, autorii lucrării au primit un ajutor prețios din partea cadrelor de filozofi, istorici, economiști, juriști, psihologi care au participat atît la dezbaterea tematicii machetei (în 1960), la discutarea machetei propriu-zise (1962), cît și a machetei îmbunătățite în lumina acestei discuții (în 1963).

★

Pentru a da o imagine mai concretă asupra conținutului de idei și structurii lucrării, în cele ce urmează vom încerca să punem în lumină principalele probleme tratate în cele 8 capitole.

„Introducerea", semnată de acad. C. I. Gulian, cuprinde unele aprecieri cu privire la importanța elaborării *Istoriei gîndirii sociale și filozofice în România*, ca lucrare care să servească învățămîntului universitar și, în același timp, ca o carte destinată unor mai largi cercuri de cititori ; sînt expuse principiile metodologice după care s-au călăuzit colectivele de autori în structurarea, în periodizarea, în caracterizarea principalelor momente din istoria gîndirii social-politice și filozofice a țării noastre.

Pe lîngă principiul de bază al oricărei cercetări istorice, și anume considerarea rolului determinant al condiționării social-economice, precum și al luptei de idei și al influențelor ideologice interne sau externe, în „Introducere" sînt expuse de asemenea o serie de principii cu privire la necesitatea evidențierii în primul rînd a tradițiilor înaintate, progresiste, ale gîndirii sociale și filozofice, stabilirea științifică, obiectivă a fenomenelor în specificitatea lor fiind una dintre preocupările colectivului de autori etc. Se subliniază pe bună dreptate că numai pătrunderea marxismului în România poate fi socotită o revoluție în dezvoltarea ideologică a țării noastre, care a asigurat după crearea P.C.R. eficacitatea luptei de clasă a proletariatului pentru doborîrea regimului burghezo-moșieresc, înfăptuirea revoluției și construirea socialismului în patria noastră.

În ce privește sfera gîndirii sociale și a științelor particulare, autorul consideră că orice subapreciere a gîndirii istorice, economice, social-politice, sociologice progresiste etc. ar sărăci tabloul gîndirii progresiste. De aceea, se arată în „Introducere", fără a examina amănunțit lucrările de istorie, economie politică sau cele aparținînd științelor naturii, a căror analiză temeinică își are rostul în istoria disciplinelor respective, autorii s-au străduit să desprindă problemele teoretice, ideile înaintate în aceste domenii mai ales pentru perioadele mai vechi, cînd științele erau mai puțin diferențiate.

În expunerea principiilor metodologice cu privire la periodizarea istoriei filozofiei, autorul susține că perioadele istoriei filozofiei nu corespund aidoma cu formațiunile social-economice, dată fiind relativa autonomie a dezvoltării filozofiei. Pe această bază periodizarea istoriei filozofiei în volum a fost făcută, în unele cazuri, după criteriul dezvoltării social-economice, iar în altele după cel politic și ideologic.

În legătură cu periodizarea istoriei filozofiei, precum și cu alte probleme mai dificile tratate în volum (aprecierea unor curente sau a unor personalități contradictorii etc.), în „Introducere" sînt formulate unele rezerve asupra modului cum acestea au fost soluționate, stimulîndu-se astfel cercetările ulterioare, menite să aprofundeze unele teze sau să corecteze unele aprecieri.

Primul capitol al lucrării, intitulat „Dezvoltarea gîndirii sociale și filozofice în orînduirea feudală (secolul al XV-lea — începutul secolului al XVIII-lea)" (redactor I. S. Firu), după prezentarea condițiilor social-istorice și ideologice ale epocii respective, înfățișează în mod sintetic și cronologic concepțiile sociale și juridice oglindite în pravile, concepția despre viață a maselor reflectată în folclor, ereziile ca expresie a luptei ideologice, platforma ideologică a principalelor răscoale țărănești din orînduirea feudală, figura reprezentativă a lui Gheorghe Doja, care a izbutit să dea glas celor mai arzătoare năzuințe ale maselor de a se descătușa din exploatarea feudală și de a deschide drum progresului, evoluția ideilor social-politice în scrierile istorice, umanismul și ratio-

nalismul în ţările române (Grigore Ureche, Miron Costin, Constantin Cantacuzino, Nicolae Milescu, Nicolae Olahus, Iohannes Honterus, Gáspár Heltoi etc.

Un loc central îl ocupă în întregul capitol figura lui Dimitrie Cantemir, primul mare cărturar român şi savant de factură europeană ale cărui opere au fost unanim recunoscute ca valoroase. Sînt analizate pe rînd viaţa şi opera lui Dimitrie Cantemir, ideile social-politice, metoda şi concepţia sa istorică, ideile filozofice, locul şi rolul lui D. Cantemir în istoria filozofiei româneşti. Întreaga operă a lui Cantemir se subliniază în carte — atestă un spirit filozofic şi concepţii social-politice progresiste care-l situează pe loc de frunte, deasupra înaintaşilor şi contemporanilor săi. Opera lui Cantemir a contribuit la formarea unei gîndiri laice în ţările române la desprinderea de tutela religioasă, la introducerea umanismului, în ciuda caracterului adesea artificial, latinizant, al limbii folosite.

Principalul merit al acestui capitol, după părerea noastră, rezidă în aceea că autorii au izbutit să valorifice din punct de vedere filozofic o perioadă puţin cunoscută din istoria patriei noastre, infirmînd prin aceasta acele „teorii” care contestă originalitatea culturii poporului nostru, continuitatea tradiţiilor înaintate care îşi au obîrşia în vremuri foarte îndepărtate.

Considerăm totodată ca o lipsă faptul că nu se fac nici un fel de referiri la viata ideologică din perioada anterioară secolului al XV-lea. O mai bună fructificare a cercetărilor arheologilor şi istoricilor, care au adus date noi în legătură cu perioada formării poporului român, precum şi alte cercetări care s-au efectuat în ultimii ani, ar fi permis să se dea o imagine mai cuprinzătoare asupra începuturilor de afirmare a gîndirii sociale pe teritoriul patriei noastre.

Capitolul al II-lea, intitulat „Dezvoltarea gîndirii sociale şi filozofice în perioada descompunerii feudalismului şi a începutului dezvoltării capitalismului” (redactor Crizantema Joja), analizează unul din cele mai complexe fenomene ideologice — iluminismul în diferitele lui ipostaze: Şcoala ardeleana, iluminismul la gînditorii maghiari şi saşi din Transilvania, iluminismul în Ţara Românească şi Moldova, ideologia pravilelor în perioada descompunerii feudalismului şi a apariţiei relaţiilor capitaliste, iluminismul în şcoala greacă etc. Caracterizînd iluminismul, autorii subliniază că acesta a fost un curent larg atît ca răspîndire, cît şi ca tematică. Lupta împotriva iobăgiei, împotriva obscurantismului, dorinţa de sfărîmare a cătuşelor robiei feudale şi de progres social şi cultural, promovarea limbii naţionale sînt temele fundamentale pe care se baza activitatea culturală din ţările române în prima jumătate a secolului al XIX-lea, care a pregătit sub aspect idologic revoluţia din 1848.

În partea finală a acestui capitol sînt înfăţişate socialismul utopic şi începuturile materialismului naturaliştilor în cadrul a două paragrafe distincte. În ce priveşte socialismul utopic se arată că acesta a tradus pe plan ideologic contradicţiile inevitabile ale noii societăţi capitaliste care se forma, precum şi aspiraţiile tinerei clase a proletariatului către eliberarea socială. La rîndul său, materialismul naturaliştilor a contribuit la răspîndirea cunoştiinţelor ştiinţifice şi, prin înfiinţarea de societăţi, s-au promovat idei filozofice materialiste-spontane, legate de cercetarea ştiinţifică.

Capitolul al III-lea, „Dezvoltarea gîndirii sociale în perioada revoluţiei burghezo-democratice din 1848 pînă la înfiinţarea statului naţional” (redactor Radu Pantazi), expune multilateral condiţiile social-istorice şi ideologice care au generat revoluţia, ideologia gînditorilor ei reprezentativi, caracterizează principalele curente din cadrul ideologiei paşoptiste: *curentul democrat revoluţionar*, reprezentat de Nicolae Bălcescu, Cezar Bolliac, Ion Ionescu de la Brad, Dimitrie Bolintineanu, Eftimie Murgu, Avram Iancu; *curentul democrat-burghez*, reprezentat de Mihail Kogălniceanu, Alecu Russo, C. A. Rosetti, Ion Ghica, Simion Bărnuţiu, George Bariţiu şi alţii; *curentul reformist*, reprezentat în principal de Ion Heliade-Rădulescu.

Bazaţi pe un bogat material documentar, autorii izbutesc să prezinte cu multă putere de convingere şi căldură amploarea şi influenţa pe care o exercită gîndirea ideologică asupra mişcării revoluţionare de la 1848 şi cu deosebire democratismul revoluţionar, figura luminoasă a lui Nicolae Bălcescu, însemnătatea istorică a revoluţiei pentru dezvoltarea societăţii româneşti, pentru eliberarea socială şi naţională a poporului român.

Prin caracterul ei avansat, prin amploarea şi influenţa pe care a exercitat-o, mişcarea ideologică din perioada revoluţiei din 1848 reprezintă unul dintre cele mai de seamă momente ale gîndirii premarxiste din România.

Desigur, arată autorii, gînditorii din această epocă nu reuşesc să se elibereze de idealism, dar se accentuează acum tendinţa de emancipare a filozofiei de sub tutela teologiei printr-o orientare raţionalistă, iar elementele materialiste conţinute în unele cursuri de filozofie (S. Bărnuţiu) şi în concepţia unor oameni de ştiinţă (P. Vasici şi I. Baraş) sînt un indiciu al dezvoltării progresive din gîndirea filozofică.

În acelaşi timp, în domeniul interpretării fenomenelor sociale, deşi concepţia generală rămîne idealistă, se manifestă în gîndirea militanţilor social-politici (Kogălniceanu, Bariţiu şi în primul rînd Bălcescu) puternice elemente materialiste şi dialectice.

Considerăm că, deşi s-a dat o caracterizare justă celor trei curente prezente în revoluţia de la 1848, netratarea distinctă a curentului liberal-reformist şi în special personalitatea lui Ion Heliade-Rădulescu ca principal reprezentant al acestui curent nu este justificată [1].

[1] Activitatea teoretică şi practică a lui I. Heliade-Rădulescu este tratată în capitolul al II-lea, paragrafele despre iluminism şi despre socialismul utopic, iar în capitolul al III-lea consacrat revoluţiei de la 1848 — este consemnată doar apartenenţa sa la curentul reformist conservator.

Va fi necesar de asemenea ca într-o nouă ediţie să se găsească o soluţie unitară în ceea ce priveşte caracterizarea curentelor revoluţiei de la 1848, respectiv punerea de acord a caracterizării cu cea din tratatul de *Istoria României*, vol. IV, pentru a nu se crea confuzii (conform lucrării *Istoria gîndirii sociale şi filozofice în România* există curentele : democrat-revoluţionar, democrat-burghez şi liberal-reformist ; în tratatul de *Istoria României*, vol. IV, cele trei curente sînt : curentul democrat-revoluţionar, curentul liberal-radical şi curentul liberal-moderat).

În capitolul al IV-lea, intitulat „Dezvoltarea gîndirii sociale şi filozofice în perioada de la formarea statului naţional-burghez pînă la cucerirea independenţei de stat", se tratează modul cum s-a reflectat pe plan ideologic rezolvarea trunchiată şi reformistă a revendicărilor revoluţiei de la 1848, închegarea monstruoasei coaliţii burghezo-moşiereşti, perioada istorică cînd burghezia ca clasă a încetat de a mai juca un rol progresist, iar condiţiile închegării mişcării muncitoreşti nu erau încă prezente.

În această ordine de idei sînt înfăţişate locul şi rolul pe care l-au avut T. Maiorescu ca reprezentant al monstruoasei coaliţii burghezo-moşiereşti şi junimismul ca ideologie politică. Totodată este prezentată noua etapă a dezvoltării materialismului ştiinţific naturalist, al cărui principal exponent este Şt. Mihăilescu. Un loc de seamă îl ocupă analiza bogată a remarcabilei opere filozofice materialiste a lui Vasile Conta — primul mare filozof român materialist premarxist.

Comparînd gîndirea social-politică din această perioadă cu cea din perioada precedentă, colectivul de autori ajunge la concluzia că, în condiţiile înfăptuirii trunchiate, pe calea reformelor, a revendicărilor lui 1848, gîndirea social-politică nu se ridică la nivelul gîndirii sociale din perioada precedentă.

În gîndirea social-politică din această perioadă se reflectă nu frămîntările revoluționare pentru răsturnarea vechii orînduiri feudale ca în perioada precedentă, ci lupta reformistă împotriva rămășițelor vechii orînduiri feudale, pentru desăvîrșirea noii orînduiri capitaliste, lupta împotriva monstruoasei coaliții, pentru îmbunătățirea situației maselor muncitoare în cadrul acestei orînduiri.

Pe planul gîndirii științifice și filozofice, al literaturii și artei, în această perioadă s-a realizat un progres însemnat: materialismul științific naturalist a intrat într-o nouă etapă, cînd domina orientarea materialist-ateistă.

Totodată, prin apariția sistemului materialist al lui V. Conta, filozofia materialistă premarxistă din România s-a ridicat pe treapta ei cea mai înaltă. Aceste realizări ale gîndirii filozofice și științifice — conchid autorii — vor fi valorificate în perioada următoare, în cadrul luptei ideologice a mișcării muncitorești, pregătind terenul pentru pătrunderea marxismului în România.

Apreciind în ansamblul său capitolul ca just orientat din punct de vedere ideologic, trebuie să remarcăm însă că realizarea diferitelor paragrafe este inegală. În timp ce expunerea filozofiei lui Vasile Conta este profund și multilateral analizată, curentul junimist și reprezentantul ideologic al acestuia, Titu Maiorescu, care a jucat un rol însemnat în viața ideologică și culturală a epocii, sînt mai puțin realizate, pe alocuri cu tendințe simplificatoare, vădind o insuficientă nuanțare în aprecierea complexității fenomenelor studiate. După părerea noastră, autorii nu au valorificat în suficientă măsură acele observații întemeiate făcute în ultimul timp care au nuanțat înțelegerea personalității contradictorii a lui Titu Maiorescu. Din acest punct de vedere rămîne nejustificat faptul că junimismul este tratat unilateral, numai ca ideologie politică (cele cîteva aprecieri sumare despre gîndirea socială și filozofică a lui Mihail Eminescu și I. Luca Caragiale nu satisfac nici pe departe cerințele care se impun unei astfel de lucrări). De altfel, în acest domeniu discuțiile continuă, făcîndu-se simțită necesitatea efectuării unor studii științifice aprofundate.

Partea a doua a lucrării, consacrată dezvoltării gîndirii sociale și filozofice după pătrunderea marxismului în țara noastră, începe cu capitolul „Pătrunderea marxismului — cotitură revoluționară în istoria filozofiei românești. Lupta dintre materialism și idealism în perioada apariției mișcării muncitorești și a pătrunderii marxismului" (redactori S. Ghiță și R. Pantazi).

După analiza curentului ateist și materialist în științele naturii, a tendințelor democratice, progresiste în domeniul ideologiei și culturii, ai căror reprezentanți de seamă au fost C. I. Istrati, V. Babeș, P. Kálmán, Gh. Panu etc., autorii se opresc asupra primelor începuturi ale mișcării socialiste din România și reflexul acesteia pe plan ideologic, pentru ca în partea finală să fie relevată esența cotiturii revoluționare pe care a constituit-o pătrunderea marxismului în dezvoltarea filozofiei și gîndirii sociale românești.

Lucrarea evidențiază conținutul principal al luptei dintre materialism și idealism, respectiv lupta dintre marxism și ideologia burgheză, ca expresie a contradicției fundamentale a societății capitaliste din România după pătrunderea marxismului, dezvăluind legătura organică dintre ideologia socialistă, mișcarea muncitorească și condițiile social-economice și politice care au generat-o.

Caracterizînd și comparînd gîndirea social-politică și filozofică din această perioadă față de perioada precedentă și față de întreaga dezvoltare a filozofiei românești de pînă acum, autorii subliniază că această perioadă marchează o cotitură revoluționară produsă de pătrunderea marxismului. Reprezentînd o nouă etapă, calitativ deosebită în dezvoltarea filozofiei din România, marxismul va influența toate domeniile culturii și întreaga luptă ideologică, determinînd polarizarea forțelor în funcție de poziția față de ideologia proletariatului.

Prin patrunderea marxismului în România, reacțiunea ideologică nu mai este îndreptata, ca în perioada precedentă, împotriva ideologiei pașoptiste, ci împotriva ideologiei proletariatului. În funcție de aceasta, exponenții ideologici ai burgheziei și moșierimii au fost nevoiți să folosească un arsenal ideologic mai variat și să schimbe uneori armele lor ruginite, promovînd teorii reacționare îmbrăcate în haine „științifice".

Sînt relevate totodată limitele ideologice ale mișcării socialiste din această perioadă determinate de linia oportunistă și reformistă a conducătorilor mișcării socialiste, slaba legătură dintre socialismul științific și mișcarea muncitorească.

Tot în această perioadă continuă să se dezvolte și să se consolideze materialismul naturalist. Sprijinit de intelectuali înaintați — îndeosebi de oameni de știință — și de mișcarea socialistă, acest curent materialist capătă acum un pronunțat caracter ateist militant. Răspîndit în cercuri mai largi, materialismul naturalist a jucat un mare rol în lupta ideologică. El a fost folosit mai des sub forma ateismului de forțele sociale progresiste, ca armă ideologică în lupta împotriva regimului burghezo-moșieresc. Începînd din aceasta perioadă, materialismul naturalist devine un aliat al marxismului.

În capitolul al VI-lea, intitulat „Lupta dintre materialism și idealism de la apariția imperialismului pînă la începutul crizei generale a capitalismului (1900 1917)" (redactor R. Pantazi), colectivul de autori relevă continua lărgire a procesului de răspîndire a marxismului, intensificarea luptei dintre marxism și ideologia burgheză ca reflex al noului stadiu de dezvoltare a capitalismului, imperialismul, ascuțirea contradicțiilor dintre proletariat și burghezie. Ca o consecință a întăririi curentului revoluționar, a maturizării politice ideologice a elementelor înaintate, în această perioadă au fost susținute o serie de teze juste în spiritul marxismului revoluționar, privitoare la problema revoluției socialiste, partidul clasei muncitoare, alianța dintre clasa muncitoare și țărănime etc.

Sînt demascate și combătute concepțiile reformist-burgheze care încercau să nege viabilitatea socialismului în România, tendințele de denaturare a marxismului (în special nefasta teorie a neoiobăgiei), concepțiile reformiste față de țărănime, manifestările social-șovine din preajma primului război mondial, tendințele de recrudescență a idealismului, încercarea de a opune concepției științifice despre lume a clasei muncitoare teoriile diversioniste ale poporanismului, atacurile calomnioase la adresa marxismului, propagarea moralei crimei, misticismului și naționalismului.

Împotriva acestor poziții s-au ridicat elementele revoluționare din mișcarea muncitorească, precum și oamenii de știință și cultură înaintați, în general toate elementele avansate ale epocii.

Capitolul al VII-lea, „Dezvoltarea și lupta filozofiei marxist-leniniste împotriva filozofiei burgheze reacționare în prima etapă a crizei generale a capitalismului" (redactor N. Gogoneață), consacrat analizei gîndirii sociale și filozofice în perioada dintre cele două războaie mondiale, pune în lumină modul cum s-a reflectat pe planul ideologiei adîncirea antagonismului social, subliniindu-se, pe de o parte, evoluția filozofiei și sociologiei burgheze, în special în urma marii crize economice din anii 1929 1933, spre fascism și promovarea teoriilor obscurantiste mistice, iraționaliste și șoviniste, iar pe de altă parte continuarea și ridicarea pe o treaptă superioară a tradițiilor progresiste și umaniste ale culturii democratice, o dată cu crearea Partidului Comunist din România. Se pune în evidență faptul că în această perioadă existența și activitatea politică a partidului marxist-leninist exercită o influență tot mai accentuată asupra maselor, a intelectualității, oamenilor de știință și cultură, dînd impuls și stimulînd gîndirea progresistă, interpretarea materialistă a fenomenelor naturii, încrederea în posibilitatea transformării revoluționare a societății.

În acest cadru general al luptei ideologice dintre materialism și idealism se încearcă o

delimitare a diferitelor curente sociale şi filozofice, precum şi caracterizarea unor personalităţi :

a) *Concepţiile filozofice şi sociologice burgheze idealiste* (C. Rădulescu-Motru, Ion Petrovici, Lucian Blaga, D. Gusti, Eug. Speranţia, Şt. Zeletin, V. Madgearu), fiind incluşi în acest curent şi ideologii social-democraţi de dreapta (Şerban Voinea, G. Grigorovici, Ilie Moscovici), precum şi reprezentanţi ai estetismului burghez (Mihail Dragomirescu, Eugen Lovinescu, Paul Zarifopol); b) *Ideologia fascistă* (reprezentată îndeosebi de Nae Ionescu, Nichifor Crainic, Traian Brăileanu, Nicolae Roşu, Mihail Manoilescu, Simion Mehedinţi, Emil Cioran); c) *Concepţiile filozofice şi sociale cu tendinţe progresiste* (P. P. Negulescu, Mircea Florian, Dan Bădărău, D. D. Roşca, Nicolaie Bagdasar, Al. Posescu, Nicolaie Iorga, Petre Andrei, Mihail Ralea, Garabet Ibrăileanu, George Călinescu, Tudor Vianu, Camil Petrescu).

Deşi faţă de macheta lucrării în volumul de faţă se învederează preocuparea de a face unele delimitări de natură a trata mai nuanţat diferitele curente de idei sau concepţiile unor personalităţi, schema propusă de autori prezintă, totuşi, dezavantajul de a nu oferi posibilitatea dezvăluirii corespunzătoare a tuturor laturilor gîndirii unor personalităţi, dincolo de limitele impuse de un curent sau altul. S-ar părea că introducerea unor personalităţi sub un titlu sau altul al grupărilor adoptate îi obligă pe autori să fie preocupaţi excesiv de satisfacerea calificării date de titlu; în realitate, în lucrările filozofilor, esteticienilor, oamenilor de cultură din această perioadă întîlnim aspecte dintre cele mai contradictorii.

Ţinînd seama de multilateralitatea şi complexitatea problemelor abordate în acest capitol, lucrarea mai rămîne deficitară şi din punctul de vedere al profunzimii analizei. Citind lucrarea, ai impresia că problemele sînt prezentate numai la suprafaţă, că analizei pe care o presupune o lucrare de istorie a filozofiei îi este substituită simpla informare, în unele cazuri fugară, un fel de trecere în revistă a unora sau altora dintre vederile exprimate în scrierile filozofilor şi sociologilor respectivi.

Ultimul capitol al lucrării are ca obiect „Dezvoltarea filozofiei marxist-leniniste în perioada revoluţiei populare şi a construirii socialismului — 1944 — 1963” (redactor C. I. Gulian).

După ce în primul paragraf sînt analizate marile transformări social-politice înfăptuite de poporul nostru sub conducerea partidului în perioada de după eliberarea ţării noastre, se înfăţişează pe larg modul în care Partidul Muncitoresc Român a analizat şi a rezolvat problemele revoluţiei şi construcţiei socialiste : problemele teoretice ale revoluţiei populare, ale creării şi dezvoltării statului democrat-popular, precum şi a evoluţiei funcţiilor sale în diferite etape, programul ştiinţific al construirii socialismului elaborat de partid (industrializarea socialistă a ţării, transformarea socialistă a agriculturii, revoluţia culturală), problemele transformării structurii de clasă a societăţii noastre, întărirea rolului conducător al partidului în construirea socialismului, politica externă a partidului şi statului.

Din lectura acestei părţi a lucrarii rezultă limpede că analiza şi elaborarea problemelor teoretice ale revoluţiei şi construcţiei socialiste în documentele Partidului Muncitoresc Român oglindeşte profunda fidelitate a partidului nostru faţă de învăţătura marxist-leninistă şi reprezintă un exemplu de aplicare creatoare a acesteia la condiţiile concrete ale ţării noastre, o contribuţie importantă la tezaurul gîndirii marxist-leniniste a mişcării comuniste internaţionale.

În continuare, în paragraful al 3-lea al capitolului, paragraf intitulat „Activitatea de cercetare filozofica după 23 August 1944”, sînt expuse în mod cronologic şi pe discipline contribuţia filozofilor şi a altor cadre care creează pe tărîmul ideologiei, ştiinţei şi culturii şi în domeniile materialismului dialectic, al problemelor filozofice ale ştiinţelor naturii, al materialismului istoric, eticii, esteticii, logicii şi istoriei filozofiei.

În contrast cu prima parte a capitolului, care izbuteşte să redea conţinutul bogat al

activității teoretice a partidului, ca expresie pe planul ideologiei a marilor transformări revoluționare săvîrșite în țara noastră, ultimul paragraf oferă, după părerea noastră, o imagine incompletă asupra creației în domeniul gîndirii sociale și filozofice, rezumîndu-se adeseori la o simplă prezentare de studii și articole publicate în diferite periodice, precum și a unor lucrări monografice.

Deși se încearcă reliefarea unor personalități filozofice, precum și a unor figuri proeminente ale culturii românești, imaginea de ansamblu rămîne, totuși, palidă. Fiind vorba de o perioadă de mare efervescență intelectuală, perioada cea mai rodnică a dezvoltării gîndirii noastre filozofice și sociale, perioada în care marxism-leninismul a devenit ideologia călăuzitoare, ar fi fost necesară o analiză mai profundă și mai completă a creației în domeniul gîndirii sociale și filozofice din anii revoluției și construcției socialiste.

Formulînd aceste observații, nu pierdem din vedere, firește, că în ansamblul ei lucrarea *Istoria gîndirii sociale și filozofice în România* reprezintă o contribuție la lupta ideologică a partidului nostru. Ea constituie un pas important în cercetarea celor mai semnificative momente ale gîndirii social-politice și filozofice din România, în valorificarea critică de pe pozițiile marxism-leninismului a gîndirii progresiste, a principalelor curente și tendințe, a gînditorilor reprezentativi, precum și în combaterea și demascarea concepțiilor și teoriilor reacționare, retrograde.

S. Mureșeanu

*** *Acta Tomiciana*, tom. XVI, partea a doua, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wroclaw, 1961, 774 p.

Este vorba de a doua parte a tomului al XVI lea din cunoscuta colecție polonă de documente, cuprinzînd, în continuare, corespondența cancelariei regale polone și scrisori particulare din lunile iulie-decembrie 1534. Volumul, înzestrat cu o listă cronologică a documentelor, precum și cu un amplu indice toponomastic și pe materii pentru ambele părți ale tomului al XVI-lea, constituie sub toate aspectele, ca și cele trei volume anterioare publicate de regretatul Wł. Pociecha [1], un model de editare de documente medievale.

Documentele sînt scrise în cea mai mare parte în latinește și numai un mic număr în limbile germană, italiană și polonă. Ele conțin informații deosebit de prețioase privind istoria europeană din epoca Renașterii și Reformei, dar mai ales istoria sud-estului european, cuprins în orbita amenințătoare a Semilunii, în plină expansiune spre centrul Europei.

A doua jumătate a anului 1534 a găsit Moldova în stare de război cu Polonia pentru Pocuția, iar statul polono-lituanian în plin război cu marele cnezat al Moscovei pentru teritoriile malo- și bieloruse. Între Moldova și Moscova continua să opereze alianța împotriva Poloniei, de care profitau tătarii din Crimeea pentru a năvăli în teritoriile polono-litvane. De aceea Polonia continua să aibă privirile îndreptate spre sud, de unde era amenințată de Petru Rareș, pentru a cărui înlăturare avuseseră deja loc la Poartă anumite discuții polono-otomane [2]. Ungaria, împărțită între regele Ioan Zapolya, regele Fer-

---

[1] Vezi recenzia noastră asupra vol. XIV și XV, în „Romanoslavica", V, Istorie, 1962, p. 195—200, iar asupra vol. XVI, partea întîi, în „Studii și cercetări științifice", Istorie, Acad. R.P.R., Filiala Iași, XIII, 1962, p. 287—290.

[2] I. Corfus, *Activitatea diplomatică în jurul conflictului dintre Petru Rareș și Polonia*, în „Romanoslavica", X (1964), p. 336—338.

dinand I al Austriei şi turci, aştepta sosirea lui Aloisio Gritti, fiu natural de doge venețian, comisar al sultanului cu depline puteri administrative şi militare asupra Ungariei, trimis de acesta să soluționeze diferendul dintre cei doi regi şi să dea regatul, unificat, în stăpînirea lui Zapolya, ca vasal al Porții. Transilvania, în timpul guvernării lui Zapolya în Ungaria avea să formeze scena răscoalei antiotomane, cu sprijinul armat al domnului Moldovei.

Cum informațiile privind evoluția situației de mai sus lipsesc aproape cu desăvîrşire pentru anul 1534 în colecțiile româneşti de documente, vom semnala, în lumina documentelor apărute în volumul prezentat, orice ştiri şi amănunte ce ne ajută la cunoaşterea evenimentelor desfăşurate în acest an pe scena țărilor române.

În ceea ce priveşte misiunea lui Gritti, ştiri sosite la începutul lunii octombrie 1534 din Transilvania în Polonia arătau că acesta, trecînd prin Țara Românească, a sosit în Transilvania cu o armată de 6 000 de oameni, unde a ordonat asasinarea lui E. Czibak, episcop de Oradea şi locțiitor (vicevoievod) al lui Zapolya în Transilvania, pentru acțiunea plănuită de el în scopul eliberării Ungariei de sub turci. La această veste, St. Mayláth, comandantul trupelor lui Ferdinand I în Transilvania, care fusese trimis de acesta să salute pe Gritti, precum şi cea mai mare parte din cetățile Transilvaniei au trimis soli la secui şi la domnul Moldovei, cărora le-au cerut ajutor pentru reprimarea acțiunii violente a comisarului otoman. Rareş, fără nici o ezitare, a trimis o armată de 12 000 de oameni, la care s-au alăturat 18 000 de secui, aşa că împreună cu armata transilvăneană s-a adunat o oaste de 40 000 de oameni, care a asediat timp de cîteva săptămîni pe Gritti, închis în Mediaş. La 1 octombrie, U. Batthyány (magnat ungur, aderent al lui Gritti şi autor împreună cu I. Dóczy, tezaurier al lui Zapolya, al asasinatului lui Czibak) a ieşit din oraş şi a trecut de partea asediatorilor, arătîndu-le cum să cucerească oraşul şi asigurîndu-i că în timpul asaltului 15 000 de unguri înarmați din oraş vor lovi pe turcii lui Gritti. Batthyány s-a reîntors în oraş, iar cînd, la 2 octombrie, tunurile aduse de la Sibiu au făcut o spărtură în zid, ungurii au lovit pe turcii care se apărau, şi au pus stăpînire pe oraş. Turcii au fost tăiați toți, afară de 40, care s-au apărat timp de o zi şi jumătate într-un turn, fiind făcuți apoi prizonieri de Mayláth, care le-a dăruit viața şi i-a trimis în cetatea Făgăraşului. Gritti, în timp ce fugea din oraş cu cei doi fii ai săi (Anton, în vîrstă de 20 de ani, administrator al episcopiei de Eger, şi Petru, de 12 ani) şi cu o suită de 12 călăreți, a fost încercuit de armata moldovenească, prins şi predat lui Mayláth. Supus torturilor, împreună cu ceilalți căpitani ai săi, Gritti a recunoscut că a venit în Transilvania cu scopul de a înlătura şi ucide pe conducătorii şi slujbaşii unguri şi de a pune în locul lor căpitani turci, pe care-i avea cu el, dînd astfel țara în mîinile Porții. El a mai recunoscut că şi-a făcut diferite planuri pentru a pune stăpînire pe întreaga Ungarie pentru el. După interogare, un căpitan moldovean călare i-a tăiat capul, care a fost ridicat de un german. Cei doi fii ai lui au fost urcați pe un cal, legați la spate şi luați de moldoveni. Toate comorile lui au fost duse din ordinul lui Mayláth în cetatea Făgăraşului. După aceasta, moldovenii, secuii şi transilvănenii au făcut un non pact şi au ales, de comun acord, pe Mayláth voievod al Transilvaniei (p. 216 219).

Demn de remarcat din această relatare, necunoscută pînă acum, este aportul hotărîtor al lui Rareş în dramatica înlăturare a influentului venețian de pe scena politică a sud-estului european, precum şi influența covîrşitoare a domnului moldovean asupra vieții politice a Transilvaniei.

În timpul asediului Mediaşului, Jan Laski, prepozit de Gniezno şi secretar al regelui polon, scria la 22 septembrie din Kiezmark lui Jan Tarnowski, marele hatman polon, că turcii sînt cuprinşi de teamă şi că pregătesc o armată de 60 000 de oameni pentru a veni în ajutorul lui Gritti (p. 190—194). Iar la 6 octombrie el scria lui Petru Tomicki,

episcopul Cracoviei și vicecancelarul Poloniei, ca asediatorii au voit să dea drumul lui Gritti dacă le ar fi dat în schimb pe autorii asasinatului lui Czibak. Gritti n a acceptat, dar a obținut permisia de a trimite un sol cu scrisoare la Zapolya, prin care l a făcut atent asupra urmărilor ce puteau avea loc pentru el și pentru Ungaria din faptul că era asediat (p. 245 249). Știrile despre uciderea lui Gritti s au răspîndit imediat în Polonia. St. Broderik, episcop de Sirmium, scria la 9 octombrie din Oradea lui Tomicki la Cracovia ca fiii lui Gritti cu tot tezaurul acestuia au fost duși lui Rareș de armata și servitorii acestuia, în ale căror mîini au căzut la cucerirea Mediașului, că ungurii și moldovenii au ieșit aproape toți teferi din luptă, dar că din turci au pierit mulți (p. 275 277). La 12 octombrie, Jan Laski scria lui Severin Boner, castelan de Żarnów, că după cucerirea, la 30 septembrie, a Mediașului, Gritti a fost ucis de Mayláth, iar fiii lui, precum și autorii asasinatului lui Czibak, au fost trimiși, ca prizonieri, regelui Zapolya (p. 280—282). Această știre, care, după cum se vede, nu amintește nimic de contribuția moldovenilor, dar care arata că toți turcii, împreună cu garnizoana ce apăra pe Gritti, au fost uciși ca răzbunare, a fost trimisă de Tomicki, la 14 octombrie, lui Matei Drzewicki, arhiepiscop de Gniezno (p. 284 286), precum și lui Andrei Krzycki, episcop de Płock, cu adaosul că numai capul lui Gritti a fost trimis lui Zapolya (p. 286 288). Istoricul Bernard Wapowski, cantor de Cracovia și secretar regal, vestea la 16 noiembrie pe Jan Chojeński, episcop de Przemyśl, că în Ungaria, după uciderea lui Gritti și a 3 000 de turci, domnește o mare tulburare, că mulți nobili au fugit la Viena la regele Ferdinand I, care strînge oaste pentru a lovi Ungaria, că regele Zapolya, conștient de vina sa, se teme de turci și că aceștia, după ce au prădat Pesta și au ucis din populație, au părăsit Ungaria pe flota dunăreana (p. 366 369).

Știri despre uciderea lui Gritti au parvenit în Polonia și prin Moldova. Ele au fost aduse de solul trimis în acest timp de episcopul de Wilno, Jan, principe litvan, fiu natural al regelui polon, la Rareș și care a fost martor ocular la omorîrea lui Gritti de către „hatmanii" lui Zapolya și ai voievodului Moldovei, iar pe cei doi fii ai săi i-a văzut, încă vii, la Rareș (p. 314).

Dar cea mai amplă descriere a împrejurărilor în care a fost lichidat agentul Porții a făcut-o, desigur cu multă părtinire pentru acesta și cu multe ocări pentru domnul moldovean, dalmatinul Tranquillo Andronic, secretar al lui Gritti, în scrisoarea sa din Iernut (ung. Radnót) din 16 decembrie 1534 către Jan Tarnowski, reprodusă fragmentar în volumul analizat [3].

În timp ce intervenția lui Rareș peste munți ducea la ruptura sa cu Poarta, noi tatonări diplomatice avură loc în toamna anului 1534 între poloni și domnul Moldovei în vederea încheierii păcii. Inițiativa aparține episcopului de Wilno, care trimise, ca și cu un an în urmă [4], un sol la Rareș. Conținutul soliei rămîne necunoscut. La plecarea solului, domnul moldovean i-a cerut să stăruie pe lîngă Stan. Lanckoroński, voievod de Sandomierz, și pe lîngă episcopul de Wilno ca aceștia să intervină la rege pentru reînnoirea tratatului de pace, căci el dorește să trăiască în pace cu regele. Ca răspuns, Lanckoroński a trimis la Rareș un sol, care la 29 octombrie se mai afla la acesta, prin care i-a cerut să-i facă cunoscute condițiile în care ar voi să încheie pacea. Din partea sa, Lanckoroński i-a arătat că,

---

[3] O copie a acestei scrisori a fost analizată, fără a ști cînd și cui a fost adresată, de N. Iorga în *Studii și documente*, III, București, 1901, p. LXXV LXXIX. Scrisoarea a fost publicată apoi, sub titlul *Tranquilli Andronici Dalmatae Traguriensis de rebus in Hungaria gestis ab illustrissimo et magnifico Ludovico Gritti deque eius obitu epistola*, de H. Kretschmayr în „Történelmi Tár", Budapesta, 1903, p. 198 229, iar fragmentar de A. Veress în *Acta et epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia*, I, Budapesta 1914, p. 242—247, și utilizată în istoriografia noastră.

[4] *Acta Tomiciana*, XV, p. 200—202.

dacă va renunța la Pocuția și la tunurile pierdute în 1531 la Obertyn, numai atunci s-ar obține, poate, la rege un pact, însă după alt obicei (p. 313—315)[5]. Polonii continuară deci să rămînă intransigenți față de pretențiile Moldovei asupra Pocuției.

Rareș a continuat și în anul 1534 să depună eforturi pentru realizarea acestor pretenții, printr-o acțiune diplomatică desfășurată la Moscova și în Crimeea. Editorul volumului de documente recenzat dă numele de „Busterici" sau „Bustierei" (poate Muste ierei) solului trimis de domnul Moldovei la Moscova și pe care marea ducesă Elena, văduva lui Vasile al III-lea, l-a trimis la 10 iulie 1534 înapoi, însoțit de solul moscovit, Tuleșev. În drum spre Moldova, ei au trecut prin Crimeea (p. 234, nota 5, și p. 345, nota 7). Se știe că, de cînd Moldova se afla în război cu Polonia, schimbul de solii între Suceava și Moscova se făcea pe la tătari[6].

Scopul acestor solii era cunoscut regelui polon, care se afla de un an în Lituania, ocupat cu războiul împotriva Moscovei. Aceasta ne-o atestă scrisorile sale către senatori pentru participarea la dezbaterile seimului, convocat pe ziua de 30 noiembrie 1534 la Piotrków, precum și instrucțiunile sale date în scris reprezentanților săi la seimicuri și la seim, publicate în volumul recenzat. În scrisoarea sa din 20 septembrie către senatori (p. 183—186), dar mai ales în instrucțiunile sale date la 2 octombrie reprezentanților săi la seimicuri, în care șleahta urma să-și aleagă deputați pentru seim, regele prezenta în culori sumbre situația regatului față de vecini. Tătarii, spunea el, care în 1533 s-au îmbogățit cu prăzile luate din expediția lor reușită împotriva Moscovei, pot cădea de astă dată asupra Poloniei; momentan sînt reținuți de războiul civil, dar există teama că, epuizați și sărăciți de acest război, se vor împăca și, ca niște lupi flămînzi, se vor arunca asupra teritoriilor polone; solul regelui așteapta la Caffa rezultatul acestor lupte pentru putere.

Domnul Moldovei, continua regele, de la acea simțitoare înfrîngere suferită (la Obertyn, în 1531), strînge forțe, depune toate eforturile și este cu totul hotărît să pricinuiască regatului polon o daună și o nenorocire mare și, pe cîți poate, îi atrage și-i cheamă să se alieze cu el împotriva polonilor, așteptînd numai prilejul potrivit pentru a trece la război. Regele este cît se poate de convins că Rareș a trimis un sol la Moscova, a cărui trecere prin stepă i-au înlesnit-o tătarii, și face tot ce-i stă în putință, sfătuiește pe moscoviți, îi încurajează și în cele din urmă le cere să nu încheie pace cu Polonia, promițînd, la rîndul său, să provoace dificultăți acesteia, să năvălească și să pustiască la timpul potrivit Pocuția. Pe lîngă aceasta, își dă cea mai mare osteneală să ațițe la război pe tătari. „Acest nelegiuit declara regele — zi și noapte se gîndește să se răzbune în orice chip de înfrîngerea și rușinea suferită".

Pe de altă parte, arăta regele, ordinul cruciaților germani strînge bani și îndeamnă trupele de mercenari, care luptă în Danemarca, să atace Prusia ducală de pe mare, să alunge pe Albert și să ocupe această țară vasală a Poloniei (p. 229 234).

[5] Scrisoarea lui Stan. Lanckoroński către Severin Boner, castelan de Żarnów, din Camenița, 29 octombrie 1534, a fost publicată cu erori de lectură și cu un rezumat în limba română, conținînd și el greșeli, de N. Iorga în *Studii și documente*, XXIII, București, 1913, p. 35 — 37. Redăm aici traducerea pasajului din scrisoare referitor la aceste tratative, după textul polon din *Acta Tomiciana*, XVI-2, p. 314 — 315: „... Binevoiască domnia-ta a ști că, atunci cînd solul părintelui episcop de Wilno a plecat de la voievodul Moldovei, acesta mi-a indicat mie și părintelui episcop să intervenim pe lîngă m.s. regele ca să înnoiască tratatul cu el, dorind să trăiască în pace cu m.s. regele. Între timp, eu însumi am trimis solul meu la el și care se află încă acolo și i-am indicat să-mi scrie condițiile sub care ar voi să aibă pacea cu m.s. regele. Și i-am mai arătat că dacă va renunța la două lucruri: la Pocuția și la tunuri, atunci, poate, s-ar obține la măria-sa un pact, însă după alt obicei. Iar ce-mi va răspunde la aceasta, fără întîrziere voi da de știre domniei-tale cît voi putea mai repede...".

[6] *Uricarul*, III, p. 105. Vezi și P. P. Panaitescu, *Petre Rareș și Moscova*, București, 1934, p. 6—7.

Cu aceeaşi pornire împotriva lui Rareş a prezentat regele situaţia în faţa seimului, potrivit instrucţiunilor date la 8 noiembrie reprezentanţilor săi la acest for parlamentar al nobilimii poloneze : voievodul Moldovei, în sufletul căruia rana pricinuită de înfrîngere nu se vindecase încă, depune toate sforţările, se agită în toate părţile, atrage de partea sa cu bani şi rugăminţi pe oricine poate pentru războiul contra Poloniei, dîndu-şi toată osteneala să şi arate reaua sa voinţă şi să-şi potolească setea de răzbunare împotriva supuşilor regelui. Seimul era pus în cunoştinţă cu tratativele şi înţelegerea dintre Rareş, Moscova şi tătari împotriva Poloniei (p. 337–345).

Senatorii regatului şi deputaţii şleahtei, întruniţi în seim, urmau să voteze impozite pentru apărarea ţării. În caz că seimul n-ar fi votat mijloace pecuniare pentru angajare de mercenari, regele i-a cerut să voteze mobilizarea generală a şleahtei ca măsură de apărare (p. 349–350). Seimul, care după două săptămîni de dezbateri nu votase încă nimic în legătură cu apărarea, deoarece numai unii din deputaţi au convenit să voteze impozite, ceilalţi însă (de pildă cei din Wielkopolska) au cerut mobilizarea generală a şleahtei (p. 467–470), şi-a terminat şedinţele la 19 decembrie 1534, votînd, din cauza recoltelor deficitare şi a inundaţiilor din acel an, numai cîte 16 groşi de ogor, pe lîngă celelalte impozite obişnuite pe vînzare de băuturi etc., pentru apărarea regatului şi ajutorarea Lituaniei în războiul cu Moscova (p. 516 518).

Ca încheiere, semnalăm cîteva erori în identificarea unor topice din documentele volumului prezentat. Astfel, în rezumatul (regestul) polon al documentului latin nr. 503, editorul a tradus greşit „Valachia" (p. 217) prin „Moldova" (p. 216), căci fraza „Gritti posteaquam ex Turcia cum exercitu sex millium virorum in Valachiam et Transsilvaniam pervenisset..." trebuie înţeleasă : „Gritti, după ce a ajuns din Turcia cu o armată de 6 000 de oameni în Ţara Românească şi în Transilvania..." (p. 217). De altfel, este ştiut că Gritti, în drumul său spre Transilvania, n-a trecut prin Moldova. De asemenea, editorul a redat greşit în regestul documentului nr. 644 (p. 478) „Barza" drept „localitate" lîngă Braşov, unde Gritti şi-a aşezat tabăra la intrarea sa în Transilvania, iar autoarea indicelui toponomastic a indicat-o ca sat (p. 611). În realitate este vorba de Ţara Bîrsei, lucru ce reiese clar din textul latin, unde autorul scrisorii spune că „am aşezat tabăra la Braşov, o cetate însemnată din Transilvania ; locul se cheamă Barza (Bîrsa), cîmpie deschisă în lungime de circa 40 de stadii, lăţimea este mult mai îngustă, ţară optimă şi udată de rîuri" (p. 481). În sfîrşit, localitatea „Vogrosch" din textul latin al documentului nr. 503, care după editor este „un nume deformat şi greu de identificat" (p. 218, nota 11), nu este altceva decît Făgăraşul.

Ilie Corfus

CHARLES D'ESZLARY, *Histoire des institutions publiques hongroises*, vol. I, Paris, 1959, 415 p. ; vol. II, Paris, 1963, 404 p.

Autorul acestei lucrări este unul dintre foştii profesori de drept administrativ maghiar de la Universitatea din Pécs, emigrat în 1944 la Paris. Cunoscut pînă în momentul emigrării abia prin unele lucrări de drept administrativ şi financiar, îndată după stabilirea sa în capitala Franţei, fostul profesor de la Pécs s-a dedicat studiilor de istorie şi îndeosebi acelora prin care ar putea elogia epocile de glorie „apostolică" şi de stăpînire despotică a regilor Ungariei şi a împăraţilor habsburgi. Rezultatele activităţii sale istoriografice sînt concretizate în două monografii, dintre care prima se intitulează *La pragma-*

tique Sanction hongroise et celles des pays et provinces héréditaires des Habsbourg (1952), iar ultima, concepută în trei volume, dintre care pînă acum au apărut două, *Histoire des institutions publiques hongroises* (1959 1963).

În ambele monografii, şi mai ales în cea de-a doua, consacrată studierii dreptului public maghiar de la origini şi pînă în 1848, autorul, prin ataşamentul său necondiţionat la mitul Coroanei „Sf. Ştefan" — din care face pivotul întregii sale lucrări —, prin tezele susţinute şi prin argumentele invocate pentru demonstrarea şi apărarea lor, se dovedeşte însă tributar întru totul unor concepţii şi unor surse documentare şi bibliografice de mult depăşite. Nu e nimic nou în paginile fostului profesor de la Pécs şi peste întreaga sa monografie pluteşte un spirit anacronic, care greu mai poate fi înţeles astăzi.

Afirmaţiile sale de la p. 15 (vol. II), în virtutea cărora „orice individ care se consideră maghiar este membru al Sfintei Coroane" şi că teoria asupra acesteia, care a fost creată de „geniul juridic maghiar şi care nu se poate asemăna cu dreptul nici unui alt popor", a rămas *încă şi astăzi* la baza constituţiei ungureşti, caracterizează în mod peremptoriu atît poziţia autorului, cît şi dimensiunile înguste ale orizontului său.

Interesul nostru pentru monografia lui d'Eszlary n-a fost provocat însă de opiniile sale asupra „Sfintei Coroane", aceasta fiind o problemă care priveşte în primul rînd pe istoricii maghiari, ci de acele capitole în care autorul aduce în discuţie şi cîteva din problemele de bază ale istoriei României, fiindcă sub pretextul cercetării vechilor instituţii publice maghiare, el vorbeşte şi despre locul şi perioada de formare a poporului român, despre problema continuităţii populaţiei daco-romane pe teritoriul de astăzi al României, despre voievodatul şi autonomia Transilvaniei, despre convieţuirea noastră cu popoarele înconjurătoare, ca şi despre încadrarea şi dezvoltarea noastră socială în sistemul de stat al teritoriilor româneşti ocupate odinioară de regii şi feudalii maghiari.

Caracteristice pentru opiniile lui d'Eszlary asupra originilor şi evoluţiei poporului român sînt capitolele : „L'occupation du pays et la fondation de l'Etat" (I, p. 44—48); „Les immigrants (I, p. 176—181); „La situation religieuse (II, p. 365—367) şi îndeosebi „L'origine du problème des minorités" (II, p. 370 381).

În toate aceste capitole şi în numeroase alte locuri, d'Eszlary nu face decît să reia toate vechile şi anacronicile teorii ale lui Roesler[1] şi Hunfalvy[2] trecute prin filtrul *Istoriei Ungariei* (*Magyar története*) scrisă cu tendinţe şoviniste acum cîteva decenii de V. Homan şi J. Szekfü, aceasta fiind de altfel principalul său izvor de informaţie, readucînd în circulaţie teze şi argumente căzute în desuetudine.

El ignorează în mod tendenţios întreaga istoriografie română, neluînd în consideraţie nici una din demonstraţiile istoricilor români relative la problemele discutate, situîndu se astfel de la început pe o poziţie unilaterală, antiştiinţifică.

Vom începe prin a ne opri asupra capitolului despre originea problemei minorităţilor în Ungaria, fiindcă acesta este capitolul în care d'Eszlary vorbeşte mai clar şi mai insistent despre locul şi perioada de formare a poporului român, precum şi despre modalităţile pre supusei sale pătrunderi în teritoriile din stînga Dunării şi în bazinul Carpaţilor. Iată ce ştie şi ce scrie despre această chestiune noul istoric maghiar aflat în emigraţie : „*Patria poporului şi a limbii române* scria el *este Moesia*", care, stăpînită de bulgari, se întindea în secolul al VII-lea între valea Moravei, a Dunării de Jos, a Vardarului superior şi între munţii unde se află izvoarele Strumei şi ale Mariţei (II, p. 371). Evident că pentru a atribui românilor o astfel de „patrie" autorul ar fi trebuit să clarifice mai întîi situaţia vechilor

---

[1] Robert Roesler, *Romänische Studien*, Viena, 1871.

[2] Hunfalvy P., *Az oláhok története*, Buda pesta, 1894.

coloniști romani din Dacia și a întregii populații daco-romane, dar încă din primele pagini ale monografiei el ne-a asigurat că „în anul 271, Aurelian a fost obligat să abandoneze definitiv Dacia", iar cu *„legiunile au dispărut de asemenea și populațiile romane și, o dată cu ele, civilizația clasică care se va pierde în uitare"* (I, p. 6). Locul a rămas astfel liber pentru desfășurarea efemeră a goților, hunilor, gepizilor, avarilor și a altor popoare migratoare pînă cînd, în sfîrșit, în secolul al X-lea, ocupînd Panonia și bazinul Carpatic, ungurii ar fi izbutit, datorită spiritului lor politic și unei voințe neobosite, să creeze în acest teritoriu „o unitate politică și culturală" — deși în realitate nu se poate vorbi decît despre tendințele cotropitoare ale regilor maghiari — „respingînd atacurile invadatorilor și ale popoarelor pornite în căutarea unei patrii" (I, p. 10).

Dacă autorul emigrat ar fi urmărit problema părăsirii Daciei de pe o poziție într-adevăr științifică, ar fi putut constata că astfel de teorii arbitrare au fost abandonate astăzi chiar și în patria sa de origine [3], unde, sub regimul feudalo-burghez, s-a contestat cu atîta înverșunare continuitatea poporului român în Dacia, pentru a nu mai vorbi de tratatul de *Istoria României* (1960, I, p. 445—467), în care se află o concludentă și documentată argumentare însoțită de o largă bibliografie , bazată pe o riguroasă analiză istorică asupra condițiilor în care s-a produs evacuarea oficială a Daciei și a continuității populației daco-romane pe acest teritoriu.

De un real folos i-ar fi fost și recenta *Istorie a Transilvaniei* (București, vol. I, 1960; vol. II, 1961), în care toată această problemă este amănunțit cercetată și rezolvată (I, p. 72—77), în conformitate cu unicul adevăr istoric: plecarea legiunilor și a administrației romane din Dacia nu înseamnă și plecarea populației daco-romane, care nici la 271 și nici altă dată nu și-a părăsit teritoriul autohton, constituind la nordul Dunării și în Munții Carpați elementul principal în formarea poporului și a limbii române.

O formulare categorică a acestei concluzii se află și în noua lucrare a istoricilor și filologilor români C. Daicoviciu, Em. Petrovici și Gh. Ștefan, intitulată *La formation du peuple roumain et de sa langue*[4], din care cităm următoarele: ...„Le peuple roumain et la langue roumaine, résultat de la romanisation des autochtones daco-mésiens, de l'assimilation graduelle des Slaves et des autres populations établies sur le territoire de la Roumanie de nos jours, se sont formés, aux derniers siècles du premier millénaire de notre ère, dans l'espace septentrional du Bas Danube avec, pour territoires-royaux, les régions de collines et de montagnes de la Dacie".

Neținînd seama de nici unul din aceste izvoare, ca și de cele mai vechi, pe care le putea găsi în J. Jung[5], în Karl Patsch[6] sau în W. von Wartburg[7], și nici de lucrările istoricilor bulgari competenți[8], i-a fost astfel ușor lui d'Eszlary să indice ca „patrie" a românilor teritoriile din Moesia, considerîndu-i totodată ca „descendenți ai vechilor crescători de vite iliro-traco-albani și ai coloniștilor latini care s-au amestecat cu ei în epoca

[3] Vezi, printre ultimele lucrări, *Magyarország története. Az őskortól 1526-ig* de Elekes Lajos, Lederer Emma și Székely György, Budapesta, 1961, p. 15, 16, 23 ș.a.; *Magyarország története*, Budapesta, 1964, I, p. 72—73, unde în legătură cu această chestiune se arată că „populația daco-romană, asuprită, nu a urmat pe romanii asupritori".

[4] „Bibliotheca Historica Romaniae", I, p. 62, București, 1963.

[5] *Römer und Romanen in den Donauländern*, Innsbruck, 1887. Vezi, P. Mutafciev, *Bulgares et roumains dans l'histoire des pays danubiens*, Sofia, 1932; *Istoria Bulgariei*, vol. I, Sofia, 1954.

[6] *Die Völkerbewegung an den unteren Donau*, Viena, 1937.

[7] *Die Enstehung der romanischen Völker*, Halle-Salle, 1939.

[8] Vezi *Istoria Bulgariei*, vol. I, Sofia, 1954.

năvălirilor slave şi bulgare" (II, p. 372), fără a le recunoaşte nici o legătură cu Dacia.

Spre aceasta, spre nord adică, ei s-ar fi îndreptat, arată mai departe autorul, ignorînd total realităţile istorice, abia la sfîrşitul secolului al X-lea — după ce regii arpadieni constituiseră deja statul ungar —, sub forma păstorilor de oi, ajungînd în secolul al XII-lea, după decăderea şi descompunerea pecenegilor, în regiunile Ţării Bârsei, ale Făgăraşului, ale Sibiului, Hunedoarei şi Caraşului, care „nu erau încă legate de organizaţia administrativă maghiară" (p. II, 373). Pe aceeaşi cale, a păstoritului, ei ar fi pătruns apoi în păşunile din Munţii Metalici ai Transilvaniei, ai Gilăului şi ai Bihorului. La începutul secolului al XIII-lea, afirmă autorul, numărul românilor era însă destul de mic şi el ar fi început să crească numai după năvălirea tătarilor la 1241. Aserţiunea nejustificată a lui d'Eszlary e infirmată însă chiar de către documentele publicate de istoricii maghiari şovini din perioada horthystă, care, într-o culegere de documente editată în 1941[9] nu puteau cita, cu privire la Transilvania, decît 49 de documente, dintre care 12 se referă la români, constatîndu-se, deşi fără voia autorilor, că în 1222 saşii colonizaţi în Transilvania au primit dreptul de uzufruct în „silva Blaccorum", recunoscîndu-se încă din 1224 existenţa unei „terra Blaccorum"[10]. Documentele maghiare menţionează de asemenea participarea nobililor români la dietele din 1291 şi 1355, alături de nobilii secui şi saşi. În Maramureş, continuă d'Eszlary, ar fi fost colonizaţi între 1285 şi 1287, chiar de către regele Ladislau al IV-lea Cumanul, spre a fi întrebuinţaţi ca element de apărare militară pentru frontierele nord-estice ale Ungariei (II, p. 374), aşa după cum cei din sud ar fi fost utilizaţi pentru apărarea frontierelor din această parte. Făcînd această afirmaţie el ignorează însă faptul că în 1276 cnejii români din Maramureş, ameninţaţi de presiunea regilor Ungariei, se aliază împotriva acestora cu Ottokar, regele Boemiei, şi că la 1453 Ioan de Hunedoara, regentul Ungariei, recunoştea posesiunile de la Vişeu pe care cnejii Petru Mîndra şi Nan le stăpîneau, ca moştenire de familie, încă din epoca regilor Ştefan cel Sfînt şi Ladislau cel Sfînt din secolul al XI-lea[11] şi că voievodatul Maramureşului s-a bucurat în întreg secolul al XIII-lea şi în prima jumătate a secolului următor de o autonomie care se ridica pînă la independenţă[12].

Un nou impuls pentru emigrarea românilor din Balcani l-ar fi constituit, după aprecierea incompetentă a lui d'Eszlary, năvălirea turcilor, în secolele al XIV-lea şi al XV-lea, cînd bulgarii, fiind agricultori, au rămas legaţi de pămîntul lor, în timp ce românii, care erau păstori de oi şi-ar fi găsit „o nouă patrie" în Principatele Române din stînga Dunării şi în Ungaria. Această emigraţie — continuă autorul emigrat—ar fi fost sensibilă mai ales în epoca angevinilor (secolul al XIV-lea), cînd de la est de rîurile Cerna şi Timiş, pînă în Ţara Bârsei şi pînă în ţinuturile secuilor din Trei Scaune, din vîrfurile înzăpezite ale Carpaţilor Transilvaniei şi pînă în valea Crişului şi a Someşului s-ar fi creat o lungă linie de «noi colonii» (*novae plantationes*), tot aşa cum dinspre frontierele de sud ar fi sosit alte grupuri care ar fi fost fixate în comitatele nordice Bereg, Maramureş şi Ung „unde regii din dinastia arpadiană invitaseră fără succes colonişti unguri şi germani" (II, p. 374).

În veacul al XV-lea, arată în continuare d'Eszlary, toţi aceşti colonişti, ca şi cei veniţi din alte părţi „s-au contopit apoi cu clasa unită a şerbilor" (II, p. 374).

Problema, într-un ansamblu mai larg, pentru a micşora importanţa populaţiei româneşti, e tratată şi în capitolul „Les immigrants", nume sub care se înţeleg acele po-

[9] *Documenta historiam Valachorum. In Hungaria illustrantia usque ad annum 1400*, p. Chr., Budapesta, 1941.

[10] Cf. Ion Moga, *Păreri istorice ungureşti privitoare la românii din Transilvania medievală*, Sibiu, 1941, p. 6, 11.

[11] Ioan Mihaly, *Diplome maramureşene*, Maramureş, Sighet, 1900, p. 367.

[12] Vezi Al. Filipaşcu, *Le Maramureş*, Sibiu, 1944.

poare care își căutau o patrie, dar în rîndul carora, ca vechi autohtoni, românii nu au ce căuta, arătînd că imigranții reprezentau două grupuri de populații: occidentale și orientale. Din occident, arată autorul, au venit încă din secolul al X-lea, provocate de condițiile unei vieți economice vitrege și atrase de terenurile neexploatate și de politica demografică a regilor Ungariei care urmăreau sporirea locuitorilor regatului, numeroase grupuri de germani, valoni, cehi și italieni, punctul culminant al imigrației occidentale atingîndu-se în secolul al XII-lea, în urma celei de-a doua cruciade, prin venirea și colonizarea elementelor saxone și flamande din regiunea Rinului, a Flandrei și a Mosellei. Imigranții orientali sînt reprezentați de pecenegi și uzi în secolul al XI-lea, alături de care sînt menționați în secolul al XII-lea rușii, croații, cumanii și românii (veniți din sud), care, ca și sașii și secuii, ar fi fost destinați apărării frontierelor (I, p. 174 178).

Alături de cele 10 popoare imigrante care au bătut la poarta Ungariei ar fi fost astfel, în secolul al XII lea, și românii, veniți, după cum arată fantezia autorului și colonizați în urma sașilor și în urma secuilor, deși arheologia[13] și toponimia[14] Transilvaniei în cea mai mare parte e strîns legată, ca vechi autohtoni, de numele și de viața lor. Despre existența românilor în Transilvania înainte de venirea maghiarilor, d'Eszlary ar fi putut găsi concludente relații în însăși *Gesta Hungarorum*, cea mai importantă cronică maghiară, al cărei autor, notarul Annonymus al regelui Bela al II lea (1131 — 1141), vorbește amănunțit despre românii aflați aici în secolul al X-lea, despre voievozii lor Gelu, Menumorut și Glad și despre luptele de apărare ale acestora împotriva invadatorilor [15].

Surprinzătoare, în legătură cu aceste imigrații, dintre care a românilor e pură invenție, este însă părerea autorului despre răspîndirea și densitatea populației maghiare din această perioadă, afirmînd că *„de la frontierele Austriei și pînă la Carpații de Est, ungurii au trăit, din punct de vedere etnic, într-o masă unită, compactă”* și că această unitate *„n-a putut fi dezagregată prin acțiunea de colonizare a secolului al XII-lea”* (I, 179). Cum au putut pătrunde deci în această masă unită și compactă atîtea grupuri de imigranți, dintre care unele, după cum arată autorul, au fost direct solicitate (I, p. 176 — 179)? D'Eszlary ar putea medita mai adînc asupra unei astfel de situații.

Problema, în ceea ce privește „imigrația românilor”, aceasta fiind pentru d'Eszlary un adevărat *bête noire*, e dezbătută și în capitolul consacrat situației religioase a Ungariei (I, p. 382), în care se afirmă că biserica ortodoxă, care, din lipsă de credincioși, nu s-a putut aclimatiza în această țară în secolele XII — XIV, ar fi ajuns totuși la o situație remarcabilă în secolul al XV-lea prin „românii imigrați” în Transilvania (I, p. 373). Autorul ar fi trebuit să știe însă că biserica ortodoxă din Transilvania n-a așteptat secolul al XV-lea pentru a se „aclimatiza” deoarece credincioșii ei, românii, au fost ortodocși de la început, înainte de constituirea statului catolic ungar și că încă din secolul al X-lea, la 950, izvoarele bizantine Skylitzes, Kedrenos, Zonaras, menționează în Transilvania activitatea episcopului Ieroteiu [16] cunoscut și de istoricul maghiar Thalloczy[17], tot așa cum în secolul al XIII-lea și al XIV-lea înflorea în nordul Maramureșului importantul centru de cultură ortodoxă de la mănăstirea

[13] C. Daicoviciu, *Problema continuității în Dacia*, în „Anuarul Institutului de studii clasice”, III, 1936—1940, p. 222 — 231; *La Transylvanie dans l'Antiquité*, București, 1945.

[14] N. Drăgan, *Toponimie și istorie*, Cluj, 1924; *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și onomasticei*, București, 1933. Ion Moga, *Les roumains de Transylvanie au Moyen Age*, Sibiu, 1914, Iorgu Iordan, *Nume de locuri românești in R.P.R.*, București, 1952; *Toponimia românească*, București, 1963.

[15] *Gesta Hungarorum* (capitolele XXIV—XXVII).

[16] Cf. I. Lupaș, *Studii istorice*, V, Sibiu-Cluj, 1945—1946, p. 40, 66, 67, 68.

[17] Thalloczy Lajos, *Adalékok az ó -hit Magyarországon* (Contribuții la istoria vechii credințe în Ungaria), „Századok”, 1896, p. 199.

Peri, „stavropighie" a patriarhiei din Constantinopol, al cărei egumen purta titlul de exarh patriarhal avînd jurisdicție asupra Beregului, Ugocei, Sălajului și Bistriței [18].

Acestea fiind opiniile istoricului emigrat despre funcția și puterea instituțională a coroanei „Sf. Ștefan" și despre patria de origine, despre formarea poporului român, la care se adaugă și aserțiunile despre voievodatul și autonomia Transilvaniei, nu e deci de mirare că lucrarea lui d'Eszlary, lipsită de informația documentară și de obiectivitatea științifică necesară, a fost criticată de către specialiștii în problemele discutate de dînsul [19].

N-am putea însă încheia aceste note fără a ne exprima mirarea pentru faptul că mai există încă „istorici" care, chiar în lipsă de argumente valabile, abordează probleme esențiale din istorie ca: patria, originea și formația etnică a unui popor.

V. Netea

[18] Cf. Ștefan Meteș, *Mănăstirile românești din Transilvania și Ungaria*, Sibiu, 1936, p. 170—177.

[19] Vezi Emile Tersen, *Histoire des institutions politiques hongroises*, Paris, 1961, *France-Hongrie*, p. 57—59; *Ștefan Pascu*, în „Revista de referate și recenzii", Istorie-Etnografie, București, 1964, nr. 4, p. 182—185.

APOSTOLOS E. VACALOPULOS, Ἱστορία τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ. Β[1]. Τουρκοκρατία *1453—1669*. Οἱ ἱστορικὲς βάσεις τῆς νεοελληνικῆς κοινωνίας καὶ οἰκονομίας (Istoria neoelenismului. II[1]. Stăpînirea otomană 1453—1669. Bazele istorice ale societății și economiei neogrecești),

Thessaloniki, 1964, XI + 501 p.

După aproape trei ani de la apariția primului volum[1], prof. Apostolos E. Vacalopulos de la Universitatea din Salonic a reușit să dea la lumină prima parte din al II-lea volum, care cuprinde epoca stăpînirii otomane de la 1453 pînă la 1669, anul cînd marea insulă grecească Creta a căzut sub turci. În această epocă, cum spune autorul în introducere, se întregește stăpînirea otomană asupra regiunilor grecești și, începînd cu secolul al XVII-lea încetează regresul continuu al culturii și al civilizației și încep să apară semnele îmbucurătoare ale unui progres economic și cultural care prevesteau zorile unei noi epoci de renaștere politică a poporului grec.

Volumul al II-lea, din motive practice, a fost împărțit în două părți. În prima parte, care formează un tot unitar, se arată metodic cum se reface și se organizează lumea grecească după căderea Constantinopolului, din ce provincii, din ce clase și pături sociale provine și cum apar treptat germenii noii societăți. De altfel, în subtitlul cărții se indică clar că în această primă parte a volumului al II-lea sînt tratate bazele istorice ale societății și economiei neogrecești. În cea de-a doua parte a volumului al II-lea, care va fi mai mică, autorul va trata, cum anunță în introducere, frămîntările ideologico-religioase care au avut loc în rîndurile grecilor în această epocă și luptele acestora pînă la căderea Cretei (1669).

Autorul nu este de părere, cum cred unii istorici, că îndată după căderea Constantinopolului (1453) se termină evul mediu și începe neoelenismul. Prof. Vacalopulos susține că primele două secole după căderea Constantinopolului (1453—1669) formează „adevăratul ev mediu grecesc". În această epocă, poporul grec și-a pierdut independența și

[1] Despre acest volum a apărut în revista „Studii", XVI (1963), nr. 6, p. 1 432—1 436, o recenzie semnată de Olga Cicanci.

ducea o viaţa de sclav. Această epocă întunecata nu fusese pînă acum cercetată temeinic, fiindca, precum spune autorul, „istoriile cunoscute pînă astăzi ale poporului grec fac un salt foarte mare, trec sub tăcere tratarea metodica a acelei epoci şi ajung în grabă la epoca de dezvoltare economică şi culturală a neoelenismului pe la mijlocul secolului al XVII-lea". În continuare, autorul susţine că cele cîteva lucrari scrise despre acea epocă au un caracter general, în care nu sînt tratate evenimentele în profunzime, tocmai în acele secole în care trebuie căutate bazele istorice ale societăţii neogreceşti. Atenţia autorului se îndreaptă deci asupra acestei epoci întunecate şi reuşeşte într-adevăr s-o prezinte cu o deosebită competenţă.

Noul volum al prof. Vacalopulos cuprinde patru mari capitole, cu mai multe subcapitole şi paragrafe.

În primul capitol, intitulat *Anii grei ai robiei*, autorul se ocupă de situaţia raialelor şi în special de cea a ţăranilor în timpul stăpînirii otomane. Se arată contribuţia raialelor, şi în special a grecilor, în organizarea Imperiului otoman; cum se lucra pămîntul şi ce obligaţii fiscale aveau ţăranii; rolul pe care îl jucau marii feudali timarioţi; viaţa ţăranilor iobagi şi a celor numiţi „liberi"; sistemul fiscal otoman obişnuit în acea vreme etc. Mai departe, autorul se opreşte asupra situaţiei ţăranilor greci în secolele al XVI-lea şi al XVII-lea şi ne dă ştiri preţioase din canunamele (condici), referitoare la marile centre agricole Lamia, Tricala, Naupact, Larissa etc., din registrele unor moşii şi din descrierile unor călători. Autorul ajunge la unele constatari interesante; ne mărginim să amintim numai că în timp ce locuitorii turci din oraşe dădeau o zeciuială de o chilă la zece, iar turcii de la ţară 1 chilă şi jumătate la zece, sau 12,5 la 100, locuitorii creştini dădeau 2 chile la 15, adică 13,3 la 100. În aceeaşi proporţie predau şi bumbacul, vinul etc. Autorul se ocupă şi de celelalte dări pe care ţăranii greci erau obligaţi să le plătească şi de pe pămînturile avute în proprietate etc. De asemenea, arată că situaţia ţăranilor care locuiau în insulele aşezate departe de ţărm era mai bună, întrucît în aceste insule nu erau stabiliţi turci. Principalii asupritori ai ţăranilor erau spahii timarioţi şi reprezentanţii lor administrativi. Viaţa de la ţară era mult mai grea decît în oraşe şi de aceea ţăranii părăseau satele lor şi se duceau în oraşe. Înfăţişînd toate aceste probleme, credem că era necesar ca autorul să arate şi rolul asupritor al feudalilor greci, a căror exploatare nu diferea mult în comparaţie cu aceea a feudalilor turci.

Prof. A. E. Vacalopulos se ocupă şi de situaţia de la oraşe şi insistă asupra activităţii deţinătorilor de capital care aveau o mare influenţă în Imperiul otoman. Ultimul paragraf al primului capitol este consacrat trecerii la mahomedanism a creştinilor. Autorul prezintă diferite aspecte ale acestei probleme: trecerea la mahomedanism în grupuri mai mari, individual sau pe familii. De asemenea, se expune semnificaţia strîngerii unei cincimi din numărul fiilor de creştini în vîrstă de 15 — 20 de ani, care se efectua la fiecare 5 ani, aceşti copii fiind destinaţi vestitului corp al ienicerilor. Dar, pe lîngă acest tribut, se mai strîngeau şi alţi copii, de o vîrstă mai fragedă, de la 6 la 10 ani, înrolaţi mai tîrziu în corpul numit al icioglanilor, care se afla în serviciul seraiului sultanului. Strîngerea acestor copii era o grea lovitură pentru toţi locuitorii creştini ai Peninsulei Balcanice şi din cauza aceasta mulţi dintre ei fugeau în ţări creştine. În Grecia, strîngerea copiilor mai mari a început să slăbească în secolul al XVII-lea şi se pare că a încetat după 1705, cînd locuitorii din oraşul Nausa s-au răzvrătit împotriva acestui procedeu barbar. Acţiunea de strîngere a copiilor mai mici, destinaţi corpului icioglanilor a continuat însă pînă pe la mijlocul secolului al XVIII-lea.

În capitolul al II-lea, prof. Vacalopulos tratează despre fuga grecilor în munţi şi în locuri mai ferite sau peste hotare pentru a scăpa de suferinţele robiei. Ei se refugiau în diferite părţi ale Greciei, aflate sub stăpînirea veneţienilor, sau în Italia, Sicilia, Iberia,

Georgia, Caucaz etc. Într-un alt paragraf, autorul se ocupă de emigrările populației din cauza activității piraților turci și frînci în Marea Ionică și Marea Egee. Pe la mijlocul secolului al XVI-lea se observă o slăbire a activității piraților și o creștere a prosperității insulelor grecești, care au început pe la sfîrșitul secolului al XVII-lea să fie din nou intens populate.

Capitolul al III-lea, pe care autorul îl intitulează *Organizarea și reconstituirea lumii neogrecești*, are patru paragrafe. În primul paragraf, „Biserica ortodoxă după căderea Constantinopolului", se înfățișează activitatea primului patriah ecumenic după căderea Constantinopolului, relațiile patriarhiei ecumenice cu statul otoman, privilegiile ei, precum și marele centru mănăstiresc de la Muntele Athos. Autorul scoate în evidență ajutorul pe care l-au primit în timpuri de grea încercare diferite mănăstiri din partea domnitorilor români, nu numai în bani, ci și în obiecte, manuscrise și cărți bisericești tipărite la Iași, București, Rîmnic, Tîrgoviște, Snagov etc. și arată că, grație ajutorului generos primit din partea domnilor din Țara Românească și Moldova, Muntele Athos s-a bucurat de „o nouă perioadă de avînt economic și cultural".

În paragraful următor, „Situația culturii după căderea Constantinopolului", autorul înfățișează mișcarea culturală în provinciile grecești ocupate de venețieni, activitatea învățaților greci în Apus în secolele al XVI-lea și al XVII lea, legăturile lui M. Crusius cu Grecia și mai ales cu învățații greci, cultul clasicismului și disprețul pentru limba „populară" etc.

În paragraful al treilea, prof. Vacalopulos se ocupă mai ales de administrația orașelor și a satelor în timpul dominației otomane, de rolul pe care l au jucat fruntașii burgheziei grecești cunoscuți sub numele de cotzabași, termen care în limba greacă a ajuns să aibă un sens peiorativ, să însemne grosolan, asupritor. De asemenea, autorul amintește de unele privilegii de care se bucurau anumite comunități din Pind sau din insulele Ciclade și Dodecanez. Prof. Vacalopulos vorbește și de breslele sau isnafurile care în timpul stăpînirii turcești au jucat un rol important în administrația locală, apărînd atît interesele breslelor, cît și pe cele ale comunităților. Autorul amintește că în secolul al XVII-lea a fost la Tricala și o breaslă de femei care fabricau săpun.

În ultimul paragraf, intitulat „Armatolii și cleftii", autorul arată cauzele care au contribuit la nașterea armatolicurilor în Tesalia, în timpul lui Murat al II-lea (1421 1451) și care apoi, încetul cu încetul, s-au răspîndit și în celelalte regiuni grecești. În timpul lui Suleiman I, întreaga Grecie era organizată în armatolicuri. Principalul scop al armatolilor era păstrarea ordinii și nimicirea cefților și a răufăcătorilor, care activau pretutindeni. Numărul cefților crescuse foarte mult, deoarece mulți țărani preferau să fuga în munți și să trăiască liberi decît să suporte viața impusa de asupritori. În multe părți ale Greciei, cleftii au reușit să țină un timp sub controlul lor principalele trecători. La această acțiune au contribuit și armatolii, care de multe ori colaborau cu ei împotriva turcilor și de aceea sultanul Murat al IV-lea a încercat, fară a reuși, în 1637, să desființeze armatolicurile și să le înlocuiască cu gărzi turcești. Într-un paragraf special, autorul se ocupa de viața cleftilor, de tactica lor de luptă etc.

În ultimul capitol, prof. Vacalopulos se ocupă de diferitele strămutări ale populației grecești în interiorul Greciei sau de emigrări peste hotare, precum și de formarea burgheziei grecești de la orașe. Sînt aratate principalele centre comerciale, care au căpatat o dezvoltare economică deosebita, avînd nevoie de brațe de munca. Astfel, mulți țărani în căutarea unui trai mai bun s au stabilit în orașele Larissa, Salonic etc. sau în centrele miniere, cum a fost cel de la Sidirocapsas,

unde se scoteau metale prețioase, argint și aur, care erau apoi prelucrate în peste 500—600 de cuptoare, la care lucrau peste 6 000 de albanezi, greci, evrei, români, sîrbi și turci. Venitul sultanului din această exploatare minieră se ridica între 18 000 și 30 000 de ducați lunar. Creșterea populației de la orașe era sprijinită de politica sultanilor, care căutau să populeze regiunile slab locuite de lîngă orașele mari. De exemplu, în Tracia au avut loc colonizări masive de greci, albanezi, sîrbi, bulgari și unguri. Autorul se ocupă de asemenea și de colonizările grecești din Asia Mică.

Într-un alt paragraf, prof. Vacalopulos tratează despre emigrarea grecilor în Europa centrală, mai ales în Serbia, Principatele Române, Austria și Ungaria, Polonia etc. Aici autorul insistă asupra companiilor grecești din Transilvania. De asemenea vorbește în treacat de negustorii greci din Țara Românească și Moldova. Grecii stabiliți în Europa centrală au contribuit mult la dezvoltarea cultural-economică a grecilor rămași în locurile lor de baștină. Rudele și compatrioții primeau mereu ajutoare materiale substanțiale.

Într-un ultim paragraf, cu care se încheie volumul, prof. Vacalopulos tratează despre mișcarea comercială în insulele din Arhipelagul grecesc : Creta, Cipru. Chios, Dodecanez, Ciclade etc. De asemenea, autorul se oprește și asupra concurenței din partea negustorilor venețieni și francezi.

Volumul al II-lea, partea I, este completat cu șase hărți interesante, dintre care ultima arată emigrările populației grecești în interiorul Peninsulei Balcanice și în Europa centrală. De asemenea, în volum se află și 14 ilustrații, reproduse din opere rare, dintre care cele mai multe înfățișează orașe și cetăți vechi grecești. Volumul se încheie cu un indice de persoane, de localități și de cuvinte în limba greacă, precum și de un al doilea indice de nume și de cuvinte străine. Cu privire la acești indici avem de observat că era mai bine dacă indicele de nume, de persoane și de localități era separat de cel de cuvinte. Apoi am fi preferat un indice analitic în locul celui simplu, care indică numai cifrele paginilor, iar în locul indicelui de cuvinte, unde sînt numai înregistrate cuvintele rare, am fi vrut un glosar, în care să găsim și explicația cuvintelor, mai ales că multe din ele sînt străine și semantica lor e necunoscută de cititori. Sîntem siguri că majoritatea cititorilor nu cunosc termenii : ἀπαλταδόροι, σαραϊδαρχῖοι, κοτζιάσηδες, κεπετζῆδες, μισιρτζιασλῆδες, ἀκτάρδες, μηιτατζῆδες, ζεϊνερτζῆδες, μεχτζῆδες etc. (p. 312). Sînt denumiri de meseriași, date în forma lor turcească, care circulau pe atunci și care necesită o explicație pentru cititorul de astăzi, ca să înțeleagă textul. Într-adevăr, era un efort în plus, dar necesar, de aceea sperăm că în a doua ediție autorul va ține seamă de doleanța noastră.

Volumul pe care l-am prezentat cuprinde un bogat material expus metodic și cu multă claritate. Autorul utilizează o vastă bibliografie greacă și străină, care este trecută la sfîrșit în peste 30 de pagini. În bibliografie întîlnim și numele unor istorici români, sîrbi, bulgari, unguri etc. Prof. Vacalopulos tratează diferitele probleme cu un spirit critic înaintat, progresist. Domnia-sa a părăsit metoda înaintașilor săi, care legau istoria Greciei de anumite persoane și de clasa stăpînitoare, și a adoptat o nouă metodă : pe dînsul nu-l preocupă clasa dominantă, ci poporul grec și de aceea utilizează în mare măsură materiale legate de viața acestui popor. Istoria profesorului de la Salonic interesează nu numai pe greci, ci și pe celelalte popoare balcanice, care au avut o soartă asemănătoare și au avut strînse relații între ele. Este suficient să amintim că în așa-zisele „companii grecești" din Austria și Ungaria nu erau numai negustori greci, ci și români, bulgari, sîrbi, care lucrau laolaltă. De aceea opera prof. Vacalopulos va putea servi și istoricilor noștri medieviști.

N. Camariano

REVISTA REVISTELOR

„Zeitschrift für Geschichtswissenschaft",

an. XI (1964), nr. 1—8, Berlin, Deutscher Verlag der Wissenschaften, 1 524 p.

Cele opt numere ale revistei istoricilor din R. D. Germană apărute în cursul anului 1964 conțin un material bogat și variat de istorie națională și universală, axat îndeosebi pe probleme privind istoria mișcării muncitorești, istoria medie, modernă, contemporană, critica istoriografiei burgheze, precum și recenzii și note bibliografice din literatura de specialitate din numeroase țări.

Dintre materialele referitoare la istoria mișcării muncitorești remarcăm în primul rînd cuprinzătorul studiu al lui R. Dlubek și E. Engelberg despre *Internaționala I și mișcarea muncitorească din Germania* (nr. 6). Pornind de la aprecierea lui V.I. Lenin că „Internaționala I a pus piatra fundamentală în lupta proletariatului pentru socialism", autorii prezintă, pe baza unei ample documentații, activitatea lui Marx și Engels pentru crearea Internaționalei I, înrîurirea ei asupra mișcării muncitorești din toate țările, lupta dusă împotriva curentelor mic-burgheze (proudhonism, bakunism), precum și situația creată în urma trecerii capitalismului în stadiul imperialist și sarcinile noi puse la Congresul de la Haga din 1872.

Legăturile lui Marx și Engels cu mișcarea muncitorească americană în perioada dintre prima și a doua Internațională este titlul unui studiu al lui K. Oberman (nr. 1), în care se arată influența pe care au avut-o întemeietorii socialismului științific în această perioadă în special la Chicago și New York, răsunetul articolelor lor apărute în presă, precum și larga circulație a lucrărilor scrise de ei. Urmărind activitatea lui *Wilhelm Wolf ca redactor la „Neue Rheinische Zeitung" în 1848 — 1849* (nr. 4), W. Schmidt ne oferă un interesant și bine documentat articol asupra activității unuia dintre cei mai apropiați colaboratori ai lui Marx și Engels în perioada formării Ligii comuniștilor și a avîntului revoluționar din 1848, care a reușit împreună cu aceștia să dea cea mai bună și mai combativă revistă germană din acea epocă.

Într-un studiu privind *Internaționala a II a și problemele războiului și ale păcii. Cu ocazia celei de-a 75-a aniversări a creării Internaționalei a II-a* (nr. 5), R. Bauer se ocupă de poziția avută de această organizație în lupta împotriva politicii de anexiuni teritoriale și creare de focare de război. Un interes aparte prezintă poziția Internaționalei a II-a și a proletariatului român în problema războaielor balcanice. Tot în legătură cu istoria mișcării muncitorești trebuie amintite și articolele lui A. Reisberg, despre *Lenin și reuniunea de la Zimmerwald. Cu privire la istoria unității de acțiune internațională* (nr. 5) și W. Bartel, *Gruparea Spartacus în lupta clasei muncitoare din Germania pentru înce-*

tarea imediată a războiului după greva din ianuarie 1918 (nr. 5). În primul, se scoate în relief activitatea lui Lenin şi a bolşevicilor la Zimmerwald, activitate care constituie un model de înţelegere concretă marxistă a situaţiei, de unde şi importanţa ei pentru mişcarea muncitorească internaţională; cel de-al doilea prezintă eforturile duse în Germania de membrii grupării Spartacus pentru a mobiliza masele şi soldaţii de pe front în scopul de a se pune capăt războiului imperialist.

Ca material pentru combaterea ideologiei burgheze se remarcă îndeosebi studiul lui W. Berthold, G. Lozek şi H. Meier, *Tendinţele de dezvoltare a opiniilor istorico politice în Germania de vest* (nr. 4), în care se urmăresc principalele orientări din istoriografia vest-germană din ultimul deceniu, începînd cu istoricii grupaţi în jurul lui H. Rothfels şi continuînd cu G. Ritter, asociaţia Ranke, naţionaliştii cu tendinţe profasciste făţişe etc. Se arata concepţiile revanşarde, agresive ale lui F. Fischer şi ale discipolului său I. Geiss, poziţia mai liberală şi mai pacifistă, dar totuşi anticomunistă, a lui U. Novack, apologia imperialismului în opera lui G. Ritter, orientarea realistă, însă făţiş ostilă regimurilor democratice a lui G. Mann, încercarea lui H. Rothfels de a merge pe o linie de mijloc faţă de tendinţele conservatoare ale lui Ritter şi cele mai flexibile ale lui Mann. În privinţa membrilor asociaţiei Ranke, se arată că ei nu au o poziţie atît de bine definită ca ceilalţi, începînd prin a susţine fascismul (G. Franz, G. A. Reine, E. Hölzle, M. A. Boehm, A. Seeberg, W. Frauendinst, H. G. Seraphim, W. Schüssler), apoi lepădîndu-se de el, dar urmînd în mod constant interesele marii burghezii. Curentul neofascist se află sub influenţa directă a cercurilor militariste. În ciuda divergenţelor aparente, pe toţi aceşti istorici vest-germani îi uneşte aceleaşi principii anticomuniste, aceleaşi tendinţe şovine şi expansioniste; la toţi se vădeşte aceeaşi criză ideologică, manifestată în precumpănirea „teoretizărilor", în folosirea cu precădere a metodelor individualizante [1].

Aspectele pe care le îmbracă actualmente ideologia vest-germană în problemele Răsăritului şi schimbările doar de formă şi nu de conţinut care s-au produs în acest domeniu formează obiectul unui studiu aparte a lui R. Goguel, *Politica răsăriteană şi cercetarea Răsăritului. Continuitate şi discontinuitate* (nr. 8).

În domeniul istoriei medievale, articolul lui Thea Büttner *Probleme ale feudalismului în Africa în perioada precolonială* (nr. 3) continuă discuţia privitoare la alte forme decît cele „tradiţionale" ale dezvoltării feudalismului, problemă abordată deja de un număr de studii apărute în revista istoricilor germani [2], precum şi în alte publicaţii [3].

În regiunile de la sud de Sahara, dezvoltarea relaţiilor de producţie feudale a avut ca bază, după părerea autoarei, un nivel al forţelor de producţie relativ înalt, ceea ce a şi făcut posibilă apariţia şi dezvoltarea societăţii pe clase în formaţiuni statale ca Ghana (secolele IX — XI), Mali (secolele XII — XIV), oraşele-state Ife şi Benin de pe coasta golfului Guineea, apoi Kilwa, Mombasa, Malindi, So-

---

[1] Vezi şi A. I. Danilov, *Probleme teoretice şi metodologice ale ştiinţelor istorice oglindite în istoriografia burgheză din R.F.G.*, în „Anal. rom.-sov.", seria Istorie, an. XIV (1960), nr. 2, p. 121 — 145; E. Hoffmann, *Zum Entwicklung der west-deutsche Geschichtsschreibung*, în „ZGW", an. VIII (1960), nr. 8, p. 1 811 — 1 831; *Critica unor aspecte ale istoriografiei burgheze*, Bucureşti, 1959; I. S. Kon, *Die Geschichte des 20 Iahrhunderts*, Berlin, Akademic Verlag, 1964.

[2] Cf. E. Müller-Mertens, *Vom Regnum Teutonicum zum Heiligen Römischen Reich Deutscher Nation*, în „ZGW", 1963, nr. 2; E. Werner, *Einige Charakteristika der vorde- und mittelalterischen Feudalismus*, în „ZGW", 1963, nr. 3.

[3] Vezi, de exemplu, Koji Izuki, *What exists betwen Oriental and Occidental History*, în *East and West*, Roma, 1961. Cf. şi G. I. Lozmanova, *Ein japanischer Historiker gegen europazentrische Konzeptionen der Weltgeschichte*, în „Sowjetwissenschaft", Gesellschaftliche Beitrage, 1962, nr. 2.

fala ş.a. pe coasta Africii de vest (secolele XII — XVI), regatul feudal etiopian (secolele XIII), statele Songhai, Borun, Congo, Loango, Lunda, Monomtapa (secolele XV — XVI), formaţiunile mai recente din secolele XVIII — XIX, statele Buganda, Ruanda, Urundi, Ashanti, Dahomey, în sfîrşit statele populaţiilor Fulbe, Zulu şi Matabele. Stadiul diferit pe care îl prezintă aceste formaţiuni feudale în cadrul istoriei universale, ca şi deosebirile faţă de Europa, trebuie explicate avîndu-se în vedere că chiar în Europa există regiuni care prezintă particularităţi în cadrul orînduirii feudale, ca de pildă Insulele Frisice (Friesland), Islanda, părţi din Scandinavia. Ca atare, teoriile care neagă existenţa unui feudalism în această parte a lumii sînt neştiinţifice, după cum sînt cu totul străine de ştiinţă şi încercările de a se nega lupta de clasă în statele africane, sub motivul că ar fi vorba de „societăţi fără clase"[4].

În continuare, se arată că, pe lîngă procesul intern de formare a claselor antagoniste, în Africa mai apare şi procesul extern de supunere a unor populaţii de către altele, în special de supunere a agricultorilor de către crescătorii de vite (de exemplu statele din apusul şi centrul Africii ca Buganda, Ankole, Ruanda, cele din Sudanul de vest şi central, ca Bornu Kanem, formaţiunile politice ale populaţiei Fulbe), proces care grăbeşte destrămarea democraţiei militare şi apariţia statului la popoarele cuceritoare, ca de exemplu în secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea la Zulu şi Matabele, Herero şi Fulbe. Exploatarea se practica prin perceperea de rentă feudală, prin prestaţii în produse şi sclavi, dar şi prin obligaţia la servicii militare după sistemul feudal. De asemenea se constată o serie întreagă de forme de dependenţă a comunităţilor vicinale faţă de puterea centrală, ca de pildă în regatul Congo, la Bornu-Kanem, Buganda şi populaţiile Fulbe. Formarea domeniilor feudale prezintă diferenţe faţă de Europa, datorită marilor întinderi nepopulate, precum şi posibilitaţii comunităţilor de a se deplasa uşor dintr un loc în altul, ceea ce le apropie de tipurile de feudalism nomad cunoscute în Asia.

Datorită ritmului încet de dezvoltare a forţelor de producţie, a fost posibilă menţinerea pînă tîrziu a unor puternice rămăşiţe ale comunei primitive, precum şi folosirea pe scară mare a robilor. În cadrul relaţiilor feudale, arată Thea Büttner, folosirea robilor n-a îmbrăcat numai forma sclaviei patriarhale, care de altfel era depăşită, ci şi o formă mult mai largă, munca servilă fiind utilizată în agricultură, meserii, extragerea minereurilor, ba chiar şi în administraţie şi armată, cum s-au petrecut lucrurile în statele Fulbe în secolele XVIII — XIX. De cele mai multe ori însă, relaţiile care legau pe robi de stăpînii lor erau de natură feudală, după un sistem asemănător şerbiei europene. Un aspect interesant este şi organizarea clasei dominante pe baze gentilice, folosind vechea organizare de clan pentru constituirea ierahiei feudale sau recurgîndu-se la sistemul de familii regale lărgite, ca de pildă la Ashanti sau în statele Bantu[5].

În regiunile de la sud de Sahara, în cadrul formaţiunilor social-economice feudale, oraşele apar ca centre de comerţ, în special de tranzit, dar şi de meşteşuguri şi cultură. Un rol însemnat l-au jucat, în special în regatul Ghana, oraşele-state, deşi nici ele n au ajuns la un regim de autonomie şi privilegii. Satele aveau

---

[4] Vezi, de exemplu, J. Goody, *Feudalism in Africa*, în „Journal of African History", 1963, nr. 1 ; J. Maquet, *Une hypothèse pour l'étude des feudalités africaines*, în „Cahiers d'études africaines", 1961, II.

[5] Fenomenul prezintă interes şi pentru Europa, unde în feudalismul timpuriu clasa dominantă a imitat sistemul comunităţilor vicinale pentru a-şi organiza exploatarea satelor aservite. Cf. P. P. Panaitescu, *Obştea ţărănească în Ţara Românească şi Moldova. Orînduirea feudală*, Bucureşti, Edit. Acad. R.P.R., 1964, p. 277—278. În legătură cu sistemul imaginar de înrudire a suveranilor europeni, vezi şi F. Dölger, *Die Familie der Könige im Mittelalter*, în „Hist. Jahrbuch.", XL, 1940.

şi ele meşteşugari, specializaţi în prelucrarea aurului, argintului, fierului, aramei; calfele şi ucenicii erau de obicei rude ale meşterului sau robi. Asociaţii de oraşe n-au existat, iar asociaţiile profesionale aveau mai mult un scop fiscal.

Studiul lui Ernst Werner, *Erezie, luptă de clasă şi toleranţă religioasă într-o regiune de contact între islamism şi creştinism: Bedr-ed-din şi Bürklüce Mustafa* (nr. 2), face parte dintre temele înscrise pe ordinea de zi a celui de-al XII-lea Congres internaţional al istoricilor de la Viena din 1965 şi are ca punct de plecare cunoscuta teză formulată de F. Engels în *Cu privire la originea creştinismului primitiv*, şi anume că veştmîntul religios ascunde de cele mai multe ori interese economice. În tratarea materialului, se urmăreşte sistematic stadiul problemei începînd cu lucrarea lui Fr. Babinger din 1921 şi sfîrşind cu studiile recente ale lui A. D. Novicev , problema izvoarelor, apoi cadrul istoric de după bătălia de la Ankara, cadrul religios dominat de concepţiile derviştilor şi în sfîrşit, ideile de umanitate şi toleranţă religioasă la Bedr-ed-din şi Bürklüce Mustafa.

Autorul, cunoscînd punctul de vedere al istoriografiei române, respinge afirmaţia lui Idrisi Bitlisi, după care apropierea lui Bedr-ed-din de Mircea cel Bătrîn s-ar datora „apropierii ereziei acestuia de religia creştină", şi adoptă explicaţia că domnul muntean a sprijinit acţiunea şeicului în scopul apărării independenţei Ţării Româneşti, ameninţată de expansiunea otomană. În privinţa mişcării ca atare, E. Werner subliniază faptul că ea depăşeşte ca durată şi proporţii Jacqueria şi războiul ţărănesc din Anglia. Numărul de oameni ridicat de mişcarea din Imperiul otoman întrece pe cel al Jacqueriei sau al rascoalei lui Wat Taylor; răscoala lui Mustafa, Torlak şi Bedr-ed-din a durat cu totul nouăzece luni, în timp ce mişcarea din Franţa a fost înăbuşită în două săptămîni, iar cea din Anglia într-o lună.

Mult mai important însă după părerea autorului este aspectul calitativ al problemei. Mişcarea din Imperiul otoman nu s-a mărginit să reproducă pur şi simplu tradiţionalele idei ale sectelor islamice despre egalitate şi libertate, ci a promovat o serie de idei noi despre toleranţa religioasă ca expresie a unei societăţi bine organizate. În locul unor religii stăpînitoare şi supuse, trebuia să apară o religie tolerantă şi alta tolerată, un nou ideal de stat care să unească într-un tot unic pe învingător şi învins. În noul stat trebuia să se ajungă la o sinteză în care culturile deosebite şi vrăjmaşe ce stăteau faţă în faţă de atîta vreme să se contopească într-o unitate superioară. Ideea de toleranţă, ca laitmotiv al concepţiilor sociale şi politice, trebuia să capete o nouă interpretare, omul apărînd într-o nouă lumină: lipsa de omenie a exploatării trebuie să cedeze locul relaţiilor bazate pe omenie.

În legătură cu discuţia purtată în anii trecuţi de către istoricii germani şi din alte ţări socialiste asupra caracterului Reformei şi al Războiului ţărănesc german [6], articolul lui G. Zschäblitz, *Cu privire la caracterul şi finalitatea istorică a Reformei şi a Războiului ţărănesc german* (nr. 2), vine să aducă o serie de noi precizări. Autorul se situează din capul locului pe poziţia — adoptată de altfel şi de secţia de medievistică a Asociaţiei istoricilor germani — că perioada de ascuţită luptă de clasă a Reformei şi Războiului

[6] Vezi, de exemplu, *Die früchburgerliche Revolution in Deutschland*, 2 vol., Berlin, 1961; O. G. Caikovskaia, *Über den Character der Reformation und Bauernkrieges in Deutschland*, în „Sowjetwissenschaft", 1957, nr. 6; M. M. Smirin, *Wirtschaftlicher Aufschwung und revolutionare Bewegung in Deutschland im Zeitalter der Reformation*, în „Sowjetwissenschaft", 1958, nr. 2; A. D. Epstein, *Reformation und Bauernkrieg in Deutschland als erste bürgerlich Reformation*, în „Sowjetwissenschaft", 1958, nr. 3; I. M. Grigorian, *К вопросу об уровне экономики, о характере Реформации и Крестьянской войны в Германии*, în „Вопросы истории", 1958, nr. 1; Macek, *К дискуссии о характере Реформации и Крестьянской войны в Германии*, în „Вопросы истории, 1958, nr. 3; S.M. Stam, *Чем же в действительности была Реформация в Германии?*, în „Вопросы истории", 1958, nr. 4.

țărănesc german poate și trebuie să fie socotită ca o „revoluție burgheză timpurie". De altfel, după cum remarcă și E. Müller-Mertens și E. Werner[7], pentru trecerea de la feudalism la capitalism, apusul și centrul Europei formează un cîmp de cercetare ideal. Se impune însă, după părerea autorului, o distincție între forma „clasică" a revoluției franceze și cea a revoluțiilor burgheze „timpurii", acestea din urmă oferind doar bazele unei viitoare lichidări a feudalismului, nu însă și soluționarea contradicției dintre noile forțe de producție și vechile relații de producție. În cadrul articolului, se analizează condițiile social-economice ale Germaniei în secolul al XV-lea, raportul de forțe dintre clase, trecerea de la capitalul cămătăresc la cel industrial, ajungîndu-se la concluzia existenței unei situații obiective revoluționare. Latura subiectivă a acestei situații revoluționare mai prezenta încă deficiențe, concretizate în confuzia soluțiilor de rezolvare a crizei.

Caracterul de revoluție burgheză timpurie al perioadei Reformei și Războiului țărănesc german este stabilit de autor pe baza următoarelor elemente : 1) prin manifestările ei obiective și scopul subiectiv, mișcarea, sub înrîurirea elementelor capitaliste care se nășteau, urmărea înlăturarea obstacolelor feudale ce stăteau în calea noului ; 2) ea se situează în pragul perioadei manufacturiere; 3) fazele desfășurării ei sînt caracteristice revoluțiilor burgheze și a celor burgheze timpurii ; 4) măsurile luate de masele țărănești și plebeiene în regiunile preluate în stăpînire erau în concordanță cu dezvoltarea societății pe baze capitaliste.

Pe tărîmul medievisticii sînt de asemenea de semnalat și studiul lui E. Müller-Mertens, *Geneza societății feudale în lumina izvoarelor scrise* (nr. 8), în care se subliniază necesitatea colaborării dintre istorici și arheologi în elucidarea unor probleme privind formarea feudalismului în regiunile stăpînite de romani și în cele care n-au cunoscut această stăpînire, precum și materialul lui H.-J. Diesner, *Vandalii și migrațiunea popoarelor* (nr. 8), destinat celui de-al XII-lea Congres internațional al istoricilor.

Dintre materialele de istorie modernă se remarcă studiul *Problema discutabilă a clasei, statului și națiunii în revoluția burgheză din Anglia*, de G. Schilfert (nr. 3), precum și miscelaneele *Progresul agricol și țăranii din Brandenburg înainte de reformele din 1807*, de H. H. Müller (nr. 4), și *Ludendorff sau Kühlmann? Deosebirile de vederi între înaltul comandament militar și guvernul imperial în timpul negocierilor de pace de la Brest-Litovsk*, de J. Petzold (nr. 5). Continuînd discuția începută de M. Dobb cu privire la căile de trecere de la feudalism la capitalism[8], G. Schilfert arată că în Anglia procesul de formare a națiunii burgheze a mers mînă în mînă cu revoluția burgheză și cu promovarea ideologiei puritane, ceea ce a dus, pe de o parte, la aceea că națiunea engleză apare ca o națiune tipic burgheză, iar pe de altă parte că revoluția burgheză, datorită caracterului național pe care l-a căpătat, a alunecat pe panta compromisului și a tradiționalismului. În privința situației agrare din Brandemburg, H.-H. Müller combate atît încercările unor istorici burghezi de a pune progresul înregistrat înainte de reforma din 1807 pe seama nobilimii feudale (G. F. Knapp, A. Meitzen, G. Hassen, G. Bellow, J. Kulischer, G. Czybulka), cît și tendința unor istorici din R. D. Germană (J. Kuczynski, J. Streisand, E. Langelüddecke) de a nega orice progres în această perioadă, precizînd că progresul a existat, însă el s-a datorat eforturilor maselor muncitoare și s-a realizat în cadrul unei ascuțite lupte de clasă. Referitor la rivalitatea dintre Ludendorff și Kühlmann, J. Petzold subliniază faptul că problema antagonismului dintre puterea militară și civilă din Germania în timpul primului război mondial trebuie privită în toată complexitatea ei, deoarece clasa dominantă a folosit, în funcție de scopul

[7] Vezi mai sus, p. 216, n. 2.

[8] Cf. *The Transation from Feudalism to Capitalism. A Symposion*, Londra, p. 17 și urm.

urmărit, cînd baioneta și tunul, cînd culisele diplomatice.

Istoria contemporană este ilustrată în primul rînd de studiul lui N. Madloch, *Lupta P.C.G. în 1925 împotriva pactului de la Locarno și pentru o politică externă democratică și pașnică a Germaniei* (nr. 2). Bazat pe un bogat material, în mare parte inedit, din arhivele Institutului german de marxism-leninism, autorul arată modul în care marea burghezie germană, cu ajutorul cercurilor imperialiste din Apus, urmărea să transforme din nou țara într-o mare putere militaristă și imperialistă și să ducă la îndeplinire planurile revanșarde prin pornirea de noi agresiuni. Împotriva acestor pregătiri, P.C.G. a pornit o luptă înverșunată și susținută, antrenînd în jurul său mase largi de oameni ai muncii. Lupta a fost deosebit de grea nu numai datorită ofensivei concentrice a reacțiunii, ci și dificultăților pricinuite în interiorul partidului de către grupul de extremă stîngă al lui Ruth Fischer și Masslow, care, pe de o parte, nega pericolul pactului de la Locarno, iar pe de altă parte slăbea partidul prin îndepărtarea elementelor devotate din rîndul simpatizanților, prin refuzul de a colabora cu social-democrații de stînga.

Proiectele hitleriste de subjugare a altor popoare și metodele sălbatice de realizare a lor sînt analizate de G. Förster, O. Groehler și G. Paulus în *Legătura dintre scopurile de război și planurile de război ale imperialismului german fascist* (nr. 6), de L. Berthold în *Sistemul terorismului hitlerist în Germania și atitudinea diferitelor clase și pături sociale* (nr. 1), de R. Jeske în *Politica de germanizare dusă de fascismul german în Polonia* (nr. 6). În primul se arată corelația dintre planurile de expansiune și subjugare economică ale monopolurilor germane și propagarea „noii ordini", a principiilor geopolitice și a „războiului fulger". Cel de-al doilea prezintă tabloul sumbru al guvernării naziste în Germania, guvernare bazată pe demagogie socială și teroare politică, care a costat numai această țară 6 600 000 de jertfe omenești. Un tablou tot atît de sumbru ne oferă și stăpînirea germană din Polonia, tratată în cel de-al treilea articol: anexarea unui teritoriu de 92 00(km cu 9 600 000 de locuitori, izgonirea autohtonilor și colonizarea masivă a germanilor, exterminarea polonezilor rămași prin muncă forțată (Tod durch Arbeit) sau prin internare în lagăr pe criterii rasiale, trimiterea cu forța la munci agricole în Germania, toate acestea soldate cu 6 000 000 de victime, dintre care numai 10% pricinuite de mijloacele directe de luptă.

Un interes deosebit prezintă studiul lui E. Zorn, *Cu privire la dedesubturile „războiului ciudat". Unele probleme ale situației și luptei antifasciștilor germani din Franța după Conferința de la Berna a P.C.G. și pînă în iunie 1940* (nr. 6), în care se urmărește politica de duplicitate a cercurilor conducătoare franceze în preajma celui de-al doilea război mondial, cînd, în loc să acționeze cu hotărîre împotriva agresiunii pregătite de Hitler, închidea în lagăre pe refugiații antifasciști din Germania, încuraja pe agresori prin înființarea armatei Weygand în Orientul apropiat, a faimosului corp de voluntari din Finlanda etc. toate acestea în scopul de a face pe hitleriști să-și îndrepte direcția atacului spre Răsărit.

Mișcarea pentru pace din lumea întreagă, factor de seamă în politica mondială este tratată de W. Willmann și Fr. Kohler într-un amplu și bine documentat articol (nr. 2), care cuprinde un istoric al mișcării pentru pace din lumea întreagă, cu specială privire asupra acțiunilor din Germania, precum și efectele pe care le-a avut asupra vieții internaționale de după cel de-al doilea război mondial. Mișcarea organizată pentru pace, arată autorii, și-a făcut apariția ca o necesitate izvorîtă din ororile ultimului război mondial și a atrocităților fasciste. La baza ei, ca element obiectiv, se află lupta lagărului socialist pentru pace și democrație, pentru înlăturarea războaielor ca mijloc de rezolvare a conflictelor internaționale. Mișcarea contemporană pentru pace este deosebită nu numai cantitativ, luînd o amploare nemaicunoscută pînă

în vremea noastră, ci şi calitativ faţă de acţiunile din trecut[9].

Desfăşurarea în timp a luptei pentru pace e tratată în cadrul a patru subdiviziuni, urmărindu-se rînd pe rînd apariţia mişcării, lupta pentru împiedicarea izbucnirii unui conflict mondial şi interzicerea mijloacelor de distrugere în masă în perioada 1949 — 1955, acţiunile pentru o pace trainică, pentru dezvoltarea relaţiilor dintre state, pentru dezarmare generală şi totală în anii 1955 — 1961, în sfîrşit mişcarea pentru pace în lumea întreagă după Congresul pentru dezarmare generală şi pentru pace dela Moscova din 1962. Un ajutor substanţial a dat lupta partizanilor păcii şi mişcării de eliberare naţională a popoarelor coloniale, contribuind la eşecul acţiunilor represive puse la cale de colonialişti. Acest ajutor s-a făcut simţit din plin cu ocazia agresiunii imperialiste împotriva Egiptului în iarna anului 1956, precum şi a celei din Orientul apropiat în 1958. Colonialismul a fost condamnat prin rezoluţiile de la Colombo (1957), Moscova (1959), Stockholm (1960 şi 1961), New Delhi (1961).

Numeroasele recenzii note, şi liste bibliografice ce însoţesc fiecare număr al revistei pe anul 1964 permit cititorului să fie la curent cu cele mai recente publicaţii germane şi străine.

L. P. Marcu

[9] După cum se ştie, problemele păcii se pun şi în perioada de destrămare a comunei primitive prin înfrăţirile dintre triburi, în antichitate (amficţioniile greceşti, *pax romana*), în evul mediu, atît în concepţia religioasă („pacea domnului", republica creştină, dar ul-islam), cît şi în cea laică (*concordia fratrum*, federaţia mongolă, soluţiile propuse de Komenski în al său *Înger al păcii*, de Erasm în *Jelania păcii*, W. Penn în *Încercare asupra păcii actuale şi viitoare în Europa*, precum şi în proiectele de pace veşnică ale lui Ch. Saint-Pierre, Imm. Kant, J. F. Herder), sau în timpurile mai recente (echilibrul dintre puteri, societatea naţiunilor), bazate în majoritatea cazurilor pe ideea asigurării unei stăpîniri netulburate în dauna vecinilor. Cf. V. Martin, *La vie internationale dans la Grèce des cités* (*VI e — IV e s. av. J. C.*), Paris, 1940; H. Swoboda, *Die riechische Bünde und der moderne Bundesstaat*, Praga, 1915 ; A. Raeder, *L'Arbitrage international chez les Hellenes*, în *Publications de l'Institut Nobel norvégien*, vol.I, Christiania, 1912; M. N. Tod, *International arbitration among the Grecks*, Oxford, 1913; C. Phillipson, *The international law and custom of ancient Grece and Rome*, 2 vol., Londra, 1911 ; P. Fezza, *Le forme federative e la struttura dei rapporti internazionali nell'antico diritto romano*, în *Studia e documenta historiae et iuris*, V, Roma, 1939, p. 161—201 ; W. Kotwicz, *Les Mongols, promoteurs de l'ideé de paix universelle au debut du XII-e siècle*, în *La Pologne au VII-e Congrès international des sciences hist.*, I, Varşovia ; G. Mende, *Kant und das Problem des ewigen Friedens*, în „Deutsche Zeitschrift für Philosophie", 1954, I; I. S. Andreeva şi A. V. Gulîga, *Problemele păcii în filozofia occidentală a sec. XVII-XVIII*, în „Probleme de filozofie", 1960, nr. 11, p. 121—133 ; S. V. Paparigopulo, *Gînditorii progresişti din Rusia sec. XVIII despre pace şi război*, *ibid.*, 1950, nr. 2 ; N. Petrescu, *Problema organizării internaţionale*, în „Rev. fund.", XII, 1945 ; G. I. Brătianu, *Formules d'organisation de la paix dans l'histoire universelle*, în „Rev. hist. du sud-est europeén", XXII, 1945. Despre *treuga Dei* vezi şi E. Winter, *Die Anfänge der Treuga Dei in Nordfrankreich*, în „ZGW," an. IX (1961), nr. 4, p. 876—893, cu bibliografie.

Î N S E M N Ă R I

ISTORIA ROMÂNIEI

V. ALECSANDRI, *Scrisori, însemnări*, ediție îngrijită, note și indici de Marta Anineanu, București, Edit. pentru literatură, 1964, VIII + 280 p.

În ultimii ani, datorită Martei Anineanu, bogata corespondență a lui Vasile Alecsandri a fost reactualizată și valorificată în întregime. D-sa a publicat în 1957 un *Catalog* al corespondenței poetului, prezentînd și rezumînd un număr de 1801 scrisori aflate în depozitul Academiei R.P.R., precum și un număr de 351 de scrisori descoperite în alte depozite. În 1960, *Catalogul* a fost completat apoi cu volumul de *Corespondență*, apărut în colecția de „Studii și documente inedite" a Editurii pentru literatură, căruia, în 1964, i-a adăugat o nouă culegere de *Scrisori și însemnari*, reconstituindu-se astfel în mod veridic personalitatea lui Vasile Alecsandri și, o dată cu ea, însăși imaginea generației și a contemporanilor săi.

Noile „scrisori și însemnări" ale lui Vasile Alecsandri, scrise aproape toate în limba franceză, provin cu numai două excepții din colecțiile cabinetului de manuscrise al Academiei R.P.R. și, din punct de vedere cronologic, aparțin anilor 1834 1890. „Unele din aceste scrisori arată editoarea în prefață au fost incluse în volum pentru datele biografice, preocupările politice, relațiile cu contemporanii — și pe acestea le vom urmări și noi în notele ce urmează , altele pentru informațiile literare privind procesul de creație, preocupările legate de viața culturală a țării, de evenimentele politice și internaționale etc". (p. V).

Una din cele mai importante scrisori din întregul volum este cea adresată în 1857 lui A. H. Ubicini, în care se află importante și precise informații asupra începuturilor literare ale lui V. Alecsandri, asupra călătoriilor sale din tinerețe în Franța, Italia, Turcia, Grecia, Germania și Anglia, asupra participării la revoluția din 1848, a exilului ce i a urmat, precum și asupra activității sale pînă la 1857.

A. H. Ubicini (1818 1884) a fost unul din publiciștii și istoricii de seamă ai Franței, care a publicat numeroase studii despre istoria și aspirațiile Principatelor Române, printre care în *Dicționarul biografic* al lui Vapereau[1], și un însemnat număr de biografii ale fruntașilor români contemporani. Scrisoarea poetului, reprodusă de Marta Anineanu la p. 146 158, a servit ca material informativ pentru biografia lui V. Alecsandri, deși se pare ca editoarea n a cunoscut textul lui Ubicini și astfel n-a putut valorifica, din acest punct de vedere, importanța scrisorii

[1] *Dictionaire universel des contemporains contenant toutes les personnes notables de la France et des pays étrangers*, Paris, 1858.

lui Alecsandri, ale cărui afirmaţii, sublinieri şi expresii, au fost utilizate în mod vizibil de către scriitorul francez [2].

Reţinem din această valoroasă scrisoare afirmaţia lui Alecsandri că anul revoluţionar 1848 „l a surprins bolnav", dar că amicii săi „l au smuls din pat pentru a-şi da concursul" şi că în aceasta stare „a improvizat *Deşteptarea României*..., această marseieză care a aprins spiritele", fiindcă „*nu înţelegeam o mişcare a ţărilor noastre decît în vederea unirii tuturor românilor într un singur corp*" (p. 150).

Poetul făcea aceste destăinuiri în anul 1857, la puţin timp după ce scrisese *Hora Unirii* şi în plină luptă pentru realizarea, într-o primă etapă, a Unirii Principatelor, afirmînd însă în mod categoric că revoluţionarii din 1848 au urmărit cu toată ardoarea ideea unirii tuturor românilor.

Lupta pentru Unire n-a fost uşoară şi cel mai îndîrjit obstacol în calea ei îl reprezentau interesele contradictorii ale marilor puteri. Voinţa poporului român a înlăturat însă toate aceste obstacole, iar Alecsandri, care, în calitate de ministru de externe al Moldovei, a jucat în 1859 rolul principal pentru a obţine din partea Franţei, Angliei şi Italiei recunoaşterea lui Alexandru Ioan Cuza ca domn al ambelor Principate, putea scrie lui C. Negri la 26 ianuarie 1860, la întîia aniversare a alegerii lui Cuza, o entuziastă scrisoare despre serbările organizate la Bucureşti în onoarea Domnului Unirii, subliniind ajutoarele destinate cu acest prilej familiilor sărace, precum şi amnistia acordată pentru procesele politice şi pentru toate delictele de presă (p. 117).

În ianuarie 1862, după proclamarea definitiva a Unirii, Alecsandri revine din nou asupra acestui subiect, adresîndu-se de astă dată însuşi domnitorului României : „Am aşteptat o împrejurare fericită pentru a scrie Alteţei-Voastre şi n-am pierdut nimic aşteptînd, pentru că, în sfîrşit, graţie perseverenţei Voastre, dorinta cea mai scumpă a naţiunii române s-a realizat prin Unirea celor două Principate ... Acum — arată în continuare Alecsandri cu gîndul la reformele aşteptate — viitorul se deschide înaintea noastră liber de piedicile care opreau mersul nostru înainte, ne rămîne să ştim să profităm de mijloacele care ne sînt oferite pentru a ne ajunge scopul Vom ajunge cu tact, cu energie şi patriotism, trei virtuţi admirabile, a căror trinitate a făcut întotdeauna miracole în favoarea popoarelor" (p. 29).

În 1881, V. Alecsandri se arată preocupat de introducerea reţelei feroviare pe valea Trotuşului (p. 45) şi de lupta guvernului român pentru apărarea drepturilor noastre asupra navigaţiei pe Dunăre, drepturi grav ameninţate de pretenţiile la dominaţie ale Austro-Ungariei (p. 48 — 59).

La 31 ianuarie 1885, deşi politica începuse a-l indispune, acceptă legaţia de la Paris, unde avea să rămînă pînă la 5 mai 1890, într-o vreme în care vechiul său amic Ion Ghica era ministru la Londra (1881 — 1888). Îndată după numirea sa la Paris, el avea să se izbească însă de problema conflictului vamal dintre Franţa şi România, problemă născută din faptul că guvernul român aplicase anumite taxe vamale pentru ţările care nu aveau convenţii comerciale cu ţara noastră, printre care se afla şi Franţa, iar guvernul francez „mînjit de un spirit de răzbunare care a surprins pe toţi oamenii cu judecată", după cum scria Alecsandri la 2 iulie 1885, răspunse la această dispoziţie prin fixarea unei taxe de 50% pentru toate produsele româneşti importate în Franţa. Pentru lichidarea acestui conflict, care l-a indispus mult pe Alecsandri, a fost nevoie de multă abilitate şi chiar de numirea unui nou ministru al Franţei la Bucureşti, G. Coutouly (p. 13, 15). Tactul său a făcut să atragă printre prietenii României pe Emile Flourens, ministrul de externe, viitorul semnatar (în 1892) al tratatului de alianţă franco-rus şi apărător al românilor din Transilvania [3], căruia Carol I şovăia însă a-i acorda deco-

[2] Cf. Olimpiu Boitoş, *Biografiile româneşti ale lui Ubicini*, Cluj, 1932, p. 9—12.

[3] Vezi V. Netea, *Istoria memorandului românilor din Transilvania*, Bucureşti, 1947, p. 318, 319, 353, 354.

rația propusă de Alecsandri, și a lui Eugène Spuller, ministrul instrucției publice (p. 20 — 21).

În scrisorile către Bonifaciu Florescu, trimise de la Mircești în vara și toamna anului 1881, Alecsandri face elogiul a doi dintre cei mai vechi și mai apreciați amici ai săi, legați de amintirea zilelor de la 1848: Ion Voinescu II și Alecu Russo. Despre cel dintîi, care îi lăsase ca „suvenir" o culegere de articole și scrisori, poetul scrie că a fost „unul din cei mai demni pioneri ai deșteptării naționale, unul din cei mai nobili reprezentanți ai epocii memorabile de la 1848" (p. 33). În legătură cu Alecu Russo, autorul mult discutatei *Cîntări a României*, Alecsandri precizează că s-a remarcat ca „un spirit viu, cultivat, inimă nobilă și generoasă, talent unit cu modestie, care ar fi produs multe scrieri frumoase dacă moartea nu l-ar fi secerat ca pe mulți dintre contimporanii lui" (p. 34).

Scrisorile poetului sînt completate cu „însemnările" inedite despre excursia făcută în primăvara anului 1846 la Cetatea Neamțului și la mănăstirile Neamț, Agapia și Văratic, și cu jurnalul călătoriei în Italia cu Elena Negri în 1846 — 1847, acesta din urmă fiind publicat de C. D. Papastate în 1947[4]. Marta Anineanu îl reproduce însă într-o nouă transcriere și o nouă traducere.

În încheiere, editoarea reproduce atestatul școlar al lui V. Alecsandri din 1834, precum și patru scrisori ale părinților săi din anii 1834 — 1837.

Prin bogatele sale referințe și aprecieri asupra evenimentelor politice la care a participat, ca și prin destăinuirile și comentariile asupra vieții literare a epocii, și îndeosebi asupra operelor sale dramatice — *Despot Vodă*, *Fîntîna Blanduziei*, *Ovidiu* —, noul volum al lui V. Alecsandri editat de Marta Anineanu constituie o remarcabilă contribuție la dezvoltarea istoriografiei noastre politice și literare și completează în mod fericit opera cunoscută a marelui poet.

[4] C. D. Papastate, *Vasile Alecsandri și Elena Negri*, București, 1947.

Prin comentariile și notele care îl însoțesc, prin atenția acordată traducerilor, prin numeroasele ilustrații și facsimile, ca și prin indicii de nume, editoarea a dat noii sale lucrări un caracter de remarcabilă utilitate.

V. N.

VALENTIN AL. GEORGESCU, *Le rôle de la théorie romano-byzantine de la coutume dans le développement du droit féodale roumain*, în *Mélanges Philippe Meylan, Recueil de travaux publiés par la Faculté de droit. Université de Lausanne*, vol. II, Histoire du droit, Lausanne, 1963, p. 61 – 87.

Autorul își propune să analizeze, în lumina dreptului comparat și a procesului de receptare a dreptului romano-bizantin în țările române, rolul cutumei în dezvoltarea dreptului feudal românesc[1]. „Evoluînd fără încetare, de la Iustinian la Leon al VI-lea, de la *Basilicale* la *Harmenopulos* (1343), de la *Photius* la *Blastares* (1335) și la *Malaxos* (1561 — 1563),

[1] Vezi în acest sens și I. D. Condurachi, *Formarea vechiului drept românesc nescris (obiceiul pămîntului)*, Brașov, 1935; B. Constantinescu, *Obiceiuri juridice la români*, Constanța, 1927; G. Fotino, *Contribution à l'étude des origines de l'ancien Droit coutumier roumain. Un chapitre de l'histoire de la propriété au Moyen âge*; C. Georgescu-Vrancea, *Considerațiuni asupra coexistenței dreptului scris și a celui nescris în țara noastră*, în „Revista de studii sociale", an. I (1911), nr. 6; Gh. Gheorghiu, *Obiceiul pămîntului și legea*, București; B. P. Hasdeu, *Obiceiuile juridice ale poporului român*, București, 1882; N. Iorga, *Scurtă privire a obiceiurilor neamului românesc*, Iași, 1939; G. I. Lahovari, *Despre obiceiul pămîntului*, București, 1892; G. G. Maxim, *Obiceiurile juridice ale poporului român. Studiu asupra obiceiurilor pămîntului din punct de vedere juridic, social, moral și politic*, Iași, 1921; I. Nădejde, *Originea dreptului consuetudinar român*, în „Noua revistă română", an. I (1900), nr. 3, p. 111 130; Cf. și G. I. Alexandrescu, *Studiu asupra obiceiurilor juridice ale poporului român și teoria viitorului Cod civil*, Galați, 1896.

ea a trebuit să răspundă, în ciuda deficiențelor și a contradicțiilor ei semnificative necesităților unui sistem feudal care ocupă un loc aparte în tabloul de ansamblu al feudalismului european" (p. 61). „Sub acțiunea determinantă a factorilor interni ai dezvoltării precizează autorul în continuare — asistăm la formarea progresivă a unui drept feudal românesc, fundat pe o *pluralitate (sau multitudine) de sisteme juridice*" (p. 62).

Studiul urmărește evoluția procesului în timp, distingînd o primă perioadă pînă la începutul secolului al XVII-lea, o a doua între 1611 și 1711 și o a treia între 1711 și 1744, oprindu se la începutul destrămării feudalismului (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea), cînd fondul iustinian al receptării bizantine, la care se adaugă doctrina romanistică elaborata în Occident de către burghezie, va căpăta o nouă funcție istorică.

Teza promovată de autor este că atît în Moldova, cît și Țara Românească o particularitate a orînduirii feudale a fost aceea că ea a avut ca punct de plecare satul liber, comunitațile agrare și confederațiile lor, cu un regim de dominație absolută a „legii țării" obiceiul. În felul acesta s a putut constitui sistemul de drept pluralist aplicat la noi și numai în cadrul unui astfel de sistem și a putut găsi un sens teoretic și o aplicație practică teoria bizantină a cutumei. Aceasta cu atît mai mult cu cît destrămarea lentă a comunităților vicinale (libere și aservite), precum și caracterul dominant al diverselor forme de economie naturală vor face indispensabilă menținerea cutumei timp de multe secole. „Mersul lent și laborios al cutumei constituie pentru feudalismul românesc o particularitate mult mai puternică decît în alte părți" (p. 25).

În timpul perioadei de afirmare a acestui pluralism, ba chiar și în perioada crizei și a destrămării dreptului feudal, teoria romano-bizantină a cutumei a fost pusă—în afara schemelor tradiționale ale științei dreptului roman—cu o originalitate spontană și cu o suplețe adesea uimitoare, în serviciul sarcinilor concrete ale societății feudale românești.

Pe bună dreptate, autorul remarcă cum cutuma *praeter legem* era forma obișnuita de aplicare a dreptului cutumiar, iar cea *contra legem*, care contravenea intereselor clasei dominante, era respinsă ca un „rău obicei". Faptul constituie o confirmare în plus a caracterului de clasă pe care l-au luat normele de conduită ale vechilor comunități vicinale o dată cu apariția statului, clasa dominantă reținînd numai pe cele ce nu veneau în contradicție cu interesele ei, în cadrul sistemului juridic un caracter de clasă al cărui „pluralism" e atît de convingător demonstrat în studiul de față.

Pluralismul ne apare în întreaga sa diversitate, legat de contradicțiile fundamentale ale structurii economico-sociale ale feudalității, însă și în unitatea sa, în strînsă interdependență a sistemelor sale constitutive. Forma nescrisă a cutumei în țara noastră, precizează autorul, ascunde o structură complexă, ale cărei elemente constitutive, în continuă dezvoltare, reflectă mersul înainte al societății într-un mod pe care teoria clasică a cutumei nu-l cunoaște. „Esența procesului, pe plan juridic, rezidă în dublul fapt, pe care nici teoria romană postclasică, nici teoria bizantină nu-l reflectă în întregime, și pe care-l combat adesea. Pe de o parte, caracterul de sistem independent pe care cutuma îl are prin natura ei de formație feudală, cu rădăcini directe în structurile comunității agrare ; pe de altă parte, incompatibilitatea acestui caracter cu un sistem de drept scris (de stat) dezvoltat, și cu atît mai mult cu suprema ția acestui drept, astfel cum *Digestele* și *Basilicalele* (sau *Harmenopol*) îl îngăduiau și pe care Leon al VI-lea îl promova cu energie (dar numai temporar, și cu efecte foarte relative)" (p. 26).

Un aspect interesant și care ar necesita o analiză mai adîncă este modul în care cutuma a servit ca armă de luptă pentru masele exploatate, în apărarea împotriva samavolniciilor clasei dominante. Sub aspectul dreptului comparat nu este lipsit de interes să se urmărească și locul ocupat de *ius valachicum* în

sistemele juridice feudale ale statelor vecine[2] —în care au fost înglobate temporar şi unele provincii româneşti—, precum şi regimul cutumei în ţinuturile stăpînite direct de otomani[3].

Prin temeinicia argumentaţiei, prin informaţia erudită şi prin rigurozitatea ştiinţifică a tezelor prezentate, studiul semnat de Val. Georgescu constituie o contribuţie valoroasă la elucidarea aspectelor receptării romano-bizantine pe tărîmul dreptului cutumiar.

L. P. M.

I. S. LURIE, *Повесть о Дракуле*, Москва-Ленинград, Изд. «Наука», Академия наук СССР. Институт русской литературы (Пушкинский дом), 1961, 212 p.

Lucrarea întocmită de I. S. Lurie, cunoscut cercetător al istoriei literaturii ruse vechi, abordează o temă care reprezintă şi pentru istoria noastră un interes deosebit. Este vorba de *Povestea despre Dracula*, adică Vlad Ţepeş, domnul Ţării Româneşti, poveste care la sfîrşitul secolului al XV-lea şi în secolul al XVI-lea s-a bucurat de o mare atenţie în întreaga Europă, dar mai cu seamă în Germania şi Rusia. Cartea apare sub redacţia lui D. S. Lihaciov, membru corespondent al Academiei de Ştiinţe a U. R. S. S.

În introducerea lucrării I. S. Lurie încearcă să răspundă la întrebarea de ce această temă s-a bucurat de o atenţie atît de mare în vechea literatură rusă pînă la începutul secolului al XVIII-lea şi de ce ea a preocupat pe unii literaţi apuseni chiar şi în secolele al XIX-lea şi al XX-lea. Tot în introducere, de altfel destul de amplă, găsim o analiză detaliată a lucrărilor diferiţilor autori, îndeosebi ruşi şi români, care s-au ocupat de această temă. În centrul discuţiei este problema autorului ei. Ea a preocupat pe istorici şi istoricii literari încă din prima jumătate a secolului al XIX lea. De paternitatea *Povestei* s-a ocupat şi N. M. Karamzin. Lurie arată influenţa covîrşitoare pe care a avut-o observaţia lui A. Vostokov asupra cercetărilor în această problemă atît de controversată şi azi. În continuare sînt pe scurt expuse concepţiile lui A. N. Pîpin, F. I. Buslaev, P. A. Sîrcu, A. I. Sobolevski, E. V. Petuhov, S. M. Soloviov, A. I. Iaţimirskii şi ale altor istorici ruşi din perioada de dinaintea primului război mondial. Pe larg sînt analizate observaţiile cunoscutului slavist român Ion Bogdan. Sînt prezentate de asemenea şi tezele altor istorici sovietici, ca cele ale lui A. D. Sedelnikov, L. V. Cerepnin, N. K. Gudzii şi A. A. Zimin, precum şi concepţiile istoricilor români P. P. Panaitescu şi P. Olteanu. Lurie insistă în special asupra unor observaţii deosebit de interesante — după părerea autorului — ale lui Ioan Bogdan şi G. Conduratu, care nu sînt valorificate încă pe deplin nici azi.

În capitolul I, I. S. Lurie abordează problema complexă a originii temei *Povestirii despre Dracula*. Deosebit de interesantă în acest capitol este analiza comparativă a celor 13 ediţii germane ale acestei *Poveşti*, ediţii apărute la sfîrşitul secolului al XV-lea[1] cu ediţiile ruseşti. Pe această bază Lurie ajunge la concluzia că *Повесть о Дракуле* a apărut ca rezultat al cunoaşterii de către un rus a poveştii despre Vlad Ţepeş. Foarte

---

[2] K. Kadlec, *Valăsi a valašské pravo v zémich slavenskych a uherskych*, Praga, 1916. Vezi şi S. Dragomir, *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în evul mediu*, Bucureşti, Edit. Acad. R.P.R., 1959, p. 179 şi cap. II; Dabkovski Przenyslav, *Volosi i woloskié prawo w dawnej Polsce*, în *Studia Historyczne ku czci Stanislawa Kutrzeby*, I, Cracovia, 1938, p. 105—118; D. D. Mototolescu, *Jus valachicum in Polonia*, Bucureşti, 1916; V. Motogna, *La dreptul romînesc (jus valachicum)*, în „Revista istorică", an. VIII (1922), nr. 10—12, p. 190—192.

[3] Vezi de exemplu, *Les Balkans, leur passé et leurs présent*, Belgrad, 1936.

[1] Menţionăm că în 1934 cînd C. Karadja a publicat studiul său (*Die ältesten gedruckten Quellen zur Geschichte der Rumänen*, în „Guttemberg Jahrbuch", 1934) se cunoaşteau doar 10 variante. De atunci prin noile studii publicate de J. Striedter (*Die Erzählung vom walachischen Vojevoden Drakula*) şi de N. V. Varbeneţ s-au descoperit încă trei variante.

probabil presupune Lurie ca autorul acestei povestiri să fi fost Fedor Kurițîn. Această părere exprimată încă de A. Vostokov a găsit în lucrarea lui Lurie o argumentare mai temeinică. Este de menționat că în literatura de specialitate, inclusiv în cea românească, au fost exprimate și alte păreri, care infirmau paternitatea lui Fedor Kurițîn.

Capitolul al II-lea al lucrării lui I. S. Lurie este consacrat analizei ideologiei povestirii, iar în capitolele al III-lea și al IV-lea sînt prezentate problemele legate de locul pe care aceasta îl ocupă în literatura veche rusă, precum și evoluția ei în secolele XVI XVII. După acestea se dă o amplă introducere textologică la textele publicate în întregime. Autorul arată că pe baza unor cercetări în diferite biblioteci și arhive, azi sînt cunoscute 22 de variante ale *Povestirii despre Dracula*. Toate acestea sînt prezentate în mod sistematic în cadrul celor trei redactări : *Кирилловская*, *Румянцевская* și *Сводная*. Pe baza unui studiu minuțios, Lurie a întocmit schema genealogică a diferitelor variante ale *Повести о Дракуле*.

Ceea ce este deosebit de valoros în cartea lui I. S. Lurie este faptul că, în sfîrșit avem o publicație minuțios întocmită a textelor următoarelor variante: varianta cea mai veche, varianta Tihonravov, Zabelin, Zapadnorusski din *Кирилловской редакции* și varianta cea mai veche, varianta zisă *Библиотечный*, cea numită *Распространенный*, variantele Barsov, Uvarov și Hoklov din *Румянцевской редакции* și textul *Сводной редакции*.

În anexă se dă textul broșurii germane *Ein wunderliche und erschrockenliche Historie von einem grossen wüteriche genant Dracole Wayda*, descoperit pentru prima dată de către N. V. Varbeneți, colaboratoare a sectorului de carte rară a Bibliotecii Saltîkov-Șcedrin din Leningrad. Publicarea textului în fotocopii este însoțită de un studiu scurt, dar interesant al acestei variante germane apărute — după cum demonstrează autoarea — la Lipsca în 1493.

În sfîrșit, tot în anexă este reprodusă în traducere din limba română în limba rusă, făcută de I. F. Filman, *Povestirea* românească despre Vlad Țepeș. Este folosită în acest sens moștenirea literară a lui P. Ispirescu, care, după cît se știe, pregătea o amplă monografie pe această temă. Lucrarea este însoțită de un indice de nume util pentru cercetători.

L. D.

ISTORIA UNIVERSALĂ

* * * *Абсолютизм в России (XVII — XVIII вв.)*, Москва, Изд. „Наука", 1964, 519 p.

Institutul de istorie al Academiei de Științe a U.R.S.S. a publicat anul trecut un volum omagial închinat celei de-a 70 a aniversări a cunoscutului istoric Kafengauz, specialist în domeniul istoriei U. R. S. S. Volumul include studii care abordează diferite aspecte ale absolutismului rus, urmărind dezvoltarea lui de-a lungul secolelor XVII XVIII și scoțînd în evidență condițiile care au dus la închegarea monarhiei absolutiste.

În secolul al XVII-lea, Rusia pășea într-o nouă perioadă a istoriei sale, perioada nașterii și dezvoltării în sînul societății feudale a relațiilor burgheze, proces însoțit de ascuțirea luptei de clasă. O dată cu aceasta începe și formarea absolutismului rus. Evoluția absolutismului rus a cunoscut pînă în secolul al XX-lea trei etape importante, stabilite încă de V. I. Lenin : prima etapă, secolul al XVII-lea, este reprezentată de monarhia cu Duma ei formată din boieri ; a doua, secolul al XVIII-lea, se caracterizează prin monarhia birocratică a nobililor ; în a treia etapă, secolul al

XIX-lea, are loc trecerea de la absolutism la monarhia burgheză.

Primul articol al volumului, semnat de cunoscutul istoric A. Zimin, este consacrat studierii premiselor politice ale absolutismului rus. Autorul argumentează existența acestor premise încă din secolul al XVI-lea, ele constînd în lupta puterii centrale împotriva descentralizării politice și în crearea aparatului centralizat de stat. Analizînd în mod deosebit lupta dusă de către puterea centrală împotriva ultimelor rămășițe ale fărîmițării feudale în secolul al XVI-lea, Zimin ajunge la concluzii noi, interesante, stabilind că esența vieții politice în secolul al XVI-lea a constat în lupta puterii centrale împotriva vechii autonomii a unor ținuturi, ca de pildă Novgorod, Tver etc., precum și împotriva sistemului de retribuire prin teritorii (udelî) a membrilor familiei marelui cneaz al Moscovei. A. Zimin arată că lupta între diferite grupări ale clasei feudale în secolul al XVI-lea se ducea în jurul problemei alegerii căii de centralizare a statului. Astfel, el respinge teza, recunoscută de specialiști, potrivit căreia principalul fenomen politic în secolul al XVI-lea a fost lupta monarhiei, sprijinită de mica nobilime, împotriva boierilor.

Al doilea articol, *Mișcările populare în Rusia în secolele XVII — XVIII și absolutismul*, conține o amplă cercetare a componenței sociale, a forțelor motrice, a formelor de luptă, a desfășurării și a rezultatelor războaielor țărănești din anii 1603 — 1615, 1670 — 1671, 1775 — 1777, precum și studiul răscoalelor orășenilor. În articol se arată că mișcările populare din secolele XVII— XVIII au luat un avînt nemaicunoscut pînă atunci, fenomen care se explică prin faptul că în aceste secole a luat sfîrșit procesul legării de pămînt a țărănimii iobage, orînduirea feudală a atins apogeul său și, în același timp, a început procesul de descompunere a societății feudale. În continuare, este studiată problema influenței luptei de clasă asupra evoluției monarhiei ruse spre absolutism. Autorul afirmă că, pe de o parte, ascuțirea luptei de clasă a determinat consolidarea clasei feudale și întărirea dictaturii sale prin perfecționarea aparatului de stat central și local, iar pe de altă parte absolutismul a fost nevoit să facă concesii importante, care au dus la dezvoltarea și întărirea elementelor burgheze.

L. V. Cerepnin prezintă un studiu bine argumentat privind apariția dezvoltarea și dizolvarea „Zemski Sobor"-urilor, a căror activitate s-a desfășurat începînd de la mijlocul secolului al XVI-lea și pînă la mijlocul secolului al XVII-lea. Analiza componenței „Zemski Sobor"-urilor i-a permis autorului să stabilească natura acestora, ele fiind adunări ale reprezentanților diferitelor categorii ale clasei feudale și ale orășenilor. Trecerea în revistă a istoricului fiecărui sobor în parte, stabilirea cauzelor și scopului convocării lor, ca și a problemelor discutate și a hotărîrilor luate, permite lui L. V. Cerepnin să stabilească competența și rolul soborurilor în viața politică a Rusiei. Esența de clasă a acestei instituții a fost contradictorie. Pe de o parte, scopul principal al creării lor era întărirea poziției clasei feudale, a orînduirii iobăgiste și a monarhiei într-o perioadă în care monarhia încă slabă trebuia să conducă o țară imensă, dar cu slabe legături economice între ținuturi ; în asemenea condiții, monarhia trebuia să se sprijine pe diferite stări sociale. Pe de altă parte, primind sprijinul altor stări sociale, monarh a era nevoită să facă anumite concesii elementelor burgheze ale orașelor. În a doua jumătate a secolului al XVII-lea, cînd procesul creării pieței interne a dobîndit succese însemnate, cînd s-a consolidat poziția clasei feudale și a monarhiei „Zemskie Sobori" și-au încetat activitatea. Prin urmare, acest organ central a jucat un rol însemnat în transformarea monarhiei reprezentative pe stări în absolutism.

Evoluția și dezvoltarea absolutismului rus a fost însoțită de reorganizarea aparatului de stat în direcția centralizării lui, ducînd la dispariția unor vechi organe de stat și la apariția altora noi. Acestei teme îi sînt consacrate mai multe articole. C. O. Smiid studiază

rolul „mestnicestvo"-ului[1] în diferite perioade ale statului rus. Articolul conține o argumentare convingătoare împotriva părerii, răspîndite în literatura de specialitate, conform căreia instituției „mestnicestvo" ului i se atribuie numai un rol negativ, definindu-l ca o instituție reacționară a aristocrației boierești. N. Ustiugov urmărește evoluția organelor centrale ale statului „prikazî" (departamente) în perioada formării absolutismului rus și evidențiază acumularea premiselor viitoarei reforme a aparatului de stat, înfăptuită de Petru cel Mare. Problema birocratizării aparatului de stat ca o latură caracteristică a absolutismului este analizată de către N. F. Dimidova. C. Troițki închină studiul său politicii financiare a monarhiei ruse în secolele XVII—XVIII. În articolul lui N. Golikova este cercetată apariția unor noi organe de stat în secolul al XVII lea; este vorba de organele represive îndreptate împotriva oricărei manifestări ostile puterii de stat.

În volumul de față sînt abordate și alte teme, ca: orașul în legislația absolutismului rus în secolele XVII—XVIII, ideile absolutismului în legislația rusă din secolul al XVIII-lea, reflectarea ideilor absolutismului în pictura rusă a secolului al XVIII-lea. Remarcăm studiul acad. N. Drujinin, închinat unei probleme interesante, dar puțin studiate: absolutismul iluminist rus. Pornind de la concepția că monarhia rusă în secolele XVIII—XIX a evoluat spre monarhia burgheză, N. Drujinin consideră absolutismul iluminist rus ca o etapă obiectivă în această evoluție. Absolutismul iluminist nu este privit de către autor numai ca un fenomen propriu istoriei politice ruse, ci ca o etapă obiectivă în dezvoltarea statului european, deoarece cauzele apariției absolutismului iluminist trebuie căutate în condițiile social-economice ale Europei în anii premergători revoluției burgheze franceze, adică în acea etapă cînd începe criza societății feudale, cînd premisele orînduirii capitaliste s-au format în sînul societății feudale, iar burghezia începe să ducă o luptă deschisă pentru cucerirea puterii politice. După o scurtă trecere în revistă a absolutismului iluminist în diferite țări ale Europei, Drujinin se oprește la varianta rusă, subliniind particularitățile ei.

Volumul omagial oglindește stadiul actual al cercetării uneia dintre problemele cele mai importante ale istoriei politice a Rusiei din secolele XVII—XVIII și contribuie la rezolvarea unei serii de probleme pe care le implică studierea absolutismului rus.

E. U.

WOU YU-TCHANG, *La révolution de 1911. Une grande révolution démocratique dans l'histoire moderne de Chine,* Pekin, L'Edition en Langues Etrangères, 1963, 144 p.

Autorul Wou Yu-Tchang, membru al C. C. al Partidului Comunist Chinez, este unul din veteranii revoluției din 1911, care a răsturnat monarhia absolută bimilenară din China, a instaurat republica chineză, a ridicat nivelul conștiinței democratice a poporului chinez și a contribuit la progresul luptei sale revoluționare.

Dispunînd de o bogată documentare istorică Wou Yu-Tchang analizează evenimentele care au dus la izbucnirea revoluției, desfășurarea ei, cauzele victoriei și înfrîngerii, rolul jucat de masele populare, precum și însemnătatea istorică a revoluției.

Amintirile autorului din anii de după războiul chino-japonez din 1894 și pînă la revoluția din 1911 ilustrează cu amănunte, adesea savuroase, procesul de cristalizare al noilor

---

[1] Mestnicestvo este o instituție care stabilea ordinea în care erau atribuite funcțiile politice și militare boierilor pe baza nobilității de sînge și a importanței demnităților deținute de strămoși în Rusia moscovită.

idei în rîndurile tinerei burghezii naţionale chineze, modul cum elementele înaintate ale intelectualităţii au rupt complet cu reformismul şi s-au încadrat în activitatea revoluţionară. În condiţiile dezvoltării capitalismului, războiul din 1894 a determinat agravarea crizei naţionale în China. Una din manifestările acestei crize era dezvoltarea mişcării reformiste burgheze de sub conducerea lui Kang Yeou-nei şi Liang-Ki-tchao. În ianuarie 1908, liderii mişcării au prezentat împăratului un nou memoriu, care cuprindea un program sistematic de reforme. În esenţă era formulată cererea ca şi burghezia să participe la guvernare şi să se instituie în China o monarhie constituţională. Împăratul a acceptat în principiu introducerea reformelor şi astfel a început „reforma celor o sută de zile", „un foc de paie", după caracterizarea plastică a autorului, deoarece măsurile legiferate n-au fost aplicate şi după scurt timp o lovitură de palat a pus capăt oricăror încercări de transformare a instituţiilor statale. Mulţi intelectuali au pornit atunci la luptă pe calea revoluţiei burgheze.

După eşecul „reformei celor o sută de zile" pe arena social-politică a Chinei a apărut mişcarea Yhutuanilor, cea mai puternică mişcare revoluţionară ţărănească de la înăbuşirea revoluţiei taipinilor. Cu sprijinul celor opt mari puteri — Anglia, S. U. A., Germania, Franţa, Rusia, Japonia, Italia şi Austria—, forţele feudale din China au înfrînt însă răscoala Yhutuanilor.

În 1905, mişcarea revoluţionară a luat avînt. Existau multe organizaţii secrete care desfăşurau o activitate remarcabilă. Proletariatul era încă prea slab dezvoltat şi lipsit de orientare. În aprilie 1905, la Shanghai, muncitorii din cîteva întreprinderi au declarat grevă şi au distrus maşinile din fabrici. În acele condiţii istorice numai un partid revoluţionar burghez putea să-şi asume conducerea revoluţiei.

În august 1905, Sun Yat-sen fondă Liga revoluţionară a Chinei, care avea să unească toate grupările revoluţionare. Liga avea un program destul de complet pentru revoluţia burgheză, sintetizat în cele trei principii : naţionalism, democraţie şi bună stare a poporului. Din cauza terorii, liga a fost silită să activeze în ilegalitate. Ea a organizat insurecţii armate, an de an, în diferite regiuni ale Chinei, dar toate au fost înăbuşite în sînge de guvernul imperial. Cu toate acestea, insurecţiile au constituit o experienţă de nepreţuit, o adevărată şcoală revoluţionară care a exercitat o influenţă însemnată asupra generaţiei din acea vreme. Unii tineri revoluţionari, disperaţi de eşecurile suferite de ligă, s-au lăsat antrenaţi de idei teroriste, dar încercările pe această cale, fireşte, nu au dat şi nu puteau da rezultate.

La 27 aprilie insurecţia armată organizată de Ligă la Canton — o acţiune pur militară fără participarea maselor largi, înăbuşită în ciuda eroismului legendar al pumnului de revoluţionari aflaţi pe baricade — a constituit preludiul revoluţiei din 1911. În luna mai, masele populare din provincia Sîciuan s-au ridicat pentru a apăra drepturile asupra căilor ferate, care fuseseră cedate consorţiilor străine. Lupta maselor s-a extins în lărgime, ca şi în profunzime, cu o repeziciune neaşteptată. Mişcarea a luat mari proporţii în principalele centre ale Chinei, obţinînd la început victorii răsunătoare. Diferite provincii s-au declarat independente. La sfîrşitul lunii decembrie, 1911, Sun Yat-sen era ales preşedinte provizoriu al republicii şi la 1 ianuarie 1912 s-a constituit oficial guvernul provizoriu al Republicii Chineze, cu reşedinţa la Nankin.

Burghezia chineză era însă prea slabă prin ea însăşi şi nu îndrăznea să se sprijine pe o răscoală ţărănească. Sub presiunea puterilor imperialiste şi a feudalilor, ea a cedat puterea lui Yuan Che-kai, primul ministru, care obţinuse abdicarea împăratului şi făgăduise să respecte carta provizorie constituţională elaborată de Senatul din Nankin. Prin demisia lui Sun Yat-sen şi alegerea lui Yuan Che-kai ca preşedinte al Republicii Chineze, revoluţia din 1911 s-a terminat. Ea a reprezentat, în fapt, o înfrîngere. Imperialismul şi feudalismul, racilele societăţii chineze, au continuat să apese din greu asupra poporului, ca şi în trecut. Cu toate acestea, revoluţia din 1911

a împins înainte poporul chinez pe un drum ascendent ireversibil, în ciuda tuturor forțelor reacționare interne și externe.

Lucrarea lui Wou Yu Tchang ajută la o înțelegere mai profundă, mai multilaterală a acestui mare eveniment din istoria modernă a Chinei.

A. V.

RFANTISEK KAVKA, *L'Université Charles de Prague. Histoire abrégée*, Praha, Universita Karlova, 1963, 104 p.

În această lucrare, Fr. Kavka prezintă o scurtă istorie a Universității Caroline din Praga, cea mai veche universitate din Europa centrală. Autorul trece în revistă principalele perioade din istoria acestei universități, caracterizînd dezvoltarea procesului de învățămînt din punct de vedere cantitativ și calitativ.

În primul capitol, intitulat „Întemeierea și începuturile Universității Caroline", sînt puse în lumină împrejurările în care Carol al IV lea (împărat romano-german și rege al Boemiei) a ctitorit celebra Universitate din Praga, care în tot decursul veacului al XIV-lea a ocupat primul loc între universitățile din Europa centrală. În capitolul al II lea se definește conținutul acestei perioade din istoria Universității Caroline, mai ales în ce privește sfîrșitul veacului al XIV-lea și începutul veacului al XV-lea; în acest sens, Universitatea este caracterizată ca națională și husită, înțelegîndu se prin aceasta că ea devine unul din principalele centre ale mișcării husite, mișcare de reformă socială și afirmare națională căreia însă i se opune ulterior în numele unei anumite moderații. În capitolul privind istoria Universității în vremea umanismului și a reformei se expun principalele momente din această perioadă. o oarecare stagnare în veacul al XV-lea și prima jumătate a veacului al XVI-lea, un început de avînt în a doua jumătate a veacului al XVI-lea și mai ales la începtul veacului al XVII-lea o evidentă înviorare a activității didactice și științifice din cauza accentuării opoziției față de habsburgi; aceasta a făcut ca Curtea imperială de la Viena, la fel ca regii cehi mai înainte, să ia măsuri de îngrădire a acestui focar de revoltă.

Perioada mai nouă a Universității Caroline începe cu dominarea Universității de către iezuiți, instrumente credincioase ale habsburgilor în acțiunea sistematică de aservire ideologică și spirituală, mai ales după ce în 1620, în urma bătăliei de la Muntele Alb, independența cehă a fost curmată pentru mai bine de trei veacuri; din această cauză, veacul al XVII-lea este o perioadă de reacțiune obscurantistă, în care însă cărturari de mare înzestrare intelectuală, ca de pildă Comenius, au știut să creeze condiții pentru progresul științei. În capitolul intitulat „În slujba monarhiei absolutiste luminate" se arată cum în urma unor reforme și sub influența ideilor iluministe, înainte și mai ales după marea revoluție franceză, Universitatea din Praga capătă un mai larg orizont intelectual, începînd lichidarea ultimelor rămășițe ale structurii sale medievale. Drumul către dobîndirea caracterului de adevărată universitate modernă (1848 1882) este prezentat într-un capitol special privind măsurile de reorganizare și consecințele acestora pe planul dezvoltării activității didactice și științifice; un loc deosebit în această vreme îl ocupă importanța pe care o cîștigă mereu unele științe ale naturii, mai ales botanica, zoologia fiziologia, medicina. În capitolul următor, deosebit de interesant este expusă lupta pentru transformarea Universității din Praga într-o Universitate cehă; dar opoziția autorităților habsburgice și a elementelor germane a făcut ca să nu se poată ajunge la aceasta decît într-un mod limitat, și anume prin împărțirea Universității din Praga în două Universități: una cehă și una germană, prima fiind considerată ca nou creată, deci poporul ceh fiind frustat

de vechea sa Universitate Carolină. Cu toate acestea, la sfîrșitul veacului al XIX-lea și începutul veacului al XX lea, activitatea didactică și științifică în Universitatea cehă a atins o intensitate deosebită.

Perioada contemporană se deschide cu prezentarea Universității din Praga în vremea republicii cehoslovace independente. În 1920, printr-o lege specială, Universitatea cehă Carolină a fost considerată ca Universitate cehă, înființîndu-se o Universitate germană nouă. Aceasta din urmă a jucat un rol nefast în dezagregarea internă a Republicii Cehoslovace, prin tendințele ei nationaliste și reacționare, devenind un instrument fidel al hitlerismului înainte de prăbușirea Cehoslovaciei și în timpul ocupației germane. Lucrarea se încheie cu prezentarea Universității în vremea regimului democrat popular, cînd avîntul activității didactice și științifice a atins un nivel necunoscut pînă atunci, datorită condițiilor create de socialism. În acest sens este arătat rolul Universității din Praga în desfășurarea revoluției culturale, în punerea învățămîntului superior pe baze noi, socialiste, în fundamentarea nouă din punctul de vedere al concepțiilor și metodelor a cercetărilor științifice de laborator sau umaniste. Autorul subliniază în acest fel că în cele două decenii din urmă Universitatea Carolină nu numai că a continuat glorioasele sale tradiții, ci totodată le-a dezvoltat, dîndu-le un conținut nou, conform cu noua epocă istorică.

Scurta istorie a Universității Caroline de prof. Fr. Kavka nu este numai istoria celei mai de seamă și mai vechi Universități a Cehoslovaciei, ci totodată a celui mai vechi și autentic monument al culturii naționale cehe, în jurul căruia întotdeauna, ieri ca și azi, s-a concentrat dragostea patriotică ca o cinstire unanimă a întregului popor.

E. St.

BUCZEK K., *Targi i miasta na prawie polskim. Okres wczesnośredniowieczny* (Tîrguri și orașe înființate pe baza dreptului polon. Perioada feudalismului timpuriu), Wrocław Varșovia Cracovia, Edit. Acad. Polone de Științe, 1964, 139 p.

În tratarea problemei, autorul se ocupă de orașele poloneze și de dreptul tîrgurilor în Polonia prefeudală, de organizarea lor, de dreptul circiumilor în aceeași perioadă, de negustorii și meșteșugarii din Polonia înainte de colonizarea pe baza dreptului german, de orașele înființate pe baza dreptului polon prefeudal, de dreptul orășenesc german și de repartiția orașelor înființate pe baza acestui drept.

În ceea ce privește problema orașelor înființate pe baza dreptului polon, autorul ajunge la concluzia că în vechea Polonie n-a existat un drept orășenesc polonez și că raportul dintre așezările orășenești de dinainte de înființarea orașelor pe baza dreptului german față de dreptul princiar polon, ceh, rutean sau lituanian s-a format foarte diferit în fiecare caz în parte. Din același considerent, autorul este de părere că nu se poate folosi pentru Polonia acestei perioade termenul, foarte just din punct de vedere teoretic, de „oraș prefeudal", și aceasta pentru motivul că la scara mondială ar trebui să se distingă cel puțin cîteva zeci de variante ale lui. După autor, unica trăsătură caracteristică a orașelor prefeudale, pe lîngă apariția lor în aceeași etapă de dezvoltare socială, este lipsa autonomiei stărilor profesionale, pe care n-o întîlnim nici cînd orașul respectiv a format centrul statului sau al provinciei. Calea cea mai dreaptă spre orînduirea capitalistă a trecut prin regimul stărilor profesionale, căci unde n-a existat o stare orășenească, separată și puternică, care să devină în viitorul apropiat forța conducătoare a noii organizări a societății, a economiei și culturii ei, acolo n-a fost burghezie capitalistă.

I. C

JAN MAŁECKI, *Studia nad rynkiem regionalnym Krakowa w XVI wieku* (Studii asupra pieței regionale a Cracoviei în secolul al XVI lea), Warszawa, 1963, 251 p.

Procesul formării pieței interne în evul mediu constituie o problemă importantă pentru istoriografia polonă. Cartea lui Jan Małecki aduce, prin metodă și modalități de analiza, o substanțială contribuție la studiul acesteia. Sînt supuse unui temeinic studiu aspectele multiple ale constituirii pieței interne în Malopolska, în veacul al XVI-lea. Autorul utilizează cu pricepere în acest scop registrele vamale, socotelile orașelor, o bogată documentație culeasă în „Archiwum Główne Akt Dawnych" din Varșovia, „Archiwum Państwowe Miasta Krakowa i województwa Krakowskiego" din Biblioteca Jagellona, în arhivele din Praga, din Jihlava ș.a. Datele inedite se conjugă și se coroborează cu materialul faptic și judecățile de valoare dintr-o vastă bibliografie privind istoria comerțului și a meșteșugurilor, în care, de altfel, excelează medievistica din R. P. Polonă.

Monografia despre piața regională a Cracoviei în secolul al XVI-lea se impune prin structura ei, prin detaliile în care abundă. Autorul trece, în *Introducere*, în revistă importanța economică a Cracoviei, analizează tendințele dezvoltării acestui emporiu, dinamica populației, problema comerțului extern cu străinătatea și centrele ce depășeau Malopolska. Urmează un amplu expozeu consacrat evoluției pieței locale, raporturilor Cracoviei cu voievodatul dominat economic de acest centru, iarmaroacelor și tîrgurilor libere. Dezvoltarea producției și a schimbului în regiune a favorizat contactele dintre Cracovia și alte centre metalurgice, textile sau agricole.

Un capitol consistent este consacrat studierii obiectului comerțului regional, principalelor mărfuri vehiculate (p. 144 198): produse agricole (grîu, ovăz, in, cînepă, mei), vite, produse forestiere, metalurgice, țesături, sare etc. Numeroase tabele comparative cu prețuri însoțesc analiza minuțioasă. În sfîrșit, ultimul capitol, al V-lea, tratează problema formării pieței regionale, cea a limitelor ei geofrafice, teritoriale — cuprinse între rîul San la răsărit, înălțimile Swietokrzyskie la nord, Carpații la sud și frontiera Sileziei la vest — insistă asupra principalelor căi comerciale și a rolului lor, a funcțiilor pieței regionale cu centrul în Cracovia și a rolului ei pentru Malopolska.

O listă cu abrevieri, o largă listă bibliografică și un indice toponimic încheie această lucrare meritorie. Subliniem prezența unui număr însemnat de diagrame, de hărți originale semnificative (13) și de tabele (47), care întregesc cartea lui Małecki. Metodic lucrată, rod derivat al unei școli bune și cu temeinică tradiție de istorie economică, această monografie, modest intitulată *Studii*, se situează printre lucrările reușite de istorie a economici feudale polone.

S. G.

EKMEČIĆ MILORAD, *Ustanak u Bosni 1875 — 1878* (Răscoala din Bosnia), Sarajevo, 1960, 385 p.

Această lucrare, contribuind la elucidarea răscoalei din Bosnia, interesează, prin documentarea și ideile pe care le conține, pe istoricii care se ocupă cu frămîntările din Balcani premergătoare războiului din 1877—1878.

Pe lîngă o bogată literatură de specialitate, cu precădere iugoslavă, autorul a folosit fonduri de arhive, atît pe cele cunoscute, dar puțin folosite, cît și fonduri în trecut inaccesibile cercetătorilor. Acest fapt a permis o tratare mai largă și adîncită și o reconsiderare a mai multor laturi ale problemei. Cu atenție deosebită este urmărită împletirea factorilor de politică externă cu factorii interni, determinanți pentru mersul mișcării din Bosnia.

În lucrare apare pregnant rolul important al maselor țărănești în subminarea puterii otomane. Se știe că acțiunea maselor țărănești din Bosnia și Herțegovina (pe aceasta din

urmă autorul nu o tratează, el limitîndu-se la studierea mişcării de pe teritoriul Bosniei) a zdruncinat relaţiile sociale feudale şi a pus definitiv la ordinea zilei problema organizării statelor din Balcani pe baze naţionale. Rolul organizaţiilor socialiste care se închegaseră în Bosnia şi al reprezentanţilor de frunte ai mişcării socialiste, cum e de pildă Vasa Pelagić, este scos în evidenţă în toate fazele mişcării.

Merită să amintim puţinele momente de activitate politică desfăşurată pe plan mai larg în care apare menţionată şi ţara noastră. Astfel, în 1872, cînd Comitetul revoluţionar central de eliberare din Novi Sad şi alte comitete asemănătoare din Serbia elaborau planuri de a răscula Herţegovina, Bosnia şi Bulgaria, Jevrem Marković, fratele cunoscutului socialist sîrb Svetozar Marković, urma să vină în România pentru a purta tratative cu bulgarii de aici (p. 64). O altă persoană din Novi Sad trebuia să se deplaseze în Grecia pentru a stabili „cu eteriştii greci... o alianţă de luptă”. În 1876 se preconiza ideea instituirii unei autonomii în regiunile răsculate, după pilda autonomiei acordate de Imperiul otoman în trecut Principatelor Române şi Serbiei (p. 222). În cadrul tratativelor sîrbo-muntenegrene din 1876 care au ca obiectiv problema eliberării popoarelor creştine din Turcia europeană, se stabileşte ca cele două ţări să ajungă la un acord cu România şi Grecia (p. 230). Căutîndu-se modalitatea (la sfîrşitul anului 1875) de a pune în mişcare pe albanezi, se sugera propunerea ca fiul fruntaşului albanez Bib Doda să vină eventual în România, pentru a lua contact direct cu reprezentanţii sîrbi (p. 230). Este desigur interesantă informaţia, depistată în Arhivele de stat din Sarajevo, că Mileta Despotović, comandant al oştirii răsculaţilor din Bosnia în 1876 1878, a stat în vremea războiului Crimeii în Moldova şi în Ţara Românească, unde, ca ofiţer în armata rusă, „a organizat detaşamente de soldaţi” şi a luptat în unităţile de avangardă (p. 239). Experienţa acumulată în aceste lupte îi servea în organizarea răscoalei bosniecilor.

Limitîndu-se numai la analiza acelor evenimente internaţionale care au influentat direct situaţia din Bosnia, autorul nu a socotit necesar să se refere la războiul ruso-româno turc, ci trece direct, în ultima parte a capitolului al IV-lea, la pacea de la San-Stefano şi Congresul de la Berlin, care s a soldat cu ocuparea Bosniei de către Austro-Ungaria.

Este cazul să menţionăm că lupta de eliberare din Balcani în această vreme, inclusiv cea din Bosnia, s-a bucurat de simpatia maselor populare din România.

S. I.

DION. A. ZAKYTHINOS, Ἡ πολιτικὴ ἱστορία τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος. Εἰσαγογικὰ μαθήματα (Istoria politică a Greciei contemporane. Învăţăminte introductive), Athenais, 1962, 102 p. + 1h.

Profesorul Dionisie Zakythinos, unul dintre cei mai de seamă reprezentanţi ai bizantinologiei contemporane şi şeful şcolii bizantinologice greceşti, întreprinde în această lucrare cercetarea unor probleme care nu corespund preocupărilor sale obişnuite, dat fiind că problematica este cea a Greciei veacurilor XIX XX. Interesul principal al acestei lucrări stă în primul rînd în caracterul ei de introducere la istoria mai nouă a Greciei, autorul punînd probleme dintre cele mai actuale de metodă şi concepţie generală, de periodizare şi definire a caracterului diferitelor perioade. Conţinînd asemenea probleme, lucrarea profesorului D. A. Zakythinos se înfăţişează ca un instrument indispensabil pentru toţi cei preocupaţi să cunoască mai îndeaproape şi mai ales în lumina istoriei universale ultimul veac şi jumătate al istoriei poporului grec.

În capitolul I, intitulat „Noţiuni generale şi termeni ştiinţifici” autorul începe prin a pune o interesantă problemă de terminologie, făcînd diferenţa, pe care o consideră absolut necesară, între următoarele noţiuni : istoria elinismului contemporan, istoria Greciei con-

temporane și istoria politică a Greciei contemporane. Autorul arată că acestea sînt sfere noționale, deosebite din punct de vedere cantitativ și calitativ, prima conținînd pe a doua și a doua pe a treia, subliniind în acest fel că problemele lucrării sale trebuie circumscrise delimitat și restrîns, el ocupîndu-se numai de istoria *politică* a Greciei contemporane. Diferită de istoria generală a Greciei contemporane, aceasta este de asemenea diferită de a elinismului contemporan, mai larg decît teritoriul propriu zis al țării. O problemă pe care o pune aici autorul este aceea a începutului istoriei politice a Greciei contemporane; în această privință, plasîndu-se pe poziții științifice, respinge părerea celor care consideră ca început instaurarea monarhiei în 1832, socotind că evenimentele din 1821, cînd insurecția națională a poporului grec a cucerit independența, alcătuiesc începutul autentic și indiscutabil al epocii mai noi.

În capitolul al II-lea, autorul prezintă, într-o expunere deosebit de utilă, aspectele principale ale evoluției studiilor și cercetărilor de istorie a grecității mai noi. După ce arată importanța în această privință a scrierilor umaniste din veacul al XVI-lea, în fruntea cărora îl așază pe Martin Crusius, profesorul D. A. Zakythinos arată importanța pentru cunoașterea Greciei a călătoriilor apusene în orient. Apoi el trece în revistă lucrările cele mai importante ale istoriografiei grecești privind dominația otomană, ale istoriografiei europene privind revoluția grecească, ale istoriografiei grecești prvind aceasta din urmă încheind cu ceea ce numește el „școala istorică a elinismului și sintezele generale ale istoriei Greciei contemporane". În legătură cu aceasta, acorda o atenție deosebită activității și operei lui Spiridon Zampelios (1813—1881), Constantin Paparrigopulos (1815 — 1891), Constantin Sata (1842—1914), Spiridon Lampros (1851 1919) etc. Capitolul se încheie cu o succintă expunere a stadiului actual al cercetărilor privind diferitele probleme ale istoriei grecești din ultimele două veacuri.

Capitolul al III-lea se ocupă de ceea ce numește autorul „Începuturile universale ale vieții naționale și politice a grecilor contemporani". Orientarea generală a acestui capitol este determinată de încercarea de a analiza sub forma unei scurte sinteze ceea ce autorul definește ca fiind „întreita dogmă a istoriei Greciei contemporane". În acest sens, el face diferență între ceea ce formulează ca „elenismul neamului", „elenismul națiunii" și „elenismul marii idei". Se subliniază modul în care noțiunea de neam (γένος) a denumit la început ecumenicitatea bizantină ca abia către sfîrșitul Imperiului bizantin să denumească partea strict grecească a acesteia. În schimb, se arată că noțiunea (Ἔθνος) a denumit de la început grecitatea, legată fiind de acele procese postbizantine, al căror conținut a fost deșteptarea națională a poporului grec. Se vede din aceasta cum autorul operează din nou pentru a defini caracterul istoriei mai noi a poporului grec cu două noțiuni legate între ele, una mai largă, alta mai restrînsă și totuși, complimentare. În acest sens, pentru el „marea idee" (Μεγάλη Ἰδέα), adică năzuința permanentă a poporului grec spre unificarea teritoriului național, reprezintă un fel de sinteză, de contopire a celor două noțiuni într-o unică realizare materială a lor. De subliniat caracterul științific al tratării acestor probleme și evitarea de către profesorul Dionisie Zakythinos a oricăror exagerări care ar fi scos problema din făgașul ei firesc. În același fel sînt trecute în revistă principalele aspecte ale naționalismului grecesc din punct de vedere teoretic și din punct de vedere practic, cu delimitări interesante în comparație cu celelalte naționalisme europene.

În al patrulea capitol, cel mai amplu dintre toate, pentru că reprezintă expunerea propriu-zisă a istoriei politice a Greciei contemporane, autorul, pe baza criteriilor stabilite anterior și a caracterizărilor generale și speciale pe care le-a formulat, fixează principalele momente și perioade ale istoriei grecești din veacurile XIX—XX. Conform concepției sale, în istoria acestei epoci s-au succedat zece perioade. Prima perioadă (1821—1832) merge de la revoluția grecească la instaurarea monarhiei. Perioada a doua (1832 1843) este a mo-

narhiei propriu-zise. A treia perioadă (1843—1862) este a monarhiei constituționale și a dezvoltării marii idei. Perioada a patra (1862 1877) cuprinde schimbarea dinastiei, unirea Insulelor Ionice și înnoirea vieții politice și obștești. A cincea perioadă (1877 1896) este definită ca cea a opoziției „marii idei" față de naționalismele balcanice. Perioada a șasea (1896—1909) cuprinde criza raporturilor greco-turce și chestiunea cretană și macedoneană. Perioada a șaptea (1909—1914) este considerată ca cea a Greciei, putere balcanică și mediteraneană. A opta perioadă (1914 1923) este cea a primului război mondial, a culminării și căderii „marii idei". Perioada a noua (1923 1940) este intitulată „Între două războaie". Apogeul și decăderea legiuirilor democratice. A zecea perioadă și ultima cuprinde cel de-al doilea război mondial, cînd situația Greciei este definită ca cea de „putere europeană" (1940—1961). Din enumerarea acestor perioade se vede că autorul, propunîndu-și să divizeze cronologic istoria politică a țării sale, a pornit în chip firesc de la criterii politice, pe care însă nu le fundamentează decît arareori pe alte registre ale istoriei mai noi : economice, sociale, culturale.

Cu acest cuprins, lucrarea profesorului D. A. Zakythinos are într-adevăr valoarea pe care a vrut să i-o acorde autorul de la început : aceea de introducere pentru înțelegerea problematicii generale a istoriei grecești mai noi. Punînd problemele principale în cadrul lor istoric și propunînd soluții, expunînd izvoarele fundamentale, precum și evoluția ideilor și punctelor de vedere, autorul a izbutit să alcătuiască un mic compendiu, deosebit de clar și sistematizat, de cunoștințe necesare privind istoria Greciei în veacurile XIX XX. În felul acesta el a făcut mult pentru răspîndirea cunoștințelor despre istoria patriei sale, știut fiind că cea mai vrednică dintre simpatii este cea bazată pe cunoaștere. Străduința sa însă n-are un caracter izolat, deoarece în ultimii ani constatăm din ce în ce mai frecvent că reprezentanți de seamă ai istoriografiei contemporane, specialiști în cercetarea unor perioade mai vechi (mai ales medieviști), fără să-și părăsească preocupările de bază, acordă o atenție sporită cercetării problemelor de istorie mai nouă, folosind în această privință o rigoare metodică binevenită.

E. St.

MAKRYMIHALOS, ST. I., Ἑλληνικοὶ Πορτολάνοι τοῦ 16ου, 17ου καὶ 18ου αἰῶνος (Portulane grecești din secolele XVI, XVII și XVIII), Extras din revista „Ὁ Ἐρανιστής", an. I, fasc. 3 4, Atena, 1963, p. 127 157.

Cuprinzînd hărți nautice, descrieri ale porturilor și coastelor maritime, precum și indicații asupra curenților și mareelor oceanelor, *portulanele* au fost cărți folosite de către navigatorii din evul mediu și sînt documente prețioase pentru studiul istoriei și al geografiei. Un valoros studiu bazat pe izvoare inedite asupra portulanelor grecești a fost publicat de profesorul belgian Armand Delatte cu titlul *Les Portulans Grecs*, Liège-Paris, 1947. În studiul pe care-l prezentăm aici, învățatul grec Ștefan Makrymihalos completează documentarea istorică privitoare la portulanele grecești făcînd o descriere mai analitică a manuscriselor, examinînd șase portulane tipărite și stăruind apoi asupra celui imprimat la Veneția în 1573.

Desprindem din indicațiile autorului cîteva ce pot fi utile cercetătorilor istoriei poporului nostru. Aflăm astfel că portulanul din *Codex Vossianus Graecus 0.12*, ce se păstrează în biblioteca Universității din Leyda (Olanda), cuprinde un întreag capitol privitor la Marea Neagră ; acest portulan datează din 1508. Informații despre coastele Mării Negre figurează și în portulanul tipărit la Veneția în 1573. O copie manuscrisă a acestui portulan a aparținut lui Martin Crusius din Tübingen și cuprinde însemnări și comentarii ale acestuia. Autorul grec speră să se editeze la Atena acest portulan cu adnotările lui Crusius. Este

posibil să figureze în aceste adnotări și unele știri referitoare la Țara Românească, dat fiind interesul umanistului german față de luptele pentru independență purtate de poporul român la sfîrșitul secolului al XVI lea și începutul celui de-al XVII lea, cum s-a dovedit prin scrisoarea sa din 1600 publicată de Eugen Stănescu în revista „Studii", an. XVII (1964), nr. 2, p. 323 333.

Un alt portulan grecesc, cel din manuscrisul nr. 46 păstrat în biblioteca din Zagora Tesaliei, formează obiectul discuțiilor dintre învățați cu privire la datarea documentului. Bazîndu se pe semnătura unui Grigorie, care a fost protosinghelul mitropolitului Calinic al Proilavei din Țara Românească pînă în 1743, bizantinistul grec K. Dyovouniotis a susținut că portulanul a fost întocmit în secolul al XVIII lea. Învățatul belgian Delatte argumentează că manuscrisul respectiv datează din secolul al XVI-lea. Mai vechi sau mai nou, manuscrisul a fost păstrat deci o vreme și în Țara Românească.

Makrymihalos cunoaște bine textele și bibliografia portulanelor, rectifică lecturile eronate ale unor cercetători și completează cu informații noi cunoașterea acestei categorii de documente.

Gh. C.

PIRENNE JACQUES HENRI, *Panorama de l'histoire universelle d'après les grands courants et de l'histoire universelle de Jacques Pirenne,* Paris, Albin Michel (1963), 397 p. cu h.

Volumul reprezintă o sinteză foarte concentrată a lucrării publicate începînd din 1945, în 7 volume (circa 4 750 de pagini), *Les grands courants de l'histoire universelle*, sub semnătura lui Jacques Pirenne. În liniile ei generale, se poate spune că lucrarea nu constituie un simplu rezumat al operei amintite mai sus; ea încearcă, pe baza concluziilor enunțate anterior, să regrupeze datele și evenimentele istorice, pentru a justifica mai ales un punct de vedere, de altfel foarte subiectiv, în interpretarea datelor istorici contemporane.

Autorul încearcă să expună în mod sintetic perspectivele de înțelegere și de interpretare enunțate de tatăl său în lucrarea sa de sinteză, reunind principalele evenimente istorice, precum și diferitele formule economice ale vieții sociale, în grupe și structuri de civilizații. Remarcăm dintr-un început că în *Panorama de l'histoire universelle* autorul repune în discuție una dintre concluziile de bază ale lui Jacques Pirenne, potrivit căreia un element primordial în formarea diferitelor tipuri de civilizație a rezultat din contactele sau din lipsa de contacte care au existat între diferite popoare. Această concluzie este strîns legată de concepția generală pe care autorii, atît Jacques Pirenne, cît și Jacques-Henri Pirenne, o au referitoare la influența hotărîtoare a factorului geografic asupra dezvoltării procesului istoric. Această concluzie a istoriografiei burgheze, concluzie de altfel de mult depășită, consideră că tipurile de civilizații caracteristice diferitelor popoare sînt determinate în ultimă analiză de solul și, în general, de mediul geografic în care aceste popoare sînt așezate. În acest sens, unele popoare ar fi evoluat într-un ritm mai mult sau mai puțin rapid, în funcție directă de circumstanțele geografice, precum și datorită în general contactelor pe care le-au stabilit cu alte popoare. Conform acestui punct de vedere, autorii consideră că primele mari civilizații s-au constituit și dezvoltat la popoarele așezate lîngă mări sau lîngă marile ape curgătoare : Delta Nilului, Delta Tigrului și Eufratului, valea Indusului, coastele Siriei, Greciei și Italiei etc. Popoarele așezate în aceste regiuni, pe lîngă activitatea agricolă, au avut și o bogată activitate comercială, care a oprit delimitarea tipului de economic închisă, favorizînd în mod direct apariția unei vaste rețele de legături economice.

Dezvoltînd teoriile sale asupra importanței factorului geografic și în genere a așa-zisului factor extern, J. Pirenne și J H Pire-

nne au considerat că în decursul întregii istorii a omenirii n-au coexistat decît două tipuri opuse de civilizaţie : un tip continental, autoritar, şi un tip maritim, liberal. Aceste două tipuri de civilizaţie s-au influenţat şi s-au combinat între ele, s-au ciocnit în cursul istoriei iar conflictele dintre ele au format fie mici celule seniori̡ale sau urbane, fie vaste state continentale sau mari imperii maritime. Acest al doilea tip de state — statele aşa-zis maritime îi dă prilejul lui J. H. Pirenne să motiveze şi să elogieze actualul organism internaţional în care sînt grupate statele capitaliste occidentale. În ce priveşte statele socialiste, J. H. Pirenne face afirmaţia absurdă că acestea ar fi state de tip continental, a căror dezvoltare nu are nici o legătură cu cadrul maritim.

Din această primă afirmaţie, autorul deduce o a doua concluzie, de-a dreptul tendenţioasă, potrivit căreia lumea socialistă s-ar întemeia pe autoritatea absolută a statului şi pe o organizaţie socială care ar reprezenta negaţia individului ca atare.

În contextul acestor idei, cartea lui J. H. Pirenne apare ca o încercare de a demonstra viabilitatea eternă a orînduirii burgheze şi de a justifica astfel sistemul capitalist ca sistem social-economic cu care s-ar încheia dezvoltarea istorică a societăţii omeneşti.

Deşi construită pe astfel de concluzii, reluate din vechiul arsenal al metodologiei idealiste şi reacţionare burgheze, lucrarea prezintă totuşi un bogat şi interesant material documentar, care justifică — într-o mică măsură — interesul cercetătorilor istorici.

P. S.

G. WALTER, *Histoire des paysans de France*, Paris, Flammarion, 1963, 521 (523) p.

În cartea de faţă, autorul, cunoscut şi din alte lucrări pentru preocupările sale de istoric social, îşi propune să trateze istoria ţărănimii franceze, punînd accentul pe lupta socială dusă de această clasă. De altfel, în introducere, G. Walter ţine să precizeze că „va căuta să-l prezinte pe ţăran<ul francez folosindu-se de furca sa ca de o armă, mai degrabă decît ca de un instrument de lucru". Consecvent acestui punct de vedere, G. Walter, chiar de la început, după ce prezintă pe scurt structura societăţii galo-romane, se ocupă pe un spaţiu destul de larg de cunoscuta mişcare a bagauzilor din a doua jumătate a secolului al III-lea al erei noastre.

Urmează apoi cîteva capitole consacrate pătrunderii triburilor germanice în Galia, trecerii de la sclavie la şerbie şi începutului luptei de eliberare a şerbilor.

Este de subliniat că fiecărui episod important al luptei şerbilor îi este consacrat un capitol. Ni se vorbeşte de aşa-zisele „parlamente" ale ţăranilor normanzi, adunări obşteşti create în jurul anului 1000 de ţăranii din nord-vestul Franţei în vederea organizării rezistenţei împotriva obligaţiilor feudale devenite tot mai apăsătoare. Se evocă apoi conflictul dintre ţăranii din ţinutul Laonnais şi episcopul din Laon. Cîteva pagini sînt consacrate rezistenţei armate opuse de aşanumiţii *capuchonnés* (purtători de glugă) din regiunea Puy seniorilor briganzi care coborau din castelele lor pentru a jefui pe ţărani. Cele două răscoale ale păstoraşilor (1251 şi 1320) sînt tratate pe larg de autor, care le consideră ca primele exemple „ale unei mişcări de masă organizate în istoria ţăranilor din Franţa" (p. 99). Jacqueria este apreciată ca o largă mişcare socială, care a grupat în rîndurile ei nu numai ţărani, ci şi numeroase elemente ale păturilor sărace de la oraşe. Autorul subliniază că participanţii la jacquerie s-au îndreptat împotriva tuturor jefuitorilor maselor populare, indiferent dacă aceştia erau mercenari englezi, seniori francezi, partizani ai regelui Navarei sau ai regelui Franţei. Este demn de notat că G. Walter atrage atenţia că multe din acţiunile ţăranilor săraci angrenaţi în jacquerie erau dirijate şi împotriva consătenilor lor mai înstăriţi.

Cîteva capitole sînt consacrate istoriei țărănimii în perioada monarhiei absolute. Autorul consideră că începutul secolului al XVI-lea marchează o nouă etapă în istoria țăranilor francezi. Consolidarea statului centralizat a fost însoțită de o nouă reglementare a sistemului fiscal, care a fost pus sub controlul unic al guvernului regal. Noi și grele impozite au fost aruncate pe umerii maselor țărănești, îndeosebi pentru a se asigura plata salariilor armatei de mercenari și a aparatului administrativ, din ce în ce mai numeros, necesar monarhiei centralizate. În felul acesta, la ura mai veche a țăranilor împotriva nobililor s-a adăugat ura împotriva perceptorilor regali și a regelui, în numele căruia aceștia comiteau nenumărate abuzuri și spoliații. De asemenea, în perioada monarhiei absolute, la acțiunile de luptă împotriva opresiunii fiscale participă din ce în ce mai des și populația urbană care devine un aliat permanent al țărănimii, spre deosebire de timpurile mai vechi, cînd această alianța se stabilea doar incidental, ca în cazul jacqueriei, de exemplu. Toate domniile, începînd cu aceea a lui Henric al IV-lea și sfîrșind cu aceea a lui Ludovic al XVI-lea, sînt pline de mișcări și răscoale țărănești. În timpul guvernarii lui Richelieu izbucnește o puternică răscoală în Normandia, în 1639, răscoala denumită a „picioarelor desculțe", îndreptata împotriva jafurilor practicate la perceperea uneia din cele mai odioase dări feudale: „gabella" sau darea pe sare. Sub Ludovic al XIV-lea se produc răscoale țărănești în Boulonnais, Gascogne și Bretagne. Domnia lui Ludovic al XV-lea este marcată de o serie de mișcări de masă ale țăranilor, ca „pactul foamei", „războiul făinii", cauzate de specula ce se facea cu grînele în anii de secetă.

Ample capitole ale cărții lui G. Walter tratează situația și lupta țărănimii franceze în timpul revoluției. Numeroase pagini sînt consacrate „caietelor de doleanțe" prezentate de țărani înainte de izbucnirea revoluției, răscoalelor țărănești din vara anului 1789 purtate sub lozinca „război castelelor, pace colibelor", multiplelor probleme ridicate în timpul desfașurarii revoluției, ca vînzarea moșiilor clerului și ale nobililor fugiți, prețurilor maximale la grîne etc. În ce privește situația țărănimii franceze în timpul celui de-al doilea imperiu, este de remarcat că autorul folosește indicațiile date de K. Marx în cunoscuta sa lucrare *Luptele de clasă în Franța. 1848—1850*, pentru a interpreta numeroasele și complexele probleme care s-au pus în această perioadă.

Ultimele capitole se ocupă de țărănimea franceză în timpul celei de-a treia, de-a patra și de-a cincea republici, subliniindu-se unele dintre problemele mai importante care au preocupat și preocupă lumea rurală a Franței în perioada 1870—1960; prețurile produselor agricole, impozitele, subvențiile pentru dezvoltarea agriculturii, accentuarea procesului de diferențiere în sînul țărănimii, situația proletariatului agricol.

Cartea lui G. Walter, încercare de sinteză a principalelor momente de luptă din istoria țărănimii franceze, bogat documentată și conținînd multe considerații judicioase, făcute de pe poziția unui istoric înaintat, ar fi avut de cîștigat dacă autorul ar fi acordat o atenție mai mare situației economice propriu-zise a clasei sociale care formează obiectul studiului său. În felul acesta, mișcările sociale prezentate în carte ar fi avut o motivare economică mai aprofundată și mai largă.

S. C.

D. N. PRITT, *The Labour gouvernement 1945 1951*, London, Lawrence & Wifhart, 1963. 676 p.

Cunoscut militant în viața social-politică a Marii Britanii, autorul acestei lucrări, D. N. Pritt, a fost între 1945 și 1950 membru independent al Camerei Comunelor. El a avut astfel posibilitatea să observe îndeaproape evenimentele politice interne și externe din perioada guvernării laburiste, apoi, după un număr de ani, să le revadă într un tot unic

și să le aștearnă pe hîrtie. Sistematizarea imensului material faptic și prezentarea lui într-o ordine cronologică, corespunzătoare concepției autorului, modului său de a vedea, a necesitat, evident, eforturi apreciabile.

Lucrarea cuprinde 30 de capitole : primele patru sînt consacrate situației politice din Marea Britanie la sfîrșitul celui de al doilea război mondial, programului electoral al laburiștilor în alegerile din vara anului 1945 și constituirii guvernului laburist sub conducerea lui C. R. Attlee ; urmează apoi 16 capitole în care se analizează an de an (1945/1946, 1948/1949) sesiunea parlamentară, politica externă, politica colonială și politica economică ; cap. 20 și 21 se ocupă de campania electorală și de alegerile parlamentare din 23 februarie 1950 ; cap. 23 – 29 tratează politica externă și colonială a Marii Britanii în 1950—1951, războiul din Coreea, economia în 1950—1951 și alegerile parlamentare din 1951 ; ultimul capitol reunește concluziile desprinse de autor cînd analizează pe compartimente guvernarea laburistă.

Cu toate că D. N. Pritt face multe rezerve serioase asupra programului electoral laburist din 1945, el îl consideră „remarcabil" și arată că „milioane de alegători care se descurcau de ajuns de mediocru în politica, dar care erau vădit conștienți că ei doreau nu numai pacea, munca permanentă, condiții confortabile de locuit, sporirea nivelului de viață și prietenie cu U.R.S.S., dar și transformări categorice sociale în spirit socialist, au privit programul laburist ca un document care răspundea năzuințelor lor" (p. 69). Rezultatul alegerilor din iulie 1945 a arătat pe deplin aceasta ; laburiștii au obținut 392 de locuri, iar conservatorii, în ciuda prestigiului lui W. Churchill, numai 189 de mandate, cel mai mic număr de mandate obținut de conservatori în perioada istoriei contemporane a Marii Britanii.

D. N. Pritt analizează pas cu pas politica guvernului laburist, în care ponderea principală o avea aripa de dreapta a partidului : naționalizarea Băncii Angliei și a unor ramuri industriale, înghețarea salariilor, introducerea legislației sociale, lărgirea asistenței medicale, anularea unor legi antimuncitorești ca cea din 1927 cu privire la *trade-union* uri, construcțiile de locuințe și cele de folos obștesc etc., arătînd laturile pozitive ale măsurilor luate, precum și cadrul lor limitat, restrîns, ciuntit, ceea ce a determinat profunde frămîntări sociale, greve de mare amploare, demonstrații etc.

În analiza politicii externe, D. N. Pritt consideră că guvernul laburist a participat activ la politica „războiului rece" din acei ani și că, de fapt, ea a fost subordonată politicii externe a S.U.A.

Rezultatul alegerilor din februarie 1950 a arătat vădit dezamăgirea maselor largi engleze față de politica dusă de laburiști : laburiștii au obținut 315 mandate, conservatorii 297, liberalii 10 și naționaliștii irlandezi 2, o majoritate laburistă foarte fragilă de numai 6 mandate. Majoritatea muncitorilor englezi, trecînd peste nemulțumirile stîrnite de anii de guvernare laburistă, s-au situat pe o poziție de clasă și au votat pentru laburiști, numai spre a împiedica pe conservatori să ajungă la putere.

Greutățile economice, provocate de programul de înarmare și de diminuare a relațiilor comerciale ale Marii Britanii cu țările lagărului socialist, au făcut ca dezbaterile bugetului pe 1951 să fie deosebit de aprinse. Harold Wilson, ministru în cabinetul laburist, a demonstrat în cursul acestor dezbateri că goana după înarmare înseamnă criză economică și a condamnat, printre altele, interdicția pe care S.U.A. a pus-o asupra comerțului Marii Britanii cu țările din răsăritul Europei. „Ar trebui să li se dea de înțeles — spunea H. Wilson — prietenilor noștri americani că noi nu sîntem pregătiți de a ne lipsi de sursele mari și însemnate de materii prime din răsăritul Europei, care sînt necesare economiei noastre... Presiunea tot mai intensă americană înseamnă la urma urmelor cerința unei blocade depline" (p. 621). În semn de protest, trei miniștri laburiști (grupul E. Bevin), printre care H. Wilson, și-au dat demisia în aprilie 1951. În toamna aceluiași an, la 25 octombrie, au avut loc noi alegeri parlamentare, la care conservatorii au obținut 321 de

mandate, laburiştii 295, liberalii 6 şi celelalte 3. După cum este cunoscut, conservatorii s-au menţinut apoi la putere timp de 13 ani (1951 1964).

Sintetizînd rezultatele guvernării laburiste, D. N. Pritt se întreabă „Care a fost greşeala săvîrşită chiar de la început?" După el răspunsul ar fi: „Guvernul... n-a întreprins nici o încercare reală de a schimba structura de clasă a societăţii, de a submina şi nimici izvoarele puterii capitaliste sau măcar de a slăbi clasa conducătoare..." (p. 664). D. N. Pritt arată că „pentru victoria socialismului în Anglia este necesară unitatea tuturor forţelor ei progresiste, partidul laburist, partidul comunist, clasa muncitoare, tineretul şi intelectualitatea" (p. 670).

Monografia lui D. N. Pritt, consacrată istoriei celor şase ani de guvernare laburistă, reprezintă, mai ales în zilele noastre, o contribuţie de seamă pentru toţi cei care se ocupă de problemele internaţionale contemporane.

A. V.

FRANK BARLOW, *The Feudal Kingdom. 1042—1216*, London, Longmans, 1963, XII+465 p.

Cartea profesorului Frank Barlow de la Universitatea din Exeter (Anglia) este al treilea volum dintr-o colecţie mai mare „History of England", de sub conducerea lui W. N. Medlicott.

Primele două capitole tratează istoria Angliei în timpul lui Eduard Confesorul. Autorul relevă că la jumătatea secolului al XI lea aristocraţia feudală avea un rol dominant în societatea anglo-saxonă, în timp ce populaţia rurală era astfel organizată încît să asigure atît întreţinerea monarhiei, cît şi a nobilimii laice şi ecleziastice. Sînt studiate apoi diferitele categorii sociale ale satului englez, precum şi organizarea vasalică. Un paragraf este consacrat comerţului şi oraşelor, subliniindu-se că economia bănească era destul de puternică, date fiind schimburile comerciale cu continentul. Capitolul al treilea se ocupă de luptele dintre Harold, ultimul rege anglo-saxon, şi Wilhelm Cuceritorul, de instaurarea guvernării normande şi de înfrîngerea rebeliunii nobilimii anglo-saxone.

Efectele cuceririi normande sînt cercetate în cap. IV. Analizînd organizarea dată regatului de Wilhelm Cuceritorul, F. Barlow arată că, pe de o parte, au fost menţinute multe dintre instituţiile feudalismului anglo-saxon, iar pe de altă parte au fost introduse unele din principalele instituţii ale ducatului normand. Acestea din urmă au dat regatului feudal englez un caracter mai centralizat, întărind în acelaşi timp puterea absolută a monarhului. Un alt efect al cuceririi a fost apariţia a noi elemente în rîndurile nobilimii feudale locale. Acestea proveneau îndeosebi din membrii marilor familii baroniale de pe continent, care au sprijinit acţiunea lui Wilhelm Cuceritorul. Cu acest prilej, F. Barlow contestă teoria conform căreia Wilhelm ar fi format o nouă nobilime prin acordare de fief-uri unei mari părţi din soldaţii veniţi cu el. Aceştia erau în marea lor majoritate mercenari şi retribuţia pentru participarea lor la cucerire a constat doar în mici loturi de pămînt. În ce priveşte urmările economice ale cuceririi, aceasta a dus la oarecare perturbări în dezvoltarea comerţului şi oraşelor: au încetat legăturile mai vechi cu Scandinavia, iar Flandra, şi Franţa au privit cu ostilitate noul regat, nearătîndu-se interesate în menţinerea unor relaţii comerciale la nivelul celor din vremea regilor anglo-saxoni.

Politica continentală a primilor regi normanzi ai Angliei este cercetată în următoarele două capitole. După F. Barlow, perioada 1100 1154 a marcat, sub Henric I, fiul mai mic al Cuceritorului, apogeul politic al dinastiei normande, dar, în acelaşi timp, spre sfîrşitul aceleiaşi perioade, în timpul domniei lui Ştefan de Blois, a înregistrat o decădere politică pe treapta cea mai de jos. Toată domnia lui Ştefan a fost plină de mari rebeliuni ale baronilor împotriva puterii regale. După

încheierea acestei perioade tulburi, Anglia a avut o nouă dinastie, tot continentală, dinastia de Anjou.

Sub Henric al II-lea, cea mai puternică personalitate a dinastiei Angevinilor, au fost făcute o serie de reforme judecătoreşti şi administrative, s-au luat măsuri împotriva turbulenţei baronilor, au avut loc importante schimbări în viaţa economică a regatului. Astfel, în acest din urmă capitol, F. Barlow consideră că formarea unei armate de soldaţi cu plată a dat posibilitate multora din elementele rurale care compuneau mai înainte armata regală să se consacre agriculturii. Domeniul feudal a început să devină o unitate economică mai eficientă, land-lorzii ocupîndu-se personal de organizarea şi dirijarea procesului de producţie. Aici însă autorul atrage atenţia pe drept cuvînt, că, de pe urma acestei epoci de „nouă prosperitate agricolă", ţărănimea nu a avut aproape nimic de cîştigat : tot ce se realiza ca urmare a îmbunătăţirii sistemului de exploatare a domeniului feudal a fost spre folosul aproape exclusiv al land-lorzilor.

În ultimele capitole, autorul se ocupă de participarea, lipsită de succes, dar bogată în grave consecinţe interne, a lui Richard I la cruciada a treia, de conflictul lui Ioan fără Ţară cu Filip August al Franţei şi cu papa Inocenţiu al III-lea, de înfrîngerea de la Bouvines şi de slăbirea poziţiilor continentale ale Angliei.

Cartea se încheie cu acordarea Magnei Charta, document în care F. Barlow vede un bilanţ a şase decenii de guvernare angevină şi care totodată deschide perspectivele unor noi confruntări între regalitate şi acele categorii sociale interesate ca monarhia să nu dispună de o putere prea mare.

Cartea profesorului F. Barlow este interesantă şi caută să ţină seama de ultimele rezultate ale cercetării feudalismului englez, la care autorul adaugă propriile sale observaţii şi concluzii. Ar fi fost de dorit însă o mai aprofundată analiză a dezvoltării social-economice a perioadei tratate de autor, precum şi a conflictului de clasă care a opus pe ţăranii anglo-saxoni nobililor normanzi, care au adus de pe continent un feudalism mai dur şi mai bine organizat. În felul acesta, tabloul Angliei feudale înfăţişat de F. Barlow ar fi fost mult mai complet şi în acelaşi timp mult mai viu.

S. C.

BIZANTINOLOGIE

IHOR ŠEVČENKO, *A postscript on Nicolas Cabasilas „Anti-zealot", discourse*, „Dumbarton Oaks Papers", XVI (1962), p. 403—408.

În urmă cu cîţiva ani I. Ševčenko a publicat textul, traducerea şi un comentariu al discursului „antizelot" al lui Cabasilas. (*Dumbarton Oaks Papers*, II, 1957, p. 79—171). Cu acest prilej, I. Ševčenko a susţinut că discursul, considerat ca cel mai important document pentru cunoaşterea reformelor înfăptuite de zeloţi la Thessalonic, nu i-ar fi avut în vedere pe aceştia, ci autorităţile din Constantinopol.

În articolul de faţă, I. Ševčenko analizează părerile emise de istoricii care s-au ocupat după 1957 de această problemă şi aduce unele precizări. Astfel, G. T. Dennis împărtăşeşte părerea lui Ševčenko că discursul nu a fost alcătuit împotriva zeloţilor şi crede că adversarul lui Cabasilas din discurs a fost Manuil al II-lea, care a confiscat o parte din averile mănăstireşti pentru a şi procura fonduri în lupta împotriva turcilor. Din această cauză, data discursului trebuie să fie fixată după 1371 (*The Reign of Manuel II Palaeologus in Thessalonica*, Roma, 1960, p. 23—24). Un argument ar fi că o homilie a mitropolitu-

lui Thessalonicului, Isidor Glabas, prezintă multe apropieri de discursul lui Cabasilas.

M. P. Kyrrhis, în schimb, a propus o soluție de compromis în revista „Κυπριακαὶ Σπουδαί" (XXV, 1961, p. 109—122), și anume că discursul ar fi vizat deopotrivă pe zeloți și autoritățile din Constantinopol. Autorul acestei note a socotit că discursul era împotriva zeloților, fiindcă la data admisă chiar de Ševčenko că s-ar fi ținut, anul 1344 Cabasilas locuia în Thessalonic și, ca aristocrat, el fusese lovit de măsurile luate de zeloți (*Răscoala zeloților din Thessalonic în lumina ultimelor cercetări*, în „Studii", XII (1959), p. 263).

În acest articol I. Ševčenko precizează ca anul 1344 propus pentru ținerea discursului este o simplă ipoteză. Din examenul paleografic al manuscrisului discursului (Parisinus graecus 1276) ar rezulta că adăugirile și principalele corecturi ar fi fost făcute chiar de Cabasilas, permițîndu-se datarea lui din ultimii 30 de ani ai secolului al XIV-lea. I. Ševčenko consideră că lipsa oricărei aluzii în textul discursului la zeloți, ca și imposibilitatea de a l apropia de alte surse, îl îndreptățește să și mențină punctul de vedere inițial ca discursul nu se ocupă de vreun program zelot sau despre zeloți. Precizează însă că nu se poate stabili cine au fost adversarii lui Cabasilas din discurs și nici locul unde se afla autorul discursului în acel moment.

E. Fr.

R. BROWNING, *Byzantinische Schulen und Schulmeister*, „Das Altertum", Berlin, Band IX (1963), Heft 2, S. 105—118.

Istoricul englez R. Browning cercetează de mai mult timp problemele legate de învățămîntul din Bizanț [1], probleme interesante, cu atît mai mult cu cît acest domeniu a fost destul de puțin cercetat pînă în prezent. Numai problema învățămîntului superior s-a bucurat de o oarecare atenție, și cartea lui Fuchs poate fi utilizată și astăzi cu folos [2], alături de cîteva studii ale lui L. Bréhier reproduse apoi în sinteza publicată în ultimii ani ai vieții sale [3].

Autorul consideră că sistemul de educație al lumii greco-romane trecut prin școlile bizantine ar fi una din principalele contribuții aduse lumii contemporane de antichitatea clasică. Noțiunea de educație în spațiul mediteranean nu însemna numai pregătirea pentru o profesiune, ci o lărgire de orizont în toate domeniile, dar în special în literatură. Operele literare nu erau învățate pe de rost, ci judecate în mod critic, acest sistem fiind opera sofiștilor.

Statul bizantin, cu organizarea lui centralizată și cu un aparat birocratic complicat, a acordat o mare importanță alegerii funcționarilor, gradului lor de cultură. Aceasta rezultă, de altfel, din constituția din anul 357 (*Codex Theodosianus* 14, 1.1). Un rol în selectarea corpului de funcționari l-au avut dascăli cu renume. O mare parte din corespondența lor cuprindea recomandări de tineri discipoli adresate foștilor elevi ajunși în slujbe înalte. Nevoia unui corp de funcționari cu o temeinică cultură a determinat statul bizantin să susțină învățămîntul prin salarizarea profesorilor și asigurarea cu localuri.

Învățămîntul bizantin cuprinde aceleași etape ca și cel clasic. Vîrsta de școlaritate și programul de studiu varia în funcție de posibilitățile elevului; Psellos începe să învețe de la vîrsta de 5 ani. În marile centre existau și școli particulare, a căror faimă depășea une-

[1] R. Browning, *The Patriarchal School at Constantinopole in the twelfth century*, „Byzantion", XXXII (1962), p. 167—202.

[2] Fr. Fuchs, *Die höheren Schulen von Konstantinopel im Mittelalter*, Leipzig, 1926, p. 79.

[3] L. Bréhier, *La civilisation byzantine*, Paris, 1950, p. 456—503.

ori pe a celor de stat. O astfel de şcoală avea în secolul al XIV-lea Theodor Metochites.

În continuare, R. Browning se ocupă de conţinutul educaţiei bizantine, şi această parte a studiului său cuprinde datele cele mai interesante. Primul text studiat de elevii din învăţămîntul mediu era, cu toate dificultăţile de limbă, cartea I şi a II-a din Iliada. Dintre ceilalţi autori greci se studia cîte o piesă de Eschil, Sofocle, Euripide şi Aristofan şi bucăţi alese din Hesiod, Pindar şi Teocrit. S-au păstrat şi unele manuscrise de manuale din acea vreme. Ele cuprind părţi din operele ce se studiau cu explicaţii asupra cuvintelor rar întrebuinţate, indicaţii gramaticale şi comentarii marginale. Pe lîngă textele literare clasice, erau cercetate poeziile lui Grigore de Nazianz, Gheorghe Piside şi psalmii. Cel mai important manual de gramatică a fost al lui Dionisios Trax, căruia i s-au adăugat numeroase scholii şi comentarii. Totuşi, fiecare dascăl de seamă avea ambiţia să-şi aibă propriul său manual, compilînd şi completînd în realitate pe cele ale predecesorilor. În secolul al XI-lea, manualul lui Teogostos stabilea nu mai puţin de 1003 reguli gramaticale. În manualele de gramatică de mai tîrziu se foloseşte sistemul întrebărilor şi răspunsurilor.

În învăţămîntul superior erau studiaţi numeroşi prozatori, oratori şi poeţi din antichitatea clasică, sofişti din perioada tîrzie (Dion Crisostomos, Älius Aristide, Philostrate, Libanios etc.) şi unii părinţi ai bisericii — în special Grigore de Nazianz şi Ioan Crisostomos. Lecţiile constau în lectura şi interpretarea textelor şi în prelegeri ale principiilor ştiinţifice profesate de retorul respectiv. Cîteodată erau comentate manualele de retorică ale lui Hermogene şi Aftonios. La filozofie se făceau prelegeri pe marginea întrebărilor puse de elevi sau se comentau texte ale filozofilor antici, în special Aristotel.

Filozofii bizantini nu au adus o contribuţie originală — adevărul trebuia căutat la Platon sau Aristotel —, totul se rezuma la o cît mai fidelă interpretare. În acest fel nu s-a ajuns la conflicte cu biserica. Puţinii filozofi bizantini care au încercat să elaboreze un sistem de gîndire nou şi organizat (Mihail Psellos, Ioan Italos, Gheorghe Gemistos Plethon) au avut din această cauză de suferit.

La lecţiile de retorică s-au folosit teme din antichitate şi eroii de la Maraton şi Salamina au continuat să peroreze prin gurile învăţăceilor bizantini. Cîteodată a fost folosit şi material teologic; într-un manual al lui Nicephoros Basilakes, profesor din secolul al XII-lea, Samson ţine discursuri filistenilor după ce a fost orbit, iar Petru mai înainte de a fi crucificat de Nero.

Dascălii bizantini au apreciat valoarea memotehnică a poeziei şi au dat manuale în care regulile gramaticale sînt versificate.

Din secolul al XIV-lea începe să se acorde o atenţie deosebită ştiinţelor exacte şi mulţi profesori de retorică sînt şi reputaţi matematicieni, încercînd să cuprindă în lecţiile lor totalitatea ştiinţei de atunci, ca Toma Magistrul, Manuel Moscopulos, Theodor Metochites.

Prezentarea lui R. Browning, bazată pe cunoaşterea unui bogat material în mare parte inedit, contribuie într-o mare măsură la îmbogăţirea datelor despre cultura bizantină. Singura obiecţie ce se poate aduce studiului său este că nu scoate suficient în evidenţă caracterul de clasă al învăţămîntului bizantin.

E. Fr.

BIBLIOGRAFIE, ARHIVISTICĂ, MUZEOGRAFIE

* * * *Изворu за историју првог српског устанка.* Грађа из Земунских архива, Књига II, 1809 (Izvoare pentru istoria primei răscoale sîrbeşti. Material din arhivele din Zemun (Semlin), vol. II, 1809), Arhiva istorică din Belgrad, Belgrad, 1961, 441 p.

Materialul inedit din cel de-al doilea volum privind prima răscoală antiotomană a sîrbilor conţine numeroase date noi, necesare clarificării evenimentelor şi fenomenelor caracteristice mişcării din 1809. Documentele, publicate în limba germană, cu traducere în limba sîrbă, sînt extrase din Arhiva Magistraturii din Semlin şi din „Correspondence-Protocol", adică rapoartele secrete ale Comandamentului grăniceresc din acelaşi oraş.

Din cele 292 de documente în total, cîte se publică în acest volum, clasate în ordine cronologică, 36 constituie anexe la documentele de bază privind anumite chestiuni mai importante, iar 15 documente alcătuiesc o anexă la volum [1].

Materialul din acest volum conţine în continuare [2] ştiri despre ţările române, informaţii utile pentru studierea relaţiilor românosîrbe. Întîlnim date mai ales despre legăturile întreţinute de răsculaţi cu oştirea rusă din Ţara Românească (p. 4, 5, 16, 165, 179, 276 şi 317), despre armele trimise de aici răsculaţilor sîrbi (p. 47, 119 şi 121), despre eventuala instruire a lor în Ţara Românească (p. 37) etc.

Spre Bucureşti se succedă delegaţiile răsculaţilor în ianuarie, februarie şi aprilie 1809 (p. 39, 79 şi 92 — 93). În mai Caragheorghe trimite la Bucureşti pe Iovan Rajović, (p. 181). Un alt om de încredere al acestuia Nicola Skuljević, stă un timp la Bucureşti (p. 366 367).

La fel se găsesc în volum o serie de informaţii despre prezenţa trimişilor sîrbi la Iaşi (p. 89, 91 — 92, 97, 147 şi 228), printre care M. Grujović şi Velisav Stanojlović venit pentru a cere de la ruşi ajutor în trupe (50 000 de oameni) şi în bani (p. 231 — 270). După cum scria St. Jevtić, era vorba de un ajutor de o jumătate milion de ruble (p. 203).

La Craiova zăbovesc şi *alţi* trimişi ai răsculaţilor sîrbi în afară de cei care se opreau aici în drum spre Bucureşti şi Iaşi. Astfel, Kosta Pekar, trimis la generalul Miloradović, stă aici 18 zile (p. 361). Un alt sîrb este trimis incognito la Craiova pentru a se edifica asupra intenţiei ruşilor în ce priveşte trecerea Dunării (p. 264 şi 273). Din împrejurimile capitalei Olteniei se aprovizionau cu făină trupele răsculaţilor de la Dunăre în ianuarie 1809 (p. 42). Înaintarea ruşilor pe malul celălalt al Dunării, la Cladova şi Negotin (p. 270), este în strînsă legătură cu ofensiva de la Galaţi sub comanda lui Prozorovski, despre care de asemenea se găsesc inserate informaţii în rapoartele organelor chezaro-crăieşti din Semlin (p. 232, 250, 269 — 270 şi 299).

Timişoara e menţionată nu numai în legătură cu trecerea emisarilor sîrbi (p. 5, 305 şi 317), dar şi în cadrul diverselor pricini ale negustorilor de acolo (p. 387, 388, 395, 397).

Căpitanul Predetić, urmărit de autorităţile militare austriece pentru că a trecut în Serbia şi s-a alăturat răsculaţilor, se afla la un moment dat plecat la Sibiu (p. 34 şi 193), iar potrivit unui atestat din partea lui Rodofinikin el ar fi plecat în Ţara Românească (p. 210). Nume ca Muţa Iovan (p. 20, 21 şi 33) şi Radu Franz (p. 276) ne semnalează prezenţa în evenimentele acestui an a unor români din Banat. Numeroşi români din regimentele grănicereşti instruiau pe combatanţii sîrbi proaspăt recrutaţi, în valea rîului Poreçi

[1] Treizeci şi trei de documente, publicate altă dată de Al. Ivić, se publică aici din nou, deoarece ele se integrează organic în materialul pînă acum inedit. (Alexa Ivic, *Dokumenti o ustanku Srba pod Karadjordjem Petrovićem*, Zagreb, 1920.)

[2] Vezi nota despre vol. I al acestei culegeri în „Studii", 1963, nr. 2, p. 524—525.

(p. 118). Această instrucție se făcea cu armele primite din Țara Românească (p. 47). O suită de documente (nr. 141, 145, 209, 217 și 220) se referă în special la acțiunile unor cete haiducești care treceau din Serbia în părțile chezaro-crăiești. Printre membrii acestor cete, originari din Serbia, Bosnia, Slavonia, Croația și Ungaria, se găsește și un anume N. Ioan din Țara Românească (p. 316).

Aromînii apar cu pricinile lor negustorești (Sterio Puliu, Diamandi Anastas, Hagi Nașo din Blața ș.a.). Uneori acestea erau pentru armele și munițiile livrate răsculaților. Astfel Vîlcu Darvar Ghinu, originar din Vlahoclisura (p. 326), a livrat puști (p. 140). Demetar Sima Dimitrievič, zis „Sima Țintar", a livrat plumb lui Mladeu Milovanović, comandant al răsculaților (p. 310).

Firește că, legat de răscoala sîrbă, în corespondența organelor de graniță austriece și-au găsit ecou și alte evenimente din Balcani. O serie de știri contradictorii privind pe Ali-pașa de Ianina și fiul său Muhtar-pașa (p. 191, 207, 267 și 299) par a sugera încă o dată că acesta frîna campania împotriva răsculaților sîrbi [3]. Carafeiz, cunoscută căpetenie a cîrjaliiilor, apare ca adversar al răscoalei sîrbe (p. 187, 191, 298 și 320), după cum mai tîrziu va contribui și la înăbușirea răscoalei de sub conducerea lui Tudor Vladimirescu în Țara Românească [4].

Întîlnim informații suplimentare despre unii sîrbi care în viitor vor activa în țara noastră: Hagi Prodan, Stefan Živković-Telemah ș.a. Mai abundente sînt datele noi despre Stefan Živković polcovnicul, care mai tîrziu va fi implicat în unele evenimente de la noi (p. 10, 13, 14, 95, 109, 110 114, 231, 247 și 303). Agenții chezaro crăiești urmăreau cu atenție, conform indicațiilor de la centru, conduita arhimandritului Spiridon Filipović, aflat în slujba rușilor, care în decembrie 1809, mergea de la Belgrad prin Timișoara și Sibiu, la București (p. 138 și 317)[5].

Bimbașa Sava, menționat printre subalternii lui Sima Marcović (p. 153), necunoscut în alte izvoare sîrbești, pare a fi căminarul Sava[6]. Miloș Saranović, rudă apropiată a lui Caragheorghe, participant activ la răscoală, este probabil acela care va apărea în 1826 ca martor în procesul dintre Stana Olimpiotu și Dimitrie Macedonschi[7].

În general, informațiile privind relațiile sîrbo-ruso-române în 1809 conțin o serie de elemente de natură să completeze cunoștințele noastre despre contactele directe româno-sîrbe în această vreme, bazate pînă acum pe material românesc sau rusesc [8].

Pentru istoriografia sîrbă acest volum, care pentru un singur an cuprinde un material mai bogat decît volumul I pentru cei cinci ani anteriori (1804 — 1808), prezintă o sursă dintre cele mai valoroase pentru cunoașterea diverselor aspecte ale răscoalei.

Prevăzut cu un indice de nume, locuri și instituții și cu un aparat critic dezvoltat,

[3] Vezi despre această politică a lui Ali-pașa la G. L. Arș, Албания и Эпир в конце XVIII-начале XIXв. (Западно-балканские пашалыки Османской Империи), Издательство Акад. Наук СССР. Институт Истории, Москва, 1963, p. 307 ș.a.

[4] Vezi *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821*, vol. II, București, Edit. Acad. R.P.R., 1959, p. 257—258 și 270; *ibidem*, vol. V, 1962, p. 315, 433 și 451.

[5] Într-o autobiografie, aflată cîndva în posesia lu Tadeu Hașdeu, Spiridon Filipović, descriind șirul misiunilor deosebite îndeplinite, arată că în decembrie 1809 a mers la Bagration la Silistra, iar de acolo în Oltenia, unde a stat pînă în martie 1810.

[6] Tocmai perioada aceasta din viața căminarului Sava nu era cunoscută. Se știe doar că el a luat parte la unele lupte din sudul Dunării. El a putut pleca în Serbia cu Sima Marcović, care a fost ca delegat la București și la Iași (p. 147 și 161).

[7] „Balcania", V, 1, București, 1942, p. 28.

[8] St. Romanski, *Едно писмо на сръбския княз Карагеорги Петрович до угровлашкия митрополит в Букурещ от 1809 год*, l. f. volantă; „Исторический Архив", Moscova, 1960, nr. 1, p. 117 142 (și prezentarea în „Romanoslavica", V, Istorie, 1962, p. 230); *Răscoala din 1821*, I, p. 41—43.

acest volum, prin materialul documentar interesant pe care îl cuprinde, este util istoricilor noştri preocupaţi de problemele istoriei balcanice din primele două decenii ale secolului al XIX lea.

S. I.

Справочник-указатель печатных описаний славяно-русских рукописей, întocmit de N. F. Belcikov, I. K. Begunov şi N. P. Rojdestvenski, Москва-Ленинград, Изд. Академии Наук СССР, 1963, 360 p.

Lucrarea, întocmită sub redacţia lui N. F. Belcikov, membru corespondent al Academiei de Ştiinţe din U.R.S.S., este bine venită pentru toţi care doresc să aibă o imagine clară a instrumentelor de lucru existente despre fondurile care conţin manuscrise slavo-ruseşti. Pentru un cercetător care se ocupă de problemele de istorie slavă şi nu numai slavă, ci şi cu istoria popoarelor care au avut legături cu lumea slavă, acest instrument este de fapt punctul de pornire pentru investigaţii ce trebuie făcute în fondurile de arhive ce conţin manuscrise slave din U.R.S.S. şi alte ţări.

Autorii arată în prefaţă că încercări de a întocmi un asemenea indicator bibliografic au existat şi înainte de Marea Revoluţie Socialistă din Octombrie. Ei se referă la cartea lui I. M. Smirnov *Îndreptar de descriere a manuscriselor slave şi ruseşti în fondurile de cărţi din ţară şi de peste hotare*, apărută în 1916. Cu toate că acest îndreptar a primit în literatura de specialitate a vremii o apreciere pozitivă, din mai multe motive el nu putea să satisfacă exigenţele actuale. După cel de-al doilea război mondial, David Djaparidze a făcut în 1957, în S.U.A., o încercare de a întocmi un indicator bibliografic de acest gen, publicînd lucrarea intitulată : *Medieval slavic manuscripts. A bibliography of printed catalogues* (Cambridge, Massachutts 1957, XIV + 134 p. + 8 tabele). Cu toate că şi această publicaţie s-a considerat de către revistele de specialitate ca meritorie, s-a arătat că ea conţine omisiuni numeroase, mai cu seamă în ce priveşte lucrările din limbile bulgară şi ucraineană, şi că este defectuoasă sub raportul aranjării topografice a materialului. Lipsa cea mai mare a lucrării lui Djaparidze constă în aceea că ea nu ţine seama de dezvoltarea ştiinţei arheografice slave din ultimii 40 de ani.

Într-un dicţionar biobibliografic apărut la Kiev în 1960 se dau 795 de titluri de descriere de fonduri arhivistice care conţin manuscrise slave vechi (mai cu seamă ucrainene vechi). Şi această lucrare are o serie de omisiuni şi lipsuri care o fac greu utilizabilă. Lucrarea lui A. I. Rogov, *Informaţii despre colecţiile mici de manuscrise slavo-ruse din U.R.S.S.*, apărută în 1962, cu toată valoarea ei excepţională, este limitată ca tematică.

Avînd în faţă şi această stare de lucruri, autorii au pornit la întocmirea lucrării de faţă. Ei arată că au urmărit să dea informaţii despre cele mai însemnate descrieri tipărite despre toate fondurile de manuscrise slavo-ruse, chirilice şi glagolice din secolele X–XVII. Autorii au indicat locul unde se află în momentul de faţă fondul descris. Acolo unde ei nu au avut posibilitatea să vadă manuscrisele, titlurile sînt însemnate cu o steluţă. În îndreptar mai sînt incluse şi acele descrieri de fonduri care se referă la unele manuscrise slavo-ruse foarte importante din secolele XVIII – XX. La cea mai mare parte a lucrărilor se indică prin scurte adnotaţii cîte şi, în unele cazuri, ce anume manuscrise sînt descrise în ea. Autorii au inclus în acest îndreptar bibliografic, care conţine 2 842 + 18 titluri, în mod exclusiv, numai lucrări care descriu fonduri de manuscrise.

Principiul de aranjare a materiei este cel *topografic*, adică se porneşte de unde se află actualmente fondul descris, *cronologic*, în sensul că lucrările referitoare la aceleaşi localităţi, arhive sau biblioteci sînt date în ordinea apariţiei lor, şi în sfîrşit *alfabetic*, în sensul că localităţile, aşezările sînt date în cadrul fiecărei ţări în ordine alfabetică. În afară de

fondurile din U.R.S.S., de bibliografia pe care o găsim în cap. II al cărții, se indică (în cap. III) descrierile tipărite a fondurilor de manuscrise slave vechi, aflate în următoarele țări : Austria, Belgia, Bulgaria, Marea Britanie, Ungaria, R. F. Germană și R.D. Germană, Grecia, Danemarca, R.A.U., Iordania, Spania, Italia, Polonia, Portugalia, România, S.U.A., Turcia, Finlanda, Franța, Cehoslovacia, Suedia, Iugoslavia. În cap IV al lucrării se dă bibliografia acelor descrieri tipărite de fonduri de manuscrise slave vechi care au dispărut sau nu se cunoaște locul unde se află ele în momentul de față.

În primul capitol, intitulat *Bibliografia generală*, sînt enumerate acele lucrări care conțin informații despre descrierile tipărite de fonduri de manuscrise slavo-ruse.

Indicatorul este însoțit de un indice de nume ale autorilor, redactorilor, editorilor și recenzenților și de un indice geografic, care înlesnesc foarte mult folosirea volumului.

L. D.

Rubrica „Însemnări" a fost întocmită de : V. Netea, L. P. Marcu, L. Demény, E. Uribes, A. Vianu, E. Stănescu, I. Corfus, S. Goldenberg, S. Iancovici, Gh. Cronț, P. Simionescu, S. Columbeanu, E. Frances.

ION TOTOIU

La 11 noiembrie 1964 a încetat din viață, după o lungă și grea suferință, Ion Totoiu, cercetător principal la Institutul de istorie al Academiei R.P.R. Cu el dispare un distins pedagog cu o activitate apreciată în domeniul învățămîntului istoriei și un harnic lucrător științific, cu prețioase contribuții în domeniul istoriei naționale. Ion Totoiu s-a născut la 16 februarie 1899 în comuna Galați din fostul județ Făgăraș. După terminarea studiilor liceale la Făgăraș a fost mobilizat în cadrul armatei austro-ungare pe frontul italian și, luat prizonier, s-a înscris în regimentul de voluntari format de forțele aliate pentru a lupta împotriva Puterilor Centrale. El a făcut parte din prima generație de tineri ardeleni care au studiat la universitatea din București după unirea Transilvaniei cu România. O strălucită carieră profesorală (timp de un sfert de veac a funcționat ca profesor de istorie la liceele de frunte din capitală) a fost ilustrată de activitatea sa stăruitoare, avînd ca scop educarea tineretului în spiritul unor înalte valori intelectuale, a ideilor deschise, luminoase. În perioada ascensiunii fascismului, Ion Totoiu s-a opus curentelor ce serveau planurilor de expansiune ale Germaniei și care primejduiau însăși independența și integritatea României. În afară de activitatea profesorală el a desfășurat o rodnică muncă de traducător. După 23 August 1944, în anii puterii populare, în cadrul Institutului de istorie al Academiei R.P.R., Ion Totoiu a contribuit la îndeplinirea unor sarcini importante, aducîndu-și aportul la elaborarea și definitivarea unor lucrări fundamentale. Contribuții de valoare a adus în problema cercetării regimului dominației turcești în țările române, a formelor de luptă împotriva dominației otomane, precum și în ce privește pregătirea pentru editare a relațiilor călătorilor străini din țările române. Exemplu de muncă și conștiinciozitate, Ion Totoiu lasă în urma sa regretele tuturor celor care l-au cunoscut și apreciat.

„Studii", revistă de istorie, publică în prima parte studii, note şi comunicări originale, de nivel ştiinţific superior, din domeniile istoriei medii, moderne şi contemporane, universale şi a României. În partea a doua a revistei — de informare ştiinţifică — sumarul este completat cu rubricile : *Probleme ale istoriografiei contemporane* (studii documentare), *Discuţii*, *Viaţa ştiinţifică*, *Recenzii*, *Revista revistelor*, *Însemnări*, în care se publică materiale privitoare la manifestări ştiinţifice din ţară şi străinătate şi sînt prezentate cele mai recente lucrări şi reviste de specialitate apărute în ţară şi peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugaţi să trimită studiile, notele şi comunicările, precum şi materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustraţiile vor fi plasate la sfîrşitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de iniţială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanţelor internaţionale.

Autorii au dreptul la un număr de 50 de extrase gratuit.

Responsabilitatea asupra conţinutului materialelor revine în exclusivitate autorilor.

Corespondenţa privind manuscrisele, schimbul de publicaţii etc. se va trimite pe adresa Comitetului de redacţie, B-dul Aviatorilor nr. 1, Bucureşti.

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI R.P.R.

* * * **Istoria României,** vol. I, 1960, 891 p., cu 190 fig. + 16 pl., 45 lei; vol. II, 1962, 1159 p. + 20 pl., 45 lei; vol. III, 1964, 1259 p. + 11 pl., 45 lei; vol. IV, 1964, 863 p. + 16 pl., 45 lei.

* * * **Din istoria Transilvaniei,** vol. I, ed. a 3-a, 336 p. + 15 pl.; vol. II, ed. a 2-a, 552 p. + 1 pl., banderolate 65,60 lei.

K. MARX, **Însemnări despre români (manuscrisele inedite)** publicate de acad. prof. A. OȚETEA și S.SCHWANN, 186 p. + 4 pl., 16 lei.

* * * **Destrămarea monarhiei austro-ungare, 1900–1918. Comunicări prezentate la Conferința istoricilor din 4–9 mai 1964 de la Budapesta,** sub red. acad. C. DAICOVICIU și prof. M. CONSTANTINESCU, 1964, 263 p., 9,25 lei.

C. DAICOVICIU, E. PETROVICI, GH. ȘTEFAN, **La formation du peuple roumain et de sa langue,** „Bibliotheca Historica Romaniae", 1, 1963, 67 p. + 1 pl., 3,25 lei (a apărut și în limba germană).

ION POPESCU-PUȚURI, GHEORGHE ZAHARIA, N. GOLDBERGER, N. N. CONSTANTINESCU, N. COPOIU, **La Roumanie pendant la deuxième guerre mondiale,** „Bibliotheca Historica Romaniae", 2, 1964, 143 p., 5,25 lei (a apărut și în limba rusă).

EMIL CONDURACHI, **L'archéologie roumaine au XXe siècle,** „Bibliotheca Historica Romaniae", 3, 1963, 104 p. + 18 pl., 7,25 lei (a apărut și în limba engleză).

A. PETRIC, GH. ȚUȚUI, **L'instauration et la consolidation du régime démocratique populaire en Roumanie,** „Bibliotheca Historica Romaniae", 4, 1964, 139 p., 5,25 lei (a apărut și în limba rusă).

VASILE MACIU, ȘT. PASCU, DAN BERINDEI, MIRON CONSTANTINESCU, V. LIVEANU, P. P. PANAITESCU, **Introduction à l'historiographie roumaine jusqu'en 1918,** „Bibliotheca Historica Romaniae", 5, 1964, 99 p., 3,75 lei (a apărut și în limba engleză).

GH. ZANE, **Le mouvement révolutionnaire de 1840. Prélude de la révolution roumaine de 1848,** „Bibliotheca Historica Romaniae", 6, 1964, 107 p., 4 lei.

ȘTEFAN PASCU, **La révolte populaire de Transylvanie des années 1437–1438,** „Bibliotheca Historica Romaniae", 7, 1964, 111 p., 4,50 lei (a apărut și în limba germană).

CONSTANTIN C. GIURESCU, **Istoria pescuitului și a piscicultурii în România, vol. I. Din cele mai vechi timpuri pînă la instituirea legii pescuitului** (1896), 1964, 391 p. + 1 pl., 31 lei.

P. P. PANAITESCU, **Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova. Orînduirea feudală,** 1964, 284 p., 12,50 lei.

* * * **Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare.** Culegere de studii îngrijite de M. Berza, 1964, 684 p., 62 lei.

* * * **Izvoare privind istoria României,** vol. I sub redacția lui Gh. Ștefan, 792 p., 27 lei.

* * * **Studii și materiale de istorie contemporană,** 1962, vol. II, 508 p., 21,90 lei.

* * * **Studii și materiale de istorie modernă,** vol. III, 1963, 543 p., 23,50 lei.

* * * **Dezvoltarea economică a Moldovei între anii 1848 și 1864. Contribuții,** 1963, 508 p., 28 lei.

CRITOBUL DIN IMBROS, **Din domnia lui Mahomed al II-lea. Anii 1451–1467,** ediție de Vasile Grecu, 1963, 379, p., 19,60 lei.

PROCOPIUS DIN CAESAREA, **Războiul cu goții.** Traducere și introducere de H. Mihăescu, 1963, 307 p. + 2 pl., 20,40 lei.

* * * **Istoriile domnilor Țării Românești** de Radu Popescu vornicul, introducere și ediție critică întocmite de Constantin Grecescu, 1963, 340 p., 31 lei.

* * * **Repertoriul manuscriselor de cronici interne sec. XV-XVIII privind istoria României,** întocmite de I. Crăciun și A. Ilieș, 1963, 504 p., 27 lei.

* * * **Documente privind Unirea Principatelor,** vol. I, **Documente interne (1854–1857),** 1961, 783 p., 8 pl., 38,30 lei vol. II, *Rapoartele Consulatului Austriei din Iași (1856–1859),* 1959, 552 p., 32,30 lei; vol. III, **Corespondența politică (1855–1859),** XLVIII + 703 p., 34 lei.

I. P. I. – c. 429 43856 Lei 15